

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
2020-YL-024

SÜVEYŞ KRİZİ'NDEN YOM KİPPUR SAVAŞI'NA ARAP-İSRAİL İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1956-1973)

HAZIRLAYAN
Emre TETİK

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT

AYDIN-2020

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Emre TETİK tarafından hazırlanan Süveyş Krizi’nden Yom Kippur Savaşı’na Arap-İsrail İlişkileri Bağlamında Türk Dış Politikası (1956-1973) başlıklı tez ... / ... / ... tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurum	İmzası
Başkan			
Üye			
Üye			
Üye			
Üye			

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun tarih sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

İmza

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2020

Emre TETİK

ÖZET

SÜVEYŞ KRİZİ'NDEN YOM KİPPUR SAVAŞI'NA ARAP-İSRAİL İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1956-1973)

Emre TETİK

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT

2020, XX + 279 sayfa

Çalışmamızın temel amacı, İsrail devletinin kuruluşundan Arap-İsrail savaşlarına giden süreçte meydana gelen uluslararası gelişmeleri ortaya çıkarmak ve bu gelişmelerin Türkiye'nin Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki dış politika uygulamalarında nasıl bir yansımaya yol açtığını, Arap-İsrail savaşlarına yönelik Türk dış politikası üzerinde saptayıp gözler önüne sermek olarak belirlenmiştir.

Çalışmada amaçlanan durumlar beş bölümde ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, Orta Doğu coğrafyasıyla ilgili tanımlamalar yapılmış ve Orta Doğu'ya küresel çapta değer katan başlıca önemleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, İsrail Devleti'nin kuruluşuna giden süreç içerisinde uluslararası ilişkiler açısından yaşanan ideolojik çatışmalar, önemli konferanslar, antlaşmalar ve trajik olaylar geniş bir zaman zarfında incelenip açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde Süveyş Krizi'ne giden yolda yaşanan uluslararası gelişmeler ve bu gelişmelerin Süveyş Savaşı üzerindeki Türk dış politikasında nasıl bir değişime neden olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde “Süveyş” üzerine kurgulanmış olan amaçlar, dördüncü bölümde 1967 Arap-İsrail (Altı Gün) Savaşı, beşinci bölümde ise 1973 Arap-İsrail (Yom Kippur) Savaşı için aynı şekilde benimsenmiştir.

Çalışmada yöntem olarak, yaşanan sosyolojik ve siyasi olayları doğru okumak ve derinlemesine analiz edebilmek için geçmiş sürece odaklanan “tarihsel” yaklaşım ile birlikte, söz konusu olayların neticelerine ulaşabilmek için verilerin toplanması, ardından değerlendirilmesi ve açıklanması hususunda özelliklerini tanımlayabilmek amacıyla başvurulmuş “tanımlayıcı” yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca çalışmada, geçmiş süreçteki uluslararası gelişmelere bugünden bakarak nedenler bulmaya çalışan “retrospektif”

çerçveden bakılmamış, yaşananları o dönem koşullarında değerlendirebilmeyi öngören “prospektif” bir bakış açısı tercih edilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Orta Doğu, Altı Gün Savaşı, Arap-İsrail Savaşları, Arap-İsrail İlişkileri, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT

TURKISH FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF ARAB-ISRAEL RELATIONS TO THE YOM KIPPUR WAR OF THE SUEZ CRISIS (1956-1973)

Emre TETİK

Msc Thesis at International Relations

Supervisor: Dr. Taner BULUT

2020, XX + 279 pages

The main aim of our study is to find out international improvements from the establishment of Israel to the wars of Arab-Israel and to reveal how it affects the foreign politics practices of Turkey in the context of Arab-Israel relationships.

The aim of the study is revealed in five chapters. In the first part of the study, definitions related to the Middle East geography are made and the main importance that adds value to the Middle East on a global scale is emphasized. In the second part, the ideological conflicts, important conferences, treaties and tragic events in terms of international relations during the process leading to the establishment of the State of Israel have been examined and explained over a long period of time. In the third chapter, the international developments towards to the Suez Crisis and how these developments have led to a change in Turkish foreign policy over the Suez War have been tried to be revealed. The built aims in the third part were adopted similarly for the 1967 Arab-Israel (Six Days) War in the fourth part and the 1973 Arab-Israel (Yom Kippur) War.

In the study, as a method, in order to read and analyze in depth the sociological and political events, the “historical” approach focusing on the past process has been adapted along with the “descriptive” approach applied to be able to define the characteristics of data collection, evaluation and explanation in order to reach the results of these events. In addition, “retrospective” point of view, which aims to find reasons to the past international developments under today's circumstances was not preferred. A “prospective” point of view, which aims to evaluate the past experiences under its own circumstances, was preferred.

KEY WORDS: Middle East, Six Days War, Arab-Israel Wars, Arab-Israel Relations, Turkish Foreign Policy.

ÖNSÖZ

Çalışmamızda konu olarak, özelde Arap-İsrail, genelde ise Orta Doğu'yu ilgilendiren uluslararası gelişmelerin Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikası üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olduğu ele alınmıştır. Ayrıca Arap-İsrail ilişkilerinin, Türkiye'nin uluslararası gelişmelere yaklaşımını nasıl etkilediği incelenmiştir. Çalışmamızın zaman aralığı, günümüz Arap-İsrail ilişkilerinin kolonu vazifesi görmesi yönüyle, İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonraki süreci de içeren 1956 Süveyş Krizi ile 1973 Yom Kippur Savaşı arasındaki zaman dilimi olarak belirlenmiştir. Tarih seçimimizdeki bir başka neden ise, söz konusu zaman aralığında Türkiye'nin Arap-İsrail bağlamındaki dış politika uygulamalarına etki edebilecek, Orta Doğu'ya yönelik birçok uluslararası gelişmenin yaşanmış olmasıdır.

Çalışmada ortaya koymayı amaçladığımız hedeflerimiz doğrultusunda gecemizi gündüzümüze katarak çalıştık. Hiç abartmadan söylemek gerekirse, belge ve bilgilere ulaşabilmek adına çok emek verdik. İmkânlarımız dâhilinde birincil kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Bu süreçte öncelikle bana inanarak azim aşıl原因, ihtiyacım olan her durumda büyük bir öz veri ve anlayışla yoluma ışık tutan çok değerli, saygıdeğer tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca masa başında yoğun mesai harcamamdan dolayı bir hayli yakınan annemden özür dilerken, her durumda destekçilerim olan yine annem Elif Tetik'e, emekli tarih öğretmeni babam Bünyamin Tetik'e, ablam Rabia Tetik'e ve çok değerli arkadaşım Ebru Kül'e, en içten duygularıyla minnettarlıklarımı sunmayı bir borç bilirim.

Emre TETİK

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xvii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	7
1. ORTA DOĞU ANAKARASINDA FİLİSTİN	7
1.1. Orta Doğu Neresidir?	7
1.2. Filistin Kavramı	9
1.3. Orta Doğu'nun Jeostratejik Önemi	12
1.4. Orta Doğu'nun Jeopolitik Önemi	14
2. BÖLÜM	19
2. İSRAİL DEVLETİ'NİN DOĞUŞU: YAHUDİ DÜŞMANLIĞI VE ANTI-SEMITİZM KARDEŞLİĞİNDEN SİYONİZM AKRABALIĞINA	19
2.1. Yahudi düşmanlığı ve Anti Semitizm	19
2.2. Siyonizm ve İsrail'in Devlet Olma Süreci	22
2.2.1. Arap Birliği'nin Kurulması	37
2.2.2. Sorunun Birleşmiş Milletler'e Nakli ve Yaşanan Gelişmeler	37
2.2.3. 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın Yaşanması	40
2.2.4. 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın Sonucu	42
3. BÖLÜM	45
3. SÜVEYŞ KRİZİ'NE GİDEN YOLDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE (1950-1956)	45
3.1. Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmeler (1950-1956)	45

3.1.1. Türkiye'nin Batı Eksenli Politikaları	45
3.1.1.1. Türkiye İçin Bir Hayat Unsuru: ABD Yardımları ve Üsler Konusu	45
3.1.1.2. Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne Üyeliği	51
3.1.1.3. Ortadoğu Komutanlığı Projesi	56
3.1.1.4. Balkan Paktı	60
3.1.1.5. Bağdat Paktı	67
3.1.1.5.1. Paktın Kuruluşuna Atılan Adımlar: Yeni Bakış Stratejisi ve Kuzey Kuşağı Projesi	67
3.1.1.5.2. Paktın Kuruluşunda Bir Mihenk Taşı: Türkiye'nin Üstlendiği Rol	69
3.1.1.5.3. Paktın Genişlemesi ve Orta Doğu Konjonktürüne Etkisi	72
3.1.1.5.4. Paktın İşlevini Yitirmesi ve CENTO'ya Evrimi	78
3.2. Dışişleri Bakanı Mehmet Fuad Köprülü'nün Faaliyetleri	79
3.1.2. Bağlantısızlar Hareketi	84
3.1.2.1. Asya-Afrika Dayanışma Konferansı	85
3.1.2.2. Bandung Konferansı	85
3.3. Süveyş Krizi'ne Giden Yol	88
3.3.1. İngiltere'nin Mısır'a Yerleşmesinde Süveyş Kanalı'nın Rolü	89
3.3.2. 1954 Mısır-İngiltere Antlaşması	90
3.3.3. Mısır ile İsrail Arasındaki Silahlanma Yarışı	91
3.3.4. Savaş Ufuktan Görünmeye Başladı: Arapsaçı	93
3.3.5. Süveyş Kanalı'nın Millileştirilmesinde Asvan Barajı'nın Rolü ve Krizin Peydahi	97
3.3.5.1. I. Londra Konferansı	99
3.3.5.2. Kahire Görüşmeleri	102
3.3.5.3. II. Londra Konferansı	103
3.3.5.4. Sorunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne Nakli	105

3.4. 1956 Süveyş Savaşı ve Sonucu	106
3.5. 1956 Süveyş Krizi'nde Türk Dış Politikası	113
3.5.1. Süveyş Krizi Bağlamında Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi: Batı İttifakına Bağlılık.....	113
3.5.2. Londra Konferanslarında Türk Dış Politikası	119
3.6. Süveyş Savaşı'nda Türk Dış Politikası	123
3.6.1. Bağdat Paktı Perspektifinde Türk Dış Politikası	128
3.6.2. Tel Aviv'deki Elçinin Geri Çekilmesi	131
4. BÖLÜM	135
4. 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI'NA (ALTI GÜN SAVAŞI) GİDEN YOLDA TÜRK DİŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE (1956-1967)	135
4.1. Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmeler (1956-1967)	135
4.1.1. Eisenhower Doktrini	135
4.1.2 1957 Suriye Krizi ve Türkiye	139
4.1.3. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Kurulması	143
4.1.4. Anlamı Muamma Olan Bir Birliktelik: Çevresel Pakt	145
4.1.5. Irak Darbesi ve Türkiye	151
4.1.6. ABD'nin Lübnan'a Asker Çıkarması	155
4.1.7. İngiltere'nin Ürdün'e Asker Çıkarması	158
4.1.8. Kıbrıs Meselesi	161
4.1.8.1. 6/7 Eylül Olayları	162
4.1.8.2. Olaylar Sonrası Kıbrıs'taki Gelişmeler ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İlanı	163
4.1.8.3. Johnson Mektubu	164
4.1.8.4. 1974 Kıbrıs Barış Hâkakatı	167
4.1.9. Küba Krizi ve Türkiye	168
4.2. Fatin Rüştü Zorlu'nun Faaliyetleri	174
4.3. 1967 Arap – İsrail Savaşı Öncesi Gelişmeler	180

4.3.1. El Fetih Teşkilatı'nın Kurulması	181
4.3.2. Arap Kanadının İsrail Tehlikesi Stratejileri	182
4.3.3. İsrail Kanadının Arap Tehlikesi Stratejileri	184
4.4. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın Çıkması ve Sonucu	185
4.5. 1967 Arap-İsrail Savaşı Bağlamında Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi: Çeşitlenme	191
4.6. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türk Dış Politikası	208
4.6.1. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'deki Politikası	211
5.BÖLÜM	212
5. 1973 ARAP-İSRAİL SAVAŞI'NA (YOM KİPPUR/RAMAZAN SAVAŞI) GİDEN YOLDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE (1967-1973)	215
5.1. Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmeler (1967-1973)	215
5.1.1. Hartum Konferansı ve Sürece Etkisi	215
5.1.2. Mescid-i Aksa'nın Yakılma Girişimi	216
5.1.3. İslam Zirve Konferansı	218
5.1.4. Ürdün Olayları	220
5.1.5. Bir Devranın Dönüşü: Enver Sedat ve Sürece Etkisi	222
5.2. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın Çıkması ve Sonucu	224
5.3. 1973 Yom Kippur Savaşı Bağlamında Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi: Değişim	230
5.4. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türk Dış Politikası	235
6. TARTIŞMA VE SONUÇ	241
7. KAYNAKLAR	257
ÖZGEÇMİŞ	279

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
FAC	: Federal Almanya Cumhuriyeti
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
LEHİ	: İsrail Özgürlük Savaşçıları (Lohamei Herut Israel)
MAH	: Milli Amele Hizmeti
MEDO	: Orta Doğu Savunma Örgütü (Middle East Defense Organization)
MENA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa)
MOSSAD	: İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra

NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OAPEC	: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (Organization of Arap Petroleum Exporting Countries)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries)
s.	: Sayfa
s.s.	: Sayfa Sayıları
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.Y.	: Tarih Yok
UNSCOP	: Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi (United Nations Special Committee on Palestine)

“İnsan ölümsüzdür; kurtuluşu bu dünyadan sonradır. Devlet ise ölümsüz değildir; kurtuluşu ya şimdi sağlanır yada hiçbir zaman.”¹

Richelieu

¹ Henry Kissenger, *Diplomasi*, (İkinci Baskı), (Çev.: İbrahim H. Kurt), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 61.

GİRİŞ

Orta Doğu, İsrail Devleti'nin kuruluşundan beri dünyanın en sıcak noktalarından biridir. Üç kıtaya uzanan stratejik konumu, sahip olduğu yeraltı kaynakları, tek tanrılı üç büyük din olarak Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet açısından taşıdığı önem ve özellikle bu önemin soruna dönüşmüş bir simgesi olarak Kudüs'ün bu coğrafyada yer alması, Orta Doğu'nun yaşadığı krizlerin neden uluslararası bir boyut kazandığını açıklar niteliktedir.

Bölgede İsrail ile komşu Arap ülkelerinin yaşadığı çatışmalar ve savaşlar, Filistinlilerin bağımsız bir devlet kurmak için verdikleri mücadele, hayata tutunma azimleri, Arap ülkeleri arasındaki pamuk ipliğiyle bağlı birlik, ardından yaşanan bölünmeler ve büyük güçler arasındaki nüfuz rekabeti gibi birçok sorun iç içe geçmiştir.

Birleşmiş Milletler'e (BM) gelen en büyük sorunun Arap-İsrail ilişkileri bağlamından türediği kabul edilmektedir. Sorunun kökeninde "Yahudi düşmanlığı, anti-semitizm ve siyonizm" yatmaktadır. Konuyla ilgili kaleme alınan kitaplar, toplanan siyonist kongreler ve yayımlanan deklarasyonlar, bütünüyle bu üç fikir akımının bir eseridir. Orta Doğu'da süregelen sorunun kaderini keskin çizgilerle belirleyen gelişme ise İsrail Devleti'nin kuruluşu olmuştur. Başlıca Türk kamuoyu ve Müslüman coğrafyasında İsrail Devleti'ne karşı bir ön yargı hâkimdir. Çalışmada İsrail'in kuruluşu Yahudi düşmanlığı, anti-semitizm ve siyonizm düşünceleriyle kavramsal bir çerçeveye oturtularak, bu ön yargıların haklı olup/olmadığı ve neyden kaynaklandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Soğuk Savaş'ın doruk noktasına ulaştığı 1956-1973 arası dönemde meydana gelen Arap-İsrail savaşlarının incelendiği, İsrail kurulduktan sonra yaşanan uluslararası gelişmelerin Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikasına ne gibi yansımalarının olduğu ve değişime yol açıp/açmadığının ortaya konulduğu çalışma, özellikle birincil kaynaklardan ve meclis tutanaklarından yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Çalışma konusunun 1956-1973 süreci ile sınırlandırılıp, 1948 sonrası istisnai gelişmelere de yer verilmesindeki amaç, Arap-İsrail ilişkilerinin güncelliğini koruyarak günümüz uluslararası kamuoyunu meşgul edişinin kökenine inip, Türkiye'nin bu bağlamda gerçekleşen olay ve savaşlardaki yerini daha iyi tespit edebilmektir. Çünkü özellikle bu süreçte yaşanan gelişmelerin günümüze yönelik yansımaları, halen en keskin çizgilerle karşımıza çıkmaya devam etmektedir.

Çalışmaya konu edinen uluslararası gelişmeler direkt olarak Türkiye'nin Arap-İsrail ilişkilerine bakışına etki edebilecek gelişmeler olarak seçilmiştir. Ayrıca çalışmanın sınırlandırıldığı zaman aralığı dışında verilen her bilgi, istisnasız olarak konunun bütünlüğü açısından uygun görüldüğü için aktarılmıştır.

1949 yılından 1959 yılına gelene dek geçen on yıllık süreçte, devletlerin bir hayli işbirliği arayışları olmuştur. Bu arayışları, kimi devlet Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülük ettiği Batı kutbundan “korunmak” veya “ona sığınmak”, kimi devlet de aynı duyguları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) karşı besleyerek gerçekleştirmiştir. Örneğin Bağlantısızlar Hareketi'nin haletiruhiyesine bakıldığında, her ne kadar bu tanımlamanın istisnasıymış gibi bir görünüm sergilese de, esasen onların da en temel birlikteliği bu ayrımlardan “korunmak” üzerine kurgulanmıştır. Dolayısıyla bu amaçlar uğrunda paktlar oluşturmak veya oluşturmaya çalışmakla geçen on yıllık süreci, “Devlerin Gölgesinde Geçen On Yıl ” olarak adlandırmanın yerinde bir adlandırma olacağı kanısındayız. Üstelik Raymond Aron'un meşhur “Aron Paradigması”² da bu adlandırmamızın yerindeliğini destekler nitelikte bir görünüm sergilemektedir.

Türkiye, Kıbrıs meselesine devlerin gölgesinde geçen on yıllık süreç içerisinde dâhil olmuştur. Bu döneme kadar Kıbrıs meselesinin Arap-İsrail ilişkileriyle direkt olarak bir etkileşim içerisinde olduğu görülmemiştir. Ancak çalışmamızda, Kıbrıs meselesinin bu görüşün aksine 1950'li yıllarda da Türkiye'nin Orta Doğu politikalarıyla iç içe olduğu tespit edilmiştir. Yine bu süreç içerisinde Süveyş meselesine gelene kadar Türkiye açısından realist bir saptamamız söz konusu olmuştur. Kendi çıkarlarını Batı'nın çıkarlarıyla aynı çizgi üzerinde konumlandıran Türkiye, bu sürece kadar tam anlamıyla Batı'nın yanında yer almıştır. Bahsi geçen çıkar ilişkisinin rehberliğini ise, Türkiye'nin ekonomik destek arayışları ve Sovyetler'den duyduğu güvenlik kaygıları üstlenmiştir. Türkiye'nin çıkarları gereği sergilediği Batı yanlısı tutum, yine aynı süreçte gerçekleşen Süveyş Krizi ve Süveyş Savaşı gelişmelerine, Kuzey Atlantik İttifakı/North Atlantic Treaty Organization (NATO) ve Bağdat Paketi çerçevesinden bakmasına yol açmıştır. Bu sebeple, Türkiye'nin gelişmeler karşısında Arap devletlerinden bir hayli uzaklaştığı görülmüştür.

² Bu paradigmaya göre, Orta Doğu'da İsrail, Türkiye, İran ve zaman zaman Mısır gibi orta büyüklükteki devletler, ABD ile Sovyetler'i alenen alakadar eden konularda, ikisinden birinin yer aldığı tarafı seçmeye mecbur bırakılmıştır. Dolayısıyla yine bu paradigmaya göre, orta büyüklükteki devletlerin ABD ve Sovyetler'den ayrı bir tutum sergileyebilmeleri “gerçekçi ve mümkün” bir durum değildir. : Baskın Oran, “TDP'nin Kuramsal Çerçevesi”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Belgeler, Olgular, Yorumlar*, (Altıncı Baskı), Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 30.

1967 Savaşı'na giden sürecin başlarında tanık olduğumuz İsrail ile Türkiye arasındaki artan işbirliği ortamı ve Türkiye'nin, ABD politikalarına vermiş olduğu büyük destekle birlikte, Araplarla olan ilişki kapısı tamamen kapanmıştır. Ancak yine bu süreçte masada olan Kıbrıs meselesi, Türkiye'yi ABD ile olan bağlarını koparma noktasına getirmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi söz konusu olunca ABD Başkanı'ndan "Johnson Mektubu" adıyla gelen bir mektup, Türkiye'nin daha önce tecrübe etmemiş olduğu ABD ile ilişkilerini yeniden ele almasına yol açmıştır. Türkiye, bu süreçten sonra çok yönlü bir politika doğrultusunda Arap ülkelerine yakınlaşmıştır. Türkiye'nin bu yakınlığı gün yüzüne çıkarabilmesi açısından ortaya çıkan ilk önemli ortam ise, 1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı olmuştur.

Türkiye'nin sahip olduğu Batı yanlısı tutum, Araplar ile ayrılığının en belirgin sembolüdür. Bu durum Araplar açısından da bu şekilde dile getirilmiştir. Ancak Johnson Mektubu ile politikalarını sorgulayan Türkiye, Araplara yakınlaşmış ve 1967 Savaşı'nda bunu kanıtlayarak, Arapların Kıbrıs meselesindeki desteğini kazanabilmiştir. Devlerin gölgesinde geçen on yılda çıkarları doğrultusunda realist politikalar takip eden Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşı'na giden süreçte de aynı şekilde davranmıştır. Ancak, Türkiye bu seferki çıkarlarını Batı'nın yanında yer alarak değil, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapları destekleyerek sağlamaya çalışmıştır.

Çalışmamızda genel olarak; 1948-1973 yılları arası dönemde jeopolitik ve jeostratejik öneminin oldukça fazla olduğu bir coğrafyada gerçekleşen ve Arap-İsrail ilişkileriyle direkt ya da dolaylı bir bağlama sahip olan uluslararası gelişmelerin, Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikası üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Aynı zamanda Arap ülkeleriyle İsrail'in birbirine karşı bakış açılarının Türkiye'yi hangi uluslararası gelişmelerle yüzleşmek durumunda bıraktığı da incelenmiştir. Bu hususta amacımıza ulaşmaya çalışırken Dışişleri Bakanlığı Arşivi araştırmacılara kısmen açılmış, ancak tezimizin bitiş sürecine denk geldiği için konuyla ilgili birtakım elzem evraklardan faydalanılamamıştır. Ayrıca söz konusu arşive elektronik ortamdan da erişimin tam olarak mümkün olmaması, bu yola çıktığımızda karşımıza çıkan en büyük handikap ve hayal kırıklığımız olmuştur. Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın neden olduğu bu hayal kırıklığı, çalışmamızın kapsadığı süreçteki Türk dış politikasını birincil ağızdan bizlere ulaştıran Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi aracılığıyla "TBMM Zabıt Ceridesi, Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Kurucu Meclisi Tutanak Dergisi, Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi”nden yararlanılarak giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmaya “prospektif” bir bakış açısı egemen olduğu için sürecin ruhunu yakalayabilmek adına dönemin gazete ve dergilerine de bir hayli önem verilmiştir. Günümüzden yaklaşık yetmiş yıl öncesinin yayınlarına ulaşmak oldukça zor olsa da, İnönü Vakfı Arşivi aracılığıyla haftalık olarak yayımlanan *Akis Dergisi*’nin 1954-1960 yılları arası tüm sayılarına ulaşabilmemiz mümkün olmuştur. Daha önce yapılan çalışmalarda tıpkı *Ayin Tarihi*’nden olduğu gibi *Akis Dergisi*’nden de yararlanıldığı görülmüştür. Ancak bizim *Akis Dergisi*’ni kaynak olarak kullanmakta ki farkımız, önceliğimiz ve amacımız, dönemin değerlendirmelerine erişebilmekten ziyade, sürecin çoğu gelişmesini güne gününe içeren haftalık bir dergi olması yönüyle bir siyasi tarih kaynağı olarak kullanmak olmuştur. Diğer taraftan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nın erişilebilir vaziyetteki kayıtlarından ihtiyaçlar doğrultusunda yararlanılarak kaynak açısından çok yönlülük sağlanmıştır.

Arap-İsrail savaşlarının yansımaları 21. yüzyıl uluslararası ilişkilerinde –yani Milenyum Çağı’nda- halen kamuoyunu meşgul etmektedir. Literatürde, Türkiye’nin dünyanın iki kutba ayrıldığı Soğuk Savaş süreci içerisindeki Orta Doğu politikalarından bahseden çalışmaların yer aldığı görülmüştür. Ancak olayların Türkiye’yi de yakından etkilediği ve coğrafi olarak kendisinin de bir parçası olduğu Orta Doğu anarşisinde geçmesine rağmen, Türkiye’nin 1956-1973 tarihleri arasındaki Arap-İsrail ilişkileri bağlamına yönelik harici uygulamalarına ışık tutan müstakil çalışmalara rastlanamamıştır. Yani önceki çalışmalarda sürecin Arap-İsrail boyutu saf dışı tutulmuş, Türk dış politikasının olağan akışındaki konumu ve bağlamı çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla bu dönem aralığındaki Türk dış politikasını, parçalarının kopuk olmadığı bir bütün olarak değerlendirme niteliği ortadan kaybolmuştur. Nitekim çalışmanın ortaya çıkarmaya çalıştığı başlıca argümanı; verilen süreç içerisindeki gelişmelerin derli toplu bir anlayışla değerlendirilmesi durumunda daha tatminkâr bir Türk dış politikası kaynağı oluşturulacağı yönündedir. Araştırma aşamasında Ömer Kürkçüoğlu³ ve Fahir Armaoğlu’nun⁴ literatüre olan katkıları göz ardı edilmemekle birlikte, Fahir Armaoğlu’nun Arap-İsrail ilişkilerine yönelik bakış açısının önceki çalışmalara egemen olduğu görülmüştür. Bu nedenle, çalışmada Fahir Armaoğlu’nun eserinden faydalanmayarak, özgün bir yol çizmeye

³ Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 340, Sevinç Matbaası, 1972.

⁴ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, (Üçüncü Baskı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

alışılmıştır. Bununla birlikte, siyasi tarih kitaplarında Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikasının yeterince izah edilmediğı, kısaca birkaç cümle veya alt başlık şeklinde açıklandığı tespit edilmiştir. Üstelik bu çalışmalarda, İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra gerçekleşen uluslararası gelişmelerin, Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikasında yol açtığı değışim üzerinde durulmamıştır. Aynı şekilde Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı'nın tez merkezinde, 1956-1973 yıllarını konu edinen Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikası ile ilgili bir araştırmaya rastlanmamış, ancak biri Süveyş Krizi ile ilgili doktora tezi⁵, diğeri Arap-İsrail savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları adında bir yüksek lisans tezi⁶ tespit edilmiştir.

Elde edilen tüm bu bulgular doğrultusunda, Orta Doğı için olduğu gibi Türkiye açısından da oldukça öneme haiz bir konu olan Arap-İsrail savaşlarını ve Türkiye'nin bu bağlamda benimsemiş olduğu dış politikayı geniş bir zaman diliminde, derinlemesine ortaya koyan bir çalışmaya rastlanamamıştır. Buradan hareketle, bizleri söz konusu araştırmayı yapmaya karar verdiren en temel unsur; araştırmanın sınırlandırıldığı tarihsel süreçte yaşanan uluslararası gelişmelerin, Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikasına yansımalarının değılendirildiğı ve Arap ülkeleri ile İsrail'in karşılıklı tutumlarının, Türkiye'nin uluslararası gelişmelere olan bakışını nasıl etkilediğinin incelendiğı daha tatminkâr bir Türk dış politikası kaynağının literatüre kazandırılması gerektiğidir.

⁵ Frkan akır, *Süveyş Buhranı Sürecinde Türk Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017.

⁶ Yavuz Pehlivan, *Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948-1967)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

1. BÖLÜM

1. ORTA DOĞU ANAKARASINDA FİLİSTİN

“Bu dünyanın büyük yaratıları, savaşlar ve kavgalarla yıkıldı.
Ve kim savunup koruduysa en güzel ödülü onlar kazandı”.⁷

Goethe

1.1. Orta Doğu Neresidir?

İngilizler, dünya siyasetine egemen oldukları dönemde, Türkiye’den başlayarak Mısır ve Ürdün’e kadar dayandırdıkları alanı Yakındoğu (Near East) olarak nitelemişlerdir. Bu süreçten itibaren bölgenin adı İngilizlerin yayılmacı faaliyetlerinin de etkisiyle, güneş henüz doğudan doğmaya başlamadan önce güneşin doğduğu yer manasına gelen “Levant” kelimesi olmuştur⁸. Ardından, İkinci Dünya Savaşı devam ederken (Davutoğlu’na göre Birinci Dünya Savaşı esnasında)⁹, yine İngilizler tarafından Mısır’daki askeri birliklerinin adının “Ortadoğu Komutanlığı” veya “Müttefik Ortadoğu Lojistik Merkezi¹⁰” olarak ifade edilmesiyle, Orta Doğu kavramı süreklilik ve resmiyet kazanmıştır. Oysa daha önce Amerikalı jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan, Orta Doğu kavramının mucidi olmuştur. Bu buluşunu 1902 tarihinde *National Review* dergisi aracılığıyla yayımladığı *The Persian Gulf and International Relations* adlı makalesinde gözler önüne sermiş ve kullanmıştı. Alfred Thayer Mahan’ın Orta Doğu olarak nitelediği yer, Hindistan ile Arap Yarımadası’nın ortasında kalan alandır. Bu alanda, Rusya da dâhil olmak üzere Avrupa’nın büyük güçlerinden ikisi olan Almanya ve İngiltere’nin nüfuz mücadelesi verdiklerini ve Amerika’nın da hem gücünü koruyup hem de gücüne güç katması için bu alanı etki altına alması gerektiğini açıklamaya çalışmıştır¹¹.

Konuyla ilgili detaylı okumalar yapıldığı takdirde görülecektir ki, bölgenin sahip olduğu sosyolojik kaos gibi, coğrafi uzantıları da homojen bir vaziyete bürünmemektedir.

⁷ Caner Eler, “Lokomotif”, *Socrates Dergisi*, <https://www.socratesdergi.com/lokomotif-emil-zatopek/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

⁸ Ahmet Kuyaş, *Tarih 2002*, İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2002, s. 272.

⁹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, (Yüz Beşinci Baskı), İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s. 130.

¹⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, (Yirmi Birinci Baskı), Ankara: İmge Kitabevi, 2012, s. 73.

¹¹ Taşkın Deniz, “Mekansâl Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 26, İstanbul, Temmuz 2012, s. 148.

Alanında uzman tarihçi ve araştırmacılar arasında net bir Orta Doğu sınır saptamasında karar kılınmamaktadır. Örneğin; Mahan bölgeyi Hindistan’la Arap Yarımadası’nın ortası olarak tanımlarken, Oran bölgeyi batıda Rabat’tan başlayarak doğuda İslamabad ve Kabil’e, kuzeyde Ankara’ya ve güneyde Etiyopya’ya kadar uzanan coğrafyadaki ülkelerin konumları olarak,¹² Sander ise, Türkiye, İran, Mısır eksenini ve bu devletlere komşu olan Müslüman devletleri kapsayan ve bu çerçevede, Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan’ı içeren bölge olarak tanımlamıştır. Ancak bilim adamlarınca üzerinde en çok anlaşmaya varılan tanımlama, İngiltere tarafından yapılan Orta Doğu saptamasına paralellik gösteren, Arap ülkelerine kuzeyden Türkiye, güneydoğudan İran ve merkezden İsrail’in eklenmesiyle yapılan tanımlama olarak kabul edilmiştir¹³.

Temelde bölgenin anlam kavramsallaştırmasının “Şark” (Doğu) ve Yakındoğu nitelemeleri gibi üzerinde objektif değerlendirmeler yapabilmenin hiç de kolay olmadığı bir şekilde, Batı tarafından yapıldığı kabul edilmiştir. Avrupa’nın sahip olduğu bakış açısında, kendisini dünyanın merkezine yerleştirip, diğer bölgeleri bu iç noktaya olan uzaklıklarına göre yakın, orta ve uzak olarak tasnif etmek esas görüş olarak benimsenmiştir. Orta Doğu’da sınırların Batı eliyle çizilmesi ve değişen konjonktüre göre tekrar çizilmeye devam edilmesi, kırılganlığa neden olma ve kaos ortamını daim kılmakla birlikte, sınırların da belirsiz kalmasına yol açmıştır¹⁴. Bazı bilim adamları Orta Doğu’nun fiziki yapısındaki karışıklığı engelleyebilmek için, bölgeye “Beş Deniz Bölgesi” (Karadeniz, Ege Denizi, Akdeniz, Kızıldeniz, ve Basra Körfezi; sık sık Ege Denizi yerine Hazar Denizi ifadesini kullanarak), “Doğu Akdeniz” veya “Merkez Bölge” gibi adlar verseler de, bu ifadelerden hiçbirisi tam anlamıyla net bir kabul görmemiştir¹⁵.

Bölgeyi belirtmek için “Orta Doğu ve Kuzey Afrika” şeklindeki ifadenin kullanımı da zamanla artış göstermiştir. Avrupa Birliği, Orta Doğu’yu genellikle bazı Akdeniz ülkeleriyle birlikte ele almıştır. Örneğin; Avrupa Birliği’nin resmi internet sitesinde Orta Doğu kavramı

¹² Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “1919-1923 Ortadoğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Belgeler, Olgular, Yorumlar*, (Altıncı Baskı), Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 194.

¹³ Sander, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁴ Serkan Kekevi, *Batı’nın Çöküşü ve Türk Dış Politikası*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 237-238.

¹⁵ Sander, *a.g.e.*, s. 73.

ile Kuzey Afrika kavramlarının, İngilizce olarak “*Middle East and North Africa (MENA)*” şeklinde kullanımı tercih edilmiştir.¹⁶

Çalışmada Orta Doğu’yu Osmanlı İmparatorluğu’nun kader birliği ile özdeşleştiren Kurdakul’un çizdiği çerçeveden esinlenerek, belirli bir Orta Doğu tanımlaması yapma noktasında, bölgede Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları dışında kalan bugünkü İran ve Pakistan’a yer verip, imparatorluğun sınırları içinde olmakla birlikte, coğrafi yönden Orta Doğu’nun dışındaymış gibi görülen Libya, Cezayir ve hatta Yunanistan’ı dahi düşünmenin gerekli olduğu görülmüştür.¹⁷ Bu nedenle, çalışmadaki mekân betimlemesinin daha anlaşılabilir olması açısından, Orta Doğu kavramının batıda Fas’tan doğuda Pakistan’a kadar uzanan, bir başka deyişle Atlantik’ten Ganj Havzası’na kadar yayılan alan için kullanılması tercih edilmiştir.¹⁸

1.2. Filistin Kavramı

Orta Doğu ankarasında bulunan Filistin ve orada yaşayan insanlığın tarihi, yüzlerce yıla dayanan oldukça eski bir tarihtir. Bu tarihin, alanında uzman bilim insanlarının doğruluğu kesin olmamakla birlikte belirttiklerine göre, MÖ (Milattan önce) 3000’lerde Arap Yarımadası topluluklarının ardı sıra Bereketli Hilal’e¹⁹ göç etmeye başlamalarına kadar dayandığı kabul edilmektedir.²⁰

Günümüz “Filistin” kavramı, çoğunlukla Ege sahil civarında yaşayan, Lykia ve Girit Adalarıyla bağlantılarının olduğu düşünülen ve bölgeye en son göç eden halk olarak bilinen Filistlerden aktararak günümüze kadar gelmiştir. Mısır ve Asuri yazıtlarında Filistin kavramına rastlamak mümkündür. Bu yazıtlarda bölge, “Palastu” ya da “Pilis-tu” olarak adlandırılmakta ve bu kavramlar, Yunanca “Philistia” kelimesine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla tarihsel süreçte Palestina (Filistin) olarak telaffuz edilen kelimenin kökeni, bunlardan ileri gelmektedir. Ayrıca Filistin kelimesini ilk kez kullanan kişi “Tarihin Babası”

¹⁶ Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi, https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/middle-east-and-north-africa-mena_en, Erişim Tarihi: 11.09.2018.

¹⁷ Necdet Kurdakul, *Osmanlı İmparatorluğundan Ortadoğu’ya Belgelerle Şark Meselesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1976, s. 9.

¹⁸ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, (Yüz On Beşinci Baskı), İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 324.

¹⁹ Arap Yarımadası’nın doğu, kuzey ve batı yakalarını kapsayan alanın hilal şeklindeki kısmı için kullanılan kavramdır. Kavramı ilk defa Prof. Dr. James Henry Breasted kullanmıştır: “The Fertile Crescent”.

²⁰ Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, (Çev.: D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2005, s. 13.

olarak bilinen Herodot'tur. Herodot, Filistin'den Suriye'nin bir bölümü olarak söz etmektedir²¹.

Filistin, 1516'da I. Selim'in (Yavuz) padişahlığında Memlûkler'le yapılan Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu hâkimiyet, dört yüz yıl sürmüş ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetindeyken savaşın ardından İngiltere'nin manda yönetimi altına geçmiştir.

Bölge, Ürdün Nehri tarafından ikiye ayrılmaktadır: Akarsuyun batısı Filistin, doğusu ise Ürdün'dür ve tamamıyla bir Arap devletidir²². Bir coğrafi adlandırma olarak Filistin; Lübnan, Ölü Deniz, Akdeniz ve Suriye Çölü arasında kalan bölge olarak tarif edilmiştir. Filistin kavramının günümüzdeki karşılığı ise, daha çok Filistinlilerin özgürleştirmek istedikleri ulus-devleti temsil eden bir vaziyete bürünmüştür²³.

Çalışmanın derinliklerine inmeden önce Arap-İsrail savaşlarının yaşandığı Orta Doğu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, neredeyse her araştırmacının Orta Doğu'nun jeopolitik ve jeostratejik özelliklerini irdelemiş olduğu ve bu özellikler aracılığıyla kazandığı önemin üzerinde durduğu görülmüştür. Orta Doğu'nun birçok konuda ayrı bir yere ve öneme haiz oluşu elbette tartışma konusu bile yapılmamaktadır. Çünkü Orta Doğu geçmişte olduğu gibi, 21. yüzyılın ilk çeyreğinin oluşturduğu konjonktürde de önemini korumaya devam etmektedir. Bölgenin sahip olduğu söz konusu jeopolitik ve jeostratejik parametreler, bölge ülkeleri ve halkları için yazgılarında her ne kadar bir şans olarak görülse de, uzun yıllar aranan ve bir türlü bulunamayan istikrarsızlığın en temel nedenleri arasında görülmektedir.

İstikrarsızlığın bir başka çeşidi ve aynı zamanda esas nedeni, Arap-İsrail ilişkilerinin dönem dönem nasıl bir seyrinde gelişim gösterdiği. Özelde kendi içinde çoklu rolleri olan, genelde ise "Arap" ve "İsrail" olarak niteleyebileceğimiz iki başrol oyuncusunun birbirilerine yönelik içsel hissiyatlarının dışa vurumu, zaman zaman terörist ve gerilla

²¹ Muzaffer Demir, "Herodotos ve Yabancı Kùltürler: Mısır Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, Aralık 2012, s. 327.

²² Sander, *a.g.e.*, s.s. 81-82.

²³ Kuyaş, *a.g.e.*, s. 272.

gruplarının oluşmasına ve bölgede savaşların çıkmasına sebep olarak, zaten istikrarsız olan bölgeyi adeta bir istikrarsızlık girdabının içine sokmuştur.²⁴

Arap-İsrail savaşlarının cereyan etmesinde İsrail'in kuruluşuna kadar mevcut olan jeostratejik ve jeopolitik öneminden daha çok, Orta Doğu'nun içinde barındırdığı Filistin bölgesinin Yahudiler ve Müslümanlar açısından önemi üzerinde durulmaktadır. Orta Doğu'nun enerji kaynaklarının keşfiyle şahlanan asıl önemi için ise, küresel güçlerin senaristlik ve yönetmenliğini yaptığı Soğuk Savaş dönemini beklemek gerekmektedir.

Orta Doğu bölgesinin onlarca yıl içinde birikmiş hatırı sayılır oranda bir fikri ticaret, dini tecrübe ve idari fiiliyat hazinesi olduğunu bilmekte fayda vardır.²⁵ Ayrıca bölge varoluşundan beri İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik inanışları açısından mihenk taşlarını bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin Kudüs, üç semavi dinin kutsal kabul görmesiyle, adeta bir Bahia zümrüdü²⁶ gibi algılanmış ve üç dinin mensupları da buraya hâkim olmak istemişlerdir.

Kudüs, ilk kurulan Yahudi Devleti'nin başkenti olması ve Hazreti Süleyman Mabedi'nin mevcudiyetinden dolayı, İsrailoğulları açısından çok önemli bir yer olarak nitelenmiştir. Beytullahim'de gözlerini dünyaya açan Hazreti İsa, Peygamberlik vasfının verilişinden çarmıha gerildiğine inanılan Milattan sonra (MS) 30 yılına kadar geçen süreçte Kudüs'te yaşamıştır. Kudüs şehri, Müslümanlar açısından da çok büyük bir öneme haiz görülmüştür²⁷. Çünkü Müslümanlar için Kudüs; İsrâ ve Mirâç olayını bellediğinde barındıran, Mescid-i Aksa'nın bulunduğu şehir olması, kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de geçen birçok Peygamber'in yine bu şehirde yaşamış olması ve Kudüs'ün bir süre Müslümanlar için kıblegah görevi görmüş olması yönüyle ön plana çıkmıştır²⁸.

Bilim adamlarınca bin yıllık çağ şeklinde nitelenen Milenyum Çağı'nın başlangıcı olarak kabul edilen 21. yüzyıla²⁹ gelindiğinde halen Birleşmiş Milletler'de (BM) uluslararası kamuoyunun gündemini meşgul eden, 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı

²⁴ Ramazan Gözen, "Ortadoğu'da Güç Dengeleri", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, İdris Bal (Ed.), (Genişletilmiş Üçüncü Baskı), Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, 2006, s. 680.

²⁵ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 3.

²⁶ Çok değerli bir taş.

²⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş Ve Diplomasi*, (Beşinci Baskı), İstanbul: MKM Yayınları, 2012, s. 35.

²⁸ Deniz, *a.g.m.*, s.s. 152-153.

²⁹ Ayşem Kalyoncu, *Hangi Çağdayız?*, <http://www.haberturk.com/yazarlar/aysem-kalyoncu/716829-hangi-cagdayiz>, Erişim Tarihi: 15. 10. 2018.

hâkimiyetinde bulunan Filistin/Kudüs'ün önemi yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda anlaşılacağı gibi, enerji kaynaklarına egemen olmanın ötesinde, daha çok dini ve fikri bir meseledir. Filistin bölgesi, bu özelliğiyle önemini enerji kaynağı ve nakil yollarına borçlu olan bazı Orta Doğu ülkelerinden ayrılmıştır. Çünkü özellikle 19. yüzyıldan sonra Orta Doğu'da yaşanan mücadelelerin temel sebebi, petrol ve doğalgaza hâkim olmakla birlikte, enerji kaynaklarını kendi anakaralarına kolay ve güvenli bir şekilde ulaştırmak olmuştur³⁰.

1.3. Orta Doğu'nun Jeostratejik Önemi

Jeostrateji, devletlerin üzerinde bulunduğu bölgenin coğrafi koordinatları, hava şartları da dâhil olmak üzere tüm iklimi ve yapay olmayan su kaynakları gibi ayrıcalıkların askeri açıdan taşıdığı önem olarak ifade edilmiştir. Jeostrateji, devletlerin kendi iç siyasal yaşamında ve diğer devletlere yönelik politikalarındaki hedeflerine erişebilmek hususunda coğrafi şartların yanında, askeri yapılarını ne şekilde, hangi durumda ve ne zaman kullanabileceklerinin belirlenmesinde ön plana çıkan bir kavram olmuştur.³¹

Orta Doğu coğrafyasına jeostratejik açıdan bakıldığında, Basra Körfezi ve Süveyş Kanalı aracılığıyla dünyanın doğu ile batı kanatlarını birleştiren, gerek dünya enerji ve gerekse de hammadde ticaret ağının sarmalandığı en önemli bölgelerin başını çektiği görülmüştür.³² Bölgenin bu yönüyle Asya, Avrupa ve Afrika'yı hedef alan/alabilecek tüm projelerin merkezi konumunda olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Afrika, günümüz teknolojilerinde kullanılan ve dünyada nadir bulunan platin, krom, manganez, kobalt, vanadium gibi madenlere sahiptir.³³ Dolayısıyla Afrika'ya uzanabilmek için aynı zamanda Orta Doğu'da söz sahibi olmak gerekli görülmüştür. Bu nedenle, "Orta Doğu'da olmak, yalnızca Orta Doğu'da olmak demek değildir" cümlesi, Orta Doğu'nun içinde barındırdığı nitelik bakımından karşılıksız kalmamıştır.

Orta Doğu, jeostratejik konumu sebebiyle Avrupa devletlerini deniz yollarıyla, Afrika ülkeleri, Hindistan, Çin ve Balkanları karasal yollardan, Türkiye, İran ve Arap Yarımadası'nı ise bütünüyle etkileme potansiyeline sahiptir. Dünyanın her kanadıyla böylesine bir etkileşim içinde olan başka bir bölge daha yoktur. Günümüz sürecine kadar

³⁰ Arı, *a.g.e.*, s.s. 68-69.

³¹ Bilal Karabulut, *Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik, Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi: 1*, Ankara: Barış Platin Kitabevi, 2005, s.s. 21-22.

³² Kekevi, *a.g.e.*, s. 238.

³³ Ömer Budak, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, Ankara: Bilge Kitabevi, 2006, s. 226.

dünya egemenliğini tekelinde bulundurmak isteyen her emperyalist devletin hâkimiyetini istikrara kavuşturmak adına bölgenin hayati bir önem taşıyıp/taşımadığı konusunda en ufak bir kuşku duyulmamıştır. Bölgede, emperyalist güçlerin ihtiyacı olan hâkimiyet istikrarını sürdürebilmek adına benimsediği yaklaşımlar, bölgenin tümüyle istikrarsızlaşmasında en temel sebeplerden birini teşkil etmiştir³⁴. Bünyesinde jeostratejik açıdan birçok önem barındıran Orta Doğu'nun içinde bulunduğu istikrarsız durumlardan faydalanmak isteyen Irak, tarihsel süreçte komşusu İran ve Kuveyt'e, Suriye ise Lübnan'a karşı realist çerçevede saldırgan politikalar izlemiştir. Bu jeostratejik önemin bir getirisi olarak faydaların ve risklerin farkında olan ve bu riskleri en dip noktada tutmaya çalışan ABD ve Rusya gibi Orta Doğu üzerinden küresel ölçekte hâkimiyet kurma niyetinde olan ülkeler eliyle mevcut dengeler oynanmıştır. Bu ülkeler, zaman zaman akışkan bir dış politika sergileyen ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Mısır, Suriye, Suudi Arabistan gibi ülkelerin Orta Doğu'ya bakış açılarını ve beklentilerini değiştirmeye çalışmıştır. Böylece stratejik hedef ve hesapların yeniden kurgulanması sağlanmıştır.³⁵

Bütünüyle Orta Doğu'nun stratejik önemine din perspektifinden bakıldığında, İslamiyet'e göre Hazreti Adem Cennet'ten çıkarılarak yeryüzünde Hindistan'ın Serendib (seylan) adasına ve Hazreti Havva ise Arap Yarımadası'nda Cidde'ye indirilmiştir.³⁶ Bununla birlikte, tek tanrılı üç dinin (Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) Orta Doğu'da doğup, büyüüp ve ardından dünyanın dört bir tarafına yayılmış olması, bölgenin jeostratejik öneminin yanında, jeokültürel önemini de kanıtlar nitelikte olmuştur.

Bölgenin enerji potansiyeline göre petrol ve doğalgaz zengini ülkelerin bulunduğu, yalnızca bu sebepten dolayı bile dünyanın kesinlikle vazgeçilemez bir alanı olan Orta Doğu; sanayileşme açısından geri kalmış olmasına karşın, dünya enerji rezervlerinin toplandığı bir merkez olarak tanımlanmıştır. General Eisenhower Orta Doğu'nun merkez konumda oluşunu 1953 yılında yaptığı konuşmasında şu cümlesiyle açıklamıştır: “*salt arazi değeri söz konusu olacak olursa, dünyada stratejik bakımından daha önemli bir bölge yoktur*”.³⁷ Ayrıca Orta Doğu; coğrafi yapısı ve dünya petrol rezervlerinin hatırı sayılır bir miktarını içinde barındırması yönüyle dikkat çeken Basra Körfezi'ni de kapsayan bir bölge

³⁴ Bkz.: yuk. “Filistin Kavramı”

³⁵ Davutoğlu, a.g.e., s. 324.

³⁶ İlhami Ulaş, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, s. 12.

³⁷ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara: METU PRESS Yayınları, 2001, s. 47.

niteliğindedir. Basra Körfezi, stratejik önemini uzun yıllar korumuş ve ilerleyen süreçte de koruyacak bir bölge durumundadır.³⁸

Dünya güncel, mevcut ve kanıtlanmış petrol rezervinin 1.700,0 milyar varil olduğu saptanmıştır. Orta Doğu'nun tek başına dünya rezervindeki payı ise 807,7 milyar varil olmuş ve bu rakamlar yüzdelik olarak 47,6'ya tekabül etmiştir³⁹. Bölge, diğer dünya bölgelerine oranla doğalgaz konusunda da başı çekmektedir. Toplam rezervlerin 79,1 trilyon metreküpü, -yani %40,9'unun- yine bu bölgede olduğu saptanmıştır⁴⁰.

Tüm bunlara ek olarak, Orta Doğu'nun iktisadi durumu hem diğer bölge ekonomileri arasında hem de bölge coğrafyasında yer alan ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Mesela; Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri ile Lübnan, Ürdün, Irak ve Suriye arasında ekonomik alanda yapısal farklılıklar ve eşitsizlikler söz konusudur. Bu eşitsizliklerin altında yatan en önemli ölçütler arasında petrol başı çekerken, büyük ölçekli devletler ile sıkı ilişkiler kurabilme yeteneği ardından gelmektedir. Bölge devletlerinin en önemli ekonomik gelir kaynağı petrol üretimine dayanmaktadır. Petrol, Orta Doğu ekonomisinin yegâne belirleyicisi ve adeta musluktan akan görünümüyle başlıca ihraç hammadresi durumundadır. Bu durum, sanayileşme konusuna yatırım yapmayan Orta Doğu'da kaynaklar tükenene kadar uzun yıllar böyle devam edecek gibi görünmektedir.⁴¹

1.4. Orta Doğu'nun Jeopolitik Önemi

Sözlükte, “*bir devletin saldırgan nitelikte genişlemesini, ekonomik ve siyasi coğrafya açısından haklı kılmaya yönelik siyasi öğreti*”⁴² olarak tanımlanan jeopolitik; devletlerin dış politikalarını inşa ederken üzerinde titizlikle durması gereken bir olgudur⁴³. Buradan hareketle jeopolitik, “kaynağını ekonomik ve siyasi coğrafyadan alan bir bilim dalıdır” denilebilir. Bu hususta siyasi nitelikli bir bölge olan Orta Doğu'nun hangi anlama geldiği, kapsadığı alan ve sahip olduğu özellikleri, büyük güç olarak tanımlanan devletlerin jeopolitik yaklaşımlarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Hidrokarbon rezervi

³⁸ Arı, a.g.e., s.s. 68-69.

³⁹ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol>, Erişim Tarihi: 05.11.2018.

⁴⁰ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>, Erişim Tarihi: 05.11.2018.

⁴¹ Meltem Bostancı Özügürlü, *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Dünya Koşulları ve Yeni Uluslararası Konjonktürde ABD'nin Yeri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.s. 49-50.

⁴² Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 06.11.2018.

⁴³ Kekevi, a.g.e., s. 153.

açısından engin kaynaklara sahip olan bölge dışı bir güç, bölgeyle ilgili direkt olarak enerji geçiş güzergâhlarıyla ilgilenebilirken, rezervler açısından daha kıt olanaklara sahip olan bir başka dış güç rezervlerle birlikte güzergâhların kontrolüne de odaklanabilmektedir. Dolayısıyla Orta Doğu’yu “dünya egemenliği noktasındaki karar alıcıların stratejik düşünceleriyle kurgulanmış jeopolitik öneme sahip bir coğrafya” olarak adlandırmamızda bir sakınca olmayacaktır.⁴⁴

Tarihsel süreçte devletlerin dünya üzerinde küresel hâkimiyet kurma niyeti askeri gerekliliklere başvurmayı da beraberinde getirmiştir. İç denizlere egemen ve üç kıtaya uzanan konumuyla Orta Doğu’nun stratejik askeri önemi de ayrı bir parantez açılması gereken olgudur. Tarihte sınırları yeniden çizerek dünyayı paylaşmak gerektiğinde Orta Doğu’nun önemi ülkeler bazında hem bir karakol hem de bir kale olmasıyla ortaya çıkmıştır. Bunların en açık örnekleri Birinci Dünya ve İkinci Dünya Savaşı’nda görülmüştür. Orta Doğu’nun jeopolitik açıdan elde tutulması, egemen olma politikası güden devletler için her zaman elzem bir olgu olmuştur.⁴⁵

Orta Doğu’nun birbirine zıt ve çıkar çatışması içinde olduğu güçlü devletler veya bloklardan biri tarafından kontrol edilmesi, kontrol edemeyen tarafın güvenlik, ekonomik ve politik bağımsızlık tehdidi yaşamasına yol açmıştır.⁴⁶ Özellikle 1950’lerden sonraki süreçte yaşanan olaylar bu durumu kanıtlamıştır. Hatta durum öylesine bir hal almıştır ki, bölgeye kilometrelerce uzaklardan gelmelerine rağmen, bölge ile ilgili politikalarını yaşamsal bir milli dava olarak ilan eden devletler (ABD ve SSCB) olmuştur.

Konuyu daha geniş ve genel bir çizgiyle açıklayabilmek açısından jeopolitiğe en çok katkı sağlamış hatta tabiri caizse jeopolitiğin bizzat çerçevesini oluşturmuş olan Halfrod Mackinder, Alfred Thayer Mahan ve Friedrich Ratzel’in temsilcileri olduğu ekollerden bahsetmek elzemdir. Öncelikle ekolleri şu şekilde sıralayabilmek mümkündür:

1-) Teorisyenliğini Halfrod Mackinder’in üstlendiği “İngiliz Jeopolitik Ekolü”

2-) Teorisyenliğini Alfred Thayer Mahan’ın üstlendiği “Amerikan Jeopolitik Ekolü”

3-) Teorisyenliğini Friedrich Ratzel’in üstlendiği “Alman Jeopolitik Ekolü”

⁴⁴ Halit Burç Aka ve Ensar Nişancı, “Neo-Oryantalizm ve Orta Doğu’yu Anlamak”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015, s. 12.

⁴⁵ Kekevi, *a.g.e.*, s. 238.

⁴⁶ Budak, *a.g.e.*, s. 225.

Genel hatlarıyla İngiliz jeopolitik ekolü, (1815-1875) yılları arasında bir mekân temsilcisi olarak medeniyet jeopolitiğidir. Daha çok devletler arası mücadele ile geçen (1875-1945) süreci, doğallaştırılmış jeopolitiktir. Devletler arasında geniş çaplı sıcak çatışmaların yoğun olarak görülmediği ve çatışmaların eskiye nazaran dünya savaşı kılığına bürünmediği jeopolitik sistem (1945-1990), ideolojik jeopolitiktir. Soğuk savaşın sonu ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayıp günümüze kadar uzanan jeopolitik ise, ulus ötesi liberalizm jeopolitiğidir ve bu jeopolitikte süreklilik söz konusudur.⁴⁷ İngiliz jeopolitik ekolün en önemli ismi hiç şüphesiz Halfrod Mackinder'dir. Mackinder, "kara hâkimiyet teorisi"nde, Batı Sibiryâ, Türkistan, Avrupa'nın Volga Havzası, Baltık Denizi, Tuna Nehri, Ermenistan, İran ve Tibet'i kapsayan bölgeyi "Heartland" (Kalpgah) olarak belirtmiştir. Kalpgah, jeostratejik ve jeopolitik olarak en önemli bölgedir ve bu bölgeye her kim hâkim olursa, dünyaya da hâkim olur görüşündedir. Ayrıca Mackinder, "Kenar Kuşak" (Rimland) olarak Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin'i kapsayan hattı ifade etmiştir. Sonuç olarak Mackinder'in savunduğu teori, dünya hâkimiyetinin karasal güç aracılığıyla sağlanabileceği düşüncesindedir.⁴⁸

Orta Doğu'ya kara hâkimiyet teorisinin "rimland" kuşağına dayalı güçler perspektifinden bakıldığında, söz konusu bölge Avrasya'yı saran hattın merkezini oluşturmakta ve Avrasya'ya yönelik her türlü faaliyet ve müdahalenin üs potansiyellerini üzerinde taşımaktadır. Bu bağlamda Orta Doğu, kara jeopolitiğinde her dönem mevcut olan sistemin dengelerine de yansarak, vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur.⁴⁹

Amerikan jeopolitik ekolünde ise, Amerikan denizci, tarihçi ve jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan 1890'da *Deniz Gücünün Tarihi Olan Etkisi* adlı kitabında, dünyaya hâkimiyet kurabilmek adına deniz hâkimiyet teorisini ortaya atmıştır. Mahan'a göre günümüzde Orta Doğu diye adlandırılan bölgede bulunan Basra Körfezi, 1869'da açılan Süveyş Kanalı'ndan sonra Hindistan'a geçişte savunulması gereken en değerli bölgedir. Dolayısıyla Mahan bu tanımlamasında, Orta Doğu'yu su yolları üzerinden önemli görmüştür. Ayrıca Mahan, denizlere hâkim olmanın, karaya hâkim olmaktan daha önemli olduğunu savunmuştur.⁵⁰

⁴⁷ Ramazan Özey, *Jeopolitik - Tanımlar, Teoriler ve Değişimler*, Ankara: Pegem Akademi, 2017, s. 8.

⁴⁸ İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004, s.s. 59-61.

⁴⁹ Davutoğlu, a.g.e., s. 325.

⁵⁰ Serdar Sakin ve Can Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, Cilt: 3, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s. 284.

Deniz jeopolitiği açısından Orta Doğu ele alındığında görülecektir ki, bu bölge, deniz eksenli devletlerin Afroavasya politikalarının merkezinde bulunmaktadır. Yeryüzünde bulunan en önemli dokuz stratejik geçiş yolundan beşinin direkt olarak (İstanbul ve Çanakkale boğazları, Süveyş Kanalı, Aden ve Hürmüz geçişleri) diğer birinin ise dolaylı yoldan (Cebelitarık) bu bölgede yer alması, Orta Doğu'nun deniz jeopolitiği açısından mihenk taşlarını bünyesinde barındırdığının bir göstergesidir.⁵¹

Son olarak Alman jeopolitik ekolünün en parlak şahsiyeti ise, bilim adamı Friedrich Ratzel'dir. Ratzel'e göre devlet; çoklu yapılardan oluşmayıp, bir hücreden meydana gelen organizmadır. Bu organizma, durağan değil, aktiftir, genişlemeyi arzu eder ve bunu gerektiğinde kuvvet yoluna başvurarak gerçekleştirir.⁵² Ratzel'in düşüncelerinden de anlaşılacağı gibi, Alman jeopolitik ekolünde gerektiğinde kuvvet kullanmaya dayanan, yayılmacı bir ruh söz konusudur.

Jeopolitik ile ilgili olarak bahsedilen ekoller çerçevesinde Orta Doğu'nun önemini şu şekilde açıklayabilmek mümkündür:

Orta Doğu, iki uç nokta olarak doğu ile batıyı birleştiren, Akdeniz'den Hint Okyanusu'na dokunan, Rusların Deli Petro zamanından beri hayalini kurduğu sıcak denizlerle Rusya'yı birbirine bağlayan, aynı zamanda bu hatlar arasında gerçekleştirilen bütün ticarî faaliyetlerin ve kültürel bağlantıların kurulduğu çok önemli bir bölgedir. Yeryüzünün eşsiz kara ve su yollarını kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı yekparelik vaziyetine bürünmüş jeopolitik değeri, Orta Doğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin birincil hedefi haline getirmiştir. Ayrıca "Kara altın" olarak nitelenen petrolün 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren değer kazanmasıyla, Orta Doğu'nun ve buradan geçen kara ve deniz yollarının stratejik önemi, dünyanın hiçbir yeriyle kıyaslanamayacak derecede artmıştır.

Orta Doğu'nun 1946'dan beri Türkiye'nin de dolaylı olarak üyesi olduğu Batı ittifakı açısından spesifik jeopolitik önemine bakıldığında, en az bölgenin sahip olduğu petrol rezervlerine ulaşımın yanında, kaynakların güvenli bir şekilde taşınmasının da önemli olduğu görülmüştür. Orta Doğu'nun hem fazlasıyla rezerv sahibi hem de taşıma konusundaki önemli stratejik ve avantajlı olanaklara sahip olması, Batı'nın makinisti ABD'nin bölgeye yönelik ilgisinin istikrarlı bir şekilde devam etmesine sebep olmuştur.

⁵¹ Davutoğlu, *a.g.e.*, s.s. 325-326.

⁵² İşcan, *a.g.m.*, s. 54.

Bilhassa ABD'nin her türlü ambargo uygulamalarının beklenen sonuçları vermediği, her durumda Basra Körfezi ile birlikte direkt olarak Hürmüz Boğazı'na hâkim İran coğrafyasının ABD için bölgedeki can suyu niteliğinde olduğu düşünüldüğünde, Doğu Akdeniz'in enerji taşımacılığı konusunda ne denli önemli olduğu da açıkça ortaya çıkmaktadır.⁵³

Bununla birlikte Orta Doğu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını tek bir noktada kucaklayabilen niteliğe sahip olması yönüyle, denizle bağlantısı olmayan ve açık denizlere inmek isteyen devletlerin politikalarını ortaya çıkardıkları vazgeçilmez bir bölge olmuştur.⁵⁴ Tüm bu verileri bir cümleyle özetleyecek olursak, Orta Doğu, kendi vücudundan ayrılacak parçalara kimin sahip olacağını bekleyen adeta bir kurban gibidir; kaderi, dünya iktidarını elde etmeye çalışan devlerin kısmen veya tamamen belli bir menfaat noktasında anlaşmalarına bağlıdır.⁵⁵

Çalışmada ilk olarak bölgenin yüzyıllardır içinde barındırdığı Filistin ve Kudüs tekeliindeki “din” merkezli öneminin kısaca açıklanmasının ardından, 19. ve 20. yüzyılda artan jeostratejik ve jeopolitik öneminin üzerinde durulmuştur. Bölgenin sahip olduğu söz konusu niteliklerin bir sonucu olarak, ortaya çıkışının doğal kabul edilebileceği ırk, din, devlet merkezli birtakım ideolojiler ve oluşumlar karşımıza çıkmaktadır. Yahudi düşmanlığı, anti-semitizm ve siyonizm, İsrail'in kuruluşuna ve Arap-İsrail savaşlarına giden süreçte üzerinde durulması gereken en önemli olgulardandır.

⁵³ Cenk Özgen, “Doğu Akdeniz’de Enerji Güvenliğine Yönelik Bir Girişim: Akdeniz Kalkanı Harekâtı”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2013, s.s. 101-114.

⁵⁴ Davutoğlu, *a.g.e.*, s.s. 151-153.

⁵⁵ Kurdakul, *a.g.e.*, s. 7.

2. BÖLÜM

2. İSRAİL DEVLETİ'NİN DOĞUŞU: YAHUDİ DÜŞMANLIĞI VE ANTI-SEMITİZM KARDEŞLİĞİNDEN SİYONİZM AKRABALIĞINA

“Kuşlar gibi uçmayı, balıklar gibi yüzmeyi öğrendik. Ancak bu arada çok basit bir sanatı unuttuk; kardeş olarak yaşamayı...”⁵⁶

Martin Luther King

2.1. Yahudi Düşmanlığı ve Anti-semitizm

Orta Doğu, 19. yüzyılda gücünü fazlasıyla yitiren Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılda parçalanmasından evvel ulus-devletleşme sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu parçalandıktan sonra bağımsızlığını kazanan diğer Orta Doğu devletlerinden farklı olarak, Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmuştur. Bu devletin kurulması ve kuruluş sürecinde yaşanan entrikalar, trajediler, ideolojiler ve aksiyonlar, günümüz Filistin sorununun ve Arap-İsrail savaşlarının başlıca sebeplerini oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili trajedilerden ve ideolojilerden bahsederken, Yahudi düşmanlığı ve anti-semitizm kavramları üzerinde durmak gerekmektedir. Dahası tüm hadiselerin başlıca sebebini de temelde bu iki kavram teşkil etmektedir. Kavramlar artık günümüzde birbiri yerine kullanılmaktadır. Ancak, anti-semitizm diğerinin yerine akademi çevrelerinde daha sık tercih edilmekte ve genel geçer bir görünüm kazanmış haldedir. Oysa iki kavramın farkı, oluşum süreçlerindeki mevcut uluslararası konjonktürde gizlidir ve birbirleriyle karıştırılmamalıdır.

Yahudi düşmanlığı en temel anlamıyla, Musevilik dinine bağlı olanların her türlü baskı mekanizmaları üzerine kurulu bir tecrit ediliş hikâyesidir. Yani dine dayalı bir olgudur

⁵⁶ Ercan Çitlioğlu, “İzninizle....”, *Vatan Gazetesi*, <http://www.gazetevatan.com/ercan-citlioglu-1173137-yazar-yazisi-izninizle/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

ve özellikle Haçlı Seferleri'nden sonra adeta domino etkisiyle Avrupa'nın genelinde güç kazanmıştır⁵⁷.

Avrupa'nın geneline yayılan Yahudi düşmanlığı yalnızca Avrupa'yla sınırlı kalmayıp, yine Yahudi nüfusun yoğun yaşadığı Orta Doğu'da da kendine yer edinmiştir. Orta Doğu'daki Yahudi düşmanlığı genellikle Hristiyan Araplar tarafından yürütülmüştür. Örneğin; 1840 yılında yaşanan “Şam Olayı”⁵⁸, düpedüz Hristiyan Araplar eliyle yürütülmüş bir Yahudi düşmanlığıdır. Ardından yine bu süreçte Rodos Adası'nda yaşanan “kan iftirası”⁵⁹ olayı da patlak vermiştir. Ancak bu olaylar, Batı Yahudi Cemaati'nin dikkatini Orta Doğu'daki dindaşları üzerine çekmesine yol açmış, Yakındoğu ve Batı Yahudilerinin daha sıkı işbirliği içerisine girmelerine vesile olmuştur.⁶⁰

Yahudilik inancının yüzlerce yıl adını ve sanını devam ettirerek günümüze değin ulaşmasının altında yatan sebep, belli bir ırka, sınırlara veya yekvücut olunmuş siyasi birliğe bağlı olmaları değildir. Çünkü sahip olunan sınırlar ve siyasi birliktelik tarihsel süreçte değişikliğe uğrayabilir ya da tozlu raflara karışabilirdi. Ancak, Yahudilik inancı maruz kaldığı yoğun engellemelere rağmen bunlarla başa çıkabilmiş ve varlığını bir din olarak sürdürebilmiştir.⁶¹ Bu durum en azından 18. yüzyılın sonunda tüm dünya gibi, Yahudilerin de etnik hassasiyetlerinin belirlenmesiyle başlayan, keza 19. yüzyılın ikinci yarısına değin devam eden süreci de kapsamış ve özellikle politik siyonizmin etkisiyle varoluş konusunda din unsurunun yanına “milli” unsur da eklenmiştir.

Aydınlanma Çağı ve 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi'nin ardından ortaya çıkan liberal milliyetçi fikir akımları, dünya siyasetini ve insanlığını etkilediği gibi, şüphesiz Yahudileri de derinden etkilemiştir. Aynı dönem içerisinde Doğu Avrupa ve Rusya'daki

⁵⁷ Kuyaş, *a.g.e.*, s. 60.

⁵⁸ 1840'ta gerçekleşen olayda Rahip Pere Thomas, Şam'da sırta kadem basar. Yahudiler, Hristiyan Arapların belli kesimlerince Rahip'in kanını törensel amaçlar uğruna kullanmak için onu katletmekle suçlanır. Bu nedenle Yahudiler hapse atılır ve işkenceye maruz kalırlar. Şam Yahudilerinin yardım çağrılarına sessiz kalmayan İstanbul, Fransız ve İngiliz Yahudilerinin başını çektiği heyet, Ortadoğu'ya doğru yola çıkar ve Mehmet Ali Paşa'yı ikna edip, Yahudilerin serbest kalmalarını sağlar. Bununla da yetinmeyen heyet üyeleri, dindaşlarına atılan kanlı lekeyi tüm Avrupa'da temizleyebilmek adına İstanbul'da dönemin Osmanlı Sultan'ı Abdülmecit'e durumu izah edip, kan iftirasının mesnetsiz olduğuna dair bir ferman çıkartırlar. Sonuç olarak yaşananlar, birbirine uzak düşmüş Yahudilerin tekrar hemhal olmalarına vesile olur. : Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance” Okulları 1860-1925*, (Çev.: İbrahim Yıldız), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s.s. 1-5.

⁵⁹ Yahudilerin dini ibadet amacıyla Hristiyan çocukları öldürüp, kanlarını kullandıklarına yönelik daha çok Modern Çağ öncesi Avrupa'sında yaygın olan eski bir iftiradır. : 70 yıl önce: Holokost'tan kurtulanlara kan iftirası, *Avlaremaz*, <https://www.avlaremaz.com/2016/07/04/70-yil-once-holokosttan-kurtulanlara-kan-iftirasi/>, Erişim Tarihi: 19.11.2018.

⁶⁰ Rodrigue, *a.g.e.*, s.s. 1-5.

⁶¹ Susa, *a.g.e.*, s. 307.

Yahudi düşmanlığı fikirlerinin de etkisiyle, önceleri dini bir grup olmanın ötesine geçemeyen Yahudiler, milliyetçi bir yapılanma süreci içerisine girmiştir.⁶² Bu milliyetçi yapılanma, antropologların ve yaşambilimcilerin ırkları tanımlayıp, tasnif ettikleri 19. yüzyıla denk gelmiştir. Anti-semitizm kavramı da böyle bir atmosferde oluşturulmuştur. Bu tarihlerden itibaren dine dayalı Yahudi düşmanlığına ek olarak tüm “Sami” ırkının dışlanması söz konusu olmuştur⁶³.

“Sami” kelimesi içinde barındırdığı gizemden dolayı her ne kadar kadim bir adlandırma gibi görünse de, sanıldığı kadar eski bir kavram değildir. Kelimeyi ilk kez 1781 gibi çok da yıllanmamış bir tarihte, Avusturyalı bilim adamı Schlotzer, Nuh’un erkek evladı olan Sam’ın soyundan geldiklerini öne süren halklar için kullanmıştır. O tarihten sonra Batılıları izleyen Arap tarihçi ve taklitçiler, lengüistik (dil bilimi) açısından uygun olmamasına rağmen, bu gruba giren tüm halklara “Sami” nitelendirmesi yapmayı uygun görmüşlerdir.⁶⁴

Profesör Olinary, Schlotzer’in Samilik üzerine ortaya attığı şecere esaslı kuramından yola çıkarak İsraililerin Samilik ile ilişkisini şöyle yorumlamaktadır: “*Schlotzer’in nazariyesi halkların soy kütüğünü veren kronoloji prensibine dayanır. Bilindiği gibi bu soy kütüğü, halkları Sam’in iki oğlu Aram ve Arpakşat’tan türetir, sonra Arpakşat’ı İbrahim’in dedesi yapar. Buna göre İsraililer, İbrahim’in soyundan geldikleri için Sami olurlar*”.⁶⁵

Yahudi düşmanlığı ile anti-semitizm ayrımının en belirgin özelliği de işte burada karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla anti-semitizmin yekparelik vurgusu Yahudi düşmanlığının aksine “din” üzerine değil, daha çok etnik bir ayrımcılık üzerinedir.

Alanında uzman birçok tarihçiye göre siyonizm, İsrail devletinin kuruluşunda en önemli paya sahiptir. Bu görüş, büyük ölçüde doğrudur, ancak aynı zamanda da eksiktir. Çünkü her türlü baskı içerikli Yahudi düşmanlığı ve anti-semitizm, siyonizmin lokomotif görevini görmüştür. Bu durumu politik siyonizmin kurucusu Theodore Herzl, “*eğer çevremizi kuşatanlar sadece iki neslin yaşayacağı süre içinde bizi rahat bıraksalardı, belki de onların arasına karışıp kaybolabilirdik*”⁶⁶ diyerek, açıklamıştır. Bu doğrultuda söz

⁶² Mim Kemal Öke, *Siyonizm’den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002, s.s. 24-26.

⁶³ Kuyaş, *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁴ Susa, *a.g.e.*, s.s. 115-116.

⁶⁵ Susa, *a.g.e.*, s. 117.

⁶⁶ Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, (İkinci Baskı), (Çev.: Sedat Demir), İstanbul: Ataç Yayınları, 2007, s. 37.

konusu iki kavram, Yahudilerin milliyetçilik yapmalarına vesile olarak, İsrail devletinin kuruluşuna aracı olmuştur. Tanım olarak çok farklı anlamlarla yüklü olsalar bile, İsrail'in kuruluşuna giden yolda Yahudi düşmanlığını anti-semitizmden, anti-semitizmi de siyonizmden ayrı düşünmek büyük yanılgıya düşülmesine sebebiyet verecektir. Çünkü bu ideolojiler birbirilerini peşi sıra tamamlamış ve şahlandırmıştır. Yahudi düşmanlığı anti-semitizmin, anti-semitizm ise siyonizmin⁶⁷ oluşmasına yol açmıştır. Tarihsel süreçte bu kavramların yer değiştirmeleri mümkündür.⁶⁸ Bu yer değiştirmelerin mümkünlüğü kavramların neden-sonuç ilişkisi içerisindeki değişiminden kaynaklanmaktadır.

2.2. Siyonizm ve İsrail'in Devlet Olma Süreci

Bir Babil sülalesi olan Keldaniler, MÖ. 4. yüzyılda yaptıkları işlerle özelde Araplar ve Yahudilerin, genelde ise Orta Doğu ve tüm dünyanın kaderinde belirleyici olmuşlardır. Keldani (Babil) krallarından Nabukad Nasar ilk kez MÖ. 597'de olmak üzere Filistin üzerine askeri sefer düzenlemiştir. Bu durum neticesinde Kudüs'ü ele geçirmiş ve Yahudileri esir alarak Babil'e götürmüştür. Ardından 586 yılında ikinci kez sefer tertip ederek yaklaşık 50 bin Yahudi'yi bir kez daha esir almıştır. Böylece Nabukad Nasar, Yahudilerin yaşadığı ilk iki esaret döneminin mimarı kabul edilmiştir.⁶⁹

Nabukad Nasar'ın 562'de ölümü üzerine zayıflayan Babil, Akheminad (Pers) kralı Kyros tarafından kolayca zaptedilmiştir. Bu zaptediliş Kyros Babili'nde esir durumda olan Yahudiler için bir şans olmuştur. Çünkü Kyros, isteyen Yahudilerin Filistin'e dönebileceklerini bildirmiştir.⁷⁰ Bir kısmı iade edilip, bir kısmı alıkonulan Yahudiler, Roma işgaline kadar Nasar'ın maruz bıraktığı acılarla yaşamışlardır.

1. yüzyılda Roma işgalinden dolayı Filistin'den dünyanın dört bir yanına kaçmak/dağılmak zorunda kalan Yahudi topluluklarının, bir gün kutsal topraklara dönebilme düşüncesi hâletiruhiyelerine işlemiştir. Kaçışın ardından Yahudi Krallığı'nın kurulması, Tanrı'nın Yahudilere kaderlerini Siyon'da⁷¹ tamamlamak üzere seçildikleri

⁶⁷ Yahudi Milliyetçiliği.

⁶⁸ Siyonizm, Ortadoğu coğrafyasına bulaşınca, bölgedeki Arapların anti-semitik davranışlarda bulunmalarına yol açmıştır. Yani siyonizm, anti-semitizmin sebebi olmuştur.

⁶⁹ Susa, *a.g.e.*, s.s. 65-66.

⁷⁰ Susa, *a.g.e.*, s. 67.

⁷¹ Urşelim'de bir tepenin adıdır.

vaadinin (Eretz Israel)⁷² gerçekleşmesi anlamını ifade ettiğinden, Filistin, Yahudi dini kültüründe bu denli önemli bir yere sahip olmuştur. Ardından Davud ve Süleyman'ın hükümdarlıklarının tarihsel geçmişi, Yahudi halkının nihai kurtuluşunun kutsal topraklara dönüş sayesinde gerçekleşeceği hayalini zihinlere egemen kılmıştır. 1880'lerde bütün Avrupa'da ve Rusya'da Avrupalı Yahudilerin devlet ve insan eliyle birçok yaşam, idare ve sosyal gelişim organizasyonlarından istifade ettirilmemesi, baskı, şiddet ve zorlamaya maruz bırakılmaları,⁷³ -yani anti-semitizme uğramaları- Siyon'a dönme hayalinin önünde engel teşkil ederken, aynı zamanda Yahudilerin milliyetçi ruhunun yeşermesine ve siyonizmin 19. yüzyılda teşkilatlı bir yapıya dönüşmesine sebep olmuştur.⁷⁴ Theodor Herzl, *"Düşmanlarımız tarihte de tekrar tekrar olduğu gibi, bizim rızamız olmadan bizi tek tek birey yaptılar. Üzüntümüz bizi birbirimize bağladı ve böylece aniden gücümüzü keşfediverdik"*⁷⁵ diyerek, baskı ve şiddetin Yahudilerin milli kimliğine sarılı birer birey olmasındaki rolüne değinmiştir.

Budapeşte'de asimile olmuş bir çevrede, orta sınıf kabul edilebilecek bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak yetişen gazeteci⁷⁶ Theodor Herzl, siyonizm fikrinin mucidi kendisi olmasa da, mevcut ideolojik parçaları birleştirmiş ve bunları uluslararası harekete dönüştürerek,⁷⁷ örgütlü politik siyonizmin resmi kurucusu olarak kabul görmüştür. Ancak siyonizmin Herzl'den daha yaşlı olmasıyla birlikte, Filistin'de Yahudi devleti kurulması konusu da Herzl'den bir o kadar eskidir. Örneğin; zamanının Yahudi liderlerinden biri olan Moses Montefiore, henüz 1839 gibi erken bir tarihte Filistin'de İngiltere'nin himayesinde olacak bir Yahudi devleti kurulmasının önemini belirtmiştir.⁷⁸ 1879 yılında Yahudi olmamasına rağmen şiddetli bir siyonist destekçisi olan Laurence Oliphant, Belka Sancağı'nda yönetim açısından ayrıcalıklara sahip özerk bir Yahudi kolonisi kurulması isteğini Osmanlı'ya bildirmiştir⁷⁹. Rusya'da başlayan soykırımdan etkilenen Dr. Pinsker ise 1882'de yazdığı *Kendi Kendine Kurtuluş* adlı eseriyle anti-semitizmin Avrupa toplumunda

⁷² Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, *Amerika ve Dünya*, (İkinci Baskı), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012, s. 106.

⁷³ Cleveland, *a.g.e.*, s.s. 266-267.

⁷⁴ Hasan Karaköse, "Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey'in Layihası (1911)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2004, s. 49.

⁷⁵ Herzl, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Cilt: 1-2, (Genişletilmiş On Birinci Baskı), İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999, s. 106.

⁷⁷ Cleveland, *a.g.e.*, s. 267.

⁷⁸ Ziya Polat, "Yahudiler'in II. Abdülhamit Döneminde Filistin'e Göç Girişimleri ve Oliphant'ın Siyonist Koloni Talebi", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2017, s. 5.

⁷⁹ Yusuf Sarınoy, *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 102, İstanbul, 2009, s. 231.

alışkanlık olduğundan dolayı, Yahudilerin asla eşitler olarak kabul edilmeyeceklerini, kurtuluş için kendi topraklarında kendi kaderlerini kendilerinin çizerek, Yahudi sorununun çözümlenebileceğini ileri sürmüştür. Ancak bu yurdun Filistin’de kurulmasında ısrar etmeyerek, neresi olması gerektiğini belirtmemiştir.⁸⁰

Esasen siyonizmin üyelerine “Siyon Aşıkları/Dostları” adını verdikleri ve kuruluş aşamasında çoğunu Rusya Yahudilerinin oluşturduğu örgüt 1881 yılında Yahudilere yönelik gerçekleşen pogromdan sonra, Dr. Pinsker’in yazdığı *Kendi Kendine Kurtuluş* adlı eseriyle aynı yıla tekabül eden, “*Tarihi belgelerin de ispat ettiği gibi Rabbin bize bahsettiği vatanımız Filistin’e dönüş*” ibaresini koydukları Bilu Bildirisi’ni İstanbul’da yayımladılar.⁸¹ Bu arada Dr. Pinsker da Siyon Aşıkları/Dostları’nın kurucu üyelerindendir. Aynı yıl içinde, aynı ideallere sahip, aynı görüşleri savunan Rusya Yahudilerinin Filistin’e yönelik tutumları, yukarıda verilen iki örnek eserde gün yüzüne çıkmaktadır. Bu tarihlerde Filistin, Yahudiler için halen yekpare bir niteliğe sahip değildir. Theodor Herzl, Yahudiler için çizdiği yol vasıtasıyla Filistin’in bu niteliği kazanmasında en önemli paya sahip olacaktır.

Herzl, hiç şüphesiz Moses Montefiore ve Dr. Pinsker’in düşüncelerinden etkilenmiş olacak ki, tarih 1896’yı gösterdiğinde, politik siyonizmin fikri dayanak noktasını açıklayan ve hem devlet kurma yolunda hem de devlet kurulduktan sonra gerçekleşen olaylara bakıldığında tam bir rehber görevi gören *Yahudi Devleti (Judenstaat/The Jewish State)* adlı eserini yazmıştır.⁸²

Herzl eserinde Yahudi milletinin varlığı ve Yahudi devletinin yokluğunun anti-semitizm başta olmak üzere, Yahudilerin maruz kaldıkları diğer sorunlara sebebiyet verdiğini, bunların da onları deniz ötesindeki ABD’ye kadar savurduğunu ve orada da istenmediklerini söyleyerek, sorunların çözümünün, Yahudilerin şahsi devletlerinde siyasal egemenliğe sahip olmalarıyla mümkün olacağını belirtmiştir. Ancak kurulacak olan bu devletin Arjantin’de mi yoksa Filistin’de mi olması gerektiği noktasında tam anlamıyla bir kesinlik ve birlik o tarihlere kadar söz konusu olamamıştır. Çünkü “Yahudilerin baskı altında yaşamalarından tek kurtuluş yolunun siyasal egemenlikle mümkün olacağı” görüşü Filistin’in vatan olması zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Bu doğrultuda düşünülen bir

⁸⁰ Mustafa Torlak, *Siyonizm’in Penceresinden Arap-İsrail Çatışmalarının Ortadoğu’daki Güç Dengesine Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 22. ve Cleveland, *a.g.e.*, s. 268.

⁸¹ Susa, *a.g.e.*, s. 308.

⁸² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 106.

başka yurt, Kıbrıs olmuştur. Bu süreçte Herzl ile İngiltere hükümetinin Kıbrıs konusunda görüşmeler gerçekleştiği bilinmektedir⁸³. Ancak Herzl'in Filistin'den "tarihi evimiz" olarak bahsetmesinden de anlaşılacağı üzere gönlü Filistin'den yana olmuştur. Hatta bu isteği öylesine bir tutkuyla tezahür etmiş ki, Osmanlı Sultanı'nın Filistin'i Yahudilere tahsis etmesine karşılık, ülkenin bütün maliyesinin yeniden düzenlenmesini⁸⁴, borçların ödenmesini ve Avrupa'da sahibi oldukları yüksek tiraj alan gazeteleriyle manevi destek vermeyi⁸⁵ teklif edebilecek bir boyutta olmuştur.⁸⁶ II. Abdülhamid Yahudilerin devlet kurma amacıyla iskân edilmelerine şiddetle karşı çıkmış ve arazi satın almalarını yasaklamıştır. Ancak anti-semitizme uğrayan Yahudiler, sistemli bir şekilde Osmanlı'ya yerleşebilmek adına Muhacirin Komisyonu'nu kurmayı ihmal etmemişlerdir. Tüm bunlara rağmen kaçak yollarla binlerce Yahudi'nin Filistin'e intikalini sağlamışlar ve 20. yüzyılın ilk on senesinde bölgedeki nüfusları 80 bine ulaştırmışlardır. Ayrıca 40 bin dönüm arazi de satın alınmıştır.⁸⁷ Ardından Herzl, yazmış olduğu kitabının büyük ses getirmesinden aldığı cesaret ve inançla, siyonizmin farklı dallarını tek bir hareket olarak örgütlemeyi düşünmüştür. 1897'de Basel'de toplanan birinci Siyonist Kongresi büyük oranda Herzl'in bu düşüncesinin ilk meyvesi olmuştur. Elli Yahudi kuruluşunu temsilen iki yüzü aşkın delegenin katıldığı Basel'de siyonizmin hedefi belirlenmiştir. Bu hedef, Yahudiler için Filistin'de edinilecek yurdun hukuksal açıdan uygunluğunun sağlanması olmuştur.⁸⁸ Kongre'de alınan bir başka kararla da siyonizmin farklı dallarını birleştirme düşüncesiyle ilgili olarak bu dalların merkezden idaresini sağlamak amacıyla, Dünya Siyonist Teşkilatı kurulmuştur. Ardından Batı'daki etkin ve varlıklı Yahudiler, nüfuzlu devletler aracılığıyla girişimlerde bulunarak, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması için çaba sarfetmiş ve böylece siyonizm tüm dünyada hız kazanmıştır.⁸⁹

Siyonizmin ivme kazanmış olan hızı, Yahudi ağacının 1905'te başlayıp 1907'ye kadar görüşmelerinin devam ettiği gizli Londra Kolonyal (Sömürgecilik) Konferansı'nda tomurcuk açmasına sebep olmuştur. Dönemin Avrupa güçlerinin (İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Portekiz, İtalya ve İspanya) katıldığı konferansta alınan karar:

⁸³ Onur Öymen, *Silahsız Savaş: Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, (Dördüncü Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s. 408.

⁸⁴ Sarıay, *a.g.e.*, s.s. 303-304.

⁸⁵ Sarıay, *a.g.e.*, s. 235.

⁸⁶ Herzl, *a.g.e.*, s. 41.

⁸⁷ İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, (İkinci Baskı), Isparta: Fakülte Kitabevi, 2003, s. 82.

⁸⁸ Cleveland, *a.g.e.*, s.s. 268-269.

⁸⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 106.

*“Süveyş Kanalı’nın yakınında eski dünyayı Avrupa’ya bağlayacak yabancı ama güçlü, bölge halkına düşman ama Avrupa’ya ve çıkarların dostane bir gücü meydana getirecek bir köprüünün kurulması pratik olup ileri sürülen önerilerin acil olarak uygulanmasını gerektirmektedir”*⁹⁰ olmuştur.

Konferansta alınan bu karar, 1948’de kurulacak olan İsrail devletini işaret eder niteliktedir. Hatta bu işaretin çok açık bir kanıtı Güney Avustralya’da bir dönem valilik görevinde bulunan Albay George Goliers’in 1853 yılında İngiliz Parlamentosu’nda yapmış olduğu konuşmadır. Goliers konuşmasında, Mısır ve Suriye’nin mevcut İngiliz kolonyal dış ticaret yolları üzerinde bulunmasının İngilizler açısından büyük bir şans olduğunu vurgulamıştır. İngiltere’nin bölgedeki direnç noktalarını sağlamlaştıracak ve bu görevi başarıyla yerine getirebilecek tek halkın bölgenin gerçek sahipleri olarak nitelediği İsrailoğulları olduğunu belirtmiştir. Ardından 1877 yılında James Neil, İngiltere’nin Kuzey Amerika’yı yurt edinmede gösterdiği başarıyı Filistin konusunda bölgenin sahip olduğu sosyolojik ve klimatolojik şartlardan dolayı gösteremeyeceğini, ancak Kuzey Amerika’dan edindiği tecrübe ve stratejik zekâdan yola çıkarak, Filistin hâkimiyetinde Yahudilerin kullanılmasını teklif etmiştir.⁹¹ Dolayısıyla konferansın kökeni buralara değin dayanmıştır.

Londra’daki kararda “bölge halkına düşman” diyerek bölgede yaşayan halkların tek bir yumruk olmasının önüne geçilmek istenmiştir. O dönemde dünyayı etkileyen devletlerin kendi kaynaklarıyla ilgili problemlerinin oluşu ve her medeniyetlerin doğup-gelişip-yok olacağı inancı “düşman” kavramını yaratmıştır. Çünkü çıkarlarının önüne geçebilecek tek gücün o coğrafya üzerinde oluşabileceği düşünülmekteydi. Keza “Avrupa’ya ve çıkarların dostane bir gücü” ifadesi de bölgede oluşabilecek düşmana karşı, yine aynı coğrafyada çıkarlara hizmet edecek bir “dost” kavramı yaratılmak istenmiştir. Bu hususta Heim Weizmann önderliğindeki siyonist örgüt konferanstan bir yıl sonra Osmanlı’da istibdat rejiminin son bulup, toplumsal bir rahatlamanın görüldüğü dönemde, İngilizlerin eliyle Hayfa’da ilk ofisini açmıştır. Nitekim İngiltere bakanı Mr. Emery, Yahudilerin Filistin bölgesine yerleştirilmelerinin İngiliz çıkarlarına hizmet edeceği ve bu çıkarların Süveyş

⁹⁰ Erdal Şimşek, *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005, s. 51. ve “Kolonyal Konferansı Duruşma Tutanakları”, <https://archive.org/stream/minutesofproceed00colo#page/n5/mode/2up> , Erişim Tarihi: 25.12.2018.

⁹¹ Susa, *a.g.e.*, s.s. 312-313.

Kanalı'nın güvenliğinden, gelecekte Doğu'nun hava istasyonu rolü görmesine kadar tüm bölgeyi kapsayacağını açıklamıştır⁹².

Siyonizmin Osmanlı Yahudileri içinde kendini tanıtmayı, böylesine bir atmosfer içerisinde siyonist ofisin Hayfa'da açılmasından sonra gerçekleşebilmiştir. Ancak siyonizmin Osmanlı için doğuşu daha erken bir zamanda kendi içinde tartışmalara sahne olmuştur. Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Yahudilerden anti-siyonist Yahudiler de mevcuttu ve bunlar asimilasyon yanlısı insanlardı. Anti-siyonist kanadın önde gelenlerinden *El Tiempo* gazetesinin editörü David Fresko, yazdığı makaleleriyle siyonizme şiddetle karşı çıkmıştır. Fresko, *Le Sionisme* adıyla yayımladığı broşürde Herzl'in sultandan yalnızca yine sultanın himayesinde bir Yahudi yurdu istemesini samimi bulmadığını, bunun eninde sonunda bağımsızlığa dönüşeceğini ve işte o zaman asıl zararın siyonizm yüzünden yine Yahudilerin göreceğini belirtmiş ve “1908 Devrimi'nin getirdiği yeni hürriyet devriyle uyum içinde olmak, Türkçe'yi ana dili gibi benimsemek ve Osmanlı anayurdunun iyiliği için çalışmayı”⁹³ Osmanlı Yahudilerine düşen görevler olarak açıklamıştır.

Elbette Osmanlı içindeki anti-siyonist Yahudilerin karşı çıkışlarına siyonist Yahudiler de söz konusu hareketin barışçıl ve yurtsever bir hareket olduğu iddiasıyla karşılık vermişlerdir. Osmanlı Yahudileri arasındaki bu ideolojik çatışma ortamı devletler arasındaki gerginliğin arttığı süreçte her ne kadar sessizliğe büründüyse de, İstanbul Yahudi Cemaati'ni sıkıntıya soktuğu hiç kuşku barındırmamaktadır.

Londra'da alınan karardan varılabilecek bir diğer sonuç ise, Kolonyal Konferansı'nın, Sykes-Picot ve Balfour'a zemin hazırlamış olduğudur. Filistin topraklarında yaşamlarını devam ettiren Yahudiler tarafından değil de, Batı'da yaşayan Yahudiler eliyle yürütülen siyonist hareketler, Osmanlı İmparatorluğu zamanında bilhassa Sultan II. Abdülhamid döneminde, Sultan'ın Osmanlı topraklarında büyük çaplı bir Yahudi göçü ve toplu bir şekilde yerleşim düşüncelerine karşı oluşuyla⁹⁴ engellenmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle, Batı Yahudilerinin amaçları başarıya ulaşamamış olsa da, ilerleyen süreçte ve Birinci Dünya Savaşı esnasında, Yahudileri Avrupa'dan uzaklaştırma isteğine sahip olan Batılı devletlerin menfaatleri siyonist mücadeleyle paralel bir seyir izlediği için bu ülkelerden destek görmüşlerdir. Siyonistler, sırtlarını dayadıkları büyük devletler vasıtasıyla aldıkları kararlar gereği, toprak satın alarak bölgede dominant hale gelme ve nüfuslarını

⁹² Susa, *a.g.e.*, s. 314.

⁹³ Rodrigue, *a.g.e.*, s.s. 195-196.

⁹⁴ Sarıay, *a.g.e.*, s. 327.

arttırma politikalarını hızlandırmışlar, Filistin'in hem dini hem de etnik olarak farklı kesimler ile paylaşılamayacağı anlayışı üstü kapalı tutulmakla birlikte, derinleştirilmiş ve amaçladıkları noktaya erişebilmek adına kapıyı aralamayı başaramamışlardır.⁹⁵

Siyonistlerin bu başarısı, Birinci Dünya Savaşı esnasında ABD Başkanı Wilson'a da etki yapılmasıyla taçlanmıştır. Bu etki, Wilson'un hususi olarak Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına yönelik Rusya'ya mektup gönderebilecek bir tutkuyla karşılığını bulmuştur⁹⁶. Hatta Wilson'un hatıralarında bile kendine yer edinebilecek bir vaziyette gerçekleşmiştir. Hatıralarda şu cümleler geçmektedir: *“Eğer yaşarsak, sadece Filistin'de değil, Şeria Nehri'nin iki yakasını da içine alan bir Yahudi Devleti'nin doğuşuna mutlaka şahit olacağız”*.⁹⁷

Wilson gibi ABD tarihinde derin izleri bulunan bir şahsiyetin siyonizm davasına kazanılmış olması, İngiltere'nin bu davadaki rolünü bir üst seviyeye taşımış ve mevcut destekleyici vaziyeti itici bir güce evrilmiştir.⁹⁸ Böylece siyonizm, Sykes-Picot, Balfour Bildirisi ve manda yönetimi aracılığıyla, İngiliz emperyalizmiyle el sıkışıp, resmen ittifak yapabilmıştır. Bunu takiben İngilizlerden aldıkları destekle, geneli olmasa da birtakım Arap halkları Türk ulusal kurtuluş mücadelesinin bastırılması sürecinde İngilizlerle işbirliği yapmışlardır.⁹⁹

Yahudilerin İngiliz kontrolündeki ilerleyişlerinin kendini tam anlamıyla hissettirmesi, Türk kurtuluş savaşından önce Çanakkale'de gerçekleşmiştir. Bu savaşta Arapların Türklere karşı ayaklanmaları epeyce dillere dolanmıştı. Ancak Jabotinski öncülüğündeki siyonist birliklerin Çanakkale'ye gidip Osmanlı'ya karşı savaştıkları halkın çoğunluğu tarafından bilinmemekteydi. Anlaşılabileceği üzere Osmanlı Devleti yalnızca dindaşı olduğu Arapların eliyle değil, yaklaşık beş asırdır Osmanlı topraklarında neredeyse hiç sorunsuz, rahat bir şekilde yaşayan Yahudilerin eliyle de büyük zarara uğratılmıştır.¹⁰⁰ Osmanlı adına yaşanan bu trajik olay, hiç kuşkusuz gelişen Avrupa siyonizminin Orta Doğu'ya yansması sonucu gerçekleşmiştir. Arap ve Yahudiler, emperyalizm pençesindeki Osmanlı'ya karşı

⁹⁵ Malike Bileydi, *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2000)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005, s. 74.

⁹⁶ Sarıay, a.g.e., s. 365.

⁹⁷ Susa, a.g.e., s. 313.

⁹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 106.

⁹⁹ Tarık Y. İsmail, *Arap Dünyasında Komünist Hareket*, (Çev.: Kemal Sarısözen), İstanbul: Kapı Yayınları, 2006, s. 287.

¹⁰⁰ Cengiz Özakıncı, *Türkiye'nin Siyasi İntiharı “Yeni-Osmanlı” Tuzağı, Osmanlı'dan Günümüze Din Üzerine Emperyalist Oyunlar*, Yirmi Dokuzuncu Baskı), İstanbul: Otopsi Yayınları, 2017, s. 259.

takındıkları bu vaziyetten dolayı, akıp giden zaman içinde bulundukları coğrafyada tabiri caizse Türk düşmanlığına maruz kalmamalarına rağmen, bir dakika bile huzur içinde yaşayamamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz kontrolünde hareket eden Araplar ve Yahudiler için yolun başı olan Sykes-Picot, aynı zamanda Osmanlı'nın Orta Doğu toprakları için yolun sonu olmuştur. Çünkü Sykes-Picot'nun evrimi, kurulacak olan Arap devletleri ve Yahudi devletinin koordinat ayarlarını saptar nitelikteydi. Zaten yeni devletler, üzerinden çok da uzun bir zaman geçmeden ufuktan kendilerini göstermişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkacak olan Fransa ve İngiltere, savaş esnasında Orta Doğu'ya egemen olabilmek için birçok farklı yöntem denemiştir. Fransa, Orta Doğu'yu pay etme meselesi üzerinde çok ısrarcı bir tavır takınmış ve sonunda 9-16 Mayıs 1916'da Fransa ve İngiltere arasında bir anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre, Orta Doğu iki devletin çıkarlarına göre paylaşılmış, Filistin bölgesi ise, uluslararası mahiyette bir bölge olmuştur.¹⁰¹ Ayrıca Arabistan toprakları, Akka-Kerkük hattıyla bölünmüş, kuzeyi Fransız, güneyi İngiliz nüfuzuna bırakılmıştır. Yani biraz daha açacak olursak, Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i hâkimiyeti altına almaktaydı. Filistin'in geriye kalan toprakları üzerinde uluslararası bir rejim ve hacmi belli olmayan bir Arap devleti kurulacaktı. İki devlette nüfuz bölgelerinde Arap devleti kurmayı taahhüt etmiştir. Ancak İngilizler, Şerif Hüseyin'e vadettiği yerleri bu kez de Fransa ile paylaşmışlardır. Bu durum İngiltere'nin çökyüzlü dış politikalarından sadece bir yüzünü göstermekte ve adeta evrimi günümüze kadar sürecek olan nifak tohumlarını serpiştirmesinin bir resmiydi. Bunun nedeni Arapları kendi yanında Osmanlı'ya karşı savaştırmaktı ve istediği de oldu.¹⁰²

Mekke Emiri Şerif Hüseyin, İngiltere'nin bahsettiği Büyük Arabistan Krallığı hayaliyle Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmıştır. Orta Doğu Müslümanları kendi içlerinde, mezhepçilik, aşiretçilik ve çıkarlar temelinde bölünmüştür. Ardından Sykes-Picot'ta çizilen yapay sınırlar, Paris Barış Konferansı'nda ve San Remo'da yeniden yapılandırılmıştır. Ancak daha sonraları yaşanan gelişmelerle bölge daha parçalı bir hale gelmiştir.¹⁰³ Mayıs 1916'da yapılan anlaşma esasen gizli bir anlaşmadır. Görüşmeleri Fransız kanadından Georges Picot, İngiliz kanadından ise Sir Myke Sykes yürüttüğü için, bu

¹⁰¹ Uğur Çınar, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Filistin-İsrail Siyaseti ve İsrail'in Tanınması (1920-1950)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 16.

¹⁰² Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, (Yirmi Sekizinci Baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s. 382.

¹⁰³ Atilla Sandıklı, Böl ve Yönet: Sykes-Picot Örneği, 18 Mayıs 2016, <http://www.bilgesam.org/incele/2442/-bol-ve-yonet--sykes-picot-ornegi/#.Wp7-9R3FLIU>, Erişim Tarihi: 29. 12. 2018.

anlaşmaya Sykes-Picot Anlaşması da denir. Gizli Sykes-Picot Anlaşması'ndan savaşın galipleri arasında bulunacak olan Rus Çarlığı'nın da haberi olmuş ve toprak paylaşımından onlar da nasiplenmiştir. Ancak 1917 yılında Bolşevik İhtilali'nin patlak vermesi, başarıya ulaşması ve Çarlık Rusya'nın yıkılmasıyla, Bolşevikler devraldığı ülkenin gerçekleştirmiş olduğu bütün gizli diplomasisini açığa vurmuştur. Böylece 1918 ilkbaharında Sykes-Picot Anlaşması deşifre olmuştur.¹⁰⁴

Yahudi sermayesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkacağını düşündüğü İngiltere ile savaş süreci boyunca çok sıkı ilişki içerisine girmiş ve eline geçen fırsatları da kullanmaktan kaçınmamıştır.¹⁰⁵ Londra'daki kimya doktoru, asetonun mucidi, Rusya doğumlu ve kurulacak İsrail devletinin ilk Cumhurbaşkanı olacak olan şahsiyet Hayim Weizmann, İngiliz siyasetinin içindeki önemli kişilerle de sıkı diyalog içerisine girmeyi başarmıştır. Bu sayede, siyonizm konusunun İngiliz kabinesinin gündeminde taze kalmasını sağlamıştır. Aslında İngiltere'nin stratejik menfaatleri gereği bu konunun gündemde kalması doğal karşılanabilirdi. İngiltere'nin Filistin'de Yahudi yerleşimini desteklemesi, bölgede İngiliz varlığını ve hâkimiyetini ortaya çıkaracak, Fransa'yı çok önemli Süveyş Kanalı bölgesinden uzak tutacaktı. Sonuç olarak Hayim Weizmann'ın da ısrarı üzerine Filistin'de siyonist amaçları destekleyen bir deklarasyon yayımlandı.¹⁰⁶ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur Balfour, Herzl'in yerini aratmayan, Siyonist Federasyonu Başkanı zengin bankacı Lord Rothschild'a¹⁰⁷ 2 Kasım 1917'de Orta Doğu'nun kaderini değiştiren bir mektup göndererek, İngiliz kabinesinin siyonist emelleri ile ilgili sempati deklarasyonunu onayladığını bildirdi:

02 Kasım 1917

Saygı değer Lord Rothschild,

“Yahudilerin siyonist özlemlerine sempatisini dile getiren aşağıdaki deklarasyonun kabineye sunulmuş ve onun tarafından onanmış olduğunu, Majestelerinin hükümeti adına size bildirmekten mutluluk duyuyorum; Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasına olumlu bakmaktadır ve Filistin'de bulunan Yahudi olmayan toplulukların yurttaş ve dinsel haklarına ya da herhangi bir başka ülkedeki Yahudilerin

¹⁰⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 70.

¹⁰⁵ Şimşek, a.g.e., s. 50.

¹⁰⁶ Cleveland, a.g.e., s.s. 270-271.

¹⁰⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 106.

sahip oldukları haklara ve siyasal statüye zarar verebilecek herhangi bir şeyin yapılmaması kaydıyla bu hedefe erişilmesi için elinden gelen tüm çabaları harcayacaktır. Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonun bildirisine sunarız, size minnettar olacağım.

Saygılarımla ”¹⁰⁸

Siyonistler, Birinci Dünya Savaşı devam ederken Balfour Deklarasyonu adıyla ün kazanan bu mektupla İngiliz rejiminden o tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu’nun toprağı olan Filistin’de milli bir Yahudi devleti kurulacağına ilişkin söz almışlardır. Ancak bu vaadde, söz konusu alanın ne gelecekteki vaziyeti ne de Filistin’in hacmi belirtilmiştir¹⁰⁹. Yani bu kısa mektup, değerlendirmelerde uzun uğraşlar ve karmakarışık belirsizlikler doğurmuştur. Deklarasyona bütünüyle bakıldığında, Yahudileri bölgeye yerleştirmek ve yerli halkı topraklarından çıkarmanın asli bir hedef olduğu görülmektedir.

Deklarasyonla ilgili olarak İngiliz hükümetindeki tek Yahudi kökenli bakan olan Montagu’nun Bakanlar Kurulu’na sunmuş olduğu memoriuma ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Elbette her Yahudi’nin siyonist bir ideolojiye sahip olmadığı gibi, Montagu da daha çok anti-siyonist karaktere sahip biridir ve üstelik dönemin dünya politikalarının senaristi görevini ekseriyetle üstlenen İngiltere’de bir bakandır. Montagu, bildirinin özüne anti-semitik bir ruh atfetmiş ve Yahudilerin gönderildikleri bölgede de anti-semitizme uğramalarına yol açacağı görüşüne sahip olarak şiddetle karşı çıkmıştır. Bir başka deyişle, her komşu ülkenin Yahudilere yabancı muamelesi yapacak oldukları gibi, Türklerin de aynı muameleyi sergileyecekleri görüşündedir. Ayrıca Montagu, memoriumunda dört nokta üzerinde durarak eleştirisine haklılık kazandırmaya çalışmıştır. Bu dört noktayı maddeler halinde şu şekilde özetleyebilmek mümkündür:

1- Yahudi adında bir millet yoktur. Dolayısıyla İngiltere’de yaşayan bir Yahudi’yle Avrupa’nın ya da dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan Yahudi arasında bir bağlılık yoktur. Dünya Yahudilerini birbirine bağlayan tek şey, derece derece farklılık gösteren din olgusudur.

2- Yahudiler için bildirinin vaad ettiği gibi “*Filistin sizin yurdunuzdur*” denildiğinde, tüm devletler barındırdıkları Yahudileri Filistin’e göndermek için birbirileriyle

¹⁰⁸ Sedat Kızıloğlu, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişmesi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2012, s. 50.

¹⁰⁹ Ragıp Zarakolu, *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Orta Doğu Dosyası: Filistin Ayaklanması, İsrail, İran ve Irak 1988/1*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988, s. 26.

yarışacaklardır. Bu durum, Filistin'deki yerli halkın o topraklardan sürülmesine neden olacaktır. Yani Yahudiler, kendilerinin maruz bırakıldıkları olayları, bugün başkası üzerinde gerçekleştireceklerdir. Üstelik bölgeye doluşan Yahudiler kendi aralarında iletişim kurabilmek için tercüman kullanmak mecburiyetinde kalacaklardır.

3- Filistin sadece Yahudiler için değil, Hristiyanlar ve Müslümanlar içinde en az bizimki kadar değerlidir. Ayrıca yüz ölçümü olarakta küçüktür. Bölge halkı sürülse bile, dünya Yahudilerinin yalnızca üçte birinin dönebileceği büyüklüktedir. Peki üçte ikilik kısım ne olacaktır?

4- Filistin'de Yahudilere milli bir vatan verildiği takdirde, örneğin; İngiliz Yahudilerinin vatandaşlık hakları ellerinden alınacaktır. Lord Rothschild, Britanya Yahudileriyle yabancı Yahudileri birbirinden ayırmaya çalışmaktadır. Ayrıca İngiliz hükümeti, bildiriden sonra Yahudilerden oluşan bir tabur meydana getirirse bu duruma şaşırılmaması gerekmektedir.¹¹⁰

Bir Yahudi bakanın İngiltere Bakanlar Kurulu'na sunduğu memorandumla, ilk olarak Filistin'de Yahudi yurdunun kurulma aşamasını ve sonrasında dünya Yahudilerinin başına gelebilecek olayları açıklamaya çalıştığı çok nettir. Bununla birlikte memorandum, ortak bir geçmişe sahip Yahudi milli kimliğinin olmadığını, Yahudilerin süper-etnos özellikler sergilemediğini ve yalnızca dini bir grup olmanın ötesine geçemeyen Yahudilerin temelden inşa aşamasının hem İngiltere hem de kendileri için vahim sonuçlar doğuracağı konusuna odaklanmıştır. Ancak Balfour Bildirisi, Montagu'nun tüm bu tenkitlerine rağmen yayımlanmış ve 1918 yılı içerisinde, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilmiştir.¹¹¹ Esasen Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilen deklarasyon, Wilson Maddeleri ile çelişmekteydi. Siyonistler, Balfour Bildirisi'nin barış antlaşmaları içine sokulmasında ısrarcı bir tavır takınmaktalarken, Filistin'in kurulacak olan Arap devletinin kapsama alanında olması, self-determinasyon ilkesi ve Filistin'in uluslararası bir bölge haline getirilmesine karşı çıkıyorlardı.¹¹² Bu karşı çıkışlar Wilson'un 5. Maddesi olan; *“Tüm sömürgecilik savları, ilgili halkların çıkarlarını ve egemenlik isteklerini dikkate alacak biçimde eşitlikçi ve hakkaniyete uygun düzenlemelere tabi*

¹¹⁰ Susa, *a.g.e.*, s.s. 331-333.

¹¹¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 106.

¹¹² Sander, *a.g.e.*, s. 75.

*tutulmalıdır*¹¹³ ile yani bir nevi enternasyonalist¹¹⁴ bulgular ile örtüşmemekte ve siyonistlerin amaçlarına hizmet etmeyen bir görünümündedir. Çünkü deklarasyondan üç yıl önce Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarih olan 1914'te, bölgedeki 85.000 Yahudi nüfusu karşısında ezici bir Arap nüfusu vardı. Nüfusun yaklaşık % 90'ını Arapların oluşturuyor oluşu ve buna rağmen Filistin yönetiminin nüfusun çok küçük bir unsuru olan Yahudilere verilmek istenmesi şaşkınlık verici bir durumdur. Ancak deklarasyonun tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir yıl sonra parçalanması ve böyle aykırılıkların oluşması tesadüf değil, manidardır. Çünkü karşılarında direnebilecek herhangi bir güç kalmamıştır. Zaten deklarasyonun üzerinden çok geçmeden -tam bir ay sonra- Aralık 1917'de General Allenby'nin komutasında Kudüs'e girmeleriyle yaklaşık dört asırlık Osmanlı hâkimiyeti trajik bir şekilde sona ermiş ve Filistin, üç yıl sürecek olan İngiliz askeri idaresi altına sokulmuştur. Bu işgalde gönüllü olarak yüzlerce Musevi'den oluşan üç tabur Musevi alayı İngiliz ordusunun bir kolu olarak görev almıştır.¹¹⁵ Buradan hareketle, İngiliz Yahudi bakanı Montagu'nun "*Yahudi taburu kurulur*" öngörüsü haklı çıkmıştır. Ayrıca geçici manda yönetiminin olduğu yerlerde akılcı bir politika izleyen İngiltere, Arapların gözündeki yerini korumak ve şüphe duyulmasına sebep olan yukarıda bahsettiğimiz olaylardan endişe edilmemesini sağlamak için 1921 Kahire Konferansı'nda Faysal'ı Irak, Abdullah'ı Mavera-i Ürdün kralı ilan etmiştir¹¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Orta Doğu'da ortaya çıkan güç ve otorite boşluğu, İngiliz ve Fransız manda yönetimleriyle giderilmeye çalışılmıştır.¹¹⁷ Buna yönelik 1920 San Remo Konferansı'nda İngiltere'ye yirmi sekiz yıl sürecek olan Filistin mandası verildiği için, askeri idare yerini sivil idareye bırakmıştır. Temmuz 1922'de ise siyonist yanlısı hareket eden Milletler Cemiyeti, mandaya resmi statü kazandırmış ve birtakım maddeler eklemiştir. Maddelere göre, manda koşullarının Balfour Deklarasyonu'nu benimsemesi ve Filistin'in resmi dilini İbranice olarak tanınması Arapları dehşete düşürürken, siyonistlerin iştahını kabartmıştır.¹¹⁸ Siyonistlerin kabaran iştahları, Lord Balfour'un "Museviler'in siyonist emellerine yönelik

¹¹³ İlhan Şerif Kaymaz, "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 67-68-69, Mart-Temmuz-Kasım 2007, s. 150.

¹¹⁴ Dünya üzerindeki tüm insanların eşit kabul edilmesini savunan görüştür.

¹¹⁵ Kuyaş, *a.g.e.*, s. 23.

¹¹⁶ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, "1919-1923 Ortadoğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Belgeler, Olgular, Yorumlar*, Cilt: 1, (Altıncı Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 202.

¹¹⁷ Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 379.

¹¹⁸ Cleveland, *a.g.e.*, s.s. 270-273.

sempatisi” sözcüklerinden hareketle toprak satın alınmasına ve Yahudi siyasi kurumlarının meydana getirilmesine verilen İngiliz desteğinin de etkisiyle artan göç dalgaları olarak kendini göstermiştir. 1919-1939 yılları arasında Filistin’e gelen nitelikli Museviler toplumsal gelişime önemli katkılar sağlamıştır. 1919-1923 yılları arasında bilhassa Rusya üzerinden gelenler, kültürel ve ekonomik altyapının temellerini atmıştır. 1924-1932 yılları arasında başta Polonya olmak üzere Doğu Avrupa’dan gelen 50.000’i aşkın Yahudi daha çok liman şehirlerini tercih etmiş ve buralarda inşaat firmaları ve hafif sanayi üzerine yatırım yapmışlardır. 1939 öncesi son büyük ve en önemli göç dalgası, Batı ve Orta Avrupa üzerinden, Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesiyle gerçekleşmiş, yaklaşık 165.000 kişi (Çoğu akademisyen ve yetkin) toplumsal refahın sağlanabilmesi ve birlikteliğin tamamlanabilmesi adına neredeyse her alana katkıda bulunmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı tarihe gelindiğinde bölgedeki toplam Yahudi nüfusu 500.000’e ulaşmış ve böylece İngiliz mandası kontrolünde Yahudi evinin yapımı için gerekli kolonlar dikilmiştir. Dikilen kolonlar olayın rengini bir hayli değiştirmiştir. Batı bu yolla yüzyıllardır Avrupa kıtasında gerçekleşen Yahudi-Hristiyan mücadelesi olarak benimsenen Yahudi meselesini, bu tarihlere kadar Avrupa’dakine benzer hiçbir Yahudi meselesinin görülmediği Orta Doğu coğrafyasına ihraç etmiştir.¹¹⁹

Gerçekleşen Yahudi göçleri Arapların tepkisine yol açmıştır. İlk kez 1920’de olmak üzere, 1921, 1929, İslam Gençlik Teşkilatı’nın (Young Men’s Muslim Association)¹²⁰ mücadelesini verdiği 1936 ve 1939 tarihlerinde, derin yaralar açan arbedeler ve silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Yine bu tarihlerde Yüksek Arap Komitesi (Higher Arab Committee) aracılığıyla bölgenin en ucura köşelerine değin yayılan grevler ve direniş hareketleri tertip edilmiştir.¹²¹

Olayların boyutu o kadar dehşetli bir hal almıştır ki, Haziran-Temmuz 1929 yılında yaşanan Hebron¹²² Olaylarında Araplar kesiminden 64, Yahudiler içinden 67 kişi vahşice öldürülmüş ve yüzlerce kişi yaralanmıştır. Olaylar bittikten sonra Hebron’u ziyaret eden Britanya Yüksek Komiseri John Chancellor’un yaşanan vahşet karşısındaki dehşete düşüşü,

¹¹⁹ Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 380.

¹²⁰ Şeyh İzzettin el-Kassam’ın öğrencilerinden ve kendisini lider olarak benimseyen Müslüman halktan oluşturduğu teşkilat. : Bir Dava Adamının Portresi; İzzettin El- Kassam, *İslam ve İhsan*, 13 Ağustos 2014, <https://www.islamveihsan.com/bir-dava-adaminin-portresi-izzeddin-el-kassam.html> , Erişim Tarihi: 10.01.2019.

¹²¹ Göksoy, *a.g.e.*, s. 84.

¹²² Yakub, İshak ve İbrahim’in de bir süre yabancı olarak kalmış olduğu Kiryat-Arba yakınlarındaki eski adı Mamre olan yerleşim yeridir. : Büyük Kutsal El Halil Mi Yoksa Hebron Mu?, *Bilge Türk Haber*, 07 Aralık 2016, <https://bilgeturkhaber.com/buyuk-kutsal-el-halil-mi-yoksa-hebron-mu> , Erişim Tarihi: 12.01.2019.

*“Son birkaç yüzyılda bundan daha korkunç olayların olduğunu sanmıyorum. Bu ülkeden öyle bıktım ve öyle iğrendim ki mümkün olan en kısa sürede burayı terk etmekten başka bir şey istemiyorum”*¹²³ sözlerinden anlaşılmıştır.

İngiltere, Araplarla Yahudilerin arasını yatıştırmak adına 1930, 1931, 1937, 1938 ve 1939’da bazı planlar ortaya atmıştır. 1930 tarihli Passfield Beyaz Kâğıdı, mandater devlet olarak iki toplum üzerindeki sorumluluklarını vurgulamış ve toprağı olmayan Arapların yerleşebilmeleri için arazi ayracağını bildirmiştir. Ayrıca, Yahudi göçüne kısıtlama getirilmesini de önermiştir. Arapların birtakım sorunlarına çare bulmaya çalışan Passfield Beyaz Kâğıdı’na siyonist kanattan tepkiler gelmiş ve Weizmann’ın girişimleriyle 1931 Şubatı’nda kaldırılmıştır.¹²⁴

Bir başka örnek ise İngiliz Kraliyet Komisyonu’nun hazırladığı 1937 tarihli Peel Komisyonu raporudur. Rapor, Filistin’in Araplarla Yahudiler arasında taksimini, eğer taksim olmazsa, muhtariyete sahip kantonlara dayanan bir federal sistemin uygulanmasını önermiştir. Ancak Peel Komisyonu raporu Musevilerce kabul edilirken, Araplar uzlaşmaya yanaşmamışlardır¹²⁵.

Rapor açıklandınca çatışmalar tekrar alevlenmiştir. Sayıları 5.000 dolaylarında seyreden Araplar, 1938’e gelindiğinde kırsal kesimin çoğunu ve çok sayıda büyük şehirleri ele geçirmişlerdir. Hatta Kudüs’ün bir kısmı da Arap isyancıların kontrolü altında girmiştir. Bu süreçte İngiltere olayları bastırmak için Filistin’e 20.000 asker göndermiş ve köylere toplu ceza uygulamaları gerçekleştirmiştir. Rapor yanlısı Yahudiler de sivillere saldırılarda bulunmuşlardır. Ardından 1938 Woodhead Komisyonu Raporu da taksimi tavsiye ederek, Filistin’de kurulacak Arap ve Yahudi devletleri arasında bir gümrük birliği oluşturulmasını istemiştir. Tüm bunlara rağmen, ortaya atılan bu plana da Yahudi ve Araplar karşı çıkmışlardır. Şubat 1939’da Londra’da toplanan Yuvarlak Masa Konferansı da gözle görülür bir yarar sağlamamıştır. Olayların bilançosu, tüm bu yaşananlar için tek kayda değer sonuç olmuştur. Olaylarda yaklaşık 3000 Arap, 2000 Yahudi ve 600 İngiliz öldürülmüştür. Durum böyleyken Filistin’in iktisadi durumu da bir kargaşa içindeydi ve Arapların önde gelenleri ya tutuklu ya da sürgündeydiler. Bunun üzerine İngiltere, 1939 Mayısı’nda yayımladığı Beyaz Kâğıdı’nda, on yıl içinde Filistin’de bağımsız bir federal Arap-Yahudi devletinin

¹²³ *Taraf Gazetesi*, 8 Ocak 2009.

¹²⁴ Cleveland, *a.g.e.*, s. 285.

¹²⁵ Kuyaş, *a.g.e.*, s.s. 24-25.

kurulacağını ilan etmiştir.¹²⁶ Ayrıca Filistin'e Yahudi göçünü de beş yıllık bir süreçte 75.000 sayısı ile sınırlamış ve bu sürenin sonunda Arap toplumunun durumu kabullenmediği takdirde göçün tamamen kesileceğini açıklamıştır. Göçün sınırlanması ve belki de ilerleyen süreçte tamamen ortadan kaldırılabilmesi ihtimali Yahudilerin hiç hoşuna gitmediği ve kınamalarda bulundukları gibi, Araplar da bu planı hoşuna gitmemelerinden ziyade, tatmin edici bulmamışlardır. Sonuç olarak Filistin, İkinci Dünya Savaşı'na böylesine bir atmosferde girmiştir.¹²⁷

1939-1945 yılları arasında, esasen İsrail devletinin yolunu açan, ancak yaşanması itibarıyla Yahudilerin başına gelen en büyük vahşet, Nazi rejiminin sistematik ve özel tasarlanmış bir şekilde Avrupa'daki Yahudileri yok etme uğraşına girmesi olmuştur. Olayın mahiyeti Güney Afrika'daki Boer Savaşı (1899-1902) esnasında düşmanların gözetiminde tutulması amacıyla İngilizler tarafından oluşturulan toplama kamplarını toplu öldürme kamplarına çevirmesiyle ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Yahudiler, Naziler'in Avrupa'yı ele geçirmelerine paralel olarak insafsızca zulüm görmüşler, işkenceye uğramışlar ve gettolarda yaşamaya zorlanmışlardır. Bazıları gettolardan kamplara gönderilmiş ve şanslıysalar ağır işlerde çalıştırılmış, ancak çoğunluğu ya açık havada toplu infaza uğramış ya da gaz odalarında öldürülmüştür.¹²⁹ Romanya, Sovyetler Birliği Yahudileri, Terezin ve bütünüyle Doğu Avrupa gettolarında 800.000 civarı, açık havada toplu infaza 1.300.000'i aşkın ve Auschwitz, Treblinka, Belzec ve Sobibor kampları başta olmak üzere yaklaşık 3.000.000 Yahudi vahşice öldürülmüştür. Yahudi toplumunun en dinamik kitlesini oluşturan dokuz milyonluk nüfusun sadece üç milyonu hayatta kalabilmiştir. İlk yıllarından itibaren tüm dünyada Nazi vahşetinin boyutu duyuldukça, hem geçmişin günahlarını affettirmek adına Batı hem de o zamana kadar siyonizme karşı duyarsız davranan Amerikalı Yahudiler harekete geçmişlerdir. Bu çerçevede Avrupa'da sağ kalan Yahudilerin Filistin'e göçünü serbest bırakmalarını ve orada bir Yahudi devleti kurulmasını amaçlayan Biltmore Programı ortaya atılmıştır. 1945'te Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan Harry Truman da bu programı desteklemiştir. Ardından Yahudi Ajansı Avrupalı Yahudileri kurtarıp, kaçak yollarla Filistin topraklarına getirmeye başlamış ve bu kaçak girişlere Haganah adlı gizli bir teşkilat yardımcı olmuştur.¹³⁰ Ayrıca belirtmek gerekir ki, İkinci Dünya Savaşı döneminde

¹²⁶ Göksoy, *a.g.e.*, s. 85.

¹²⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 107. ve Cleveland, *a.g.e.*, s.s. 287-289.

¹²⁸ Kuyaş, *a.g.e.*, s. 62.

¹²⁹ "Holocaust", <http://embassies.gov.il/istanbul/AboutIsrael/history/Pages/holocaust.aspx> , İsrail İstanbul Başkonsolosluğu Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 09. 01. 2019.

¹³⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 247.

Almanlara karşı siyonistlerin desteğine ihtiyaç duyan İngiltere, gizli siyonist askeri yapılanmaları eğitmiş ve silahlandırmıştır. Dolayısıyla Haganah bu süreçte eğitilmiş, silahlı ve tehlikeli bir Yahudi ordusu vaziyetine bürünmüştür.¹³¹ Ancak daha sonra İngiltere'nin kaçak girişlere karşı çıkması ve Yahudilerin göçün sınırlandırılmasını kabul etmemeleri nedeniyle siyonizm ile İngiltere, Filistin topraklarında silahlı mücadeleye girişmiştir. Bunun üzerine sorun artık İngiltere'nin boyunu aşar bir hal almış ve Arap Birliği fikri tekrar gün yüzüne çıkmıştır.

2.2.1. Arap Birliği'nin Kurulması

Esasen Arabistan'ın çoğunluğuna hâkim olan Kral İbni Suud, Arap ülkelerini bir birlik adı altında birleştirme çalışmalarına 1926 yılında başlamıştır. İlk olarak 1926'da ve 1928'de İslam ülkelerinin katılımlarıyla Mekke'de, kısa bir süre sonra da Şam'da İslam kongreleri toplanmıştır. Kongreler sonucunda Arap ülkeleri arasında birlikten çok ayrışma görülmüştür. Buna rağmen liderler birlik duygusunun aşinalığı için büyük çaba sarfetmişlerdir. İngiltere de o yıllarda bir birlik kurmalarını teşvik ve tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Mart 1945'te Ayn Şems'te gerçekleştirilen kongreden sonra Mısır, Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün ardından Suudi Arabistan ve Yemen'in katılımıyla Arap Birliği kurulmuştur. Diğerlerinde olduğu gibi Ayn Şems'te de tam bir fikri birlik sağlanamamıştır. Kongrede yalnızca sömürgecilğe ve İsrail devletinin kurulmasına karşı çıkış konusunda fikir birliği sağlanmıştır.¹³²

2.2.2. Sorunun Birleşmiş Milletler'e Nakli ve Yaşanan Gelişmeler

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgede oluşan sorunlar sarmalının en önemli sorumlusu olmuştur. Ayrıca sarmalın çözümüne yönelik attığı adımlar da boşa çıkmıştır. Bunun üzerine sorunu, 24 Ekim 1945'te dünyanın düzenini yeniden tasarlamak üzere kurulan Birleşmiş Milletler'e taşımıştır.¹³³ Genel Kurul, Filistin'deki durumu inceleyip, araştırması için Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi'ni (UNSCOP)

¹³¹ Göksoy, *a.g.e.*, s. 85.

¹³² Araz vd., *Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi*, Cilt: 3, İstanbul: Kaynak Kitaplar Basım, Yayın ve Ticaret A.Ş., 1975, s.s. 969-970.

¹³³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 207.

kurmuştur. Ardından UNSCOP, yaptığı değerlendirmeler neticesinde İngiliz mandasının sona erdirilmesi ve Filistin'e bağımsızlık verilmesiyle ilgili raporunu Genel Kurul'a sunmuştur. Ancak bağımsız Filistin'in Federal bir devlet mi olacağı, yoksa İngiliz mandasının biri Arap, diğeri Yahudi devleti ve Kudüs'ün silahlardan arındırılmış, BM Vesayet Konseyi himayesinde¹³⁴ bir uluslararası bölge olarak mı bölünmesi gerektiği tartışma konusu olmuştur. Biltmore Programı'nın destekçisi Truman, (2017 Birleşmiş Milletler Kudüs oylamasında Trump'ın fikri hazinesine dayanak noktası teşkil etmiş olmalı)¹³⁵ Birleşmiş Milletler delegelerine UNSCOP'un Filistin'in bölünmesi teklifini reddederlerse, Amerika'nın ekonomik yardımları keseceği tehdidinde bulunmuştur.¹³⁶ Yapılan oylama sonucunda: "Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, İsveç, Norveç, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Kanada, Güney Afrika, Bolivya, Dominik, Ekvator, Panama, Haiti, Guatemala, Paraguay, Uruguay, Ukrayna, Polonya, Çekoslovakya, Danimarka, Hollanda, Avustralya, İzlanda, Brezilya, Yeni Zelanda, Nikaragua, Peru, Kosta Rika, Liberya ve Filipinler Truman yanlısı oy kullanırlarken, Suriye, Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Lübnan, Yemen, Türkiye, Pakistan, Afganistan, Hindistan, İran, Küba ve Yunanistan karşıt oy kullanmışlardır. Ayrıca, Tayland delegesi oylamaya katılmamış, İngiltere, Meksika, Salvador, Arjantin, Yugoslavya, Şili, Honduras, Etiyopya ve Çan Kay-Şek Çin'i çekimser oy kullanmışlardır."¹³⁷

Böylece Genel Kurul bölüşüm kararını kabul etmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, bölünen her parçanın karşılıklı ilişkileri diğer tarafça belirlenecek üç bölgeden oluşacak olmasıydı. Arapların görmezden geldikleri konu, Yahudilerin ülkelerine yumuşak işgalci olarak gelmiş olmalarına rağmen, yapılan BM'nin planı Araplara yapılmış bir haksızlıktı ve hasarlıydı, tamir edilmeliydi. Ayrıca BM planı toplam nüfusun 1/3'ünü oluşturan Yahudilere ülkenin %55'ini vermekte de haksızlık yapmıştı. Söz konusu Yahudi ülkesinde nüfusun neredeyse yarısını Araplar oluşturacaktı ve sadece Arapların yaşadığı bölgeler de bu devlete tahsis edilmişti.¹³⁸ Bu durum için Birleşmiş Milletler'in selefi olarak Milletler Cemiyeti'nin geçmişte aldığı kararlara ve yaptıklarına bakıldığında aslında pek de şaşırmamak gerekir. Çünkü hem fikri hazinesi hem de işleyişi aynı kökenden gelmektedir.

¹³⁴ BM Genel Kurulu'nun En Önemli Kudüs Kararları, 21 Aralık 2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42440136>, Erişim Tarihi: 11. 01. 2019.

¹³⁵ ABD Başkanı Donald Trump, BM'de Kudüs ile ilgili oylamada karara destek vermeyen ülkelere ekonomik yaptırım uygulayacağını açıklamıştır.

¹³⁶ Cleveland, *a.g.e.*, s.s. 292-293.

¹³⁷ Şimşek, *a.g.e.*, s.s. 53-54.

¹³⁸ Zarakolu, *a.g.e.*, s. 27.

Genel Kurul'un oylamayı kabul etmesine müteakip, İngiltere planı uygulamaya yardım etmekten kaçınmış ve Filistin'deki kargaşa daha da artmıştır. Bunun üzerine İngiltere, UNSCOP raporunun oylanmasını beklemeden Eylül 1947 tarihinde Filistin mandasının 15 Mayıs 1948'de biteceğini açıklamıştır. Yahudiler, bu açıklamadan sonra kendilerine ayrılan yerlere derhal yerleşmeye başlamışlardır. Fakat burada büyük bir sorun vardı ve bu sorun, almak istedikleri topraklarda yaşayan toplumun çoğunluğunun Araplardan oluşuyor olmasıydı. Bu durum karşısında doğal olarak Arap direnişi de kendini göstermiştir.¹³⁹ Suriye ve Lübnan'a göç etmiş, milli bilinç, silahlanma ve birlik ruhu kazanmış Araplar, Mart ayıyla birlikte Yahudileri püskürtmek amacıyla savaşa girişmişlerdir. Arapların Kudüs'ü ele geçirip, denizle olan bağlantıyı kesmelerine rağmen, Yahudiler de ilerlemeye devam etmişlerdir. Hayfa ve Yeni Kudüs'ü ele geçirip, Arap ordusunu Yarmuk'ta mağlubiyete uğratmışlardır.¹⁴⁰ Bununla da yetinmeyip Nisan ayı içinde taarruzlarını sürdürmüşler, üstelik bu taarruzu Birleşmiş Milletler'in aldığı taksim kararını ihlal ederek gerçekleştirmişlerdir. Karara göre İsrail'e ayrılmayan, içinde Doğu Akdeniz'in en önemli liman şehirlerinden olan Yafa'nın da bulunduğu Arap bölgelerini ele geçirmişlerdir.¹⁴¹ Durum böyleyken Yahudilerin kazandığı zaferin devamında katliamlar kendini göstermiştir.

9 Nisan 1948 tarihinde siyonist Irgun, Deir Yasin köyüne yönelik çok büyük ve acımasız bir katliam gerçekleştirmiştir. Bu katliam neticesinde Filistinliler bölgeden göç etmeye başlamış ve Yahudi yerleşimlerinin hacimsel gelişimi hız kazanmıştır. Kurulacak olan İsrail, Filistin topraklarında, Araplar da dâhil olmak üzere tüm dünyanın gözleri önünde, bin bir badire atlatarak ve mücadele vererek ulaşmak istediği coğrafyada somutlaşmıştır. Ardından David Ben Gurion başkanlığında Yahudi Milli Konseyi 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmiştir. İlandan tam 11 dakika sonra Amerikan Başkanı Harry S. Truman yeni devleti tanıdığını açıklamıştır¹⁴².

¹³⁹ Cleveland, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁴⁰ Araz vd. *a.g.e.*, s. 970.

¹⁴¹ Zarakolu, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴² Kenan Akın, *Ortadoğu'nun "Kara Kutusu"*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2013, s. 268.

2.2.3. 1948 Arap - İsrail Savaşı'nın Yaşanması

14 Mayıs 1948'de Ulusal Konsey üyelerince imzalanan İsrail devletinin kuruluş beyannamesinde İsrail'in kurulmasının tarihi gereklilikleri ve peygamberlerce aksedilen özgürlük, adalet ve barış üzerine kurulu demokratik Musevi devletinin ana hatları ve tüm bölgenin menfaati için Arap ülkeleriyle barışçıl ilişkilerin çağrısı yer almıştır.¹⁴³ Araplarca bu çağrı, geçmişte yaşananların izlerini kapatmamış ve aldıkları mağlubiyeti unutturmamıştır. Bunun üzerine Filistinli Araplar, Arap Birliği'ne üye devletlerin ordularının (Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan) İsrail'e karşı savaşmalarını istemişlerdir. Ancak Arap ülkeleri arasında sadece Mısır ve İngiltere'nin kurup, desteklediği Ürdün ordusu gerçek askeri güce sahipti. Buna rağmen zaferden o kadar eminlerdi ki, Hayfa ve Yafta'daki ırktaşlarına “*çabuk oradan kaçın! Nasılsa çabuk geri döneceksiniz*”¹⁴⁴ demişlerdir. Ayrıca geleceğin Filistin devriminin lideri Yaser Arafat da Mısır ordusunun yanında savaşa girmiş, Sina Yarımadası'ndaki çatışmalarda patlayıcı uzmanı olarak görev almıştır¹⁴⁵. Arap ülkelerinin hepsi ayrı ayrı bu söylemlerde bulunurken, İsrail'e karşı birleşmelerinin özünde kendi çıkarlarına öncelik verdiklerinin de farkında olmuşlardır. Ayrıca kötü donanımlı ve komuta kademeleri tarafından kötü idare edilmişlerdir. Arap kuvvetleri bu yüzden sahip oldukları devasa özgüvene rağmen giriştikleri savaşta Kudüs'ün Yahudi mahallesini ele geçirmekten ve Mısır kuvvetlerinin Tel-Aviv'in yaklaşık 50 kilometre yakınına sokulabilmelerinden başka bir zafer kazanamamışlar, her cephede mağlup olmuşlardır. Kudüs'ün Yahudi Mahallesi ele geçirildikten sonra halkın taşınmazları yerle bir edilirken, kendileri de tahliye edilmişlerdir¹⁴⁶. Mayıs'ın 16'sında Nerim'de yenilen Mısır ordusu, bir ara eline geçirdiği Filistin bölgesini bırakmak zorunda kalmış ve Necef çölüne geri çekilmiştir. Aynı tarihte Sovyetler Birliği de henüz tanımamış olduğu İsrail'i tanımıştır. Sovyetler'in böyle bir ortamda İsrail'i tanınması, Araplara karşı İsrail'e verdiği desteğin bir kanıtıdır. Daha açık bir kanıt ise, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Filistin'e silah sevkiyatına ambargo kurmalarına karşın, Sovyetler'in, Çekoslovakya merkezli kurduğu hava köprüsüyle İsrail'e yönelik binlerce top ve silah yardımıyla bulunmuş olmasıydı.¹⁴⁷ Ardından Mısır ordusu 4 Haziran'da Tel-Aviv önlerinde kıyıdan uzaklaştırılmıştır. Dolayısıyla Arap orduları geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁴⁸ 15

¹⁴³ Akın, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁴⁴ Zarakolu, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁴⁵ Akın, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁴⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1948.

¹⁴⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁴⁸ Araz vd. *a.g.e.*, s. 970.

Mayıs-11 Haziran 1948'e kadar olan çatışmalarda Arap orduları 21.500, İsrail'in savunmasını başarıyla gerçekleştiren silahlı parti örgütü Haganah ile ona bağlı birlikler 30.000 kişiydi. İsrail, Araplara nazaran daha kalabalık olmasına rağmen, hiç şüphesiz bu ilk başarı sadece sayıyla açıklanabilecek kadar basit bir şey değildi. Yahudiler, çok uzun zamandır kurmak istedikleri İsrail devletinin mücadelesini, ona sahip olma ve koruma ruhuyla vermekteydiler.¹⁴⁹

Savaşın başlamasıyla birlikte Birleşmiş Milletler tarafları iki kez ateşkese çağırmıştır. Nihayet ateşkes 11 Haziran'da uygulamaya konulmuştur. Esasen iki tarafta ateşkesi ordularını güçlendirmek için kullanmışlardır. Ateşkesin uygulamaya konulduğu tarihten bir gün sonra Birleşmiş Milletler'in İsveçli arabulucusu Kont Bernardotte'nin planına göre, bir Arap-Yahudi Konfederasyonu kurulmalıydı ve bu planda Yahudilere ayrılan kısım, daha önce Birleşmiş Milletler taksim planındaki kısımdan daha azdı.¹⁵⁰ Bu nedenle Yahudiler bu plana karşı çıkmışlar ve ateşkes sürecinde Avrupa'dan da her türlü teçhizat yardımı alan İsrail kuvvetleri Temmuz ayı içerisinde daha güçlü bir şekilde saldırıya geçmişlerdir. Mısır ordusunu Filistin'den tamamıyla uzaklaştırdıktan sonra, çatışmalar Necef'te devam etmiştir. Ardından Beer-şeba'yı ele geçirmiş ve donanma Mısır'ın amiral gemisini batırmıştır. Mısır'ın bu durumunun karşısında sinema salonundaki sessiz bir izleyici gibi davranan Ürdün'ün aslında yapmak istediği avına aslan gibi usul usul yaklaşp, en savunmasız anında yakalamaktı. Hatta tam da böyle yapmış ve İsrail'e saldırmıştır. Fakat hiçbir varlık gösteremeyerek geri çekilmiştir. Ocak 1949'da Mısır ordusu İsrail tarafından Necef'te ablukaya alınmış ve Sina Yarımadası'ndaki Mısır sınırı geçilmiştir. Bunun üzerine yenilgiyi kabul eden Mısır ve Arap devletleri, (Hem İsrail'le sınırı olmayan hem de genel olarak o dönemden beri İsrail'le müzakere masasına oturmayı reddeden Irak hariç)¹⁵¹ ateşkes görüşmelerine katılmayı kabul etmişlerdir.¹⁵²

¹⁴⁹ Cleveland, *a.g.e.*, s. 297.

¹⁵⁰ Şimşek, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁵¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁵² Araz vd. *a.g.e.*, s.s. 970-971.

2.2.4. 1948 Arap - İsrail Savaşı'nın Sonucu

Ateşkes görüşmeleri Birleşmiş Milletler delegesi Bunch başkanlığında, 13 Ocak 1949'da Rodos'ta başlamıştır. Bir gün sonra İsrail başkanı kimyager Weizmann, Knesseth'i (İsrail Parlamentosu) Kudüs'te açmıştır. Parlamantonun zamanlaması yaşanan olaylar neticesinde çok manidar olmuş ve derin mesajlar içermiştir. İsrail, adeta kurulmuş olmanın verdiği heyecanla, kazanmış olmanın verdiği gururu ve zevki harmanlanmış bir şekilde yaşamıştır. Daha önce böylesine hisleri belki de hiç yaşamamıştı. Ardından İsrail, 24 Ocak 1949'da Rodos'ta Mısır'la, 23 Mart'ta Lübnan'la, 3 Nisan'da Ürdün'le ve 23 Temmuz'da Suriye ile ateşkes antlaşmaları imzalamıştır. Peşpeşe yapılan antlaşmalarla İsrail'in sınırları saptanmıştır. Yehuda ve Samiriye -yani Kudüs'ün eski şehri ve Şeria Nehri'nin batısı- Ürdün'e bırakılmıştır.¹⁵³ Mısır, savaşta istediği desteği tam olarak göremediği ve pasif kaldığından dolayı Ürdün'e bir nevi sopa göstermek ve İngiltere'nin Akdeniz politikasının önünde engel teşkil etmek maksadıyla, Celile ve tüm Necef'i İsrail'e bırakmış, Gazze'yi kendi almıştır. Mısır, izlediği bu politikayla Ürdün'ün Akdeniz'e çıkmasına engel olmuştur.¹⁵⁴ Belirlenen bu sınırların kalıcı bir yapıya dönüşmeyeceği çok açıktı. Çünkü savaş sonunda bir barış antlaşması yapılamamış, ateşkes antlaşmasıyla yetinilmişti. Yani oluşan sınırlar geçiciydi. Dolayısıyla bu atmosfer, kısa bir zaman sonra yeni kıvılcımların çıkacağının işareti olmuştur. Zaten çok da zaman geçmeden 25 Mayıs 1950'de Amerika, İngiltere ve Fransa, çıkacak ateşin boyutunu tahmin etmiş olacaklar ki, Arap ülkelerine ve İsrail'e yalnızca kendi iç güvenliklerini sağlayabilecekleri kadar ve namluları başka bir devlete yöneltmemek koşulu ile silah satacaklarını açıklayan bir deklarasyon yayımlamışlardır. Bu düpedüz Batılılarca Orta Doğu'nun büyük bir bölümüne uygulanmış bir silah ambargosu niteliğinde olmuştur¹⁵⁵.

Birinci Arap-İsrail savaşından ortaya çıkan tabloya bakıldığında en karlı çıkan devlet hiç şüphesiz İsrail'dir. Birleşmiş Milletler'in 1947 tarihli taksim kararındaki topraklarından fazlasını elde etmiştir. Taksim kararında İsrail'e ayrılan toprak yaklaşık 15.022 km² iken, savaş sonrasında ise yaklaşık 20.720 km²'ye yükselmiştir. Böylece Filistin topraklarının neredeyse 4'te 3'ü, Kudüs'ün ise yarısı İsrail tarafından ele geçirilmiştir.¹⁵⁶ İsrail bununla da kalmamış, kararlarına uymadığı Birleşmiş Milletler'e 14 Mayıs 1949'da üyelik hakkı elde etmiştir. Birleşmiş Milletler, hem 181 (II) ve 194 (III) sayılı kararlara uyacağı yönündeki

¹⁵³ Kuyaş, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁵⁴ Araz vd. *a.g.e.*, s. 970.

¹⁵⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁵⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 231.

taahhütünden¹⁵⁷ hem de 1948'deki İsrail'in kuruluş beyannamesinden etkilenmiş olacak ki İsrail'i barışsever bir ülke olarak tanımlamıştır. Oysaki İsrail taksim kararlarını ihlal ettiği için Araplarla mücadele ve savaş halindeydi. En keskin ihlallerinden birine örnek vermek icap ederse, Birleşmiş Milletler'in 11 Aralık 1948 tarihli, Filistin mültecilerinin yurtlarına geri dönmeleriyle alakalı olan karara 25 sene boyunca 23 kez tekrarlanmasına rağmen, 7 Aralık 1973'e kadar uymamıştır.¹⁵⁸

Savaş süreci ve sonucunda İsrail devletinin ortadan kalkması bir yana, İsrail'in sivillere yönelik müdahalesinden dolayı bir milyondan fazla Filistinli, mülteci durumuna düşmüştür. İsrail zulmünden kaçan Filistinliler, bugün tüm İsrail okul kitaplarında tamamen kendi istekleriyle gittiler şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵⁹

Bu durumda “dışarıdan bakan tarafsız bir gözle” İsrail devletine şu soruyu sormak gerekir: Eğer öyle olsaydı, 1948 Nisan ayında Arap köylerinin sürekli işgal ya da yok edilmesi anlamına gelen “D Planı” diye ifade edilen kampanya hiç olur muydu? Filistinli Araplar, D Planı'nın verdiği korku ve endişeyle derhal köylerini boşaltırken, İsrail bu durumu fırsata çevirip, homojen bir devlet için kolları sıvamıştır.¹⁶⁰ Irak ve Yemen'den uçaklarla on binlerce Yahudi'yi yurda getirmiştir. Kuzey Afrika'dan ve Arap devletlerinden de 100.000'i aşkın mülteci gelmiştir. 1948'den itibaren ülkeye yerleşen göçmen sayısı yaklaşık 700.000'i, İsrail'in nüfusu ise 1.450.000'i bulmuştu. Bu nüfusun içinde yaklaşık 180.000 de Arap vardı.¹⁶¹ Söz konusu Yahudi göçünün altında, İsrail kurulduktan iki yıl sonra 1950'de kabul edilen, dünyanın neresinde olursa olsun tüm Musevilere İsrail'e göç etme hakkı veren “Geri Dönüş Yasası” ve 1952'de kabul edilen Yahudi vatandaşı olma hakkı yatmıştır.¹⁶²

Savaştan sonraki süreçte oluşan bu rakamsal veriler ve yukarıda anlatılanlar genel olarak incelendiğinde, olaylardan çıkarılabilecek sonuçların başını Filistin dışında yaşamak zorunda kalan Arapların çektiği görülmüştür. Ayrıca İsrail'in sınırları içinde yaşamak zorunda kalan Araplar ve coğrafyadaki varlığını sağlamlaştırmak adına ülkeyi

¹⁵⁷ İkinci Bölüm, Bölüşme Planı ve İngiliz Mandasının Sonu, <http://www.unicankara.org.tr/filistin/2.html> , Erişim Tarihi: 15. 01. 2019.

¹⁵⁸ Şimşek, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁵⁹ Zarakolu, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁶⁰ Cleveland, *a.g.e.*, s.s. 298-299.

¹⁶¹ Araz vd. *a.g.e.*, s. 971.

¹⁶² Jade Cemre Erciyes, İsrail'in Geri Dönüş Projesi ve Abhazya'ya Uygulanabilirliği, https://www.academia.edu/218198/%C4%B0SRA%C4%B0L%C4%B0N_GER%C4%B0_D%C3%96N%C3%96C%C5%9E_PROJES%C4%B0_ve_ABHAZYAYA_UYGULANAB%C4%B0L%C4%B0RL%C4%B0C4%9E%C4%B0 , Erişim Tarihi: 17. 01. 2019.

Yahudileştirmek için kendisini zorunlu hisseden Yahudilerin varlığı da iç içe kenetlenmiştir. İsrail ile yaşanan ilişkiler, Arap Birliği içerisinde görüş ayrılıklarına sahip olan Arap kanadını birbirine yakınlaştırmada bir tutkal görevi görmüştür. Araplarca karşılaşılan en üzücü şey ise, İsrail'in Filistin topraklarının yaklaşık %75'i ile Kudüs topraklarının yarısını ele geçirmesine rağmen, pek çok devlet tarafından tanınan, ancak Araplar tarafından tanınmayan İsrail'in Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmesi olmuştur.

1948 Savaşı'nın İsrailliler için “zafer” anlamına gelirken, Filistinliler için neden “nakba” (felaket)¹⁶³ anlamına geldiği savaşın gelişmesi ve sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu savaş tarihsel süreçteki ilk Arap-İsrail savaşı olmasına rağmen, maalesef son savaş olmamış, yaşanacak savaşlar açısından tam bir lokomotif görevi görmüştür.

¹⁶³ Özge Özkoç, “Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 3, 2009, s. 168.

3. BÖLÜM

3. SÜVEYŞ KRİZİ'NE GİDEN YOLDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE (1950-1956)

“Güneşin sana ulaşmasını istiyorsan, gölgeden çık!”¹⁶⁴

Konfüçyüs

3.1. Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmeler (1950-1956)

1949 yılından 1959 yılına gelene dek geçen on yıllık süreçte, devletlerin bir hayli işbirliği arayışları olmuştur. Bu arayışları kimi devletler, ABD'nin öncülük ettiği Batı kutbundan “korunmak” veya “ona sığınmak” amacıyla kimi devletler de aynı duyguları Sovyetler Birliği'ne karşı besleyerek gerçekleştirmiştir. Örneğin; Bağlantısızlar Hareketi'nin haletiruhiyesine bakıldığında her ne kadar bu tanımlamanın istisnasıymış gibi bir görünüm sergilemiş olsa da, esasen onların da en temel birlikteliği bu ayrımlardan “korunmak” üzerine kurgulanmıştır. Buradan hareketle, bu amaçlar uğrunda paktlar oluşturmak veya oluşturmaya çalışmakla geçen on yıllık süreci, “Devlerin Gölgesinde Geçen On Yıl” olarak adlandırmanın yerinde bir adlandırma olacağı kanısındayız. Üstelik Raymond Aron'un meşhur “Aron Paradigması”¹⁶⁵ da bu adlandırmamızın yerindeliğini destekler nitelikte bir görünüm sergilemiştir.

3.1.1. Türkiye'nin Batı Eksenli Politikaları

3.1.1.1. Türkiye İçin Bir Hayat Unsuru: ABD Yardımları ve Üsler Konusu

Sovyetler'in Türkiye'den istekleri neticesinde ABD'nin politika saptayarak Sovyetler'e gözdağı verdiği ilk gelişme, 16 ay önce dünyaya gözlerini kapamış olan Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşının 5 Nisan 1946'da ABD Donanması

¹⁶⁴ Hakan Nergis, *Hayat Laftan Anlamaz*, İstanbul: Mevsimler Kitap, 2018, s. 16.

¹⁶⁵ Çalışmamızın giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, bu paradigmaya göre, Orta Doğu'da İsrail, Türkiye, İran ve zaman zaman Mısır gibi orta büyüklükteki devletler, ABD ile Sovyetler'i alenen alakadar eden konularda, ikisinden birinin yer aldığı tarafı seçmeye mecbur bırakılmıştır. Dolayısıyla yine bu paradigmaya göre, orta büyüklükteki devletlerin ABD ve Sovyetler'den ayrı bir tutum sergileyebilmeleri “gerçekçi ve mümkün” bir durum değildir. : Oran, *a.g.e.*, s. 30.

envanterinde bulunan USS Missouri Zırhlısı'yla Türkiye'ye getirilmesi olmuştur.¹⁶⁶ Sovyetler'e verilen gözdağı sonraki süreçte ABD Başkanı Truman adıyla tanınan bir doktrin vasıtasıyla resmiyete bürünmüştür. Türkiye bu dönemde mali alanda yol katetmeyi amaçlarken, Sovyetler'e karşı dik bir duruş sergilemek gayesiyle dışarıdan gelebilecek yardımlara "hayır" deme lüksüne sahip bulunmuyordu.

ABD, tam da bu dönemde Sovyetler'den duyulan derin kaygılara yönelik somut adımlar atmaya yönelmiştir. Bu doğrultuda, 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye ile gerçekleştirdiği ikili anlaşmayla, Türkiye'nin faydalanacağı yardımları tertip etmeye başlamıştır.¹⁶⁷ Ancak doktrinin içeriği yalnızca maddi destekten ibaret değildir. Askeri yönü fazlasıyla ağır basan bir destek paketidir de denilebilir. ABD'nin Türkiye'ye yönelik desteğindeki esas amacı, Sovyetler'e karşı dinç ve kudretli bir dayanak noktası teşkil edebilmektir. Çünkü Türkiye'nin olası bir Sovyet nüfuzuna girmesi, Sovyetler'in Orta Doğu ülkelerine erişimindeki en önemli ve stratejik kapının açılması demektir.¹⁶⁸ Nitekim ABD böyle bir durumla karşılaşmamak için bonkör davranmıştır. Türkiye bu yardımlar karşısında herhangi bir maddi külfet altına girmemiştir. Doktrinin tek göze batan tarafı, Türkiye'ye gönderilen teçhizatların tamir ve yedek parça teminlerinin pahalı olmasıdır. Hatta bu yüzden ordu giderini törpüleyerek, maddi sıkıntıların daha az sancılı atlatılmasına vesile olacağı düşünülen yardımlar, Türkiye'nin ciddi anlamda toparlanmasına yol açmadığı gibi, daha da borçlanmasına aracılık etmiştir. Buna rağmen Türkiye, doktrin çerçevesinde yapılmaya başlanan yardımları tabiri caizse bir "*cankurtaran simidi*" olarak görmüştür. Çünkü İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin askeri teknoloji açısından ne kadar yetersiz olduğunu farketmesini sağlamıştı. Üstelik savaşın ardından komünist kaygıların artarak devam etmesi, bu ihtiyacın bir an önce giderilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştı.¹⁶⁹ Bu bakış açısıyla, Türkiye'nin borçlanmasına rağmen askeri teçhizatlarını güçlendirmesinden ve geliştirmesinden memnun olması doğal karşılanabilir bir durumdur.

Avrupa'nın bir yandan savaş gücünü yükseltmek, diğer yandan bazısı tahrip bazısı yok edilmiş teçhizatlarını yenilemek adına destek vermeyi içeren Marshall Planı da ABD'nin Sovyetler'i çevreleme fikirlerinden ileri gelmiştir. ABD, Türkiye'nin Marshall'dan ekonomik anlamda güçlenme maksatlı destek talebine, başlarda mesafeli bir

¹⁶⁶ İbrahim Bozkurt, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 15, 2007, s. 261.

¹⁶⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Temmuz 1947.

¹⁶⁸ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978*, Cilt: 2, Ankara: Tekin Yayınevi, 1984, s. 384-385.

¹⁶⁹ Oral Sander, *Türk – Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979, s. 19.

görünüm sergilemiş olsa da, Türkiye, 1948 yılında üzerinde el sıkışılan bir anlaşmayla ABD'nin yardımlarından da faydalanacaktır.¹⁷⁰ Ancak 1948'de düzenlenen Amerika İktisadi İşbirliği Raporu'nun Türkiye ile ilgili bölümü dikkate alındığında, Türkiye'ye atfedilen önemin ne denli bir boyutta olduğu gözler önüne gelmektedir. Rapora göre; Avrupa'nın tarımsal ihtiyaçlarına cevap verecek derecede üretim yapılması şartıyla Türkiye'ye tarımsal aletler yapabileceği bir destek verilmelidir. Bu da Türkiye'nin Avrupa ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılayan fırıncı bir devlet vazifesi görecektir. Bu yapı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.¹⁷¹

Türkiye'nin fırıncı devlet olarak görülmeye devam ettiği Demokrat Parti'nin iktidarı kazandığı seçim sürecinde, hem Türkiye hem de Avrupa için Sovyet tehlikesi iyice hissedilmeye başlanmıştır. Bu hususta Londra'da Fransa, İngiltere ve ABD Dışişleri Bakanları'nın katıldığı Üçler Konferansı toplanmıştır. Konferans sonunda yayımlanan tebliğde, *“Dünya'nın tek militarist ve mütecaviz memleketi”* olarak nitelenen Sovyet Rusya'ya karşı dik bir duruş sergilenmiş ve *“Hodri meydan”* denilmiştir.¹⁷²

Sovyet Rusya'dan duyulan endişenin artması, Türkiye'nin fırıncı devlet imajından sıyrılmasını da beraberinde getirmiştir. Konu ile ilgili Kongre'de konuşan ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Batı'nın güvenliğini sağlayabilmek adına Batı Avrupa'ya gerçekleştirilen askeri yardımların devam etmesinin elzem olduğunu belirtmiştir. Acheson, Türkiye'ye verilen desteğin ne denli önem arz ettiğini, *“Türkiye'ye de yardıma devam edilmesi bir zarurettir. Şimdiye kadar bu memlekete yapılan yardım gayet iyi neticeler vermiştir. Türkiye'nin silah altındaki kuvvetlerinin adedinde esaslı bir azaltma yapılmış ise de bu memleketin iktisadi kalkınması menfaatinedir ve halihazır kuvvetlerin de savaş kabiliyeti, modern teçhizat temini ve geniş ölçüde tatbik edilen eğitim ile çok artmıştır. Bununla beraber Türk Ordusu'nun daha da modern bir hale konulması icabetmektedir; gelirlerinin yüzde 30 ile 40'ını askeri giderlere ayıran Türkiye'nin, milli savunma için daha fazla bir miktarı göze alması beklenmemelidir. Dolayısıyla, bizim yardımımız olmadan, bahis mevzuu modernleştirme işi ilerleyemez. Türkiye'nin iktisadi kudreti dahilinde, tecavüze karşı koymak için azami kudrete varması, bizim için en büyük ehemmiyete haizdir.*

¹⁷⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 05. Temmuz. 1948.

¹⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 40, 21 Şubat 1956, s. 399.

¹⁷² Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1950.

Biz, bu gayeye giden yolun üzerindeyiz ve bu gayeyi sonuna kadar gütmek, milli menfaatlerimiz cümlesindendir”¹⁷³ diyerek açıklamıştır.

Türkiye için oldukça önemli ve olumlu açıklamaların geldiği bu süreçte, Türkiye’nin NATO’ya üyeliğini de içeren yardım talepleri bir hayli artmıştır. ABD’ye mensup hava kuvvetleri uzmanları kendi çıkarları gereği Türkiye’nin stratejik bir hava sahasında yer aldığının altını çizerek, yardım talepleri dışında fazladan bir taahhüt üstlenmeden bu avantajdan yararlanmayı düşünmüşlerdir. Çünkü ABD, bu süreçte Türkiye’nin NATO’ya kabul edileceğini pek mümkün görmemiştir. Üstelik böyle bir durum karşısında Sovyetler’den gelebilecek tehditlerden çekinmiştir. Ancak Türkiye’deki üslerin Sovyetler’le gerçekleştirilecek bir mücadelede potansiyel stratejik kapasitesinin çok önemli olduğu yönünde gelen raporlar peşi sıra birbirini takip etmiştir. Bunun üzerine 1949 yılında Sovyetler’in başarılı bir atom bombası denemesi gerçekleştirmesi, Türkiye’deki üslerin bulunmaz bir Hint kumaşı mahiyeti kazanmasına yol açmıştır. Buradan hareketle, çalışmalara hız kazandırılmış ve 1950’de Türkiye’de bulunan havaalanlarının tadilatı ve inşasını üstlenmek amacıyla Amerikan Mühendislik Grubu diye nitelenen bir kuruluş meydana getirilmiştir.¹⁷⁴

Modernizasyon çalışmalarına başlanmasına rağmen, Türkiye olası bir savaşta bu üslerin ABD tarafından kullanılmasına izin vermemekteydi. Çünkü üslerin kullanım iznini elinde koz olarak tutan Türkiye, NATO’ya üyelik konusunda halen bir ABD desteği görememişti. Ta ki bu durum Kore Savaşı’na kadar devam etmiş, ABD bu vesileyle atom bombalarına sahip olursa bile çıkabilecek konvansiyonel savaşlar karşısında hava sahasının ne denli bir öneme sahip olduğunu anlayabilmiştir. Bu çerçevede politika değiştirmek durumunda kalan ABD, Türkiye’nin NATO’ya üyeliğine destek vermiştir¹⁷⁵. Türkiye’nin NATO üyeliğinin gerçekleştiği 1952 yılına gelene dek Türkiye topraklarındaki birçok üssün inşaat çalışmaları sonlanmış, projelerin en görkemlisi olan Adana’daki hava üssü çalışmaları da aynı yıl içerisinde tamamlanmıştır.¹⁷⁶

Türkiye’nin NATO’ya katılmasının ardından ABD tarafından sağlanan maddi, manevi destekler, yükselen bir grafik çizmiştir. Öncelikle 19 Haziran 1951 tarihli NATO

¹⁷³ *Ulus Gazetesi*, 03 Haziran 1950.

¹⁷⁴ Selin M. Bölme, “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 34, Yaz 2012, s.s. 56-57.

¹⁷⁵ Mustafa Özalp, “Fayda ve Zararlar: Çıkmakla Kalmak Arasında Türkiye-NATO İlişkileri”, *Bilecek Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Aralık 2018, s. 410.

¹⁷⁶ Bölme, *a.g.m.*, s.s. 57-59.

üyeleri arasındaki “Kuvvetler Statüsüne Dair Sözleşme”yi tatbik etmek maksadıyla 1952’de bir anlaşma yapılmış, ardından 23 Haziran 1954’te ABD’nin Türkiye Büyükelçisi Avra M. Warren ile Türkiye Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü arasında TBMM onayına sunulmadan Askeri Tesisler Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁷ Bu antlaşmanın ilerleyen süreçte ABD ile Türkiye arasında imzalanacak olan ortak savunma antlaşmalarına temel olması yönü bir tarafa, ABD’nin bu çerçevede Türkiye üzerine bir hayli üs ve radar istasyonu kurabilmesini mümkün bir duruma getirmiştir.¹⁷⁸ Yani Türkiye, kendi sahip olduğu topraklarda ABD’nin tesis kurmasını ve kurulan tesislerde ABD kuvvetlerinin mevcudiyetini NATO çerçevesinde kabul etmiş, meşru görmüştür.

Bu dönem aralığında ABD ile gerçekleştirilen pekçok anlaşma iki devlet arasında gizli tutularak, bazen sözlü bazen de karşılıklı notalar verilerek gerçekleştirilmiş, ancak olaylar karşısında meclise danışılmamıştır.¹⁷⁹ Bu nedenle yargısal yönden bir kaos ortamını da peşi sıra yanında taşıyan söz konusu ilişkiler, NATO birlikteliğinin dışında bir sorun meydana getirmiştir.¹⁸⁰ Başbakan Adnan Menderes TBMM’de Amerikan yardımlarıyla ilgili konuşurken, “*Yardımanın bir katresi dahi bugünün Türkiye’sinde bir hayati unsurdur*”¹⁸¹ dediğinde bir karşı çıkışla karşılaşmaması, Türkiye’nin topraklarındaki üs, tesis ve yabancı kuvvetleriyle birlikte Batı ittifakının bir üyesi olduğunu ve bu tarz bir anlaşma şeklinin sorgulanmaya gerek duyulmadığını ortaya koymaktadır.

ABD ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmalar ve mevcut ilişki biçimleri, 1953-1954 devresinde Türkiye’ye yönelik toplam yardımın 76 milyon dolar olmasını sağlamıştır. 1954 yılında uluslararası gelişmeleri değerlendirmek ve yardım talip etmek maksadıyla Washington’a seyahat eden Menderes, seyahati ile ilgili Meclis Grup Toplantısı’nda konuşmuştur. Menderes, gerçekleştirilen görüşmelerin Türkiye adına oldukça olumlu sonuçlar doğurmasını beklediğini, ABD ile Orta Doğu coğrafyasını ilgilendiren pekçok konuda aynı düşüncelere sahip olduğunu ve ABD’den gelen yardımların Türk Ordusu’nun gücünü katlayarak arttıracaklarını belirtmiştir. Ayrıca ABD’nin Türkiye üzerine mali alanda yapacağı yardımlara da değinen Menderes, toplamda 70 milyon dolar verilmek üzere iki

¹⁷⁷ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706427.pdf , Erişim Tarihi: 05.12.2019.

¹⁷⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t19/c019/b002/tbmm190190020062.pdf> , Erişim Tarihi: 05.12.2019.

¹⁷⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t19/c019/b002/tbmm190190020062.pdf> , Erişim Tarihi: 05.12.2019.

¹⁸⁰ “Adli Kapitulasyonlar Kökünden Kaldırılmalı”, *Yön Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 142, 17 Aralık 1965, s.s. 1-2.

¹⁸¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 41, 22 Şubat 1956, s. 461.

yıldır devam eden ABD yardımlarının gelecek dört yıl daha süreceğiyle ilgili ABD’li yetkililerden söz aldığını açıklamıştır.¹⁸² ABD, bu açıklamalardan sonra Menderes’in Orta Doğu konularında ortak fikirlere sahip olduklarına yönelik beyanlarını haklı çıkaran bir hareket ortaya koymuştur. Buna göre, Bağdat Paktı’nın müşterek uygulamalarına destek maksatlı 12.670.000 dolarlık yardımda bulunmuştur¹⁸³.

Türkiye ile ABD arasındaki yardım trafiği yoğun bir seyir izlerken, Türkiye’deki üs ve tesisler konusu bazı belirsizliklere sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye’de, NATO üsleri ve yalnızca ABD kuvvetlerince kullanılan üsler olmak üzere birbirinden farklı iki tür üs mevcuttur. Ancak iki tür üs şekli de NATO Anlaşması’na bağlıdır. Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşmalar, ABD’ye “Amerikan” tesislerinin kullanımında birtakım ayrıcalıklar vermektedir. Bu durum üslerin kullanımı konusunda NATO üssü mü, Amerikan üssü mü gibi belirsizliklere neden olmuştur. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye’de Amerikan tesislerinin mevcut olmadığını ifade eden bir açıklama yapmak durumunda kalmıştır. Ancak üsler fiilen kullanılacak olduğunda NATO Anlaşması en başından ihlal edilmiştir. Örneğin; NATO çerçevesinde yararlanılması uygun olan İncirlik Üssü, 1958 yılında Lübnan’da kriz patlak verince ABD müdahalesinde fiilen işletilmiştir.¹⁸⁴ Yaşanan durum üzerinde Türkiye’nin Orta Doğu politikalarını algılama biçiminin ABD ile paralellik göstermesinin etkisi büyüktür. Bunun yanında TBMM’de miktarından şikayet edilen dış yardımların bile “Hayat unsuru” olarak ifade edildiği dönemin Türkiye’sinde, Senatör Allen Ellender’in dış yardım konulu açıklamalarının da etkisi yadsınamaz düzeyde olmuştur. Türkiye ile ilgili konuşan Ellender, *“Türkiye’de zirai ve sınai sahalarda kaydedilen büyük terakki hareketinin ışığı altında iktisadi ve askeri yardım programının yeni baştan gözden geçirilmesi lazımdır”* demiş ve eklemiştir, *“Türkiye’nin büyük bir memleket olduğunu ve hürriyetleri için çarpışmaya hazır bulunduğunu ve çarpışacağını çok iyi takdir ediyorum. Bu memleket Amerikan yardımına layıktır”*.¹⁸⁵ Görüldüğü gibi Ellender, Türkiye’nin yardım miktarı konusundaki eleştirilerini gidermek adına konuşmuştur. Lübnan Krizi’nde yaşanan durumu da Türkiye’nin ABD’yi bir “gelir kapısı” ve güvenliği hususunda “dayanak noktası” olarak gördüğünden hareketle değerlendirmek, daha güvenilir sonuçlara ulaşmamızı mümkün kılacaktır. Bu doğrultuda Maliye Bakanı Hasan Polatkan, krizin hemen ardından üç günlük ABD ziyareti gerçekleştirmiş ve Türkiye’ye adeta bir “sus payı”

¹⁸² *Hürriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1954.

¹⁸³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 12, 09 Aralık 1957, s. 128.

¹⁸⁴ Bölme, a.g.m., s.s. 60-61.

¹⁸⁵ *Milliyet Gazetesi*, 09 Şubat 1957.

mahiyetindeki “ithalatını finanse etmek şartıyla 75 milyon dolar verilmesi” yönünde bir anlaşma imzalamıştır¹⁸⁶.

Türkiye ile ABD arasındaki yardımlar ve üsler konusu devletlerin karşılıklı çıkar politikaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Türkiye açısından ABD yardımları, ekonomisi ve güvenliği noktasında bir hayat unsuru olarak görülmüştür. Türkiye’nin hayat unsuru, ABD’nin Sovyet ve Orta Doğu politikaları açısından da adeta bir can suyu niteliği taşımıştır. Üstelik gelişmeler karşısında görüldüğü gibi yardımlara ve üslere belirli bir sınırlama konulmamış, anlaşmalara bağlı kalınarak hareket edilmemiştir. Bunların anlaşmalarla belirlenen sınırları yalnızca bir kâğıt parçasından ileri gelmiş ve gerekli görüldüğünde o kâğıt parçalarını hiçe saymaktan çekinilmemiştir.

3.1.1.2. Türkiye’nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’ne Üyeliği

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından 14 Mayıs 1950’de gerçekleştirilen seçimlerde oyların %55,2’sini alan Demokrat Parti sandıktan kesin bir zaferle ayrılmıştır¹⁸⁷. Alınan oy oranında görüldüğü gibi yeni iktidara büyük bir umut bağlanmıştır. Hükümet kurulurken 66 oy alan İnönü’ye karşı 387 oy alan Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş¹⁸⁸, Demokrat Parti Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Dışişleri Bakanı Mehmet Fuad Köprülü olarak belirlenmiştir¹⁸⁹. Çok partili döneme geçişin ilk basamağını teşkil eden Dörtlü Takrir’in altında imzası olanlar bu kadroyken, 1950 seçimleriyle demokratikleşme yolundaki en önemli basamaktan zaferle ayrılanlar da yine aynı kadro olmuştur¹⁹⁰. Bu dönemde hem iç siyasal yaşamda hem de uluslararası gelişmeler açısından önemli konular günyüzüne çıkmıştır. Bir tarafta Kıbrıs meselesi, diğer tarafta Sovyetler’den duyulan kaygılar ve Orta Doğu merkezli cereyan eden gelişmeler, hem iç hem de uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek açısından önemli gündem maddeleri olmuştur.

¹⁸⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1958.

¹⁸⁷ “Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011”, Yayın No: 3685, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, Haziran 2012, s. 25.

¹⁸⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mayıs 1950.

¹⁸⁹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2004, s. 231.

¹⁹⁰ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeleri*, (İkinci Baskı), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 117.

İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra iktidara gelen Demokrat Parti, Türkiye'nin dış politika uygulamalarını Batıcı ve aynı zamanda realist bir bakış açısıyla ele almak durumunda kalmıştır. Çünkü Demokrat Parti ülke yönetimini ele almadan önce Türk-Sovyet geçmişindeki en sancılı durumlardan biri 19 Mart 1945 tarihinde Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında gerçekleşmiştir. Molotov, 1925 yılında kaleme alınan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshine karar verdiklerini belirtmiştir. Selim Sarper, yaşanan durum üzerine Ankara'ya gönderdiği raporda Sovyetler'in boğazlar meselesini kendi lehine halletmek istediğini söylemiştir.¹⁹¹ Daha sonra yine Sarper ile Molotov arasında 7 Haziran'da yapılan görüşmelerde, Sovyetler'in 1921 Antlaşması'na göre belirlenen sınırlardan duyduğu rahatsızlık dile getirilmiş, ancak bu durum Türkiye tarafından kesin bir dille reddedilmiştir.¹⁹² Türk-Sovyet ilişkilerinin gergin durumu haletiruhiyesinden hiçbir şey kaybetmeden ilerlerken, Sovyetler'in 1947'den beri demir perde gerisinde kurulan sosyalist partilere yardım etmesi, Doğu Almanya ile birlikte İran'daki askerlerini mevzu bahis topraklar üzerinde tutmaya devam etmesi ve Türkiye'den aralarında uzun yıllar baki bir mesele olarak varlığını koruyan Kars ile Ardahan'ın kendisine verilmesi ve boğazların müşterek bir yöntemle savunulması gibi isteklerine karşı, Demokrat Parti'ye göre meseleleri realist bir dış politika zeminine oturtmak elzem bir davranış olmuştur. Bu durumda orta büyüklükte bir devlet olarak Türkiye açısından tercih edilmesi gereken iki şey olmuştur. Bunlardan biri Sovyet isteklerine boyun eğmek ve isteklerini yerine getirmekken, diğeri ise bu duruma karşı koyabilmek adına Sovyetler'e zıt, başka bir güçlü mekanizmanın parçalarından biri olmaktı. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'ndaki gibi tarafsız görünme politikaları bu sürecin konjonktürü ve Türkiye'nin mevcut güç kapasitesi bakımından pek bir uygulama alanına sahip değildi. Bu süreçte güçlü bir mekanizma olarak 1949'da kurulan NATO genel bir kabul görmekteydi. Esasen 1949 yılına dek Sovyet tehdidine karşı Batı Avrupa'nın savunulması meselesinde NATO gibi bir yapılanmaya çok da istekli bakmayan ABD, bu yıla gelindiğinde liderliği ele almış ve NATO'nun kurulmasında başı çeken devlet olmuştur. Yine bu süreç içerisinde komünist ideolojiyle girişilen rekabet ortamından galibiyetle ayrılabilmek adına zaruri olarak değerlendirilen Batı Avrupa'nın ayağa kaldırılması düşüncesinden hareketle, Amerikan Senatosu tarafından 1949 yılının 6 Ekim günü "Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu" hakkında karara varılarak, Avrupa'ya ekonomik destek için 500 milyon dolarlık bir ödenek oluşturulmuştur. Türkiye de NATO'ya üye olana

¹⁹¹ Öymen, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁹² Öymen, *a.g.e.*, s. 100.

dek ABD’den gelen askeri konseptli yardımları söz konusu kanun vasıtasıyla almıştır.¹⁹³ Ancak bu kanundan önceki süreçte Türkiye’nin yönü NATO’ya çevrilmişti ve ABD tarafından somut adımlar atılması gerekmektedir. Nihayet bu adımların karşılığını bulması Truman Doktrini ve Marshall Planı’ndaki ABD rolüyle gerçekleşmişti. Dolayısıyla Türkiye için Batılı devletler arasında yer edinmek; Batı ittifakına dâhil olmak ve Sovyetler’den duyduğu endişeleri Amerikan merkezli bir güvenceyle def etmek manasına gelmiştir. Bu durum Demokrat Parti programı ve tüzüğü’nün 18. Maddesinde şu şekilde açıklanmıştır:

*“Dış politikamız, milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliğine, kollektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalıdır. Milli varlığın ancak milli kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla beraber; milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış siyasetin, memleket menfaatlerine en uygun ve realist yol olduğuna inanıyoruz”.*¹⁹⁴

Görüldüğü gibi Demokrat Parti’nin dış politika anlayışı parti programında da “kollektif güven” esasına dayandırılmıştır. Yani bu süreçte kollektif güvenin sağlanacağı siyasi işbirliği noktası NATO olarak belirlenmiştir. Çünkü mevcut herhangi bir diğer ittifak yapılanması bu ölçekte bir güvenlik dayanağı noktası olarak görülemezdi. Örnek olarak; Orta Doğu bölgesini ilgilendiren bir birlikteliğin herkes tarafından meşru bir zeminde ele alınması oldukça kuşku verici bir konuydu. Nitekim Arap-İsrail meselesi kaynaklı uyuşmazlıklar ve sorunlar, Orta Doğu ile ilgili her türlü işbirliği girişiminin akıbetini belirsiz hale getirmekteydi. İngiltere ve ABD’nin Ortadoğu Komutanlığı Projesi’ne Türkiye’nin tutumu bu bakış açısıyla değerlendirilince daha iyi anlaşılmaktadır. Gerçekten Türkiye, NATO üyeliği gerçekleştikten sonra İngiltere’nin dış politika uygulamalarını daha keskin çizgilerle destekler bir vaziyete bürünmüştür. Dışarıdan gelen tehditler noktasında Batı ile aynı çizgi üzerinde olan Türkiye, Sovyet tesir alanının yayılımına karşı beraber mücadele edebilmek için Arap ülkelerine *Big brother (Ağabey)* rolünde yaklaşmaya kalkmıştır. Ancak bunu yaparken İsrail’i tanımanın ve onunla iyi ilişkiler kurmanın NATO’ya girme konusunda katkı sağlayacağını düşünen Türkiye, bu doğrultuda Yahudi lobisinin kendisini desteklemesini istemişti¹⁹⁵. Dolayısıyla Türkiye’nin İsrail’i tanımış

¹⁹³ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2006, s. 42.

¹⁹⁴ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Ankara: Kadim Yayınları, 2011, s. 146.

¹⁹⁵ Marsel Russo, “Türkiye-İsrail İlişkilerinden Yansımalar”, *Şalom Gazetesi*, 09 Haziran 2010, <http://arsiv.salom.com.tr/news/detail/15886-TURK-ISRAIL-iliskilerden-Yansimalar-2010.aspx> , Erişim Tarihi: 10.12.2019.

olması, Arapları Türkiye’den bir hayli uzaklaştırmıştı. Menderes NATO’ya girdikten sonra öncelikle bu imajı düzeltmek için çaba harcamıştır.¹⁹⁶ Yine bu süreçten sonra Türkiye, sırasıyla Balkan Paktı, Kuzey Kuşağı Projesi ve Bağdat Paktı’nda ipi göğüsleyen ülke olmuştur.

Esasen İsmet İnönü, 11 Mayıs’ta –yani 1950’de gerçekleştirilecek olan seçimlerden hemen önce- Türkiye’nin NATO’ya kabulü için ilk resmi başvuruyu yapmış, ancak İtalya dışındaki diğer tüm devletlerin onay vermemesiyle bir sonuç elde edememişti. İlerleyen süreçte Türkiye’nin Bakanlar Kurulu kararıyla¹⁹⁷ Kore Savaşı’na dâhil olmasından sonra Demokrat Parti yetkilileri 11 Ağustos’ta bir kez daha NATO’ya başvurmuş ise de, yine yanıt değişmemiş ve onay verilmemişti.¹⁹⁸ Ancak Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesi ve askerlerin Kore’ye ayak basar basmaz kahramanca mücadele göstermeleri, almış olduğu ret cevaplarına rağmen Batı’nın Türkiye algılamalarında kısmi bir yumuşamaya yol açmıştır. Türkiye’nin üyeliği konusunda en ciddi şekilde karşı duruş sergileyen ülkeler İngiltere’nin lokomotiflik görevini üstlenmesiyle, İskandinav ülkelerinden Norveç ve Danimarka, BENELUX ülkelerinden Hollanda ve Belçika olmuştur. İngiltere’nin üyeliğe karşı çıkışının ardında yatan sebep, Orta Doğu’daki nüfuzunu korumak ve daha da derinleştirmek olmuştur. Çünkü İngiltere, Sovyetler’in Orta Doğu’daki hedefleri bakımından Türkiye’nin önce Mısır’ın da yer aldığı Ortadoğu savunma sistemine dâhil olması gerektiğini düşünmüş, üyeliğini ancak bu yolla destekleyeceğini belirtmiştir. Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika’nın karşı çıkmalarının ardında yatan sebep ise bambaşka bir perspektiften olmuştur. Söz konusu ülkeler Türkiye’nin üzerindeki Sovyet baskısının farkında olarak, Türkiye’nin NATO’ya üyeliği gerçekleştiği takdirde kendilerine yönelik Sovyet tehdidinin oldukça şiddetli olacağını düşünmüşler ve konuyu bizzat kendi güvenlik meseleleri olarak yorumlamışlardır.¹⁹⁹

Türkiye’nin NATO’ya alınması hususunda blok üyelerinin karşı çıkmalarına rağmen, blok öncüsü olarak ABD’nin tutumu en etkili olanıydı. Çünkü ABD’nin makul bir sebep göstererek Türkiye’nin üyeliğine onay vermesi halinde, diğer ülkelerin karşı olmalarının çok da bir önemi olmayacaktı. Nitekim bu atmosferde Sovyetler’in atom

¹⁹⁶ Süleyman Seydi, “Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası”, Süleyman İnan ve Ercan Haytaoğlu (Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, (İkinci Baskı), Ankara: Anı Yayıncılık, 2007, s. 273.

¹⁹⁷ *Son Posta Gazetesi*, 26 Temmuz 1950.

¹⁹⁸ Saray, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁹⁹ Sedef Bulut, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. Ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, Mayıs 2008, s. 39.

bombasına sahip olması, ABD'nin sunacağı makul sebeplerin en başında gelmiştir. Sovyetler'in silah terazisi üzerinde ABD ile dengede durmuş olması, Türkiye jeostratejisini bir hayli arttırmıştır. Bu andan itibaren ABD, silah terazisinde ağır gelebilmek için Türkiye üzerine yapılacak üslerin ve tesislerin elzemliğini kavramıştır.²⁰⁰ Bu süreçte Celal Bayar ve Fuad Köprülü, “*Türkiye NATO’suz, NATO’nun da Türkiye’siz olamayacağı*” söylemleriyle müthiş bir diplomatik trafik yürütmüşlerdir. Yaptıkları görüşmelerde NATO ile ilgili Batı’nın sahip olduğu “Avrupa hududu”nu genişletmişler ve hududu Türkiye’nin Kuzey sınırı olan Kafkas Dağları’na kadar dayandırmışlardır. Ayrıca NATO’ya alındıkları takdirde üsler konusunda bir tereddüte mahal vermeyeceklerini, yine Batı düşüncesindeki Türk-Yunan uyuşmazlığının asla gerçekleşmeyeceğini, hatta Yunanistan’ın NATO’ya dâhil olmasından memnuniyet duyacaklarını dile getirmişlerdir.²⁰¹ Böylelikle Batı’nın kafasındaki olumsuz düşünceleri gidermek için uğraşan Bayar ve Köprülü’ye ek olarak, Sovyetler’den gelen tehdide engel olmak için Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya katılmaları gerektiğini düşünen ABD, 15 Mayıs 1951’de organizasyon ülkelerine söz konusu devletlerin tam üyeliklerini önermiştir²⁰². Önerme karşısında Kuzey ülkeleri ve İngiltere’nin yukarıda bahsettiğimiz konulardaki kaygıları devam etmiştir. Bölgenin güvenliği için Türkiye’nin öncelikle Orta Doğu savunmasında rol almasını isteyen İngiltere, Türkiye’nin NATO’ya kabulü için kurulacak olan Ortadoğu Komutanlığı’na katılmasının olmazsa olmaz olduğunu belirtmiştir. Türkiye ise, İngiltere ile tam tersi fikirlere sahip olmuş ve NATO’ya eşit statülü bir şekilde katılmadan önce, söz konusu projeye dâhil olmayacağını net çizgilerle bildirmesinin yanında, Bayar ile Köprülü’nün meseleye karşı yoğunlaşan müdahalesi²⁰³ ve ABD’nin de konuya ağırlığını koyması yavaş yavaş meyvesini vermiştir. NATO Bakanlar Konseyi’nin Ottawa’da gerçekleştirdiği görüşmelerde üyelik konusunda fikir birliği sağlanmıştır. Ardından Londra’da gerçekleştirilen görüşmelerde üyeliklere neden olacak protokol yayımlanmıştır.²⁰⁴ Böylece Türkiye, NATO üyeliğine karşılık Ortadoğu Komutanlığı lehine hareket etmek durumunda kalmış ve 1951 Ekimi’nde projeye katılmıştır. Nitekim NATO üyeliği garantisi adı altında projeye dâhil olan Türkiye, üyeliğinin üzerinden çok da zaman geçmeden ABD’nin Türkiye ile ilişkilerinden tedirginlik duyduğu Yunanistan ile kol kola ve diğer ülkelerin olduğu gibi eşit statülü bir şekilde 18

²⁰⁰ Bölme, *a.g.m.*, s.s. 56-57.

²⁰¹ Saray, *a.g.e.*, s.s. 114-117.

²⁰² Bölme, *a.g.m.*, s.s. 58-59.

²⁰³ Saray, *a.g.e.*, s.s. 115-118.

²⁰⁴ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.s. 46-47.

Şubat 1952’de NATO’ya üye olmuştur.²⁰⁵ Batı’nın askeri kanadına dâhil olan Türkiye, söz konusu kanadın esas noktalarından biri durumuna gelmiş, en büyük tehdit olarak görülen Sovyetler’e yakınlığı ve Batı’nın en doğusundaki ittifak ortağı olma özelliğiyle “uzak karakol” şeklinde nitelenmiştir. Batı ile kurulan askeri birliktelik Türkiye’yi tümüyle bir askeri üs haline dönüştürürken, Türkiye’nin dış politika uygulamalarındaki yönünü oldukça uzun bir süreç boyunca tayin edecek en temel uluslararası gelişme olmuştur.

3.1.1.3. Ortadoğu Komutanlığı Projesi

Devlerin gölgesinde geçen on yıllık süreç içerisinde yer edinen Süveyş Krizi’ne giden yolda Mısır’ın iç ve dış politikalarını belirleyen, Arap ulusçuluğu konusundaki en önemli şahsiyet olan ve 1954’te darbeyle General Necip’in yerine iktidara gelen²⁰⁶ Cumhurbaşkanı Cemal Abdul Nasır’dır. Krizden iki yıl önce iş başına gelen Nasır’dan önce de kanalla ve/veya Orta Doğu’yla ilgili İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin ortaklaşa girişimleri olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hiç şüphesiz bu iki devlet, komünist tehlikeden en fazla endişe duyanların başını çekmiştir. Bu hususta İngiliz-Amerikan dostluğuna dikkat çeken Amerikalı Diplomat William Christian Bullitt, komünizm karşısında din birlikleri oluşturarak mücadele etmeyi önermiş ve “Dinler arası diyalog”u Sovyetler’e karşı kullanma fikrini ilk kez ortaya atmıştır. Bullitt, İngiliz-Amerikan dostluğunu, Orta Doğu’daki tehlikeleri ve çıkarlarını anlattığı uzun konuşmasının önemli yerlerini özetleyerek aktardığımızda şöyle demektedir:

“İngiliz-Amerikan dostluğu, dünyanın belki de en az sarsıntıya uğrayacak dostluğudur. Yakındoğu’daki Amerikan çıkarları, Arabistan petrollerini güvenceye almaktan başka bir amaç gütmemektedir. İngilizler içinse çıkar iki yönlüdür: Birincisi petrol, ikincisi Hindistan yolunun güvenceye alınmasıdır. Orta Doğu’nun güvenliği Sovyetler Birliği tarafından bozguna uğratılmaktadır. Daha şimdiden Hindistan yolu üzerindeki petrol alanına Rus emperyalizminin gölgesi düşmüştür. Bugün dünyayı tehdit

²⁰⁵ İnan ve Haytaoğlu, a.g.e., s. 276.

²⁰⁶ Kuyaş, a.g.e., s. 266.

*eden tek emperyalist ülke Sovyet Rusya'dır. Sovyet yönetiminin amacı bütün dünyayı komünizm uğruna ele geçirmektir. Önce Sovyet yayılmasına bir son verilmelidir".*²⁰⁷

Bullitt'in İngiltere'nin amaçlarını belirtirken bahsettiği Hindistan yolunun güvence altına alınması noktasında Süveyş Kanalı ve Mısır öne çıkmaktadır. Süveyş'in öneminin daha açık bir dille belirtildiği bir başka konuşmayı 27 Ocak 1953'te Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles yapmıştır. Dulles konuşmasında Orta Doğu'nun öneminden bahsederken, *"Bu bölge, Avrupa'nın Asya ile bağlantısını temin eden hayat yoluna yani Süveyş Kanalı'na da sahip bulunmaktadır"*²⁰⁸ demiştir.

Bullitt'in üzerinde durduğu işbirliği arayışlarından sonra karşılaşılan İngiliz-Amerikan işbirliği girişimlerden ilki Orta Doğu Komutanlığı Projesi'dir. İngiltere'nin proje ortaya atılırken "Komutanlık" sözcüğüne yüklemiş olduğu en önemli amaçlarını; İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Mısır'la süregelen uyuşmazlıklarını Mısır'da kalmak yerine en azından Süveyş'te bulunarak gidermek, Süveyş'teki varlığını devlet sahibinin rıza gösterebileceği şekilde korumak ve Arap Birliği merkezinin bile başkent Kahire'de olmasından da anlaşılabileceği gibi, birlik içindeki Mısır etkinliğinden faydalanmak şeklinde özetleyebilmek mümkündür²⁰⁹. Ayrıca Mısır'ın birlik içindeki etkinliğinden dolayı diğer Arap üyeler de peşi sıra Mısır'ı takip edebilirlerdi. ABD aynı sözcüğü, Orta Doğu'da yapılacak olan mücadelenin Komutanlık'a dâhil olan her devletin ortak çabaları ve fikir birliğiyle sağlanması anlamını yüklemiştir. NATO'ya katılım şartıyla Ortadoğu Komutanlığı'na katılmayı öngören Türkiye'nin de projeyi onaylaması bu konuda önem teşkil etmiştir. ABD, Türkiye'yi Komutanlık içerisinde düşünmekle, Türkiye'nin sahip olduğu yetenekli ve büyük ordusu aracılığıyla bölgenin korunması konusunda oldukça etkin bir rol oynayacağını hesaba katmıştır. Ayrıca bölge ülkeleriyle aynı coğrafyayı paylaşması ve İslamiyet çatısı altında birleşiyor olması, projenin Batı merkezli doğmasından dolayı maruz kalabileceği her türlü olumsuz nitelemeleri engellemiş olacaktı.²¹⁰ Türkiye'nin bakış açısına göre ise proje aracılığıyla bir taraftan Arap ülkeleri üzerindeki etkisini arttırırken diğer taraftan 1949'da tanıdığı İsrail ile güçlü ilişkiler inşa ederek, Sovyetler'e karşı bölgede yıkımı zor bir duvar örme gayesi mevcuttu. Ancak durum hiç de Türkiye'nin düşündüğü gibi olmamıştır. Çünkü Türkiye'nin İsrail'i iki yıl önce tanıyıp, bir yıl önce de ticaret

²⁰⁷ Özakıncı, *a.g.e.*, s.s. 330-332.

²⁰⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 52.

²⁰⁹ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Belgeler, Olgular, Yorumlar*, Cilt: 1, (Altıncı Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 619.

²¹⁰ Erhan ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.s. 614-615.

anlaşması imzalaması, Arapları Türkiye’den bir hayli uzaklaştırmıştı. Buna ek olarak Türkler ile Arapların bölge politikalarını algılamalarındaki önceliklerin farklı bir perspektiften gelişmesi de bu uzaklaşmayı iyice şahlandırmıştır. Türkiye’nin esas vaziyeti Sovyetler’e karşı olmak üzerine kuruluyken, Araplar açısından İngiliz emperyalizmiyle mücadele noktasında sesler oldukça gür çıkmaya başlamıştır. Hatta Türkiye’nin Ortadoğu Komutanlığı’na destek vermesinden duyulan rahatsızlıklar dile getirilmiştir.²¹¹ Dolayısıyla Türkiye’nin Arapları Sovyetler’e karşı olan bir birlikteliğe dâhil etme politikası yarım kalmıştır.

Tüm bu olanlara rağmen ABD, Fransa ve İngiltere, projenin Arap dünyası içinde büyük bir öneme sahip olan Mısır’a sunulması konusunda Türkiye ile ortak hareket etmek istemişlerdir. Türkiye de konuya olumlu bakmıştır. Bunun üzerine ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, 13 Ekim 1951’de Ortadoğu Komutanlığı’na katılım hususunda ortak bir nota vermişlerdir. Verilen notada söz konusu ittifak yapısı şu şekilde açıklanmıştır: Orta Doğu güvenliğinin sağlam bir temelde gerçekleştirilebilmesi bakımından, Mısır’ın da bu dört devlete katılmasıyla birlikte Süveyş’te bulunacak ortaklaşa bir kuvvet oluşturulacaktır.²¹²

Bu süreçte, Mısır ile ilgili durum değerlendirmesine yönelik konuşan Köprülü, *“memleketin meşru emellerini tahakkuk ettirmek... yolundaki sebatkar gayretlerini ferahlıkla ve memnunlukla müşahade ediyoruz”*²¹³ açıklamasında bulunmuştur. Bu arada Mısır’ın en önemli emeli Süveyş Kanalı’ndan İngiliz askerlerinin çıkarılmasına yol açmaktı. Buradan hareketle, Köprülü’nün açıklamasında bulunan “meşru emel” ifadesinden kasdettiği, büyük olasılıkla Mısır’ın kanal ile ilgili emelidir. Buradan çıkarılacak netice ise, bu dönemde Demokrat Parti’nin Süveyş meselesinde Mısır’ı haklı bulduğudur. Çünkü Mısır, önüne getirilen Ortadoğu Komutanlığı’nı kabul etme şartı olarak Süveyş sorununun Mısır’ın istediği şekilde çözülmesini belirlemiştir. Bu ortamda bölgesel bir savunma mekanizmasının derhal oluşturulmasını isteyen Türkiye’nin Süveyş konusunda Mısır’ın emellerini meşru görmesini olağan bir politika olarak görmek gerekir. Ancak bu durumdan Türkiye’nin İngiltere karşıtı bir politika izlediğini de çıkarmamak gerekir. Çünkü bu süreçte İngiltere de Süveyş meselesinde Mısır’la anlaşma yollarını aramaktaydı.

Bu doğrultu İngiltere, Mısır’ın teklifi kabul etmesinin çok da kolay bir şey olmadığının bilincinden hareketle, 1936 tarihli antlaşmadan ve yalnızca Ortadoğu

²¹¹ İnan ve Haytaoğlu, *a.g.e.*, s.s. 276-277.

²¹² Harun Bodur, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (İkinci Baskı), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013, s. 532

²¹³ *Son Havadis Gazetesi*, 2 Mart 1953.

Komutanlığı'nın emrindeki askerler hariç, Mısır'daki bütün askerlerinden vazgeçmeyi taahhüt edecek şartları henüz cevap arefesinde sunabilmiştir. Ancak her şeye rağmen teklifi reddetmekle kalmayan Mısır, 1936 tarihli antlaşmayı ve 19 Ocak 1899'da kaleme alınan Sudan "Condominium" Antlaşmasını da feshetmiştir²¹⁴. Mısır'ın verdiği bu karar, gerek kendi iç toplumsal yaşamında gerekse diğer Arap ülkelerinde destek gösterilerine sebep olmuş ve Mısır'ın halihazırdaki popülaritesi artmıştır. Karardan dolayı bölge halkının Mısır'a vermiş olduğu bu destek, Ortadoğu Komutanlığı Projesi'nin tabutuna son çiviye çakan gelişme olmuştur. Esasen bu vaziyet umulmayan bir durum olarak değerlendirilmemeliydi. Çünkü kanal bölgesinde yalnızca İngilizlerin bulunmasına bile katlanamayan Arap milliyetçilerinin, önerilen Komutanlık fikrinin uygulamaya konulması durumunda, birbirinden farklı ülkelerin mevcudiyetini de içine sindirmiş olması gerekmektedir. Böylece Süveyş'in uluslararası mahiyetteki tanımlamalarını meşru görmüş olacaktı. Mısır'ın böyle bir duruma rıza göstermesi, en azından bu süreçteki şartlar açısından pek bir ihtimale sahip değildi.²¹⁵

ABD, İngiltere ve Fransa, girişimlerinin sonuçsuz kalması bakımından hayal kırıklığına uğramışlardır. Ancak Türkiye, Orta Doğu'nun genelinin Sovyet tesiri karşısında cephe almasını sağlamanın yanında, mücadele yanlısı hareket planlamasının hızlıca yapılabilecek bir şey olmadığını ve bölgenin birincil sorununun da bu olmadığını belirtmişti.²¹⁶ Yani Ortadoğu Komutanlığı Projesi'nin başarıya ulaşamayacağı Türkiye tarafından bu süreçte tahmin edilmişti. Bu doğrultuda, Üç Batılı devletin Mısır'a teklif götürürken doğru düşünemedikleri esas nokta Türkiye olmuştur. Çünkü bu devletler, Arapların Sovyetler'i algılama biçimiyle Türkiye'nin algılama biçiminin aynı ya da benzer olmadığını, hatta keskin çizgilerle ayrılmış olduğunu görememişlerdir. Türkiye'nin Araplara nazaran sahip olduğu köklü devlet geleneği ve Ruslarla yaptığı durmak bilmeyen savaşlar, kuzeyden gelen tehdidin ne denli önemli olduğu noktasında Türkiye'nin Araplarda olmayan tecrübesiydi. Yani Araplar daha önce Rus tehdidiyle Türkiye'ye nazaran neredeyse hiç yüzleşmemişlerdi. Geçmişte olduğu gibi Araplar için en kaygı verici durum, ülkelere yapışmış kalmış olan Batı kökenli İngiliz ve Fransızlardı. Ayrıca Türkiye ile iyi ilişkiler kuran ve bu yolda ilerleyen İsrail'in Araplar tarafından algılanma şekli de bir hayli farklıydı. Nitekim ABD, maruz kaldığı durum karşısında Türkiye'nin konuyla ilgili sahip olduğu

²¹⁴ Sudan Condominium Antlaşması, Sudan'da İngiltere ile Mısır arasında ortaklaşa bir yönetimin kurulduğu antlaşmadır. Abdullah Özdağ, "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 42, Güz 2017, s. 141.

²¹⁵ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s.s. 35-36.

²¹⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IX, Cilt: 10, Toplantı: 2, Birleşim: 6, 19 Ekim 1951, s. 33.

çizgiye gelmiş ve Arap ülkeleriyle bir müddet daha ortak politikalar savunamayacağını idrak etmiştir. Buradan hareketle, bölgedeki askeri, politik ve iktisadi girişimlerini İsrail, Türkiye ve İran vasıtasıyla gerçekleştirmeye yönelmiştir.²¹⁷

İçerdiği amaçlar bakımından bir “askeri örgütlenme sistemi” olarak İngiltere ve ABD’nin başını çektiği Ortadoğu Komutanlığı Projesi, Mısır tarafından olumsuz karşılanınca tasarlandığı tarihin pek de ilerisine gidemeyerek 1952 yılı Haziranı’nda nitelik değiştirmek zorunda kalmıştır. Menderes de Londra’da resmi görüşmeler gerçekleştirerek, Türkiye’nin nitelik değişimini desteklediğini belirtmiştir. Artık o tarihten sonra “askeri örgütlenme sistemi” yerini “bölgesel savunma sistemi”ne bırakmış ve emperyalist bir anlam çağrıştırdığından dolayı “Komutanlık” sözcüğü yerine “Savunma Örgütü” sözcüğü ikame edilmiştir.²¹⁸ Dolayısıyla müzakereler Orta Doğu Savunma Örgütü (MEDO) üzerinden yürütülmeye başlanmış ve Bağdat Paktı’na gidecek olan yol ardına kadar aralanmıştır.

3.1.1.4. Balkan Paktı

Soğuk Savaş konjontüründe ortaya atılan ve Demokrat Parti’nin iktidara gelişiyle karşılaştığı ABD’nin “çevreleme politikası”nın Balkan kutbunu, 28 Şubat 1953’te Ankara’da ve 9 Ağustos 1954’te Bled’te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya’nın imzaladığı antlaşmalar meydana getirmiştir.²¹⁹

Öncelikle söz konusu kutbun oluşturulmasına yol açan unsurlardan bahsetmek elzemdir. Antlaşmalara imza atan devletler duydukları endişenin kaynağı olarak Sovyetler’i görmüştür. Yani Sovyetler her üç devlet için de müşterek bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Nitekim 1948’de Kominform ile bağları kopartılan Yugoslavya, kurallarını Sovyetler’in belirlediği sosyalizmi kabul etmemiştir. Yunanistan’daki iç savaşta ABD’nin yardımlarıyla komünizm mağlup olmuş, yine bu konudaki ABD desteği devam etmişti. Türkiye ise, aynı bu ülkeler gibi Sovyetler’i tehdit olarak gören, ancak iki ülkeye göre de yüzünü Batı’ya en çok dönmüş olan ülkeydi. 1950’de Türkiye’nin Kore’ye asker göndereceğini açıklaması üzerine, Bulgaristan 1925’teki anlaşmayı ihlal ederek 250.000

²¹⁷ Sander, *Türk–Amerikan İlişkileri 1947–1964*, s. 79.

²¹⁸ Fahir Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paktı’na (1951-1955)”, *Belleten Dergisi*, Cilt: 59, Sayı: 224, Nisan 1995, s. 190.

²¹⁹ Eren Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB – Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 26, 2000, s.s. 39-40.

Türk'ü hudut boylarına göndermişti. Türkiye bu gelişme karşısında 154.393 Türk'ü ülkeye almış ve ekonomisi kötü etkilenmişti. Bu süreçte en önemli destek ABD'den gelmişti. Ancak Bulgaristan'ın bu politikası, Türkiye'nin Balkanlar merkezli bir tehlike durumunda olduğunu ve tehlikenin giderilmesi için bölgesel nitelikli bir ittifak kurulmasının şart olduğunu anlamasına yol açmıştır.²²⁰ Artık Türkiye, Balkanlardan maruz kalacağı bir kuşatmaya engel olmak için ABD'nin çevreleme siyasetinin gönülden destekleyicisi ve coğrafi avantajından dolayı da, oldukça öneme haiz bir belirleyicisi²²¹ vaziyetine gelmişti.²²² Nitekim yalnızca bu sebepler bile üç ülkenin biraraya gelebilmesi için yeterli görülmüş, ülkelerin Batı'dan almayı umdukları ekonomik destekler de kurulacak olan paktın niteliğini ve gerekliliğini arttırmıştır. Tito, 7 Ağustos 1952'de Yugoslavya'da bulunan Türk heyetine yönelik kurduğu şu cümleyle olayların geldiği noktayı açıklamıştır: *"İlişkiler öyle bir noktaya gelmiştir ki, yalnız siyasi ve ekonomik değil, aynı zamanda askeri işbirliği de düşünülebilir"*.²²³

Tito'nun burada "askeri işbirliği" derken, bu işbirliğinin kime karşı kurulacağından kastettiği hiç şüphesiz Sovyetler Birliği'dir. Sovyetler'in bölgedeki uygulamaları ve tehdit kaynağı olarak görülmesi üç ülkeyi yakınlaştıran başlıca unsurlardan olmuştur. Ancak Tito için "askeri işbirliği" ifadesinin ardında yatan Sovyetler'den ayrı bir başka neden ise, İtalya'dır. Tito, antlaşma imzalayarak Trieste²²⁴ meselesinde İtalya'ya karşı durumunu kuvvetlendirmek istemiştir²²⁵. Ayrıca Tito "ekonomik işbirliği" derken, özellikle ABD'nin sponsor olduğu bir işbirliğini kastetmiştir. Buradan hareketle, NATO'nun güvenlik politikasının kuvvetlenmesine yol açacak bir Balkan Paketi'nin ekonomik destekleri de beraberinde getirecek olması, ülkeler arasındaki yakınlığın bir başka nedeni olmuştur.

Birliktelik için Yunanistan-Yugoslavya, İtalya-Yunanistan ve Türkiye-İtalya²²⁶ görüşmelerinin yaşandığı -yani koşulların olgunlaştığı- bir ortamda Fuad Köprülü Yugoslavya'ya gitmiştir. Bu durumu Yugoslavya Dışişleri Bakanı Popoviç, iyi ilişkilerin kurulmasına yönelik iki ülke ve milletin karşılıklı olarak verdiği mücadelenin bir kanıtı

²²⁰ Buket Önal, *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri*, Uluslararası Balkan Kongresi, Kocaeli, 28-29 Nisan 2014, s. 318.

²²¹ Birol Akgün, "Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler", *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2009, s. 21.

²²² Tellal, *a.g.e.*, s.s. 40-41.

²²³ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, s.s. 55-56.

²²⁴ Trieste meselesinin tarihi gelişimiyle ilgili ayrıca Bkz.: *Son Havadis Gazetesi*, 10 Ocak 1953.

²²⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 11 Mart 1953.

²²⁶ İtalya ile yapılan görüşmeler, İtalya'nın Trieste konusunda Yugoslavya ile yaşadığı sorundan kaynaklanmıştır. Bu çerçevede üç ülke arasındaki yakınlığın hangi maksatla gerçekleştiği anlatılmıştır. Durum karşısında İtalya'dan da destek söylemleri gelmiştir. : Bulut, *a.g.m.*, s. 47.

şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca Popoviç, iki ülkenin ortak güvenlik ve çıkarlarına hizmet eden işbirliğini arttırmanın özelde Balkanlar, genelde ise tüm dünyada sulh ortamının sağlanması için elzem nitelik taşıdığını belirtmiştir.²²⁷

Bu süreçte Yugoslavya-Yunanistan-Türkiye arasında üçlü diplomatik görüşmeler de gerçekleştirilmiş ve oldukça yoğun bir mesai harcanmıştır. Bu girişimler neticesinde, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya üye oldukları 1952 senesinde Yugoslavya-Yunanistan-Türkiye üçgeninde “Sovyetler’e karşı istikrar” sağlamaya yönelik izlenmeye başlayan aktif siyaset, 28 Şubat 1953'te Balkan Dostluk Paketi'nin doğmasıyla sonuçlanmıştır.²²⁸

Üç devlet de pakt metninde²²⁹ ilk olarak BM ilkelerine olan aidiyetlerini belirtmişlerdir. Ardından, güvenlik mekanizmalarını maruz kalabileceği saldırılara karşı daha güçlü ve sarsılmaz bir vaziyete getirmek için müşterek gayret gösterme noktasında anlaştıklarını; bu niyetle, Balkanlardaki sulh ortamının idamesi için BM metninin 51. maddesine göre hareket edeceklerini ifade etmişlerdir.²³⁰

Altında Fuad Köprülü, Koca Popoviç ve Stefanos Stefanopulos'un imzalarının olduğu antlaşma metninin birinci maddesinde, devletler arasındaki işbirliği ortamının idamesini sağlamak amacıyla, ortak çıkarlar hususundaki gelişmelere yönelik fikir alışverişi gerçekleştireceklerini ve yetkililerin yılda en az bir kez görüşecekleri belirtilmiştir.

İkinci maddesinde, kendi bölgelerinde barış ve güvenliğin sağlanmasına yönelik ortak politikalarla birlikte, bir başkasına saldırı söz konusu olduğunda, yine kendi güvenlikleriyle ilgili incelemelerde bulunacakları ifade edilmiştir.

Üçüncü maddesinde, genelkurmaylar arasında anlaşılan konuların belirlenmesi ve bu doğrultuda güvenlikleriyle ilgili önerilerini kendi devletlerine sunmaları maksatlı işbirliğinin süreceği belirtilmiştir.

Dördüncü maddesinde, üç ülkenin de, gerektiğinde her türlü mekanizmayı kurmak koşuluyla ticari, teknik ve kültürel alanlardaki ilişkilerini geliştirecek olduğu açıklanmıştır.

²²⁷ Bulut, *a.g.m.*, s. 47.

²²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, “1953 Yirmiikinci Hesap Yılı İdare Meclisi Raporu”, Ankara, 1954, s. 10.

²²⁹ Antlaşma metninin tam maddeleri için Bkz.: Tuncay Özgişi, “Demokrat Partinin Balkan Politikaları Bağlamında Balkan İttifakı ve Projesi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, 2012, s.s. 156-158.

²³⁰ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, (Beşinci Baskı), İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 41.

Beşinci maddesinde, taraflar arasında söz konusu olabilecek bir anlaşmazlığın BM ilkelerine göre, itidal ve dostluk anlayışı doğrultusunda, fiili müdahaleden uzak durarak çözüleceği ifade edilmiştir.

Altıncı maddesinde, tarafların, üç ülkeden biri açısından bile olumsuzluk doğurabilecek bir yapılanmaya dâhil olmayacağı üzerinde durulmuştur.

Yedinci maddeye göre, pakt üyesi bir devlet, pakt dışından bir aktörle yapacağı anlaşmaların, söz konusu metinle çelişmeyecek olduğunu üstlenmiştir.

Sekizinci maddesinde, antlaşmanın NATO'ya üye olmakla kazanılan haklardan tamamıyla ayrı tutulduğu belirtilmiştir. Antlaşma metninde, savunma konusundaki işbirliği açısından bu denli belirsiz ve desteksiz bir ifadenin yer almasında, Yugoslavya'nın NATO'ya üye olmaması en önemli etkidir²³¹.

Dokuzuncu maddesinde önemli bir hüküm yer almıştır. Buna göre, birlikteliğin üzerine yüklediği sorumluluğu kabul eden her devletin, pakta katılabileceği ifade edilmiştir. Sonraki süreçte bu maddeyle ilgili konuşan Köprülü, bilhassa Orta Doğu ülkelerinin bu durumu değerlendirmeleri üzerine fikir alışverişinde bulunmalarını temenni ettiğini ifade etmiş, Demokrat Parti'nin bu yöndeki her adımı destekleyeceğini belirtmiştir²³².

Onuncu maddesi ise, antlaşmanın esas geçerlilik süresinin beş yıl olduğu ve çekilmek isteyen devletin bir yıl önceden haber vermek suretiyle çekilebileceği noktasındaki bilgileri içermiştir.²³³

Yunanistan ve Yugoslavya meclislerinde derhal kabul edilen antlaşma metni, aynı şekilde TBMM'de de büyük bir destekle kabul edilmiştir. Meclis'te başarılı olarak nitelediği antlaşma metni ile ilgili açıklamalarda bulunan Köprülü, NATO'nun Türkiye üzerine yüklemiş olduğu sorumluluk ve işbirliği alanlarının, bu paktın getirilerinden etkilenmeyeceğini belirtmiştir.²³⁴ Yine paktla ilgili Meclis'te konuşan Cumhurbaşkanı Bayar ise şöyle demiştir:

“Aramızda mevcut sıkı dostluğa ilaveten, Atlantik Paktı içinde ittifak bağlariyle bağlı olduğumuz Yunanistan ve salim görüşlerine, realizmine tam bir itimadımız olan

²³¹ Son Havadis Gazetesi, 3 Mart 1953.

²³² Son Havadis Gazetesi, 2 Mart 1953.

²³³ Tuncay Özgişi, a.g.m., s.s. 156-158.

²³⁴ Bulut, a.g.m., s. 48.

*dostumuz Yugoslavya ile akdettiğimiz Üçlü Dostluk ve İşbirliği Andlaşmasını, yalnız kendimiz ve Balkanlar için değil, bütün sulhsever Garp devletleri camiası için, kıymetli bir sulh, emniyet ve istikrar unsuru olarak telakki ediyoruz”.*²³⁵

Balkan Paktı’nın en dikkat çekici niteliği, üçüncü maddeye göre tarafların genelkurmaylarının belirleyeceği konularda dayanışma anlayışını önererek, üç devletin müşterek bir güvenlik ilkesi meydana getirmesidir. Bu bakış açısıyla, yalnızca bu maddeyle bile askeri bir pakt olarak görülmesi mümkündür. Ancak burada her ne kadar metindeki NATO ile ilgili sekizinci maddeyle giderilmeye çalışılsa da, önemli bir muamma söz konusudur. Çünkü iki komşu ülke olarak Türkiye ile Yunanistan, aynı zamanda kuruluş felsefesi Sovyet karşıtlığı olan NATO’nun iki üyesidir. Bu doğrultuda NATO’yu ilgilendiren konularda askeri yükümlülükleri vardır. Şimdi ise bu yükümlülüklere ek olarak, mevcut Sovyet sosyalizmine karşı olmasına rağmen, özünde sosyalist olan Yugoslavya ile yan yana geldikleri Balkan Paktı yükümlülükleri eklenmiştir. Yani bu süreçte de mevcut sosyalizm algısında yaşanacak olası bir değişimin, Balkan Paktı’na zarar verebileceği değerlendirmelerinde bulunmak mümkündür. Ancak Demokrat Parti olaya bu çerçeveden bakmamış, belki de bakmak istememişti.

Demokrat Parti açısından 1954 yılı içte ve dışta yaşanan gelişmeler nedeniyle hayli aktif bir devre olmuştur. Yılın ilk çeyreğinde, Balkanlara yönelik başka bir antlaşma yapılması ihtiyacı ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak Londra’ya giden Tito, NATO’ya katılmak istememesine rağmen, Batılı ülkelerle ayrı ayrı antlaşmalar yapabileceğini bildirmiştir²³⁶. Ardından Türkiye’ye bir ziyarette bulunmuş ve diplomatik kanallar aktif bir şekilde çalışmıştır. Mayıs seçimleriyle gücüne güç katan Demokrat Parti, hükümeti kurma görevini tekrar kazanmıştır. Demokrat Parti, yeni hükümet sürecindeki dış politikasının merkezine Batı ile aynı çizgide olduğundan dolayı Orta Doğu’yu yerleştirmiştir. Ancak buna rağmen uygulamaya koyduğu ilk faaliyeti 1953 tarihli Balkan Paktı’nın niteliğini değiştirmek olmuştur. Bunun olabilmesi için üç ülke yetkilileri de konu üzerine yoğun mesai harcamıştır. Nitekim 9 Ağustos 1954’te Yugoslavya’nın Bled şehrinde “İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması” tahakkuk edilmiştir.²³⁷

14 maddeyi içeren antlaşma metnine bakıldığında, söz konusu antlaşmanın klasik bir askeri ittifak olduğu anlaşılmaktadır. Metinde, taraflardan birinin bir saldırıya maruz

²³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 25, Toplantı: 4, Birleşim: 1, 1 Kasım 1953, s. 16.

²³⁶ Son Havadis Gazetesi, 11 Mart 1953.

²³⁷ Bulut, a.g.m., s.s. 53-54.

kalması, diğer ittifak ortaklarının da saldırıya uğramış olarak kabul edileceği maddesi yer almıştır. Bu madde, Balkan Paktı'nı NATO'ya bağlamıştır. Çünkü Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi devletler oldukları için Yugoslavya'ya karşı gerçekleştirilecek bir saldırının Türkiye ve Yunanistan'ı da saldırı karşısında taraf vaziyetine getirmesiyle, NATO da yapısı gereği faaliyete geçecek ve Yugoslavya, NATO'ya üye olmamasına rağmen üyeymiş gibi muamele görecektir²³⁸. Ayrıca tarafların Dışışleri Bakanlarından meydana gelen bir “Daimi Konsey” teşkil edilecektir. 20 yıllık bir zaman dilimi öngörölmüş olan antlaşma, temelini oluşturan Ankara Antlaşması'nın ılgı edilmesine yol açmamıştır. Çünkü metinler arasında bir süreklilik söz konusu olmuş, selefindeki maddeler halefindede daha net ve askeri bir zemine yatırılmıştır. Örneğın, ilk antlaşmadaki “Dışışleri Bakanları Konseyi”, ikinci antlaşmada yerini az önce belirttiğımız “Daimi Konsey”e bırakmıştır. Göröldüğü gibi, BM'ye yapılan vurgu ve birtakım madde genişletmeleri haricinde, Ankara Antlaşması'nın hükümleri tatbık edilmiştir.²³⁹ Üç ölkenin daha çok ekonomik, teknik ve kültürel anlamda yakınlaşmasını hedefleyen Ankara Antlaşması, askeri ittifakın özünü meydana getirmiştir. Bu doğrultuda Bled'te bir çeşit NATO vari müşterek savunma mekanizması oluşturulmuştur. Realist tutumundan dolayı Cumhurbaşkanı Bayar'ın övgülerine mazhar olan Yugoslavya,²⁴⁰ Batılı ölkelerden olan Türkiye ve Yunanistan'la girdiğı bu askeri ittifak aracılığıyla, dolaylı yoldan Batı ittifakına da girmiştir. Yaşanan durum özünde sosyalist kutbun bir parçası olan ölkelerin de, gerektiğinde Batı ile aynı çizgiye gelebileceklerinin bir göstergesi olmuştur.

Başbakan Menderes, NATO'ya üye olmakla aynı safta yer aldıkları Yunanistan'ı bir tarafa koyarak, özellikle Yugoslavya ile aynı paktta yer almanın çok kıymetli olduğunu düşünmüştür. Bu durumu Meclis'te yaptığı konuşmasında şu şekilde açıklamıştır:

*“Biz vaktiyle karşı tarafla beraber hareket ediyor manzarasını veren Yugoslav Devletinin oradan ayrılarak bir Balkan Paktı vesilesiyle Birleşmiş Milletler Paktına istinaden kurulmuş olan NATO ve sulhsever devletler camiası içine, tarafına teveccüh etmiş olmasını büyük bir kazanç telakki etmekteyiz”.*²⁴¹

Askeri bir ittifak olarak heyecan ve memnuniyet yaratan Balkan ittifakı, yapısal mekanizmasını 2 Mart 1955'te, Ankara'da gerçekleştirilen “Balkan İstişari Meclisinin

²³⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 3 Mart 1953.

²³⁹ Ayrıca Antlaşma metninin tamamı için Bkz.: Özgüşi, *a.g.m.*, s. 158.

²⁴⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Cilt: 25, Toplantı: 4, Birleşim: 1, 1 Kasım 1953, s. 16.

²⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 3, İçtima: 2, İnikat: 15, 16 Aralık 1955, s. 301.

Teşkiline Mütedair Anlaşma” ile sağlayabilmiştir. Oluşturulma noktasında fikir birliğine varılan meclisin, üç ülkenin de kendi meclislerinden vereceği yirmişer vekilden meydana geleceği öngörülmüştür. Metnin ikinci maddesinde meclisin amacı ve görevi ifade edilmiştir. Bu hususta ülkelerin kendi meclislerinin uluslararası bir nitelik kazandığı ve ortak yapılanmaya hizmet eden bir vaziyete dönüştüğü anlaşılmaktadır. Daha net bir ifadeyle ise, meclise üye veren devletlerin huzur ve mutluluğunu gerçekleştirmek, ortak çıkarlarını korumak ve barışı güvence altına almak amacıyla, karşılıklı ilişkilerin her alanda geliştirilmesi için incelemelerde bulunmak, meclisin başlıca görevleri ve kuruluş sebepleri olarak belirlenmiştir.²⁴²

Gerçekleştirilen tüm bu örgütsel hamlelere rağmen paktın ömrü kısa sürmüştür. Balkan ittifakının gerçekleşmesiyle, ABD’nin “çevreleme siyaseti”ndeki bir parçanın daha yerine oturduğunu düşünen Sovyetler, bu duruma engel olmak için Yugoslavya’ya yönelik girişimlere başlamıştır. Bu yöndeki ilk adımı Belgrad’a giderek atan Kruşçev ve Bulganin, ulusal sosyalizmin uygulanabilir olduğunu söylemişlerdir. Sovyetler’in bu politikası, Yugoslavya’nın zaten içinde olan “bağlantısız siyaseti” dışa vurmasına yol açmış ve bağlantısız kutbundaki Hindistan ve Mısır’la dayanışma içinde aktif bir siyaset izlemek istemiştir²⁴³. Bu süreçte Trieste meselesinin de çözüme kavuşması, Yugoslavya’nın Türkiye ve Yunanistan’la askeri bir antlaşma içinde olmasını gerektiren ihtiyaçları ortadan kaldırmıştır. 1955’teki Bandung Konferansı’na katılan Zorlu, bağlantısızlarla ittifaklar konusunda şiddetli tartışmalar yaşamıştır. Yugoslavya’nın askeri ittifak ihtiyacının ortadan kalkması, Türkiye’nin bağlantısız ülkelerle arasının açılması ve Kıbrıs meselesi nedeniyle Türk-Yunan ilişkilerinin gerilmesi aynı zamana denk gelmiştir. 1955’te Türkiye’nin Kıbrıs meselesinde “ben de varım!” demesiyle bozulan Türkiye-Yunanistan ilişkileri artan bir seyir izlemiş ve aralarındaki ittifakı yalnızca askeri konuda değil, yakınlık içerisinde oldukları tüm konularda imkânsız duruma getirmiştir. Kıbrıs sorunu ve beraberinde yaşanan 6-7 Eylül olayları, Balkan ittifakı konusundaki Türk-Yunan ilişkilerinin geri dönülmez bir yola girmesine neden olmuştur. Böylece Balkan Paktı fiilen 1955’te sonlanmış olsa da, Daimi Konsey’in varlığı hukuken sonlanmanın önüne geçmiştir. Pakt organları 1957’ye gelindiğinde işlemez hale gelmiş, toplantılar gerçekleşmemiştir²⁴⁴. 1958’de tarafların itidale dönük tavır takınmalarından kaynaklı paktta kıpırdanmalar olsa da, Yunanistan ve

²⁴² Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s. 167.

²⁴³ Cihat Göktepe, Süleyman Seydi, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 72, Kış 2015, s. 212.

²⁴⁴ *Ulus Gazetesi*, 24 Kasım 1956.

Yugoslavya'dan gelen olumsuz açıklamalar, pakt defterinin dolaylı olarak kapanmasına neden olmuştur.²⁴⁵

3.1.1.5. Bağdat Paktı

3.1.1.5.1. Paktın Kuruluşuna Atılan Adımlar: Yeni Bakış Stratejisi ve Kuzey Kuşağı Projesi

Devlerin gölgesinde geçen on yıllık süreç içerisinde Süveyş Krizi'nden önce kanalla ve/veya Orta Doğu'yla ilgili İngiliz-Amerikan işbirliğinin ikinci girişimi Bağdat Paktı'dır. Pakt girişimini komünist yayılmaya karşı Amerika Birleşik Devletleri başlatmıştır. Ancak İngiliz etkisi de yadsınacak vaziyette olmamıştır. Bağdat Paktı'nın Orta Doğu'da genişleyebilmesi için İngiliz nüfuzu ve yönlendirmelerinden gelecek faydalar çok önemli olmuştur. Bu arada Batılı medya kuruluşlarında Orta Doğu'daki anlaşmazlık ortamının Sovyetler'e karşı müşterek bir savunmayı imkânsız kılmasından dolayı, İsrail ve Orta Doğu savunmasına yönelik çeşitli planların olduğu doğrultusunda haberler yapılmıştır. Planlardan en uygulanabilir olanı ise şudur: ABD'nin İsrail ile bizzat kendisinin veya bölge savunmasında yer alacak başka bir Batılı ülkenin çok yönlü bir ittifak yapmasıdır. Buradan hareketle İsrail, bölgede oluşturulacak bir savunma mekanizmasına dolaylı olarak katılmış olacak ve ittifak neticesinde caydırıcılık kazanarak, Arap ülkelerinden hissettiği baskılar geçerliliğini yitirecektir. Bununla birlikte Sovyetler'e karşı daha derli toplu bir birlikteliğin ilk adımı atılmış olacaktır.²⁴⁶ Türkiye'nin bu süreçteki genel görüşü, “topraklarından göç etmek zorunda kalan Filistinlilerin sorunlarının ve sınırlar üzerindeki anlaşmazlığın çözümünün Orta Doğu'da Arap-İsrail barışının sağlanmasıyla mümkün olabileceği” şeklinde ifade edilmiştir. ABD'nin ortaya attığı İsrail merkezli planlar da “*ABD bu konuda sulhün ve emniyetin müşterek bir tertibe bağlanmasına meyil etmektedir*” denilerek, yerinde bir adım olarak değerlendirilmiş ve desteklenmiştir.²⁴⁷ Ancak ortaya konulan planlardan en

²⁴⁵ Melek Fırat, “1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Belgeler, Olgular, Yorumlar*, Cilt: 1, (Altıncı Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.s. 591-592.

²⁴⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 20 Mart 1953.

²⁴⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 8, İçtima: 2, İnikat: 15, 16 Aralık 1955, s. 269.

uygulanabilir olanı bile, fikren mantıklı olsa da, teknik olarak başarılı olmadığı için gerçekleşmemiştir.

Bu süreçte, Sovyetler'in İran üzerinden Orta Doğu'ya sızmasını engelleyebilecek bir setin mevcut olmayışı, gelişimini tamamlayamamış olan Doğu Akdeniz mekanizmasının da zarar görmesine yol açabilir tartışmaları yapılmıştır. Böylece, Orta Doğu'da bir güvenlik duvarı teşkil etmeksizin Doğu Akdeniz ve Balkan güvenliğine yönelik adım atmanın çözüm sağlamayacağı anlaşılmıştır. Orta Doğu merkezli bir savunma mekanizmasının oluşturulması zaruri vaziyete gelmiştir.²⁴⁸ Ancak ABD'nin Orta Doğu'da uygulayacağı politikaların net çizgisi, Dulles'in bölge gezisinden sonra belirlenmiştir. Bu hususta Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles, Sovyet-Çin bölgelerini kısıkaca alacak anti-komünist bir kuşak oluşturmak maksadıyla, içinde İsrail²⁴⁹, Yunanistan, Pakistan, Hindistan, Libya ve Türkiye'nin de (Menderes'in isteğiyle) bulunduğu Orta Doğu coğrafyasında sözü geçen ülkeleri 11-28 Mayıs 1953 tarihleri arasında ziyaret etmiştir. Dulles'in Türkiye ziyaretinde Menderes, komünist tehditin farkında olmayan Arap ülkeleriyle aynı doğrultuda politikalar tertip etmeye çalışmakla bir Orta Doğu savunmasının sağlanamayacağından ve kurulacak olan yeni sistemin egemen gücünün Türkiye olabileceğinden bahsetmiştir.²⁵⁰ Ancak Dulles, halihazırda elde tutmaya çalıştıkları Arapların uzaklaşması sonucunu doğurabilecek bir tutum sergilememeye özen göstermiştir.

Bu çerçevede, ABD Başkanlığı tecrübesinin henüz ilk yıllarında olan Eisenhower, Ulusal Güvenlik Konseyi'nin katkılarıyla hazırlanan politika konseptini “*Yeni Bakış Stratejisi*” adıyla 1953'te duyurmuştur. Söz konusu strateji dört temel başlık altında şekillenmiştir. Buna göre; SSCB'den duyulan askeri endişeyi minimuma indirmek için kitlesel bir duruş sergilenmesi, Doğu Bloku'nu içten sarsmak için etkin ve sürekli bir propaganda faaliyetleri yapılması, Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın/Central Intelligence Agency (CIA) Sovyet endişesine karşı operasyonlar gerçekleştirmesi, çevreleme siyasetini yaymak adına Orta Doğu ile Asya'da benzer mahiyette yeni paktlar oluşturulmasına yönelik adımlar atılması kararlaştırılmıştır.²⁵¹

²⁴⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 30 Ocak 1953.

²⁴⁹ İsrail ile Kudüs'te gerçekleştirilen görüşmelerde anti-komünist bir kuşağın oluşturulmasından ziyade İsrail'in Araplarla arasındaki sorunlara değinilmiştir. : Fahir Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955)”, s. 212.

²⁵⁰ Erhan ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 620.

²⁵¹ Hasan Yılmaz, “Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, Güz 2016, s.s. 211-212.

“Yeni Bakış Stratejisi” gereği Eisenhower ve Dulles’in üzerinde en çok kafa yordukları konu çevreleme siyaseti olmuştur. Bu hususta gerçekleştirdiği ziyaretlerin ardından Ulusal Güvenlik Konseyi’nde konuşan Dulles, Sovyetler’den duyduğu endişeleri ilk gündem maddesi olarak ön planda tutan ve olası bir Sovyet müdahalesinde başlıca hedef tahtası olarak görülebilecek muhtemel ülkeleri içeren Türkiye, Pakistan, Suriye, Irak ve İran’ın oluşturduğu “Kuzey Seddi (Kuşağı)” kavramını literatüre kazandırmıştır. Ancak bölgede sahip olduğu emperyalist nitelemelerden dolayı söz konusu yeni kavramın içinin doldurulması görevini bizzat kendi üstlenmekten imtina etmiş ve bu konuda bölge ülkelerinin katkılarını önemsemiştir.

3.1.1.5.2. Paktın Kuruluşunda Bir Mihenk Taşı: Türkiye’nin Üstlendiği Rol

Demokrat Parti hükümeti NATO’ya üye olmanın hissettirdiği güven duygusuyla Kuzey Kuşağı Projesi’nde başı çekmeyi istemiş ve Dulles’in düşüncesini desteklemiştir.²⁵² Orta Doğu Müslüman âlemi ile Batı arasında bir köprü anlamı taşıyacak her türlü siyasi girişimde olduğu gibi, “Kuzey Kuşağı” politikasında da Türkiye’nin başı çekme arzusu, gerek konumu gerekse sosyal durumu açısından oldukça doğaldır.²⁵³ Bu doğrultuda Türkiye, Orta Doğu’nun Asya-Pasifik’e uzanan bir kapısı olan Pakistan ile resmi diyaloglarını sıklaştırma düşüncesini uygulamaya koymuştur. Bu durum Pakistan tarafından Keşmir meselesinde sorun yaşadığı Hindistan’ın Sovyetler Birliği’ne yakınlaştığı bir döneme denk gelmesi münasebetiyle ilgiyle karşılanmış ve ABD’nin askeri ve mali alanlardaki yardımını almasına neden olmuştur. Daha sonra tarihler 2 Nisan 1954’ü gösterdiğinde Türkiye ile Pakistan arasında ABD’nin desteklediği işbirliği antlaşması Karaçi’de imzalanmıştır.²⁵⁴ Türkiye ile Pakistan arasındaki antlaşmayla Orta Doğu bölgesinde bulunan ülkelerin de dâhil olabilecekleri güvenlik konseptli bir uluslararası örgütün kurulmasına yönelik ilk adım atılmıştır. Yedi maddeden meydana gelen antlaşmanın en önemli yapı taşını 4. ve 6. maddeler oluşturmuştur. Metnin 4. maddesi direkt olarak “güvenlik” unsurlarına yönelik yargıları kapsamaktadır. Bu maddenin b) fıkrasında askeri teçhizat konusunda imkânlar dâhilinde ikili yardımlaşmalarda bulunulacağı hükmü yer almaktadır. Ayrıca c) fıkrasında işgal girişimine maruz kaldıkları bir süreçte nasıl ve

²⁵² William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (Çev.: Petek Demir), İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003, s. 123.

²⁵³ *Son Havadis Gazetesi*, 6 Ocak 1953.

²⁵⁴ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 215.

hangi ölçüde yardımlaşma içine gireceklerinin incelenmesine yönelik hükümler bulunmaktadır. Metinde yer alan 6. madde de ise, gelecek süreçte hedeflenen savunma örgütünü işaret eder bir şekilde, müşterek gayelere sahip olan başka devletlerin de söz konusu antlaşmaya dâhil olmalarına yönelik bir sakıncanın olmadığı belirtilmiştir.²⁵⁵

Görüldüğü üzere Eisenhower ve Dulles'in üzerinde durduğu Kuzey Kuşağı Stratejisi, ABD'nin de telkinleriyle Türkiye ile Pakistan arasında bir savunma antlaşmasının imzalanması sonucunu doğurmuştur. Böylece ABD'nin Orta Doğu ülkelerini yanına çekme politikası ilk meyvesini vermiştir. Nitekim bu süreçte Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Türkiye'nin Orta Doğu'daki Müslüman ülkeler tarafından öncü olarak görüldüğünü savunmaktaydı. Dolayısıyla söz konusu ülkelerin Türkiye'yi algılayış biçimi, onların Batı'nın yanında mevzilenmesine yol açabilirdi. Anlaşılacağı üzere, Batı'nın bölgede sahip olduğu bu yeni strateji Türkiye tarafından kendini savunma alanında Batı'ya kanıtlayabilmesi için kaçırılmayacak bir fırsat olarak görülmüştür. Batı'nın tavrı ise kendisi ile aynı noktada bulunduğu Türkiye hedeflerine, çıkarları gereği tam destek vermek olmuştur.²⁵⁶

Türkiye'nin Orta Doğu merkezli politikalarının hem Batı hem de kendi açısından yukarıda bahsedilen çerçevede olumlu bir seyrinde gelişirken, Stalin'in hayatını kaybetmesiyle birlikte Sovyetler de Türkiye'ye yönelik bir barış güvercini uçurmuştur. Buna göre Atatürk liderliğindeki Türkiye ile 1925'te imzalanan Dostluk Antlaşması'nı tekrar kaleme alma arzusunu belirtmiş ve İkinci Dünya Savaşı süreci ile sonrasındaki Türkiye'ye yönelik taleplerinden vazgeçtiğini "*Türk toprakları üzerinde herhangi bir talebimiz bulunmamaktadır*" diyerek açıklamıştır²⁵⁷. Ancak Batı ile aynı yola girebilmek adına büyük çaba sarfetmiş olan ve NATO üyeliği henüz çok taze olan Demokrat Partili Türkiye'nin cevabı memnuniyetlerini belirtmesine rağmen olumsuz olmuştur.²⁵⁸ Çünkü Demokrat Parti'ye göre Sovyetler'in yumuşamış bir görünüm sergilemesi geçiçi bir durum olarak algılanmıştır. Üstelik Türkiye'nin bu süreçte Batılı ülkelerle uyuşmayan dış politika uygulamaları da mevcut değildi. Bu nedenle hem Türk tarafı hem de Batı tarafı aralarında sağlanmış olan ittifak ilişkisine kötümser gözle bakmıyordu.

²⁵⁵ Murat Bürkan Serbest, "Bağdat Paketi'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, 2016, s.s. 403-404.

²⁵⁶ Serbest, *a.g.m.*, s. 405.

²⁵⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 123.

²⁵⁸ İnan ve Haytaoğlu, *a.g.e.*, s. 278.

Batı ile Türkiye arasındaki ittifakın yapı taşını oluşturan Orta Doğu'da savunma paktının meydana getirilmesi fikrine yönelik sarfedilen girişimlerden bir diğeri Türkiye ile Irak arasında gerçekleşmiştir. Irak'ın Müslüman bir Arap ülkesi olarak Türkiye eliyle Batı ile ilişki kurma konusunda böylesine yürekli olmasında, yine bu süreçte Mısır ile İngiltere arasında Süveyş Kanalı'yla ilgili bir antlaşmanın imzalanması etkili olmuştur. Çünkü gergin bir seyir izleyen Mısır-İngiltere ilişkileri, 1954 tarihli antlaşma vasıtasıyla kısmi bir yumuşama imkânı bulabilmiştir. Ayrıca 14 Eylül'de Mısır'a giden Nuri Said, Orta Doğu'daki liderlik hususunda Nasır ile ayrı düşmüştür. Çünkü görüşmelerde Nasır, Arap ülkelerinin yegâne kurtuluş yolunun Batı ile Doğu kutuplaşmasına yönelik hiçbir şekilde taraf olmamaktan geçtiğini savunmuştur. Öne sürdüğü bir başka fikri ise, bölgenin Mısır'ı Arap Birliği çerçevesinde koruyabileceğiydi. Nasır'ın bu fikirlerinden dolayı Nuri Said ile arası açılmış ve Said, güvenliğinin anahtarını Batı ile ortak politikalar güden Türkiye ile iyi ilişkiler kurmakta bulmuştur.²⁵⁹ Ardından 9 Ekim 1954'te Türkiye'yi ziyaret etmiş, ihtiyaç duyulduğu esnada Irak'ın da Türkiye ile Pakistan arasındaki antlaşmaya dâhil olabileceğini bildirmiştir. Daha sonra 19 Ekim'de duyurulan müşterek bildiride, bölgeyi ilgilendiren sınırlar içinde müşterek bir savunma cephesi oluşturulmasının elzem olduğu açıklanmıştır.²⁶⁰

19 Ekim'de duyurulan bildirinin ardından Menderes, bölgede planlanan savunma paktını oluşturmak adına önce Irak'a, ardından Lübnan'a ve son olarak Suriye'ye yönelik resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Irak'ın stratejik önemine binaen Nuri Said ile ilişkisine ayrı bir değer veren Menderes, verimli geçen görüşmelerin ardından 13 Ocak günü Nuri Said ile müşterek bir bildiri daha yayınlama imkânı bulmuştur. Bildiride, paktın bir an önce gerçekleştirilmesine vurgu yapılmıştır. ABD de, Pakistan-Türkiye antlaşmasında olduğu gibi, bu sefer de durumdan duyduğu memnuniyeti ve verecek olduğu desteği dile getirmiştir. Ancak Suriye ve Lübnan ziyaretleri, Irak'ta edinilen kazanımlar kadar kıymetli olmamıştır. Hatta Menderes, Şam sokaklarında Türkiye aleyhine protesto gösterileri düzenlenince derhal soluğu Lübnan'da almıştır. Beyrut'ta gerçekleştirilen görüşmelerin oldukça dostane bir şekilde sürmesine rağmen, Lübnan kanadının olaya bakışı Irak kadar net bir dille belirtilmemiştir.²⁶¹ Aynı şekilde Ürdün de Lübnan'ın tutumuna sahipti. İki ülke de Mısır'ın tavrı netleşmeden olumlu ya da olumsuz bir adım atmak istememişti. Bu nedenle

²⁵⁹ Merve Solak, "Türkiye'nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, 2019, s. 132.

²⁶⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.s. 55-57.

²⁶¹ Serbest, *a.g.m.*, s.s. 407-408.

Mısır'ın olaya bakışı, savunma örgütünün kurulması önünde adeta bir duvar meydana getirmiştir. Keza planlanan örgütün kurulması halinde, Orta Doğu'daki etkisinin tükeneceğini bilmesi Nasır'ın duruma yönelik tavrını ortaya çıkarmaktaydı.

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilere karşı çıkan bir başka bölge ülkesi de İsrail olmuştur. Çünkü Menderes'in Irak ile ilişkilerine ek olarak, İsrail'e düşman Arap ülkelerine bir dizi ziyaretler gerçekleştirmesinin Türkiye'nin İsrail algılamalarında değişiklik yaratabileceğinden çekinmiştir.²⁶² Ancak gelen tüm tepkilere rağmen, Türkiye'nin gerek atfedilmiş liderlik vasfının getirdiği girişimci yönü²⁶³ gerekse o dönem Batı ile paralel politikalar takip etmesi ile birlikte, eş zamanlı olarak Irak'ın da anti-komünist bir başbakana sahip olması 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında karşılıklı yardım antlaşması mahiyetindeki Bağdat Paktı'nın doğmasına neden olmuştur²⁶⁴. Bağdat Paktı metninde, paktın Türkiye ile Irak ilişkilerinden meydana geldiği ve ileriki süreçte kurulacak olan uluslararası savunma mekanizmasının dayanak noktası olduğu net bir şekilde belirtilmiştir. İki ülke arasındaki barış ve güvenliğin tüm dünya milletlerinin ve özellikle Orta Doğu'nun barış ve güvenliğinin ayrılmaz parçalarını oluşturduğu ifade edilmiştir. Ayrıca metnin 5. maddesine göre, mekanizmanın yalnızca Orta Doğu ülkelerini kapsamadığı ve coğrafya ötesindeki ülkelerin katılımına da elverişli olduğu "*Orta Doğu'nun barış ve güvenliğinin korunmasıyla ilgili BM üyesi olmak şartıyla sorumluluk sahibidir*" denilerek belirtilmiştir.²⁶⁵ Ancak pakt içinde yer alabilmek için üyelerce tanınan bir ülke olmak şartı eklenmiştir. Dolayısıyla bu durum, Irak tarafından meşru görülmeyen İsrail'in tanınmamaya devam ettiği sürece, hiçbir şekilde pakt üyesi olamayacağı anlamına gelmiştir.²⁶⁶

3.1.1.5.3. Paktın Genişlemesi ve Orta Doğu Konjonktürüne Etkisi

Paktın Türkiye ile Irak arasında resmen kurulduğu süreçte gerçekleşen Dulles'in ziyaretlerinden sonra İngiltere, Pakistan ve İran da pakta katılmışlardır. Esasen Dulles,

²⁶² Solak, *a.g.m.*, s. 134.

²⁶³ Uğur Ünal, *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 25, 2014, s.73

²⁶⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, (Dördüncü Baskı), (Çev.: Ceren Elitez), İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 212.

²⁶⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 8, İçtima: 2, İnikat: 18, 23 Aralık 1955, s. 406.

²⁶⁶ Serbest, *a.g.m.*, s. 409.

Ürdün ile aynı coğrafyayı etkileme potansiyeline sahip olan Suriye'yi de pakta katma arzusunda olmuş, ancak bir başarı elde edememiştir.²⁶⁷ Başlıca iki sebepten dolayı Irak'tan başka hiçbir Arap ülkesi Bağdat Paktı'na dâhil olmamıştır. Bunlardan birincisi bölge ülkelerinin Nasır'dan duydukları çekincelerken, ikincisi ise, yine aynı ülkelerin birincil tehdit kaynağı olarak Sovyetler'i değil, İsrail'i görmeleri olmuştur.

Arap ülkelerinin Mısır'dan çekince duymaları, paktın kurulmasına en şiddetli karşı çıkan ülkenin Mısır olmasından kaynaklanmıştır. Mısır, paktın planlanış aşamaları başta olmak üzere, ilerleyiş ve kuruluş aşamalarına da engel olmak için elinden geleni fazlasıyla yapmıştır. Bu geniş süreçte, Irak'ı Arap Birliği'nden atmakla tehdit etmiş, başarısız girişimlerde bulunmuş, Türkiye'yi Arap ülkelerine karşı iki yüzlülükle suçlamış, bunları iddia ederken de İsrail endişeleri kartını oynayarak Arapların fikri yapısını değiştirmeyi amaçlamıştır.²⁶⁸ Hatta Suriye ile bir pakt kuracaklarını da açıklayınca, Türkiye'nin konuya müdahalesi sert olmuş ve Suriye'ye yönelik Mısır'la biraraya gelmemesi noktasında iki kez nota vermiştir. Suriye'nin cevabı ise, uygunsuz üslup nedeniyle reddetmek olmuştur²⁶⁹. Nasır, bu girişimlerden dolayı başta Suriye ve Suudi Arabistan olmak üzere, Ürdün ve Lübnan'ı da etkilemeyi başarmıştır. Nitekim Orta Doğu merkezli kurulan pakt, yine Orta Doğu coğrafyasında beklenen ilgiyi görememiştir.

Bağdat Paktı'nın ilan edilmesinin ardından, İsrail'in Washington Büyükelçisi Abba Eban İsrail'in pakta yönelik tutumunu açıklamıştır. Buna göre; İsrail'in söz konusu pakta karşı çıkmamasıyla beraber, esasen İsrail'in 5. maddeye göre aleni bir şekilde tecrit edilmesinden endişe duymakta olduğunu bildirmiştir. Eban, ABD'nin ifade ettiği Bağdat Paktı'nın İsrail için de faydalı olacağı düşüncesine katılmamış, paktın Türkiye ile aralarında mevcut olan dostane tutum ve yakınlığa zarar verebileceğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur.²⁷⁰ İsrail, Mısır'a gönderilen Batı kaynaklı silahlardan büyük rahatsızlık duymuştur. ABD ve İngiltere'nin bu silahları Sovyet nüfuzuna engel olmak ve pakta yönelik tutumunu değiştirmek maksatlı gönderdiklerine yönelik yaptıkları açıklamalar, İsrail tarafından tatmin edici bulunmamıştır. İsrail açısından tatmin olmaya neden olacak tek yol, bölgesinde Batılı ülkelerle ortak bir savunma sisteminde birleşmektir. Çünkü bu nitelikteki bir sistemle, Arap ülkelerinin İsrail üzerindeki baskıları oldukça azalacak, belki de tamamen

²⁶⁷ Akşin, *a.g.e.*, s. 357.

²⁶⁸ Solak, *a.g.m.*, s.s. 135-136.

²⁶⁹ Serbest, *a.g.m.*, s. 411.

²⁷⁰ Serbest, *a.g.m.*, s.s. 410-411.

kaybolacaktı.²⁷¹ İsrail'in Bağdat Paktı'nın kuruluş sürecindeki tutumunu bu çerçeveden ele almak mümkündür. Ancak az önce değindiğimiz pakt metnine koyulan 5. madde, İsrail'in umutlarını yıkmış, paktın kendisine yönelik kurulduğunu düşünmesine yol açmıştır. Dolayısıyla ortaya çıkarılan paktla, Orta Doğu coğrafyasındaki Arap ülkelerinin kendi içinde uzlaşmaz fikir ayrılıklarına giretikleri gibi, kuruluşundan itibaren istikrarlı bir şekilde sürmekte olan Türkiye-İsrail yakınlığı da olumsuz bir zemine yönelmiştir.

Tüm bu yaşananların ardından aynı yılın Nisan ayında İngiltere'nin de pakta üyeliği gerçekleşmiştir.²⁷² İngiltere Bağdat Paktı'nı anlamlandırırken yalnızca Sovyetler'e karşı bir birliktelik değil, Orta Doğu'daki etkisini sürdürmesini sağlayacak bir araç olarak görmüştür. Bu düşünceyle pakta üye olmakla, bölgedeki menfaatlerini koruma gayesi gütmüştür. Ancak bu gelişmelerden sonra, Arap ülkelerinin zihnindeki pakt yansıması olumsuz yönde değişmiş ve Nasır'ın gibi emperyalist bir görünüme evrilmiştir. Yine aynı zaman zarfında, İngiltere üyeliğinden yaklaşık beş ay sonra Pakistan da pakta üye olmuştur.²⁷³ Pakistan'ın pakta katılmasındaki esas neden, Hindistan'la ilişkilerinin bu süreçte de bozuk ve gergin olmasıdır. Pakistan, nüfuz alanı bakımından geniş ve etkili bir askeri ittifaka katılmadıkça, kaderi Hindistan'ın uyguladığı politikalarla bağlantılı olacaktı. Çünkü Hindistan'ın bağlantısız blok nazarında da ön plana çıkması ve dünyaya etki edebilme kabiliyetinin artması, Pakistan'ın politika sahasını daraltmış ve özellikle Keşmir meselesinde elini zayıflatmıştı. Bu doğrultuda Pakistan, Orta Doğu'daki Batı destekli bir askeri ittifaka girmesini, tüm bu gelişmelere karşı caydırıcı bir silah olarak görmüştür.²⁷⁴ Yani daha önce Türkiye ile imzalamış olduğu dostluk antlaşmasında da değindiğimiz aynı amaçlara ulaşmayı arzulamıştır. Bu amaçlar en genel hatlarıyla Keşmiş meselesinde destek görmekten başka bir şey değildir.

Pakistan'dan sonra Orta Doğu'nun Arap olmayan bir bölgesel gücü olan İran da pakta katılmıştır. İran'ın bölge güvenliği konusunda bu denli geride ve geç kalmasında Musaddık hükümeti etkili olmuştur. Çünkü Musaddık hükümeti Batı menşeli uluslararası petrol şirketi olan Anglo-Iranian'ı devlet yönetimi altında millileştirince, İran-İngiltere arası bir hayli

²⁷¹ *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ocak 1953.

²⁷² *Akşam Gazetesi*, 5 Nisan 1955.

²⁷³ *Milliyet Gazetesi*, 24 Eylül 1955. ve *Akşam Gazetesi*, 24 Eylül 1955.

²⁷⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 4 Mart 1953.

açılmış ve sertleşmiştir. Ardından Musaddık'ın darbeye maruz kalarak koltuğundan edilince gergin süreçteki ilişkiler yumuşamış ve İran'ın Bağdat Paktı'na katılması gerçekleşmiştir.²⁷⁵

ABD, bölge savunması ve çevreleme siyasetiyle aynı bağlamdaki Pakistan ve İran'ın Bağdat Paktı üyeliklerini Kuzey Kuşağı Stratejisi'nin bütünlüğü bakımından oldukça öneme haiz olarak değerlendirmiştir. Bu hususta desteklerin artarak verilmeye devam edeceğini bildirmiştir. Üyelikler noktasından hareketle pakta böylesine bir önem atfeden ABD, konu kendi üyeliği olunca pakta karşı tamamen mesafeli durmuş, gözlemci olmaktan öteye gitmemiştir²⁷⁶. Çünkü ABD, pakta gelen tepkileri görmüş ve Arap ülkelerini Sovyetler'in kucağına bırakmaktan çekinmişti. Dolayısıyla pakta katılmayarak paktın idamesini elinde tutmaya devam etmek istemiştir. Ancak ABD'nin olaya yaklaşımını belirleyen başlıca unsur İsrail olmuştur. Pakt, yapısı gereği pakta oluşturan ülkelerin meşru bir zeminde tanıdıkları üyelere açıktı. Buradan hareketle, paktın beş üyesinden üçünün devlet olarak tanımadığı İsrail'in üyeliği, mevcut şartlarda imkânsızdı. Bu süreçte Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza'nın Türkiye ziyareti sırasında Meclis'te yaptığı konuşmada, *“Ortadoğu'nun istikbaline tesir edecek inkişaflarla hayati bir şekilde ilgilenmekteyiz. Yakinen ilgilenmekte olduğumuz Filistin meselesinin Arapları memnun edecek bir şekilde en kısa bir zamanda hal suretine bağlanmasını Ortadoğu muntakasının sulh ve refahı bakımından zaruri addediyoruz”* sözlerine, vekiller tarafından büyük bir alkış tufanı ile karşılık verilmiştir²⁷⁷. Bununla birlikte, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Ürdün'deki konuşmasında paktın mahiyetini açıklarken sanki İsrail'e yönelik bir birliktelikmiş gibi imaj çizerek gaf yapması, İsrail'in paktın kendisine doğrultulmuş olduğunu düşünmesine yol açmıştır. Bundan dolayı ABD'deki Yahudi diasporası Amerikan Hükümeti'ne büyük serzeniş ve baskıda bulunarak, ABD'nin pakta üyeliğinin gerçekleşmemesi konusunda zorlamışlardır. Nitekim ABD de pakta üyeliği konusunda zaman kazandırıcı açıklamalar yapmış ve böylece İsrail'e olduğu kadar, pakt karşıtı Arap ülkelere de güven teminatı vermek istemiştir.²⁷⁸ ABD'nin yaklaşımını belirleyen bir başka unsur, Mısır'ın pakta olan tutumu ve Sovyetler'in bundan yararlanmak istemesiydi. Çünkü Sovyetler giderek Araplara yakınlaşmakta ve Orta Doğu'daki petrol kuyularının kahir ekseriyetini elinde bulunduran ABD'nin olası bir açığından faydalanmak için hazırda beklemekteydi.²⁷⁹ ABD, tüm bunların dikkatle

²⁷⁵ Solak, *a.g.m.*, s. 137.

²⁷⁶ Serbest, *a.g.m.*, s.s. 412-413.

²⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 13, İctima: 2, İnkat: 90, 16 Temmuz 1956, s. 320.

²⁷⁸ “Orta Doğu: Kayan Bir Ayak”, *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 97, Ankara, 17 Mart 1956, s. 21.

²⁷⁹ Yılmaz, *a.g.m.*, s.s. 216-217.

bilincinde olarak, bölgesel menfaatlerini Bağdat Paktı üyeliğinden daha kıymetli görmüş ve pakta katılmamıştır.

Paktın oluşturulmasından sonraki süreçte Türkiye, pakta karşı net bir duruş sergilemeyen Arap ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Bu amaca yönelik başlıca adım Ürdün doğrultusunda gerçekleşmiş ve Cumhurbaşkanı Bayar soluğu Amman'da almıştır.²⁸⁰ Ürdün'ün sınır boylarında İsrail'den duyduğu endişe boyutlarının farkında olan Bayar, Amman görüşmelerinde direkt olarak İsrail kartını öne sürmüştür. Bayar, Ürdün ile İsrail çatışma alanlarını dolaştıktan sonra kartın mahiyetini Ürdün'ün pakta üye olmasıyla birlikte Filistin konusunda Ürdün savlarının savunulacağı şeklinde ifade etmiş ve eklemiştir: *"Biz sulh, emniyet ve asayiş taraftarıyız. Her milletin hürriyet ve istiklaline sahip olarak yaşamasına taraftarız. Her taarruzu, kimin tarafından vakı olursa olsun daima fena nazarla karşılarız. Eğer kardeş Ürdün'ün ordusu bir gün haksız bir tecavüze uğrarsa o zaman Türk ordusu onların yanında görülürse bundan hayret duyulmamalıdır"* diyerek, Ürdün'e bir nevi taahhütte bulunmuştur.²⁸¹ Ürdün, Bayar'ın bu tavrını ilgililiyle karşılamıştır. Ancak görüşmelerin verimli geçmesine rağmen sonraki süreçte meydana gelen daybeyle Nasır taraftarları yönetimi ele geçirmiş ve Ürdün için pakt defteri net bir şekilde kapanmıştır.²⁸²

Bu sürece kadar yaşanan olaylar çerçevesinde paktın hedeflediği idealler ile Nasır'ın yapmak istediği idealler arasında büyük ayrılıklar söz konusu olmuştur. Bölgede bir savunma mekanizması görevi yürütmeyi amaçlayan pakt, bilhassa Türkiye'nin etkin gayretleri karşısında, kazanımları yetersiz bir siyasi girişim olarak uluslararası ilişkiler literatürüne adını yazdırmıştır. Bunun başlıca sebebi, pakt ile Arap ülkelerinin fikirsel açıdan aynı çatı altında yer alamamış olmasıdır. Bu durum ise, Sovyet tehdidine karşı kurulmuş olan paktın Sovyetler tarafından zedelenmesi ve yine İsrail'i ilk tanıyan ülkeler arasında yer alan Sovyetler'in Arap ülkelere yönelik sempati politikaları uygulaması için uygun bir ortam hazırlamıştır. Çünkü Nasır Mısırı'ndan ve diğer Arap ülkelerinden pakta karşı tepkiler yükselmiştir. Dolayısıyla Bağdat Paktı kendisinden ortaya konulması beklenen faydaların tam tersi bir sonuç doğurduğu gibi, bölge ülkelerinin organize bir şekilde Sovyetler'e karşı durmalarına da vesile olamamıştır. Bölgedeki en önemli aktörlerden olan

²⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, 4 Kasım 1955.

²⁸¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 8, İçtima: 2, İnikat: 18, 23 Aralık 1955, s. 404-405.

²⁸² Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "1945-1960 Ortadoğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Belgeler, Olgular, Yorumlar*, Cilt: 1, (Altıncı Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.s. 625-626.

Mısır'ın başını çektiği Suriye ve Suudi Arabistan üçgeni söz konusu pakta açık bir şekilde reddederken, Ürdün ve Lübnan'ın tavrı, pakta kabul etmeseler bile daha itidalli olmuştur. Irak, bir taraftan İsrail'e karşı caydırıcı olmak, diğer taraftan ise açıkça belirtmemesine rağmen Suriye'ye karşı üstünlük kurmak için pakta sahip çıkmıştır²⁸³. Bundan dolayı Arap ortaklarının yanında siyasi bir tecrit durumuyla karşılaşmış ve Türkiye ile daha sıkı işbirliği içerisine girmiştir.

ABD'nin tam tersi açıklamalarına rağmen paktın kendisine yönelik oluştuğunu düşünen İsrail, hem paktın oluşumundan hem de Arap ülkelerinin karşı çıkışlarından dolayı Sovyetler'e Orta Doğu kapılarını açması yönüyle kaygıları daha da artmıştır. Üstelik Irak'la aynı çatı altında birleşen Türkiye ile ilişkilerinin zayıflayacağından şüphe duymuştur.

Türkiye ise, daha çok NATO üyeliğinden beri resmi bağlar içerisinde olduğu Batı ittifakıyla ilişkilerini Bağdat Paktı içinde üstlendiği kurucu rol ile daha da güçlendirmiştir. Ancak bunu yaparken, Batı ile her ne kadar yakınlaştıysa, pakta karşı olan Arap ülkeleriyle o denli uzaklaşarak gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. Türkiye, Orta Doğu'da oynamak istediği "büyük ağabey" rolünü, hissettiği Sovyet tehdidini ve Batı'yla kurmak istediği ilişkileri, Arap ülkeleriyle ilişkilerinin bozulmasına tercih etmiştir. Çünkü Türkiye bu amaçlarla paktın idamesini sağlayabilmek için üyelere kontrolsüz tavizler vermiştir. Örneğin; Irak için İsrail ve Suriye'ye, Pakistan için Hindistan'a, İngiltere için ise Mısır'a karşı politikalar izlemiştir²⁸⁴. Dolayısıyla "görelî kazanç" noktasında karlı çıkıp çıkmadığı daha sonra gerçekleşecek olan uluslararası gelişmelerde ortaya çıkacaktır. Ancak şu da bir gerçektir ki; Türkiye, Bağdat Paktı aracılığıyla yakınlaştırmak istediği Batı ile Orta Doğu'yu daha da uzaklaştırmış ve Sovyetler'in bölgeye girişini dolaylı yoldan hızlandırmıştır. Böylece bölgede oynamak istediği liderlik rolünün meşru görülmesi noktasında umduğunu gerçekleştirememiş, hatta emperyalistlerle işbirliği içerisine giren bir devlet olarak lekelenmiştir. Olayın Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki boyutu da Türkiye açısından bir hayli olumsuz olmuştur. Çünkü Bağdat Paktı vasıtasıyla, hem Araplar hem de İsrail ile ilişkileri bozulmuştur. Paktın Türkiye için tek olumlu tarafı, Batı'nın adeta bölgedeki sesi olması münasebetiyle şahlanmış olan Batı-Türkiye ilişkileri olmuştur.

²⁸³ *Ulus Gazetesi*, 13 Haziran 1957.

²⁸⁴ *Ulus Gazetesi*, 13 Haziran 1957.

3.1.1.5.4. Pakın İşlevini Yitirmesi ve CENTO'ya Evrimi

1959'a gelene dek Türkiye'nin Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki dış politika uygulamalarında Bağdat Paktı'nın etkisi bir hayli hissedilmiştir. Bağdat Paktı yeliği, Türkiye'nin olduğunu gibi diğer ülkelerin de olaylara yaklaşımını oldukęa etkilemiştir. Ancak Süveyş Krizi sonrası, Bağdat Paktı'nın dört yesinin, Batılı ve gcl ye olan İngiltere'yi dâhil etmeden görüşerek onu kınaması ve bu durum karşısında İngiltere'nin yine kendi uygulamak istediği politikaları yürürlüğe koyması, pakın işlevini yitirmeye başladığını gstermiřtir²⁸⁵. Ayrıca bu noktada, Irak'ta meydana gelen darbe ön plana çıkmıştır. Türkiye, başlarda karşı çıksa da, 31 Temmuz 1958'de darbe yapan hükümeti tanımıştır. Irak'ta idareyi ele alan yeni hükümetin pakta karşı tutumunun nasıl olacağı ile ilgili yoğun tartışmalar yapılmasına rağmen, 24 Mart 1959'da pakttan ayrılacağını aıklamıřtır²⁸⁶.

Bu gelişmeler karşısında Bağdat Paktı'nın mahiyeti resmen değişerek, aynı yılın Ağustos ayında Merkezi Antlaşma Teşkilatı'na "(Central Treaty Organization – CENTO)" evrilmiştir. CENTO'nun merkezi Ankara olarak belirlenmiştir. Eski Bağdat Paktı'nın şimdi ise CENTO'nun yeleri olan lkeler, ABD'nin de katılımıyla 7-9 Ekim 1959 tarihlerinde ilk kez Washington'da görüşmüşlerdir. ABD, yine Bağdat Paktı'nda olduğu gibi CENTO'ya ye olmayı da kabul etmemiş, ancak CENTO yelerine Orta Doğu'daki Sovyet nüfuzuna karşı "her türlü" desteği vereceğini belirtmiştir.²⁸⁷ ABD, "her türlü" ifadesini kullanırken şüphesiz askeri desteği de hesaba katarak böyle bir açıklama da bulunmuştur. Ancak CENTO, bir askeri pakt niteliğiyle ön plana çıkamamıştır. Daha çok ekonomik ve kültürel boyutuyla, Türkiye, İran ve Pakistan için önem teşkil etmiřtir²⁸⁸. Örgütün 12-13 Mart 1979'daki iki günlük süreçte, yirmi yıllık tarihi misyonu sonlanmıştır. İran, İslam Devrimi'yle yüzleştiğinde, Pakistan, CENTO'nun güvenliğine katkı sağlamadığını düşündüğünde, Türkiye ise, bu iki üyenin ayrıldıklarını açıklamasıyla CENTO'nun Orta Doğu'daki faaliyetlerini fiilen kaybettiğine inandğında CENTO'nun tabutuna son çiviye akmıştır.²⁸⁹

²⁸⁵ *Ulus Gazetesi*, 24 Kasım 1956.

²⁸⁶ Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılmasıyla ilgili yaşanan gelişmeler, "Irak Darbesi ve Türkiye" başlığı altında detaylandırılmıştır.

²⁸⁷ Bağcı, *Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası*, s.s. 204-205.

²⁸⁸ Karpat, *a.g.e.*, s. 212.

²⁸⁹ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, Kş 2013, s.s. 181-182.

Yirmi yıllık ömrü boyunca özellikle Orta Doğu gelişmelerine etki eden CENTO, Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikasında İsrail ile ilişkilerin açık bir zemine yatırılmasına katkı sağlamıştır. Çünkü önceleri bir Bağdat Paktı üyesi olan Irak, her fırsatta İsrail'den duyduğu nefreti dile getirmiş ve Filistin davasına sahip çıktığını açıklamaktan çekinmemiştir²⁹⁰. Nitekim İsrail'in yeni adı CENTO olan Irak'sız Bağdat Paktı'na karşı bakış açısı değişmiştir. Bu durum da direkt olarak Türkiye ile ilişkilerine yansımıştır. Ben Gurion'un Türkiye ile ilişkilerinde çok rahatsız olduğu “metres sendromu”²⁹¹ durumu o tarihlerde geri planda kalmış ve Irak'ın pakttan çekilmesinden çok kısa bir süre sonra İsrail ile Türkiye arasında gizli tutulmaya çalışılan anlaşmalara ek, bu sefer açıktan bir ticaret anlaşması imzalanmıştır²⁹². Türkiye uluslararası gelişmeler karşısındaki tutumunu geçmişte Bağdat Paktı üyeleriyle olduğu gibi şimdi de CENTO üyesi ülkeler nazarında ele almaya devam etmiştir. Ancak Irak'ın üye olmadığı bir CENTO, eski Bağdat Paktı'nın Araplar üzerindeki vasat etkisini bile hissettirememiştir²⁹³. Böylece Türkiye, Araplar nezdindeki bir bağlantı noktasını daha kaybetmiştir. Meselelerde Asya-Afrika ülkelerini de hesaba katmamaya devam eden Türkiye, bunun acı reçetesini dış politikasını tekrar masaya yatırıncaya kadar BM toplantılarında görmüştür.²⁹⁴

3.2. Dışişleri Bakanı Mehmet Fuad Köprülü'nün Faaliyetleri

Demokrat Parti'yi kuran dört kişi arasında yer alan Köprülü, DP'nin iktidara gelmesiyle Dışişleri Bakanı olmuştur. Menderes Hükümetleri'nin birinci ve ikinci döneminde (22.05.1950-17.05.1954) Dışişleri Bakanı, üçüncü döneminde (17.05.1954-29.07.1955) Dışişleri Bakanı görevine ek olarak, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı vazifelerinde bulunmuştur. Dördüncü dönem de ise (09.12.1955-25.11.1957) asıl vazifesi olan Dışişleri Bakanlığı'nı²⁹⁵ yürütmüştür.²⁹⁶

²⁹⁰ Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, s. 381.

²⁹¹ Metres sendromu, “Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini itiraf etmeyi reddetmesi” anlamına gelmektedir. : Tüter, *a.g.e.*, s. 405.

²⁹² *T.C. Kurucu Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt: 2, Birleşim: 21, 17 Temmuz 1961, s. 215.

²⁹³ *Ulus Gazetesi*, 16 Temmuz 1958.

²⁹⁴ *Ulus Gazetesi*, 7 Kasım 1959.

²⁹⁵ Fuad Köprülü, 20.06.1956 tarihinde Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etmiştir. : *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa , Erişim Tarihi: 28.12.2019.

²⁹⁶ Nasrullah Uzman, “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü'nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, Kış 2013, s.s. 187-188.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ilk günlerde Köprülü, Cumhurbaşkanı Bayar ile Başbakan Menderes'in yürüttüğü çalışmalarla aynı doğrultuda, Dışişleri görevlilerini NATO'ya dâhil olmalarına yol açacak yoğun bir mücadele temposuna teşvik etmiştir. Ayrıca Türkiye'de elçilikleri bulunan NATO ülkeleri temsilcileriyle sürekli görüşerek iletişim halinde kalmış ve ülkelerini ikna etmeleri noktasında *“Türkiye'nin NATO'suz, NATO'nun da Türkiye'siz olamayacağı”* düşüncesini haletiruhiyelerine yerleştirmelerini söylemiş, durumun şahsen takipçisi olmuştur.²⁹⁷ Bu arada yine NATO'ya girebilmek adına hükümet ve meclisle paylaşmadan Türkiye'nin Kore Savaşı'na kuvvet göndereceğini duyuran Köprülü, söz konusu savaş Türkiye'nin kendisini dünyaya kanıtlayabilmek adına karşısına çıkmış büyük bir şans olarak değerlendirmiştir. Kore Savaşı'nda Komünist Çin iktidarı elinde esir durumda bulunan Türk askerlerinin, Türkiye'ye iade edilmeleri noktasında yine Köprülü'nün faaliyetleri etkili olmuş ve böylece Çin, savaş hukuku gereği er ve subayları Türkiye'ye teslim etmiştir.²⁹⁸

Köprülü'ye göre Türkiye, demokratikleşme ve güvenliğini sağlama yolunda attığı en önemli adımı NATO'ya girmekle atmıştır. Türkiye'nin NATO'ya üye olma niyetini *“dönüm noktası”* diye ifade eden Köprülü, 3 Kasım 1951 tarihli NATO karşıtı Sovyet notasına verilen cevabı Meclis'te yaptığı konuşmasında şöyle açıklamıştır:

*“Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak, vücuda getirilmiş bulunan Atlantik Paktının sırf tedafüi bir tertip olduğu, böyle bir paktı yapmak ihtiyacının hangi sebeplerden ileri geldiğini de açıklayarak anlattık; tam manasıyla sulhsever bir devlet olduğu bütün dünyaca malum bulunan Türkiye'nin bu pakta iltihak etmesi sebeplerinin kendi topraklarını ve mevcudiyetini korumak ve kolektif emniyeti kuvvetlendirmekten ibaret bulunduğunu izah ettik; mevcudiyetimizin ve toprak bütünlüğümüzün ve aynı zamanda, cihan sulhünün neden tehlikede olduğunu meydana koyduk; hatta, Sovyet Rusya'nın kendi vicdanını yokladığı takdirde bu durumun mesuliyeti kime raci olduğunu pek güzel anlayacağına da işaret ettik; topraklarımız üzerinde aldığımız tedbirlerin, milletlerarası hukukun her devlete tanıdığı müdafaayı nefis hakkına müstenit olup en ufak bir tecavüz maksadına matuf bulunmadığını tebarüz ettirdik. Bu suretle, topraklarımız üzerinde güya başka devletlere tecavüzi üsler verdiğimiz isnadını da çürütmüş oluyorduk”.*²⁹⁹

²⁹⁷ Saray, a.g.e., s. 117.

²⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 5, Birleşim: 41, 16 Şubat 1955, s. 135.

²⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 11, Toplantı: 2, Birleşim: 15, 10 Aralık 1951, s. 89.

Henüz planlama aşamasında Ortadoğu Komutanlığı Projesi'nden haberdar edilen Köprülü, söz konusu projeyi değerlendirirken NATO ile birlikte ele almaktan kaçınmıştır. Projeye katılarak NATO'ya eşit üye olma noktasında, Türkiye'nin bir ayağının Atlantik sınırları içinde, diğer ayağının Orta Doğu'da tutulmasına yol açacak her türlü girişime karşı çıkmıştır.³⁰⁰ Ancak NATO gibi güvenliğine katkı sağlayan Batı'ya dönük bir Balkan Paketi'ni şiddetle desteklemiştir. Bu doğrultuda yoğun diplomatik görüşmeler neticesinde ortaya çıkan 28 Şubat 1953 tarihli Ankara Antlaşması³⁰¹ ve 9 Ağustos 1954 tarihli Bled Antlaşması'na imza atan isim, Köprülü olmuştur³⁰².

Köprülü, Pakistan'la imzalanan 1954 tarihli Dostluk Antlaşması'na da büyük emek vermiştir. Pakistan Başvekili Muhammed Ali'yle kurulan yakın ilişkilerin bir ürünü olarak doğan antlaşma karşısında Köprülü, Muhammed Ali'nin "realist" yönünden memnuniyet duymuştur.³⁰³ Çünkü Köprülü, Pakistan yönetimi ile kurmuş olduğu iyi ilişkilere ek olarak, Pakistan'ın böyle bir antlaşmaya yanaşmasındaki esas sebebin Hindistan'dan duyduğu endişeler olduğunun bilincinde olmuştur.

Köprülü, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla sonuçlanan çalışmalarda bulunduktan sonra Pakistan'la imzalanan antlaşmaya da önemli katkılar yaparak, Türkiye'nin güvenlik sahasını genişletmeyi amaçlamıştır. Ardından yine büyük etkisinin olduğu Bağdat Paketi çerçevesinde Irak'la imzalanan antlaşmayla, yalnızca Türkiye'nin güvenliğini değil, Orta Doğu'da huzura ve bağımsızlığa önem veren ülkelerin de güvenliğini hesaba katarak adımlar atmıştır. Ona göre, *"bir dışişleri bakanının görevleri arasında esaslı bir husus da yakın komşularına dostluk garantisi vermektir"*.³⁰⁴ Bu hususta Köprülü, Irak Hükümeti ile uzun bir süre Orta Doğu meseleleri hakkında bizzat görüşmüş, iş ve fikir birliğinin yapılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.³⁰⁵ Orta Doğu'nun güvenliği ve barışı amacına hizmet noktasında realist ve idealist bir yol çizmiştir. Ardından çizmiş olduğu realist ve idealist yolun mahiyetini Meclis'te yaptığı konuşmasında ifade eden Köprülü, Orta Doğu ülkelerine yaklaşımını şöyle açıklamıştır:

³⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 12, Toplantı: 2, Birleşim: 23, 7 Ocak 1952, s. 8.

³⁰¹ Özgişi, a.g.m., s. 158.

³⁰² Tellal, a.g.e., s. 40.

³⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 1, Birleşim: 7, 11 Haziran 1954, s. 151.

³⁰⁴ Mehmet Fahri Danış, "Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958 Krizleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2018, s. 103.

³⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 5, Birleşim: 50, 26 Şubat 1955, s. 807.

*“Bunların her biri ile aramızdaki dostluk münasebetlerinin aynı mesut inkişaflara mazhar olması hususundaki arzumuzu ve bunu temin için elimizden geleni yapmak hususundaki kararımızı her fırsatta ilan ettiğimiz gibi efalimizle de bunu ispat eylemekteyiz. Çok uzun asırlar süren müşterek bir hayatın neticesi olarak maddi ve manevi kuvvetli bağlarla merbut bulunduğumuz bu dost ve kardeş memleketlerin bazılarıyla, aramızda halli lazım gelen, vatandaşlarımızın menfaatleriyle alakalı bazı işlerin iyi niyetle ve her iki tarafın menfaatlerini telif edecek tarzda halline çalışıyoruz”.*³⁰⁶

Kıbrıs meselesine gelince, Demokrat Parti’nin hükümeti ilk kez kurmasından sonra 1950’de gerçekleştirilen parti grup toplantısında konuşan Köprülü, Kıbrıs meselesi olarak ifade edilen hadisenin, Türkiye’nin gündeminde olmadığını belirtmiştir.³⁰⁷ Köprülü’nün bu açıklamasından anlaşılabacağı üzere, Demokrat Parti’nin iktidara gelişinin ilk yıllarında belirli bir Kıbrıs politikası mevcut değildi. Hatta Meclis’te konuşan Köprülü, Kıbrıs ile ilgili şöyle demiştir:

*“Kıbrıs meselesinden bahsettiler. Benim bu hususta gazetelerde okuduğumdan fazla bir malumatım yoktur. Şarki Akdeniz statüsünde herhangi bir tebeddülât bahis mevzuu olduğunu veya olacağını zannetmiyorum. Yalnız şunu açıkça söyleyebilirim ki kendisiyle en yakın dostluk münasebetleri tesis ettiğimiz ve hakikaten dünyanın bugünkü vaziyetinde demokrat milletleri tehdit eden harp afeti karşısında, Yunanistan’la Türkiye aşağı yukarı mukadderat birliği etmiş vaziyettedir. Bu iki memleket arasındaki dostluğun bozulması için muayyen membalardan sarfedilen gayretlerin her iki devletin başında bulunan insanların iyi görüşleri ve niyetleriyle hiçbir tesir yapmayacağından eminim”.*³⁰⁸

Görüldüğü üzere Köprülü, hem dışişleri bakanlığının hem de Kıbrıs meselesinin taze olduğu bir dönemde hatalı davranmıştır. Bu hataya düşüşünün ardında Yunanistan’ın tavrından haberdar olmayışı yatmıştır. Yunanistan’ın Enosis’i duyurmasına ve meseleyi 1954’te BM gündemine³⁰⁹ aldırmasına kadar Kıbrıs konusunda sessiz kalan Köprülü, bu andan itibaren konuya hâkim olmuş ve Yunanistan karşısındaki Türkiye menfaatlerini şiddetle savunmuştur.

³⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 17, Birleşim: 4, 14 Kasım 1952, s. 118

³⁰⁷ Akşam Gazetesi, 21 Haziran 1950.

³⁰⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 5, Birleşim: 50, 24 Şubat 1951, s. 698

³⁰⁹ 24 Eylül 1954 tarihli BM Genel Kurul oylamasında 19 red ve 12 çekimser oya karşılık 30 kabul oyu alan Yunan fikri desteklenmiştir. : Mustafa Ekincikli, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, (İkinci Baskı), Ankara: Berikan Yayınları, 2010, s. 286.

Köprülü'nün tarihi bilgi birikimi, olaylar karşısındaki muhakeme gücü, Kıbrıs sorunu istisna olmak üzere sahip olduğu öngörü yeteneği ve Demokrat Parti'nin diğer kurucu kadrosuyla olan yakın ilişkileri, onu bu süreçte ön plana çıkaran unsurlar olmuştur. Ancak bazı parti içi ve uluslararası gelişmelerde en başta Menderes ile ayrı düşünmeleri, aralarının açılmasına neden olmuştur.³¹⁰ Söz konusu gelişmeler şunlardır:

İkinci Menderes Hükümeti döneminde ortaya çıkan Mısır ile İngiltere arasındaki sorunlar ve Mısır'ın 1936 tarihli antlaşmayı tek taraflı tanımayarak muattabına kanaldan tümüyle çekilmesi gerektiğini söylemesi karşısında Türkiye'nin benimsediği uygulamalar, Cumhurbaşkanı Bayar da dâhil olmak üzere, tüm Demokrat Parti kabinesince tatminkâr bulunmamıştır. Çünkü Dulles, Mısır ziyareti esnasında Türkiye Büyükelçisi'ne yönelttiği “Hadise karşısında düşünceniz ne?” sorusuna, “bilmiyorum” cevabını almıştır. Dolayısıyla olayla etraflıca ilgilenmediği noktasından hareketle, bu durumdan Köprülü sorumlu tutulmuştur.³¹¹ Üstüne üstlük Mısır'da darbe yapan Hür Subayların ani bir kararla Kahire Büyükelçisi Fuad Hulusi Tugay'ı Türkiye'ye göndermesi, Köprülü'nün çok sıkıntılı günler geçirmesine neden olmuş, hakkında istifa sesleri bile yükselmiştir. Buna yönelik Meclis'te konuşan Köprülü, “*geniş açıklama için zamanın erken olduğunu*” ifade etmiştir.³¹² Köprülü'nün konuşmasından sonra söz alan Menderes, “*mesuliyette müştereğiz, devlet safînesini hep beraber, grup olarak yürütmekteyiz. Bizim bildiğimiz kadar hepimizin de bilmesinin hakkı olduğuna şüphe yoktur*”³¹³ açıklamasında bulunmuştur. Konuşmalarda göze çarpan gergin havadan da anlaşılacağı üzere, Köprülü'nün bakanlıktaki koltuğu ve parti içindeki yeri sarsılmıştır.

Köprülü'nün Sovyetler'e yönelik tutumuna gelince, NATO'nun ortaya çıkarılmasının 7. yıl dönümü dolayısıyla 9 Nisan günü açıklamalarda bulunan Köprülü, Sovyetler'in 1953'te Stalin'in ölümünden sonra arttırdığı “barış çağrılarını” gerçekçi bulmayıp, şüphe ile değerlendirdiğini ifade etmiştir. Sovyetler'in bu çağrıları, Türkiye'nin dışındaki NATO üyelerine göre “yumuşama belirtileri” olarak algılanırken, Köprülü bunu NATO'nun caydırıcı vafına yönelik bir silah olarak görmüştür. NATO ülkeleri gibi düşünen Menderes ile bu konuda da kısmi bir ayrışma yaşayan ve istifası umulan Köprülü, Sovyetler'in söz konusu girişimlerinin barışsever bir nitelik taşımadığını savunmuştur.³¹⁴ Bu

³¹⁰ Uzman, *a.g.m.*, s. 189.

³¹¹ Uzman, *a.g.m.*, s. 190.

³¹² Danış, *a.g.m.*, s. 98.

³¹³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Cilt: 27, Birleşim: 4, 06 Ocak 1954, s. 62-64.

³¹⁴ Bağcı, *Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası*, s. 190

bakış açısıyla Köprülü, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişki geliştirirken hep mesafeli ve şüpheli durulması taraftarı olmuştur.

Yine Bayar'ın ABD ziyaretinde okuyacağı Dışişleri tarafınca hazırlanan konuşma metni yetersiz bulunmuş, bu durumdan da Köprülü sorumlu tutulmuştur. Ayrıca Menderes tarafından Fatin Rüştü Zorlu'yu etkisiz kılmaya yönelik girişimlerde bulunmak ve Demokrat Parti içinde huzursuzluk yaratmakla suçlanmıştır.³¹⁵ Nitekim tüm bu gelişmeler ışığında Menderes ile Köprülü arasındaki bağlar tamamen kopma noktasına gelmiş³¹⁶ ve altı yılı aşkın bir süredir yürüttüğü görevinden istifa etmiştir³¹⁷.

3.1.2. Bağlantısızlar Hareketi

Bağlantısızlar Hareketi; ilk kez 1949'da Doğu ve Batı kutuplaşmasına dâhil olunmayıp, üçüncü bir yol olarak Hindistan Başbakanı Nehru tarafından masaya yatırılmış, ardından birtakım Asya-Afrika ülkelerinin katıldığı konferanslarla gelişim evresi tamamlanmaya çalışılmıştır. Bunun nedeni, bağımsızlıklarını kazanmış devletler olarak hertürlü emperyalizme karşı mücadele ve bu doğrultuda kendi aralarında dayanışma ve işbirliğini esas alan bir topluluk oluşturma düşüncesidir. 1950'lerin ilk yıllarına gelindiğinde ise artık söz konusu hareket vurgusu tüm dünya çevrelerinde dile getirilmiş ve etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bağlantısız kanadın mucidi olarak Nehru'ya verilen ilk destek Yugoslavya ve Mısır'dan gelmiştir. Ancak dönem bazında emperyalizme karşı mücadele vurgusunu somutlaştırabilen Mısır, hareketin resmiyet kazandığı Bandung'a giden yoldaki bazı ara konferanslarda ön plana çıkan devlet olarak belirmiştir. Bunlardan başı çeken konferans ise 1951'de Kahire'de gerçekleştirilen Asya-Afrika Dayanışma Konferansı olmuştur.

³¹⁵ Uzman, *a.g.m.*, s. 189.

³¹⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1956.

³¹⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa , Erişim Tarihi: 30.12.2019.

3.1.2.1. Asya-Afrika Dayanışma Konferansı

Ortadoğu Komutanlığı teklifinin hemen ardından Süveyş konusunda takınmış olduğu milli tavır doğrultusunda popülarite kazanan Mısır, Asya ile birlikte Afrika'daki milli yapılanmaları gayri resmi şekilde biraraya getirmek adına girişimlerde bulunmuş ve 26 Aralık 1951 tarihinde Kahire'de Asya-Afrika Dayanışma Konferansı'nın toplanmasını sağlamıştır. Mısır'ın bu yöndeki girişimlerinin ilk basamağı manası taşıyan konferansa, bölgede söz sahibi ülkelerden Türkiye, İran, Irak ve Suudi Arabistan katılmamıştır. Böylesine bir atmosfer Mısır için konferanstan elde etmek istediği diplomatik kazançlar açısından uygun bir zemin yaratmıştır. Nitekim Kahire; Asya ve Afrika'da emperyalizme karşı yürütülecek olan mücadelede bir merkez olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca bu yegâne Asya-Afrika yapılanmasının ve toplam beş komiteden ikisinin başkanları direkt olarak Mısırlı olurken, Sosyal ve Siyasal Komite'nin başlarına da Mısır'ın etkisi ve isteğiyle Nasır yanlısı başkanlar getirilmiştir.³¹⁸ Böylece Mısır, kendisine yönelik artan ilginin oluşturduğu fırsatları kullanmayı bilmiş ve yalnızca Orta Doğu'da değil, Hindistan'a kadar Asya ve Afrika'da ona yönelik ilgiyi somutlaştırarak milli yapılanmaların lideri konumuna yükselmiştir.

3.1.2.2. Bandung Konferansı

Asya-Afrika Dayanışma Konferansı, emperyalizme karşı verilecek mücadelenin yapı taşını oluşturma görevini gördükten sonra, üçüncü bir yol olarak beliren Bağlantısızlar Hareketi'nin resmiyete dökülmesi amacıyla, 18 Nisan 1955'te Endonezya'da Bandung Konferansı toplanmıştır. Konferansa davet edilen ülkeler arasında Türkiye, emperyalizmle savaşta ve çekişmede ilk kez üstün gelmiş bir ülke olarak ayrı bir yere sahipti. Yine bu ülkeler arasında Türkiye, İslamiyet'in taşıyıcılığını yapması bakımından liderlik vasıflarını da üzerinde taşıyan manevi bir öneme sahipti. Bu bakış açısıyla Türkiye, tüm bu sebepler neticesinde bir Avrupa ülkesi olmasına rağmen Bandung'a davet edilmiş, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin konferansa katılma isteği reddedilmiştir.³¹⁹ Ancak Türkiye, 1951'deki Asya-Afrika Konferansı'na katılmadığı gibi, aradan dört yıl geçmesine rağmen aynı şekilde Bandung Konferansı'na da katılmak istememiştir. İlk konferansa katılmak istememesi Batı kutbunda yer almaya çalışmasıyla açıklanabilirken, Bandung'a katılma arzusunun olmaması

³¹⁸ Bodur, *a.g.e.*, s.s. 533-534.

³¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s. 729.

ise direkt olarak NATO çevreğinde Batı kutbunda yer almasıyla açıklanabilmektedir. Ancak Türkiye'nin bağlantısızlığa karşı olan bu tutumu, başta NATO'da en etkin üyeler olarak İngiltere ve ABD tarafından eleştirilmiştir. Bu nedenle Türkiye'den konferansa katılması yönünde isteklerde bulunmuşlardır. Nitekim Türkiye, bu iki ülkenin isteğiyle Bandung Konferansı'na katılmıştır.³²⁰

Dünya konjonktüründeki iki kutupluluk adeta Bandung'da da kendini göstermiştir. Konferans boyunca Batı karşıtı ve taraftarı devletler arasında derin bir fikir ayrılığı gözlemlenmiştir. Batı taraftarı devletlerin oluşturduğu grubun başını Türkiye, Irak ve Pakistan çekerken, Seylan, Fildişi Sahili, Japonya, Ürdün, Lübnan, Liberya, Libya, İran, Filipinler, Siyam, Sudan ve Güney Vietnam onları takip etmiştir. Batı karşıtı grupta ise Mısır, Hindistan ve Komünist Çin'i, Afganistan, Birmanya, Kamboç, Habeşistan, Endonezya, Laos, Nepal, Suudi Arabistan, Suriye ve Kuzey Vietnam desteklemiştir.³²¹ Ayrıca konferansın temel çizgisini belirleyen "barış içinde bir arada yaşama arzusu"nın bir gereği olarak, aralarında İsrail'in de bulunduğu, Kuzey Kore, Güney Kore ve Milliyetçi Çin Bandung'a davet edilmemiştir.³²²

Yapılan görüşmeler konferans boyunca şiddetli tartışmalara sahne olmuştur. Nehru ve onunla aynı fikirleri savunan grup, Asya-Afrika ülkelerinin ne komünist ne de anti-komünist bir yapılanma içinde bulunmaması gerektiğini ve NATO gibi askeri ittifakların emperyalist mekanizmanın araçları olduklarını belirtmiştir. Türkiye ve başını çektiği grup ise, bu görüşe karşı çıkmıştır. Onların bu karşı çıkışı, diğer grup tarafından "bu sözlerinizi Garp devletlerinden her zaman duyuyoruz, eğer onlara kulak vermek icap etseydi bunları sizden değil, onlardan dinlerdik"³²³ denilerek, emperyalizmin sözcüleri olarak nitelendirilmelerine sebep olmuştur.³²⁴

Konferansta Yarbay Cemal Abdülnasır ve Ürdün delegesi Velid Salah, İsrail'in Orta Doğu'da uyguladığı politikaları şiddetle eleştirerek, İsrail'in bölgede barış içinde bir arada

³²⁰ Erdoğan vd., *Türk Tarihinde Adnan Menderes* Cilt: 2, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 133.

³²¹ Hüner Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013, s.s. 110-111.

³²² Turgay Murat, "Bandung Konferansı ve Türkiye", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, Temmuz 2018, s. 367.

³²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s. 730.

³²⁴ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, s.s. 111-112.

yaşama ilkesi için çok büyük bir tehlike olduğunun altını çizmişlerdir. Ayrıca, bölgenin mevcut kaotik durumuna ABD ve İngiltere'nin neden olduğunu belirtmişlerdir.³²⁵

Sonuç olarak bakıldığında; Bandung Konferansı'nın tüm vehametine rağmen sulh, emperyalizm ve ekonomi konularında alınabilmiş kararlardan bazılarını şu şekilde özetleyebilmek mümkündür:

1-) Konferansta emperyalizmin sözcüleri oldukları ileri sürülen devletlere rağmen, emperyalizme karşı duruş sergileneceğine karar verilmiş ve her türlü emperyalizm kınanmıştır.

2-) Bir devletin başka bir devletin iç işlerine karışmaya yönelik eylemlerin BM Anayasası'nın ihlali olduğunun ilanına karar verilmiştir.

3-) Atom enerjisinin tüm dünya insanlığının menfaati doğrultusunda kullanılması istenmiştir.

4-) Ekonomik alanda dayanışmayla birlikte, ticaretin geliştirilmesi yönünde anlaşmaya varılmıştır.

5-) Konferansta İsrail'e karşı bir duruş sergilenerek, Filistinlilere duyulan iyi niyetin ve verilen desteğin altı çizilmiştir.³²⁶

Konferansta alınan bu kararlar, Türkiye ile bağlantısız ülkeler arasında her şeye rağmen adeta bir umut ışığı olmuştur. TBMM'deki görüşmelerde durumdan duyulan memnuniyet dile getirilmiş, konferansa hâkim olunduğu ve gelişmelerin Türkiye açısından başarılı bulunduğu belirtilmiştir. Yine Meclis'te konuşan Dışişleri Bakanı Köprülü, konferanstaki Türk heyetinin savunduğu tezi açıklar ve destekler nitelikte şöyle demiştir:

“Eğer bugün, bir cihan harbi patlaması ihtimallerinin uzaklaştırıldığından bahsetmek mümkün olabildiyse, iktisadi ve siyasi meselelerin geniş ölçüde ele alınması imkanları hasıl olmuş ise, bu hür dünyadaki müşterek emniyet sistemlerinin kurulması ve bunların üzerinde işlenmekte olunması sayesinde. Hatta diyeceğim ki: Eğer bugün bazı devletler rahat rahat bitaraflık veya üçüncü kuvvet siyaseti takip edebiliyorlarsa bunu, yine hür dünyanın

³²⁵ Murat, a.g.m., s.s. 370-376.

³²⁶ Murat, a.g.m., s. 377.

*müşterek emniyeti sağlayan sistemlerinin temin ettiği nispi sükün ve emniyete medyundurlar”.*³²⁷

Gerçekten de konferans sürecinde Türk heyetinin takındığı tavır, aynı Köprülü’nün açıklamalarındaki gibi olmuştur. Buna rağmen konferans sonunda az önce değindiğimiz kararlar alınabilmiş ve Türkiye-bağılantısızlar ilişkilerinin gelişimine katkı sağlayabilecek imkânlar elde edilebilmiştir. Ancak Türkiye’nin Cezayir meselesinde BM kanalıyla Fransa’yı desteklemesi, Bandung dönüşünde Türkiye ile bağlantısızlar arasındaki umutların kaybolmasına yol açmıştır.³²⁸ Çoğunluğunu bağlantısızların oluşturduğu 14 ülke, Cezayir konusunu BM’nin gündemine alabilmek için 26 Temmuz 1955’te girişimde bulunmuşlardır. Buna rağmen Türkiye, Batı ülkeleriyle ortaklaşa hareket ederek, Cezayir konusunun gündeme getirilmesi aleyhine oy kullanmıştır. Bu süreçten sonra, mücadelelerinde Atatürk’ü rol model alan Cezayir ve bağlantısız kutbu oluşturan ülkeler, Süveyş Krizi’ne kadar yoğun bir şekilde Türkiye aleyhine bir duruş sergilemişlerdir.³²⁹ Dolayısıyla Türkiye’nin İsrail, İngiltere, Fransa, ABD ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerine ek olarak, Cezayir meselesi de bu dönemde bağlantısızlarla ilişkilerin zayıflamasına sebep olmuştur.

3.3. Süveyş Krizi’ne Giden Yol

Süveyş meselesi çerçevesinde yapılan çoğu araştırmaların incelenmesi neticesinde, söz konusu hadisenin çeşitli nitelendirmelere maruz kaldığı görülmüştür. Kimi tarihçi hadiseye Süveyş Krizi/Buhranı/Bunalımı derken, kimisi Sina Savaşı veya Süveyş Savaşı demiştir. Ancak genel kabul görmüş bir adlandırma yapılması gerektiğinde, günümüzde daha çok Süveyş Krizi şeklindeki ifadesi tercih edilmiştir. Hadisenin bütününe Süveyş ile ilgili bir adlandırma yapmak sorun teşkil etmese de, 1956 yılı öncesi ve sonrasında yaşanan olaylara Sina ile ilgili adlanlandırmalarda bulunmak meselenin özünü kaçırmak manasına gelecektir ve bu doğru değildir. Çünkü savaştaki karşıt görüşlerin gerçekleştirmek istediği eylemler, -her ne kadar İsrail tarafından Sina da işgal edilmiş olsa bile- Sina değil, daha çok Süveyş Kanalı üzerine başlamış ve yoğunlaşmıştır.

³²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s. 742.

³²⁸ Öymen, *a.g.e.*, s. 121.

³²⁹ Öymen, *a.g.e.*, s.s. 122-123.

3.3.1. İngiltere'nin Mısır'a Yerleşmesinde Süveyş Kanalı'nın Rolü

1956 yılında Mısır açısından askeri olarak elim, siyasi olarak ise tam bir zafer mahiyetinde sonuçlanan hadisenin temelleri 1869 yılında atılmıştır. 1869 tarihi bütünüyle Akdeniz ve Orta Doğu'nun çevresini ve çehresini değiştiren tarihtir. O tarihte daha önce firavunlar tarafından açılmış, ancak 9. yüzyılın başlarında kumla tıkanmış, ardından Kanuni Sultan Süleyman ve Sultan II. Selim tarafından tekrar açılması düşünülmüş ve nihayetinde Sultan Abdülaziz devrinde Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla³³⁰ tabii olarak Mısır'ın da önemi artmıştır. Ancak kanalın açılmasını takip eden süreçte yöneticilerin yaptıkları borçlar ve bu borçların ödenmemesi, yönetimdeki İsmail Paşa'nın düşmesine sebep olacak kadar elim bir vaziyete bürünmüştür. Ardından içerisine girilen kötü durumdan çıkmak için Süveyş Kanalı Şirketi'nin hisseleri satışa çıkarılmıştır. Fransa'nın pasif ve kararsız tutumundan yararlanan İngiltere, 1875'te hisselerin çoğunu satın almıştır. 1876'da borç için kurulan komisyonda ülkenin iktisadi yapısı, idare ve denetimi biri Fransız, diğeri İngiliz iki müfettişe verilmiştir. Bu sayede İngiltere, iktisadi alandaki gücünün artmasına paralel olarak siyasi gücünü de arttırmıştır. Yabancı yöneticilerin uyguladığı vergiler sebebiyle oluşan toplumsal hoşnutsuzluk, giderek orduya da sıçramış ve bir süre sonra milletçi hareketin önderi olacak olan İrabi Paşa'nın güç kazanmasına sebep olmuştur. İngilizler ile İrabi Paşa kuvvetleri arasında yaşanan kanlı çarpışmalarda İrabi Paşa yenilmiş ve İngiltere o tarihlerden sonra Mısır'a yerleşmeye başlamıştır.³³¹

Kanal, İngiltere açısından öylesine önemli bir ölçüde değerli görülmüş olmalı ki; İngiltere, önce 1882'de Mısır'ı³³², ardından 1884'te Somali'yi, daha sonra 1898'de Sudan'ı ve son olarak Uganda'yı işgal etmiştir. Böylece kanal çevrelenmiş, korunması kuzey, güney ve batıdan sağlanmıştır. İngiltere'nin kanala verdiği önem Mısır'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da devam etmiştir. Bu hususta Mısır kuvvetlerinin, kanalın güvenliğini sağlayabilecek güçte olmadığını iddia ederek 1936 yılında Mısır'la yirmi sene sürecek olan bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşmaya göre İngiltere; Kahire ve İskenderiye'den kuvvetlerini çekmiş, ancak kanalın güvenliği için çok sayıda asker ve gerekli personeli kanal bölgesinde tutmaya devam etmiştir. Ayrıca İngiltere, yirmi senenin sonunda Mısır'ın kanalı koruyacak gücü olduğunu ispat etmesi halinde tamamen kanaldan

³³⁰ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi Türkiye'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve San'at Tarihi*, Cilt: 10, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1978, s.s. 66-67.

³³¹ Araz vd. a.g.e., s. 797.

³³² İsmet Binark, *Mısır Tarihinin Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın nu: 8, 1997, s. 8

çekilmeyi de kabul etmiştir.³³³ Esasen bu maddeler antlaşmadan yıllar sonra gerçekleşecek olan krizin başlıca temelini oluşturmuştur.

3.3.2. 1954 Mısır-İngiltere Antlaşması

İngiltere'nin herhangi bir şekilde Süveyş Kanalı'nda kalmak istemesine karşılık, Mısır'ın İngiliz mevcudiyetini hiçbir şekilde kabul etmeyen vaziyetinden dolayı, İngiltere'nin Süveyş konusunda zaman kazanma mahiyetindeki son çırpınışları görülmeye başlamıştır. 1951 yılında Kral Faruk, Mısır'ın "Sudan Condominium" antlaşmasından çekildiğini ve Sudan'ın Mısır'la birleşmesinin elzem olduğunu açıklamıştı. Ardından yönetimi ele alan General Necip, selefinin Sudan politikasından vazgeçip, Sudan'a self-determinasyon hakkının tanınması gerektiğini ifade etmişti. Bundan dolayı, Sudan sorununun çözümünde bir uzlaşma zemini ortaya çıkmış ve Süveyş sorununun çözümüne yönelik ümitler de artmıştı.³³⁴ Nasır'ın iktidara gelmesinden sonra ise, 19 Ekim 1954 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre, 19 Haziran 1956'ya kadar Süveyş Kanalı bölgesi de dâhil olmak üzere tüm Mısır'da tek bir İngiliz askeri³³⁵ kalmayacağına ilişkin uzlaşmaya varılmıştır³³⁶. Antlaşmanın Mısır açısından tek pürüzlü noktası ise, Orta Doğu'da³³⁷ bir uyuşmazlık veya çatışma ortamı çıkmaya başladığı takdirde İngilizlerin kanal konusunda söz sahibi olabilecekleri olmuştur.³³⁸ Ayrıca Mısır, ilerleyen süreçte Türkiye'nin dış politikalarını uygularken referans göstereceği iki önemli karara daha imza atmıştır. Buna göre; Süveyş Kanalı'nın uluslararası bir su yolu olduğunu³³⁹ ve 1888 İstanbul Antlaşması'nın maddelerini³⁴⁰ ihlal etmeyeceğini kabul etmiştir³⁴¹. Bu manzaradan anlaşılacağı üzere Mısır-İngiliz yakınlaşması arasındaki pürüzler kaldırılıyor gibi

³³³ Danyal Bediz, "Süveyş Kanalı'nın Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, 1951, s.s. 342-343.

³³⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 19 Şubat 1953.

³³⁵ Bu yıllarda Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz asker sayısı yaklaşık 80.000'di. : Öymen, *a.g.e.*, s. 127.

³³⁶ 1956 yılına gelindiğinde durum gerçekten de böyle olmuş, hatta antlaşma tarihinden altı gün önce –yani Haziran'ın 13'ünde- İngiliz kuvvetleri Port Said'den ayrılmıştır. : *Ayin Tarihi*, Sayı: 271, Haziran 1956, s. 233.

³³⁷ Bu nitelendirmeye Türkiye'de dâhildir. İngiltere, 1954 Antlaşması'ndaki kanala müdahale hakkı kapsamına Türkiye'nin bir saldırıya uğraması durumunu da ekletmiştir. : Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 91.

³³⁸ Araz vd. *a.g.e.*, s. 993.

³³⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 46, 25 Şubat 1957, s. 812.

³⁴⁰ Kanal, savaş ve barışta hiçbir türlü engellemeye maruz bırakılmayarak açık olacak ve hangi ulustan olursa olsun farketmeksizin gemiler serbestçe geçebilecektir. : Bediz, *a.g.m.*, s. 343. : Antlaşma'nın tam metni için Bkz.: <https://loveman.sdsu.edu/docs/1888ConstantinopleConventionon.pdf> , (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

³⁴¹ "Süveyş: Hal Çaresi", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 118, Ankara, 11 Ağustos 1956, s. 16.

görünmekteydi. Demokrat Partili Türkiye de mevcut durumdan umutlanmaktaydı³⁴². Çünkü söz konusu antlaşma, Mısır'ın Sovyetler'le arasına bir set çekerek, Orta Doğu paktlarına katılmasına yol açabilirdi. Ancak Nasır'ın artan popülaritesi, bağlantısız ülkelerle kurduğu yakın ilişkiler ve Çekoslovakya ile gerçekleştirmiş olduğu silah alım anlaşması, Türkiye'nin bu doğrultudaki umutlarını yitirmesine neden olmuştur.³⁴³

İngiltere'nin Mısır'la Ortadoğu Komutanlığı pazarlığından beri devam eden süreçte İsrail de boş durmamıştır. Mısır'ın 1888 yılındaki kanalı tüm ülkelere açık bıraktığı kararından son birkaç senedir İsrail'i tecrit etmesinden dolayı 1951'de ve 1954'te iki kez Güvenlik Konseyi'ne gitmiş ve Mısır'ı sıkıştırmaya çalışmıştır. Ancak Mısır, Konsey'in veto kararına aldırış etmemiştir.³⁴⁴

3.3.3. Mısır ile İsrail Arasındaki Silahlanma Yarışı

Batı'nın, çalışma içerisinde de değinilen projeler ve paktlar konusundaki tavrından dolayı Mısır'a ve Mısır'ın dostane ilişkilerinin olduğu ülkelere karşı iyi niyet gütmeyeceği tartışmasızdır. Üstelik her ne kadar engin bir tarihe sahip olsa da, düne kadar sömürge olarak aşağılanmış bir ülkenin dış politikada bu denli bağımsız hareket ediyor olması, Batı felsefesinde kabul ve tahammül edilebilir bir şey değildir. Mısır, tam da böylesine bir atmosferde İsrail ile arasında Gazze bölgesinde çatışmalar boy gösterince silah alımı için ABD ve İngiltere'ye başvurmuştur. Ancak başvuru, 25 Mayıs 1950 deklarasyonuna dayanarak geri çevrilmiştir. Aslında bu ret cevabının altında yatan en önemli sebeplerden biri de Bağdat Paketi'ne yönelik oluşan Mısır aleyhtarlığı olmuştur.³⁴⁵ Batı tarafından verilen bu yanıt, Mısır'ı iyice Batı'dan uzaklaştırmış ve farklı kaynaklara yöneltmiştir. Bunun üzerine Eylül 1955'te Çekoslovakya ile silah yardım anlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede Çekoslovakya ile imzalanan anlaşma, Çekoslovakya'nın bir Doğu Bloku ülkesi olması sebebiyle Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin başladığı anlamına gelmiştir. Kısa

³⁴² İnan ve Haytaoğlu, *a.g.e.*, s. 279.

³⁴³ Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, (Üçüncü Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 357.

³⁴⁴ Araz vd. *a.g.e.*, s. 993.

³⁴⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.s. 253-254.

bir süre içinde uluslararası konjonktürün koşullarına uygun askeri teçhizatlara ve uçaklara sahip olan Mısır, böylelikle Arap dünyasındaki etkin yerini bir kez daha pekiştirmiştir.³⁴⁶

Mısır'ın Çekoslovakya ile yaptığı anlaşma ile Sovyetler'in Orta Doğu'da etkinlik kazanacağını düşünen Batı kanadında tepkiler boy göstermiştir. Nasır bir konuşmasında tepkilere şu şekilde cevap vermiştir:

*“Herhangi bir kayıt veya şart taşımayan bu ticari anlaşmanın Rus nüfuzuna yol açması söz konusu olamaz, aksine uzun yıllar tahakküm eden dış baskının yok edilmesini sağlayacaktır”.*³⁴⁷

Bu hadise gerçekten de Batı kanadında Nasır'a karşı duyulan nefretin adeta bir sele dönüşmesine yol açmıştır. Çünkü Batı'nın, Nasır'ın ve Sovyetler'in olaylara bakışı bambaşka pencerelerdendir. Batı'nın bakışı; Sovyet tehdidi ve Hindistan yolu temelindeyken, Sovyetler'inki çok uzun yıllardır amaçladığı Doğu Akdeniz'de bir üs sahibi olmak ve Orta Doğu'da çift kutuplu bir sistem oluşturmak temelindeydi.³⁴⁸ Nasır'ın olaylara bakışı ise en büyüleyici olanıydı. Nasır, Arap ulusçuluğu esasında Atlantik sahillerinden İran Körfezi'ne dayanan, dünya petrolünün üçte ikisine hâkim olan büyük bir Arap devleti kurma arzusu yönündeydi³⁴⁹. O yüzden Nasır'ın Çekoslovakya silah anlaşmasını şiar edindiği bu ülküsü üzerinden değerlendirmek en doğrusu olacaktır. Hedefe giden yolda ordunun teçhizat ihtiyacı ve birtakım modernizasyonunun zaruri olduğu ve ilk etapta İngiltere ve ABD'den silah isteğinde bulunup, daha sonra Çekoslovakya'dan talep ettiği düşünülmürse, Nasır'ın Sovyet yanlısı olduğu bu hadiseden çıkarılacak en son şeylerden biridir.

Nasır'ın Sovyet yanlısı görünümü, ancak o dönemin uluslararası konjonktürü ile fiiliyata döktüğü eylemlerin karşılaştırılması ve analiz edilmesiyle ortaya çıkabilecektir. Örneğin; Nasır'ın şahlandığı Arap milliyetçiliğinin, İsrail'in kuruluşundan ve desteklenmesinden dolayı takındığı Batı ve İsrail karşıtı tavrın yanında, yukarıda bahsettiğimiz büyük Arap devleti arzusuyla Sovyetler'in Orta Doğu'da olmak istemesi ve

³⁴⁶ Araz vd. *a.g.e.*, s. 993.

³⁴⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 70.

³⁴⁸ Cleveland, *a.g.e.*, s. 345.

³⁴⁹ Araz vd. *a.g.e.*, s. 993.

Batı'ya karşı çift kutuplu bir düzen kurma arzusu birleşince karşımıza Sovyet sentezinde bir Nasır çıkmaktadır³⁵⁰.

Mısır'ın ordusunu güçlendirmesi karşısında İsrail'in pasif kalacağı, gerek Yahudilerin lobi faaliyetlerinin getirisi olarak Batı'daki Yahudi seviciliği, gerekse İsrail'in hedefleri bakımından olası bir durum değildir. Zaten bu doğrultuda 1956 tarihine kadar askeri teçhizat kaynaklarını istikrarlı bir şekilde çeşitlendirmeyi tercih etmiştir.

İsrail'in kaynaklarını çeşitlendirme arzusu ilk olarak bölgesel dengelerin bozulmaması gerektiğini düşünen ABD'nin, İsrail'in silah isteğini reddetmesiyle ortaya çıkmıştır. Süveyş Krizi'ne kadar İsrail, 1951'de Kanada'dan, 1952'de İtalya'dan, 1954'te Hollanda'dan, 1952-1953'te İsveç'ten, 1955'e kadar İngiltere'den eğitim ve savaş amaçlı çok sayıda tank ve uçak satın almıştır. Silah konusunda Fransa'ya ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü Fransa'nın aynı zaman aralığında tek başına satmış olduğu teçhizatlar, yukarıdaki ülkelerin tümünün sattıkları tank sayısının yaklaşık 16 katı, sattıkları uçak sayısının ise yaklaşık 2 katı bir seyir izlemiştir.³⁵¹

3.3.4. Savaş Ufuktan Görünmeye Başladı: Arapsaçı

1948 Arap-İsrail Savaşı Orta Doğu'ya çözüm getirmek bir tarafa, tüm toplumlara öylesine bir hâle getirmiştir ki, özellikle o tarihten sonra bölgede huzur mumla aranmıştır. Yine o tarihten sonra, ne Arap kanadı ne de İsrail kanadı bir an rahat durmamıştır. Buradan hareketle, çatışmalar neredeyse hiç eksik olmamış ve 1956 yılına bütünüyle çatışmalar hâkim olmuştur. Ayrıca, bu dönemde beklenmeyen aktörlerin de bölgede pakt oluşturma çabaları ve yine bazı aktörlerin beklenmeyen politikalar izlemesi, tabiri caizse bölgenin tamamen bir Arapsaçıya dönmesine yol açmıştır.

ABD, yaşanan çatışmaların oluşturduğu vahametini 1956 yılının Nisan ayında artmasıyla birlikte derhal BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuş ve çatışmaların çözümü için BM Genel Sekreteri Dag Hammarskjöld'un başını çektiği gözlemci heyeti bölgeye

³⁵⁰ Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 340.

³⁵¹ Ferhat Pirinççi, "İsrail'in Silahlanmasında ABD'nin Rolü ve ABD-İsrail Stratejik İlişkinin Başlaması (1956-1973)", *History Studies Dergisi*, Cilt: 2, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.s. 354-355.

göndermeyi önermiştir³⁵². Güvenlik Konseyi'nde yapılan görüşmelerde konuyla ilgili fikri en çok merak edilen ve belirleyici olacak olan Sovyet Rusya ilk etapta çekimser kalmış, ancak daha sonra öneriyi kabul etmiştir³⁵³.

ABD'nin sorunu BM'ye taşıması, 1956'nın ABD'de seçim yılı olmasıyla yakından ilgilidir³⁵⁴. ABD bu yüzden meselelerde pasif kalmış ve tüm yükü kendisi omuzlamak istememiştir. Ayrıca Arap-İsrail çatışmalarındaki çözümün Sovyet Rusya'nın tesiriyle gerçekleşecek olmasına inanmış –belki de mecbur kalmış- ve bu yüzden çatışmanın en az kendisi kadar etkisinin olduğu BM yoluyla çözülmesini istemiştir. Böylece Sovyet Rusya, hiç yoktan 1956 yılı Nisanı'nda, bölgede nüfuz mücadelesi verdiği karşıt devlet olan ABD'nin aracılığıyla Orta Doğu'da söz sahibi devlet sıfatını kazanmıştır.

Dag Hammarskjöld'un bölgeye gönderildiği süreçte Ben Gurion ve Nasır Eisenhower'dan içeriğinin son derece gizli tutulduğu bir mektup almışlardır. Hammarskjöld'un girişimleri, büyük olasılıkla mektubun katkı sağlamasıyla meseleyi tam olarak kökten çözme de, her iki devletin liderleri de Hammarskjöld'a meşru müdafaa durumunu istisna göstererek, her türlü silahlı müdahalelerden uzak duracakları şeklinde beyanat vermişlerdir.³⁵⁵

Orta Doğu'da yaşanan atmosfer, uzun zamandır aranan güneşin yüzünü göstermesi gibi bir vaziyete bürünmüştür. Üstüne üstlük Sovyet Rusya da olaylara ılımlı yaklaşmıştır. Hatta bir tebliğ yayımlamış ve “Filistin coğrafyasında barışın idamesi için BM'nin aldıkları kararlara uyarak, Güvenlik Konseyi'nin izlediği yolu takip edeceğini” belirtmiştir.³⁵⁶

Orta Doğu'da yüzünü gösteren güneş, esasen o tarihlerde hiçbir zaman samimi olmamıştır. Yüzünü gösteren güneşin meğer yalancı güneş olduğu, Eisenhower'ın “ABD'nin Orta Doğu'da haksız saldırıya maruz kalan tarafı her türlü konuda destekleyeceklerini”³⁵⁷ bildirmesiyle anlaşılmıştır. Çünkü bu açıklamalardan ABD'nin bölgede çıkacak olan şiddetli çatışmalardan haberdar olduğu ortaya çıkmaktadır. ABD, henüz saldırı girişimi başlamadan bölgeyle ilgili çatışma karşıtı olduğu görüşünü konuya

³⁵² Ülkü Demirtürk Demirdöğen, “Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonları ve Güç Kullanma Olgusu (1946-1996)”, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, 2006, s.s. 239-241..

³⁵³ “Orta Doğu: Yeni Bir Seyahat”, *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 101, Ankara, 14 Nisan 1956, s. 14.

³⁵⁴ Cemal Tunçdemir, “Amerikan Başkanlık Seçim Sloganları Tarihine Bir Yolculuk”, *Türkçe Amerika Gazetesi*, 11 Haziran 2014, <http://amerikabulteni.com/2014/07/11/amerikan-baskanlik-secim-sloganlari-tarihine-bir-yolculuk/>, Erişim Tarihi: 15.02.2019.

³⁵⁵ *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 101, Ankara, 14 Nisan 1956, s. 22.

³⁵⁶ “Hava Yumuşuyor mu?” *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 103, Ankara, 28 Nisan 1956, s. 18.

³⁵⁷ “A.B.D.: Bekleyen Dervişler”, *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 104, Ankara, 5 Mayıs 1956, s. 19.

tarafıta olan herkese duyurmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu tarihlerde savaşı kim başlatırsa ABD'nin onun karşısında yer alacağı sürpriz bir durum olmayacaktır.

Yine bu süreçte ABD Dışışleri Bakanı Dulles, bir basın toplantısında çok şaşırtıcı ve şaşırtıcı olduğu kadar içinde derin manalar barındıran bir açıklama yapmıştır. Dulles açıklamasında, “NATO'ya ye olan devletlerin sergilemiş oldukları tüm politikaların NATO ile paralel olmadığını” söylemiştir.³⁵⁸ NATO'nun bayrak taşıyıcılığını yapan ABD, bu açıklamalarıyla diğer NATO bayrak taşıyıcısı devletlerden soyutlanmak istemiştir. ABD'nin Süveyş politikası da bunun en somut bir göstergesidir. ABD, Asya ve Afrika lkeleriyle birlikte Orta Doğu'da çoğunlukla Arap lkelerindeki İngiltere ve Fransa'nın emperyalist yakıştırmalarıyla dışlanmalarından dolayı, kendisini bu yakıştırmaların uzağında tutmak istemiştir.

Bu süreçte Türkiye ise, Orta Doğu savunmasına yönelik inancını halen diri tutmaya devam etmiştir. Menderes, Nasır'la görüşme talebinde bulunarak, Mısır'ın Orta Doğu savunması konusunda sergilediği olumsuz politikaları değiştirmek istemiştir.³⁵⁹ Ancak yaşanan gelişmeler karşısında Nasır'ın fikrinde en ufak bir değişiklik olmayacağı zaten çok açıktı. Türkiye'nin bu tarz bir yanlış konjonktür okuması, Nasır'ın Mısır'ın başına geldikten sonraki başlıca felsefesini doğru değerlendirememiş olmasındandır. Nasır felsefesinin dayanak noktasını Batı emperyalizmiyle mücadele oluştırmaktadır. Bu erevede Batı'nın da içinde olduğu savunma mekanizmalarının Nasır tarafından kabul edilmesini beklemek veya istemek; konunun gizemindeki anlamlardan oldukça uzak bir yol çizmek demektir. Zaten bu politikalar Menderes ile Nasır'ın arasını iyice açmış, Nasır'ın Arap coğrafyasıyla yakınlasmasını hızlandırmıştır.

Gelişmeler karşısında Suudi Arabistan, Mısır ve Yemen bir araya gelerek bir pakt oluřtırmıřlardır³⁶⁰. Daha nce Mısır ve Suudi Arabistan arasında yapılan anlaşma İsrail saldırısına önlem almak amaçlı yapılmışken, bu pakt daha çok Orta Doğu'dan İngiliz nüfuzunun arındırılmasına yönelik yapılmıştır.³⁶¹ İngiliz nüfuzundan duyulan rahatsızlık öylesine bir vaziyette kendini göstermiştir ki, aralarında daimi husumet bulunan Yemen ile Suudi Arabistan bile müttefik durumuna gelebilmişlerdir.

³⁵⁸ “A.B.D.: Bekleyen Dervışler”, *Akis Dergisi*, s. 20.

³⁵⁹ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Dokuzuncu Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 278.

³⁶⁰ Cansel Poyraz Akyol, “Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri zerindeki Etkisi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, Kış 2017, s. 283.

³⁶¹ “Orta Doğu: Yeni Bir Pakt”, *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 104, Ankara, 5 Mayıs 1956, s.s. 19-20.

Bu arada İtalya Cumhurbaşkanı Gronchi de Orta Doğu'da söz sahibi olmak istemiştir. Bu nedenle, kendisini merkeze yerleştirdiği ve bünyesinde İtalya, Yunanistan ve Mısır'ı barındıracak olan bir pakt girişimi olmuştur. Esasen İtalya'nın Orta Doğu konusunda yer edinme girişimi ilk kez 1952 yılında MEDO içerisine dâhil olmaya çalışmakla görülmüştür. Ancak İtalya'nın Orta Doğu'da herhangi bir çıkarı olmadığını savunan ABD, İtalya'nın önüne adeta bir duvar örmüş ve İtalya'nın olumlu kazançlarının önüne geçmiştir.³⁶² Bu hususta İngiltere ve Türkiye'ye karşı Kıbrıs sorunda destek arayışları olan Yunanistan'ın, olumlu tavırları görülmüştür. Hatta Nasır'dan Kıbrıs konusunda destek olmasıyla ilgili söz bile alınmıştır.³⁶³

Tüm bu yaşananlar bir tarafa İngiltere'nin bölgede ömrünün kalmadığının en kuvvetli belirtisi, Ürdün'ün bölge sorunlarında tarafsız kalacağını açıklamış olmasına rağmen, önceleri İngiliz ordusunda görev almış³⁶⁴ olan ve bu süreçte Ürdün ordusunun en önemli şahsiyeti kabul edilen İngiliz kökenli John Bagot Glubb Paşa'yı tasfiyesi³⁶⁵ ve Mısır ile askeri bir ittifak anlaşması imzalamış olmasıdır³⁶⁶. İşte bu politika, İngiltere'ye Orta Doğu'da vurulan en büyük darbelerin başında gelmektedir. Ürdün'ün bile İngiltere'ye karşı böyle bir vaziyet alması, diğer Arap ülkelerinde durumun nasıl olduğu hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarmak için yeterlidir.

Orta Doğu üzerinde devletlerin sergilemiş oldukları beklenmeyen bu politikaların, ayrışmaların ve ayrışma çabalarının, bölgede zaten hâkim olan kargaşa ortamıyla birleşmesiyle, Orta Doğu'daki çıkar mücadeleleri tam bir arapsaçına dönüşmüştür. Dolayısıyla Dag Hammarskjöld'un Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki girişimlerinin, konu sadece Arap-İsrail çerçevesinde gelişmediği için tam olarak başarı kaydetmesi mümkün olmamıştır. Ancak Hammarskjöld'un Arap-İsrail çatışmasını bir müddet de olsa buzdolabına kaldırabilmiş olması, konu üzerinde Hammarskjöld imzalı inkâr edilemeyecek bir faydadır.

Bu dönemler Orta Doğu konjonktürü bütünüyle bir ayrışma ve bloklar çerçevesinde belirlenmiştir. Ancak bu ayrışmalar en temelde iki blok arasındaki uçurumla ortaya

³⁶² Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955)”, s.s. 201-203.

³⁶³ “İtalya: Yeni Bir Pakt mı?”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 105, Ankara, 12 Mayıs 1956, s. 15.

³⁶⁴ İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*, İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2012, s. 202.

³⁶⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 01 Şubat 1977.

³⁶⁶ “Orta Doğu: İki Blok”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 108, Ankara, 2 Haziran 1956, s. 17.

çıkılmıştır. Bunlardan bir tarafta Batı ülkeleriyle iyi ilişkiler inşa eden, onlardan kendileri için önemli miktarda yardımlar gören Türkiye, Irak, İran ve Pakistan'a İngiltere'nin dâhil edilmesiyle oluşan Bağdat Paktı ülkeleri, diğer tarafta ise, pragmatik politikaları oportünist politikalarla harmanlayan Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve Suriye'nin teşkil ettiği dışarıya karşı daha çok bağılantısız olan bağımsız Arap devletleridir. ABD'nin bu dönem içinde kesin çizgilerle bir tarafta yer aldığı söylenemez. Gerek üst kademelerden gelen açıklamalar gerekse uyguladığı politikalar, yalnızca savaş karşıtı bir tavır aldığını ortaya çıkarmıştır. İsrail'in ise bu iki gruplaşmada yer almamasının nedeni, Arap-İsrail ilişkilerinin başka, Arap-İngiliz ilişkilerinin ise bambaşka kulvarların meselesi olduğundan ileri gelmiştir. İlerleyen zamanda görülecek olan İngiliz-Fransız-İsrail işbirliği ise, sahip oldukları farklı çıkarların, yalnızca ortak bir bölgede kesişmesiyle mümkün olabilecektir.

3.3.5. Süveyş Kanalı'nın Millileştirilmesinde Asvan Barajının Rolü ve Krizin Peydahu

Silahlanma yarışı ve bölgenin arapsaçına dönmesinden sonra kanalla ilgili en parlak kıvılcım, Mısır'ın Nil Nehri üzerine kurmayı tasarladığı, resmi adı Sed-Al-Ali olan Yukarı Asvan Barajı ile ortaya çıkmıştır. Asvan Barajı, Necib zamanında inşaatın getirdiği ekonomik yükü kaldıramayacağı için önemsenmeyen bir projeydi. Ancak Nasır iktidara gelir gelmez Baraj üzerinde oldukça kafa yormuş ve ısrarcı davranmıştır. Nil Nehri üzerine yapılacak olan Asvan Barajı'nın Mısır'a kazandırılmasıyla birlikte tarım arazileri genişleyecek, artan nüfusuna iş fırsatları doğacak ve elektrik üretimi de yarı yarıya artacaktı.³⁶⁷ Barajın hacmi ise o dönem Türkiye'deki barajların hepsini kapsayabilecek bir büyüklükte olacaktı. Yani hacmi gibi, bir o kadar da maliyetli ve para gerektiren bir işti³⁶⁸. Barajın proje çiziminin bile iki yılda tamamlanacağı, yapımının ise 10-15 yıllık bir süreçte gerçekleşeceği tahmin edilmekteydi³⁶⁹. Bu hususta Nasır, ABD'den 50 milyon doları aşkın, İngiltere'den 15 milyon dolar ve Dünya Bankası'ndan yaklaşık 200 milyon dolar destek sözü almayı başarmıştı.³⁷⁰ Batı gerçekten de bu yardımlarda bulunacaktı, çünkü Sovyetler de Mısır'ı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Şepilov aracılığıyla baraj yapımı için yılda %2 faiz oranıyla 30 yıllık ve geri ödemesi pirinç ve pamukla olacak olan 200 milyon dolar vermeyi teklif etmişti. Ancak Nasır, Sovyet teklifini hemen kabul etmemiş, Moskova ziyaretinde

³⁶⁷ Akşin, *a.g.e.*, s. 358.

³⁶⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, 15 Nisan 1957, s. 219.

³⁶⁹ "Mısır: Nasır'a Geniş Kredi", *Akis Dergisi*, Sene:2, Cilt: VI, Sayı: 89, Ankara, 18 Şubat 1956, s. 20.

³⁷⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 81. ve Araz vd. *a.g.e.*, s. 993.

bulunurken kararını açıklayacağını bildirmiştir³⁷¹. Nasır'ın Sovyet teklifini kabul etmesi, zaten silah konusunda Sovyetler'e yakınlaşan Mısır'ın iyice Sovyet etkisi altına girmesine sebebiyet verecekti.³⁷² Ardından hiç beklenmeyen bir gelişme olmuş ve ABD senatosu yardımın yapılmamasıyla ilgili bir karar almıştır. Çünkü ABD yardım taahhüdünde bulunmayı şu şartlara bağlamıştı:

- 1) Orta Doğu'da sulh yanlısı olması,
- 2) İsrail'i tehdit etmemesi,
- 3) Rusya ile yakından ilişkiler kurmaması.³⁷³

Ancak Mısır, bu şartlara gerekli teminatı sağlayamamıştır. 1956 yılında Çin ile diplomatik ilişki kurmakla kalmamış,³⁷⁴ aynı yılın Ağustos ayında Moskova'yı ziyaret edeceğini açıklamıştır. Olayların bu şekilde gelişmesi, ABD'nin yardımdan vazgeçmesine neden olmuştur. İngiltere ile Dünya Bankası da ABD'nin almış olduğu kararı desteklemişler ve taahhüt ettikleri yardımlarda bulunmayacaklarını açıklamışlardır.³⁷⁵ Üstüne üstlük Sovyet Rusya'nın yardımına kesin gözüyle bakılırken Şepilov'un yaptığı konuşma Nasır üzerinde soğuk bir duş etkisi yaratmıştır. Şepilov, Sovyet Rusya'nın Baraj yapımındaki finansal yükü çekmeyi düşünmediğini belirtmiştir³⁷⁶. Şepilov'un bu açıklamasına göre, Sovyetler'in baraj konusunda Nasır'a sunduğu tekliflerin, ABD ve İngiltere'nin tekliflerine karşılık tamamıyla göz boyamaya yönelik yalnızca bir propaganda söylemi olduğu anlaşılmaktadır.

Nasır'ın Batı'dan ve Sovyetler'den aldığı baraj konusundaki darbelere karşı tepkisi sert olmuştur. Mısır ordusu, hissedarlarının Fransız ve İngiliz olduğu kanalı yöneten uluslararası korsorsiyumun³⁷⁷ İsmailiye'deki genel merkezini ele geçirmiştir. Ardından Nasır, kanalın millileştirildiğini ilk kez açıkladığı Tarih! Nutku'nda, *“kanal bizimdir. Para bizimdir. Şirket her yıl 35 milyon Mısır lirasını bizden zorla aldı. Biz bu parayı büyük barajımızın yapımında kullanacağız, böylece kendi barajımızı kimseden yardım istemeden*

³⁷¹ “Sovyet Rusya: Yeni Bir Blok”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 112, Ankara, 30 Haziran 1956, s. 12.

³⁷² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 254.

³⁷³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, 15 Nisan 1957, s. 219.

³⁷⁴ Gönlübol vd., *a.g.e.*, s. 279.

³⁷⁵ Erhan ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 627.

³⁷⁶ “Mısır: Dimyata Pirince Giderken”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 116, Ankara, 28 Temmuz 1956, s. 14.

³⁷⁷ Akın, *a.g.e.*, s. 153.

gerçekleştireceğiz” diyerek, Süveyş Kanalı’nı Suudi Arabistan’ın³⁷⁸ da güvencesiyle ihtilalin dördüncü yılına ithafen 26 Temmuz’da millileştirmiştir.³⁷⁹ Nasır’ın kanalı millileştirmesine verilen ilk destek durumdan oldukça memnun olan Sovyetler ve ardından 30 Temmuz’da Komünist Çin’den gelmiştir. Komünist Çin, Nasır’ın sergilediği bu hareket karşısında onun yanında olduğunu belirtmiştir.³⁸⁰

Nasır’ın Tarih! Nutku’nu okuduğu 26 Temmuz günü Irak Başbakanı Nuri Said’le Londra’da yemekte olan İngiltere Başbakanı Eden, haberi aldıktan sonra şaşkına dönmüştür³⁸¹. Ardından Kanal Şirketi’nin hisse senetlerini elinde bulunduran Fransa ile ortaklaşa fikir beyan ettikleri bir notayı derhal vermişler ve kararın “Tüm dünya insanlığı için hayati öneme sahip olan bu geçidin seyrüsefer hürriyeti konusunda vahim sonuçların doğmasına yol açacak tek taraflı bir karar” olduğunu bildirmişlerdir. Daha sonra kanal konusunda en çok seslerinin duyulduğu bu iki devlet ABD’yi de yanlarına alarak kanalla ilgili politikaları tayin etmek için Londra’da bir konferans düzenlenmesini istemişlerdir.³⁸²

3.3.5.1. I. Londra Konferansı

Nasır’ın kanalı millileştirdiğini açıklaması üzerine İngiltere ve Fransa kanaldaki seyrüsefer düzenlemesi görevinin sağlam bir kazığa bağlanabilmesi için ilgili devletlerin katılacağı bir konferans düzenlenmesi ve bu devletlerin garantörlük vasıfları yüklenmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Özellikle İngiltere ve Fransa’nın seyrüsefer konusunda bu denli ısrarcı olmalarının nedenini anlayabilmek için yalnızca 1955 yılında Süveyş Kanalı’ndan transit geçen gemi sayılarına bakmak yeterli olacaktır. Buna göre İngiltere’nin 4358, Fransa’nın ise 1217 adet gemisi Süveyş Kanalı’nı direkt olarak kullanmıştır³⁸³. ABD; İngiltere ve Fransa’nın kanalı bu denli aktif kullanmalarından dolayı söz konusu

³⁷⁸ Esasen Nasır’ın böylesine dik ve cesaretli duruşunun ardında yatan finansal dayanak noktası Suudi Arabistan olmuştur. Kral Suud ile Amerikalılar tarafından ortaklaşa kurulan “Aramco” adlı petrol şirketi, o dönem Suudi Arabistan’ın en temel zenginlik kaynağıydı. Söz konusu şirket ABD ile İngiltere arasının açılmasında da görev almaktaydı. Çünkü İngiltere Nasır’ın kendisine karşı takındığı tavırların Aramco aracılığıyla bölgeye akıtılan Amerikan dolarlarının yol açmasından şikayetçiydi. Ancak ABD, mevcut petrol kaynaklarını İngiliz çıkarlarının üzerinde değerlendirmekteydi. : “Orta Doğu: Süveyşten Sonra”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 113, Ankara, 7 Temmuz 1956, s. 24.

³⁷⁹ Araz vd. *a.g.e.*, s. 995.

³⁸⁰ *Ayin Tarihi*, Sayı: 272, Temmuz 1956, s. 179.

³⁸¹ Öymen, *a.g.e.*, s. 130.

³⁸² “Süveyş: Kabına Sığmayan Diktatör”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 117, Ankara, 2 Ağustos 1956, s.s. 11-13.

³⁸³ *Ayin Tarihi*, Sayı: 272, Temmuz 1956, s. 171.

görüşlerinde direktmeleri üzerine, bu iki devletin hiçbir şekilde silahlı saldırıda bulunmayacaklarına ve Sovyet Rusya'yı da konferansa katılmaya razı edeceklerine dair söz aldıktan sonra konferans talebini kabul etmek durumunda kalmıştır.³⁸⁴

Sorunun çözümü için bir konferans toplanmasını istemelerinin ardından, 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesine taraf olanlarla³⁸⁵ birlikte, kanaldan geniş ölçüde yararlanan devletlerin çağrılması uygun görülmüş ve 24 devletin çağrılmasına rağmen 21 devletin katılacağı listeyi açıklamışlardır. Irak, konferansa katılacağını bildirmesine rağmen daha sonra bu karardan kanalın millileştirilmesini tanıdığını açıklayarak vazgeçmiştir³⁸⁶. Diğer katılmayan iki devlet ise, Kıbrıs konusunda İngiltere ve Türkiye ile arası açılan Yunanistan ve krizin başrol oyuncusu olan Mısır olmuştur. İki devlette konferansın Mısır'ın egemenlik haklarını hiçe saydığını belirtmişlerdir³⁸⁷. Mısır, olumsuz kararını açıklamadan önce dünyanın üçe ayrıldığı blokların –yani Amerikan, Sovyet ve Hint- büyükelçileriyle görüşmüştür.³⁸⁸ Buradan hareketle, yapılan görüşmelerde bağlantısız blokun sarfettiği fikir beyanlarının ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Nihayetinde Londra Konferansı 16 Ağustos'ta toplanmıştır. Londra Konferansı da uluslararası arenanın alışık olduğu gibi, “iki ayrım” etrafında kümelenmiştir. Birinci ayrımında, daha çok ABD Dışişleri Bakanı'nın güdümünde hareket eden, Batılılar Planı (Dulles Planı) çerçevesinde şekillenen İngiltere, ABD, Fransa, Türkiye, Batı Almanya, Hollanda, Norveç, Danimarka, İsveç, Avustralya, İtalya ve Yeni Zelanda bulunmaktaydı. İkinci ayrımı ise, Mısır'ı destekleyen ve/veya hiç olmazsa vakit kazanma mahiyetinde hareket eden Sovyet Rusya, Hindistan, Seylan ve Endonezya oluşturmaktaydı.³⁸⁹

ABD'nin Londra'daki tutumu, İngiltere ve Fransa'nın bu süreçte askeri hazırlık da yaptığını bildiği için sonucu her ne olursa olsun, kanala yönelik bir saldırı girişimine engel olmuştur.³⁹⁰ Çünkü ABD, Dulles'in önceki açıklamalarında görüldüğü gibi Süveyş'e yönelik

³⁸⁴ “Süveyş: 24'ler Konferansı”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 118, Ankara, 11 Ağustos 1956, s. 16.

³⁸⁵ 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne taraf olan devletler Türkiye (Osmanlı ifadesiyle birlikte), Fransa, İtalya, Hollanda, Avusturya-Macaristan, İspanya, Almanya, İngiltere ve o dönemin Çarlık Rusyası'dır. : <https://loveman.sdsu.edu/docs/1888ConstantinopleConventionon.pdf> , (Erişim Tarihi: 16.02.2019)

³⁸⁶ Erhan ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 627.

³⁸⁷ Gönübol vd., *a.g.e.*, s. 280.

³⁸⁸ Sabit Duman, “Ortadoğu Krizleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 320. ve “Süveyş: Konferansın Arifesinde”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 119, 18 Ağustos 1956, s. 12.

³⁸⁹ “Süveyş: Konferans Toplandı”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 120, 25 Ağustos 1956, s. 14.

³⁹⁰ “Süveyş: 24'ler Konferansı”, *Akis Dergisi*, s. 16.

kuvvet kullanmanın hiç kimseye bir fayda sağlamayacağını düşünmüştür³⁹¹. Buna ek olarak, Süveyş meselesinin akıllarının ucuna bile gelmeyecek neticeleri beraberinde getirebilecek olduğunu görebilmiş ve bu durumdan ciddi bir seviyede endişe duymuştur.

Konferanstaki hâkim görüş; Süveyş Krizi'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan en önemli anlaşmazlık olduğu olmuştur. Konferansa katılan devletlerin en çok merak ettiği görüş ise, Şepilov'un görüşüydü. Şepilov görüşünü beyan etmeye Süveyş Krizi'nin uluslararası bir konferansla çözülmesine taraftar olduğunu açıklamakla başlamıştır. Ancak bu konferansa Komünist Çin ve Arap devletlerinin geneliyle birlikte Doğu Avrupa devletlerinin de katılmalarının sağlanarak, konferansa daha geniş hacimli bir nitelik kazandırılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca eğer bir konferans toplanacak olursa, toplanma yerinin Londra değil, Kahire olmasının da önemine değinmiştir.³⁹² Dolayısıyla fikrinin en çok merak edildiği kişi olarak Şepilov'un açıklamalarından anlaşılabileceği üzere, ona göre Londra Konferansı bir çözüm sağlamayacaktır. Ancak, daha geniş hacimli bir konferansın toplanmasına aracılık etmesi açısından krizin çözümüne gidilen yolda atılmış olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Dulles tarafından ortaya atılan tez, birinci ayırım grubunun savunduğu tezin birebir aynısıdır. Bu teze göre Süveyş Kanalı'nın yönetimi BM'ye bağlı uluslararası bir teşkilat aracılığıyla gerçekleştirilmelidir. Kanaldan geçiş mevzuatının da 1888 İstanbul Antlaşması'ndaki gibi olması öngörülmüştür. Yani tüm devletlerin gemileri bayraklarına bakılmaksızın kanaldan özgürce geçebileceklerdir. Süveyş'i bünyesinde barındıran Mısır'a düşen rol ise, Mısır'ın da teşkilat üyelerinden biri olması ve kanaldan sağlanan kazançtan makul bir miktar payına ayrılacak olması olarak belirlenmiştir.³⁹³ Batılılar Planı'nın içerdiği argümanlara bakıldığında kanaldan geçiş noktasında çok net bir şekilde Mısır'a duyulan güvensizliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda başını Dulles'in çektiği grup, kanal yönetimini Mısır'ın tekeline bırakmamakta oldukça ısrarcı davranmıştır.

Sovyet Rusya'nın başını çektiği grubun uluslararası bir teşkilat kurulmasına karşı olmalarından dolayı Batılılar Planı kabul edilmemiştir. Bunun üzerine İngiltere ile Irak hariç Bağdat Paktı üyeleri ve Habeşistan'ın da önerisi ile Batılılar Planı'nın esnetilmiş hali olan yeni bir plan oluşturulmuştur. Planda, 18 devletin aldığı kararın Mısır'ın da onayına sunulması gerektiği vurgulanmıştır. Restore edilmiş olan Batılılar Planı Sovyet Rusya,

³⁹¹ Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955)”, s. 220.

³⁹² “Süveyş: Konferans Toplandı”, *Akis Dergisi*, s.s. 14-15.

³⁹³ “Süveyş: Konferans Toplandı”, *Akis Dergisi*, s. 16.

Hindistan, Endonezya ve Seylan harici diğer 18 devlet³⁹⁴ tarafından kabul edilmiştir.³⁹⁵ Batılılarca Londra Konferansı'nın tek olumlu tarafını, 18 devletin kabul ettiği bu plan oluşturmuştur.

İlerleyen süreçte hiç vakit kaybetmeden restore edilmiş Batılılar Planı'nı kabul eden 18 devlet, Avustralya Başbakanı Robert Menzies'in başkanlığında üyelerini ABD, İran, Habeşistan, İsveç ve Avustralya'nın oluşturduğu, beşli bir heyet meydana getirmişlerdir. Esasen Beşli Heyet'in yapacağı tek şey 18 devletin kabul ettiği planı Nasır'a sunup, düşünmesini sağlamak olacaktır. Başka da hiçbir görev ve yetkiye sahip değildir.³⁹⁶

3.3.5.2. Kahire Görüşmeleri

Beşli Heyet'in Mısır'a teşriflerinden sonra 3 Eylül'de görüşmeler başlamıştır. Fransa, Beşli Heyet'in Nasır'la arasındaki görüşmeler Kahire'de devam ederken Kıbrıs'a asker çıkarmıştır.³⁹⁷ Fransa'nın Beşli Heyet'in Nasır'ı ikna için uğraştığı bir dönemde, bu şekilde bir hareket sergilemesinin tek bir nedeni olabilirdi; "Gözdağı vermek." Ayrıca bu durum gözdağının da ötesinde, silahlı müdahalenin hala masa da tutulduğunun da en somut bir göstergesi olarak Nasır'a sunulmuştur. Çünkü eğer Nasır'ın planı kabul etmemesi halinde durumun ne olacağı hiçbir mecra tarafından ağza alınmamıştır. Böyle bir durumda o anki vaziyete göre hareket edileceği çok açıktı. Ya da o durumda ne yapılacağını Fransa'nın tek bir hareketi zaten açıklamaktaydı.

Bununla birlikte Nasır, kanal mevcudiyetinin Mısır topraklarında olduğu için yönetim görevinin yalnızca Mısır'a ait olduğunu ve bu düşünceyle planı kesinlikle kabul etmeyeceğini, tek yapabileceğinin; kanaldan bütün ülkelerin serbest geçiş hakkını garanti edeceğini ve eğer 1888 İstanbul Antlaşması'nın öngördüğü kanaldan geçiş şartlarının değiştirilmesi veya düzenlenmesiyle ilgili uluslararası bir konferans toplanacak olduğunda Mısır'ın da katılabilecek olduğunu belirtmek olmuştur.³⁹⁸

³⁹⁴ Dörtlü devletin önerisini kabul eden 18 devlet şunlardır: Türkiye, ABD, Büyük Britanya, Fransa, Yeni Zelanda, Norveç, Japonya, Danimarka, Etiyopya, Hollanda, İtalya, Habeşistan, İsveç, Pakistan, Federal Almanya, Avustralya, İspanya ve İran. : Murat Bürkan Serbest, "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2017, s. 702.

³⁹⁵ Serbest, *a.g.m.*, s. 702.

³⁹⁶ Gönübol vd., *a.g.e.*, s. 281.

³⁹⁷ "Kıbrıs: Tedhişçiler Azıttı", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 122, Ankara, 8 Eylül 1956, s. 17.

³⁹⁸ Erhan ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 627.

Nasır görüşmeler boyunca oldukça dik başlı ve kararlı bir görünüm sergilemiştir. “Kanal Mısır’ındır ve aksi takdirde tek bir insan kalmayınca kadar savaşa hazırdır”³⁹⁹ diyerek, Beşlilerin teklifini kati surette reddetmiş ve görüşmelerden kayda değer bir sonuç alınamamıştır. Eğer Nasır’la anlaşmak için kurulan ve Kahire’ye gönderilen Beşli Heyet’in görev, sorumluluk ve yetkileri daha geniş ve/veya herhangi bir gelişmeye karşı inisiyatif alabilme yetisi mevcut olmuş olsaydı, Nasır’ın düşünceleri doğrultusunda plan üzerinde birtakım kalem oynatmaları yaparak, belki de masadan el sıkışıp kalkmak mümkün olabilirdi. Ancak Heyet’in sahip olduğu yetkiler esnetilemediğinden, masadan anlaşıp kalkmak bir tarafa, bu doğrultuda girişimde bulunabilmeleri bile ne yazık ki sağlanamamıştır.

3.3.5.3. II. Londra Konferansı

İngiltere ve Fransa ekonomilerinin olduğu gibi, diğer birçok Avrupa devletinin ekonomileri de Süveyş’ten geçen Orta Doğu petroleriyle dolu gemilerin varlığına bağlıydı. ABD’de bu konudan başlıca etkilenen devletler arasında ön plana çıkmaktaydı. Ancak ABD’de 1956’nın seçim yılı olması ABD’nin olaya bakış açısının başlıca belirleyicisi olmuştur. İngiltere ve Fransa açısından ise, kanaldan yararlanmak bir varoluş mücadelesi manasına geldiği için çok önem arz etmiştir. Dolayısıyla Nasır’a isteklerini bir türlü kabul ettirememeleri, olaya yaklaşımlarını da giderek sertleştirmelerine neden olmuştur. Onlar, askeri bir müdahaleyi zaten her zaman düşündükleri ve masaya yatırdıkları bir politika olarak hissettirmişlerdir. Ancak bu politikayı ne zaman fiiliyata dökmeye kalkışsalar, ABD duvarıyla karşılaşmışlar ve itidale davet edilmişlerdir.

Nasır’ın Kahire görüşmelerinde Beşli Heyet’in teklifini reddetmesinden sonra durumun nasıl olacağıyla ilgili Onsekizliler cephesinde kargaşa ortamı vuku bulmuştur. Böyle bir atmosferde sorunun çözümü için 19-21 Eylül tarihleri arasında Birinci Londra Konferansı’ndaki planı kabul etmiş olan 18 devletin davet edildiği İkinci Londra Konferansı toplanmıştır⁴⁰⁰.

³⁹⁹ “Süveyş: Birleşmiş Milletlere Doğru”, *Akis Dergisi*, Sene:3, Cilt: VIII, Sayı: 123, Ankara, 15 Eylül 1956, s. 15.

⁴⁰⁰ Erhan ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 627.

Konferans, selefinde olduğu gibi yine Dulles'in planına göre yürütülmüştür. Bu sefer konferansa "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği Planı" adıyla sunulan plan da Batılılar Planı'nın hizmet ettiği aynı amaca hizmet eden bir görünüm sergilemiştir. Bu yüzden Nasır planı derhal reddetmiştir⁴⁰¹. Hatta daha da öteye giderek bu planın savaş çıkarmak amacıyla olduğunu düşünmüş ve *"kanaldan iznimizi almaksızın yararlanmak isteyenlerin gemilerine engel olacağız"* diyerek, bu durumdan bir çekincesinin olmadığını da göstermiştir.⁴⁰²

Nasır'ın amacının savaş çıkarmak olduğunu ifade ettiği taslak planın⁴⁰³ içeriği şöyleydi:⁴⁰⁴

- 1-) Süveyş Krizi'ni en itidalli yolla çözüme kavuşturmak maksadıyla, "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği" teşkil edilecektir.
- 2-) Söz konusu birlik, Birinci Londra Konferansı'nda anlaşmaya varılan uluslararası yönetim ilkesine mani olmayacaktır.
- 3-) Seyrüsefer konusunda gemilerle Mısır arasındaki iletişimin idamesini sağlamak amacıyla bir idare komitesi kurulacaktır.
- 4-) Kanaldan geçişin mümkün olmadığı durumlarda gerekli tedbirleri alma ehliyetine sahip bir icra komitesi kurulacaktır.
- 5-) Birliğin üyesi olan devletler, kanaldan geçişte birlik hizmeti almakla yükümlü olmayacaklardır.
- 6-) Birlik bütçesi oluşturmak için birliğe katılmak isteyen devletlerden ücret tahsil edilecektir.

Görüşülen planın maddeleri devletleri adına konferansa katılan kişileri karar verme konusunda büyük bir sıkıntıya sokmuştur. Çünkü planı kabul ettiklerinde karşılıklarına çıkacak her türlü ağır yükü de milletleri adına kabul etmiş olacaklardı. Ayrıca bu plana karşılık Nasır'ın kanaldan geçisi tamamen kapatmasından kaygı duymuşlardır. Ancak yine de

⁴⁰¹ *Ayin Tarihi*, Sayı: 272, Eylül 1956, s. 189.

⁴⁰² "Süveyş: İkinci Bir Konferans", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 124, Ankara, 22 Eylül 1956, s. 20.

⁴⁰³ Dulles'in ortaya attığı plan, keskin ve geniş hatlarla ortaya atılmış bir plan değildi. Söz konusu planın taslak boyutundan çıkıp başarıya ulaşabilmesi için üyelerin ağır taahhüt altına sokulmaması gerekliydi. : *Ayin Tarihi*, Sayı: 272, Eylül 1956, s.s. 188-189.

⁴⁰⁴ "Süveyş: Heyecansız Konferans", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 135, Ankara, 29 Eylül 1956, s. 16.

konferansta genel hatlarıyla Onsekizliler cephesi lehine kayda değer bir karar almışlar ve Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği olarak bilinen bir teşkilat meydana getirmişlerdir.⁴⁰⁵

3.3.5.4. Sorunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne Nakli

Esasen İngiltere ve Fransa krizin çözümünü erteleyeceği düşüncesiyle o tarihlere kadar BM'nin kapısını çalmayı düşünmemişlerdir. Ayrıca Güvenlik Konseyi'ndeki karar kabul prensibi doğrultusunda bir karar geçirmekte zor bir durumdu. Çünkü Sovyetler'in veto seçeneğini kullanmasını kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirmişlerdi.⁴⁰⁶ Ancak Birinci ve İkinci Londra Konferanslarından tatminkâr bir sonuç elde edilememesi İngiliz ve Fransız toplumlarından baskı gelmesine yol açmıştır. Böylece İngiltere ve Fransa BM Güvenlik Konseyi'nin yolunu tutmak zorunda kalmışlar ve Konsey 5-12 Ekim tarihlerinde toplanmıştır. Nitekim çok geçmeden Mısır, İsrail gemilerinin kanaldan geçişlerine izin vermeyecek olduğu bir karar almış ve benimsediği bu karardan dolayı Güvenlik Konseyi'nde kınanmıştır.⁴⁰⁷ Mısır'ın İsrail'e karşı kanalı kapatma kararı, İngiltere ve Fransa'nın konferanslarda sık sık altını çizdiği ve bu doğrultuda kararlar aldirmaya çalıştığı "Mısır'a güvenilmeyeceği" ile ilgili attığı nutukların yersiz ve manasız olmadığını göstermiştir.

İngiltere ile Fransa konuyu Güvenlik Konseyi'ne taşımanın gereksiz olduğu konusunda da haklı çıkmışlardır. Çünkü Nasır, Mısır'ın kanalı İsrail'e kapatması karşısında konseyin kınamasına aldırış etmemiş ve almış olduğu kararda herhangi bir değişiklik yapmamıştır.⁴⁰⁸

Güvenlik Konseyi'ndeki görüşmeler, iki kısım halinde ele alınmıştır. Birinci kısım oluşturan "Altı Prensip" Mısır Dışişleri Bakanı'nın da desteğiyle kabul edilmiştir. Ancak prensipler üzerinde anlaşmaya varılmasına rağmen sorun net bir şekilde çözülmüş değildi. Durumu tam olarak aydınlığa kavuşturmayan prensipler şunlardır:

1-) Tüm ülkelere Süveyş Kanalı'nı kullanma izni verilmeli; hiçbir siyasi veya teknik konuda kısıtlama uygulanmamalıdır.

2-) Mısır'ın hükümlerlik haklarının bilincinde olarak davranılmalıdır.

⁴⁰⁵ Erhan ve Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 627.

⁴⁰⁶ *Ayin Tarihi*, Sayı: 272, Eylül 1956, s. 177.

⁴⁰⁷ "Süveyş: Eski Davada Yeni Safha", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 126, Ankara, 6 Ekim 1956, s.s. 16-17.

⁴⁰⁸ "Süveyş: Sönen Ümitler", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 128, Ankara, 20 Ekim 1956, s. 22.

3-) Süveyş Kanalı'nın işletilmesi, diğer ülkelerin izlediği siyasetlerden farklı görülmeli ve buna yönelik değerlendirilmelidir.

4-) Kanalı kullanma karşılığında ödenecek ücretler, Mısır'la diğer ülkeler arasında gerçekleştirilecek müşterek bir ortamda belirlenmelidir.

5-) Kanaldan sağlanan kazançların yeterli bir kısmı kanal için harcanmalı ve gelişimine katkıda bulunulmalıdır.

6-) Kanal Şirketi ile Mısır yöneticilerinin yaşayabileceği anlaşmazlıklar hakemlik vasıtasıyla giderilmelidir.⁴⁰⁹

Altı Prensipten maddeleri analiz edildiğinde görülmektedir ki, bazı konularda anlaşmaya varıldığı gibi sorunun tam manasıyla çözümü üzerinde bir yöntem bulunamamıştır. Ne İngiltere ve Fransa ne de Mısır kanal üzerinde istediği emellere ulaşamamıştır.

Konferansta görüşülen ikinci kısımda söz alan Selwyn Lloyd ve Pineau, konseyi Londra'da alınan Onsekizliler kararını kabule ve kanaldan geçiş serbestliğini teminat altına almaya davet etmişlerdir. Ayrıca Mısır'ın da Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği ile işbirliği yapması için çaba göstermesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Ancak sorunun sulhe kavuşturulması umutları, Sovyet Rusya'nın veto yetkisini kullanmasıyla tükenmiştir⁴¹⁰. Nitekim krizin çözümü BM yoluyla da sağlanamamıştır.

3.4. 1956 Süveyş Savaşı ve Sonucu

Süveyş Krizi devam ederken, krize ek olarak Arap-İsrail hudutlarında da tam bir kaos ortamı hâkim olmuştur. Bölgedeki Arap devletleri arasında İsrail'in saldırı hazırlığı yaptığı ve bunu her an fiiliyata dökebileceği konusunda dedikodular yayılmıştır. İsrail ise bu dedikoduları yalanlamış ve Arapların Sovyet Rusya'dan silah temin ederek gerginliği arttırdıklarından yakınmıştır. Ayrıca Süveyş konusunun çözümü için uğraşan devletlerden tek isteğinin krizi sulh yoluyla neticelendirmeleri olduğu arzusunda bulunmuştur. Ancak Arap devletleri Süveyş Krizi üzerine yoğunlaşmış olan devletlerin gündemini başka yöne çekmek maksadıyla, Ürdün üzerinden İsrail sınır boylarına baskınlar düzenlemiştir. Bunun

⁴⁰⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 86.

⁴¹⁰ "Süveyş: Şepilofun Vetosu", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 128, Ankara, 20 Ekim 1956, s.s. 23-24.

üzerine İsrail de Ürdün'e karşı çok miktarda zayıat verdirdiği karşı saldırılarda bulunmasına rağmen, bu saldırıları tam manasıyla Arap-İsrail savaşına dönüşmeden durdurmuştur.⁴¹¹

Uluslararası kamuoyunda anlaşmazlık hâkimken cereyan eden Arapların İsrail'e yönelik bu tavrı, emelleri her ne olursa olsun İsrail'e olan kinlerinin her zaman diri olduğunun ve İsrail'i haritadan silmek düşüncelerinin de daima akıllarının bir köşesinde bulunduğunun göstergesi olmuştur. Hatta bu düşüncelerin dışarıya vurulmasını sağlayan Mısır menşeli "Arapların Sesi" adlı radyo, *"İsrail, Arap topraklarında uzun zaman barınamayacak ve haydutlarla kurbanları arasında müzakereler cereyan etmeyecektir"*, *"Mısır size karşı kullanılmak üzere milyonlarca komando hazırlamaktadır"*, *"Gece gündüz ölümle karşı karşıyasınız, çünkü Fedailerimiz topraklarınızın her köşesine sızmıştır"*⁴¹² şeklinde, İsrail'e yönelik bitmek bilmeyen tehditkâr ithamlarda bulunmuştur. Dolayısıyla bu kadar tehdit mesajları karşısında İsrail'in de boş durmaması çok doğal bir hareketti.

İsrail'in giriştiği karşı saldırılar ise, Orta Doğu anlaşmazlıklarının birbirilerine adeta pamuk ipliğiyle bağlı olduğu böylesine bir dönemde, tehditlere ve kışkırtmalara maruz kalması bakımından mazur görülebilir. Çünkü Arapların yaptığı gibi, İsrail'in Arap coğrafyasında var ya da yok olmasının bu süreçte tartışılması uygun değildi. Bakıldığında İsrail 1948 yılında kurulmuştu. Geçmişinde belki de hiçbir toplumun çekmediği kadar acılar çekmiş, nereye gitse dışlanmış, anti-semitizme maruz kalmış, oradan oraya sürülmüş bir toplumun huzuru, İsrail'in kurulmasından itibaren, onun varlığına bağlı olmuştur. Söz konusu toplumun yaklaşık iki milyonluk nüfusunun ayrı ayrı hepsinin Arapların bu denli saldırı ve tehditlerine maruz kalması karşısında, yok olmayı beklemeden saldırılara karşılık vermesi, var olma gayesinin bir sonucudur.

Yaşanan son Arap baskınları İsrail'i kendi menfaatleri doğrultusunda çeşitli devletlerle ittifak yolları aramaya teşvik etmiştir. Kanalın millileştirilmesine engel olma gayesi güden İngiltere, Nasır'ın kanal politikalarıyla birlikte Cezayirli milliyetçilere destek vermesine öfkelenen Fransa'yla kanal üzerinde gerçekleştirmek istedikleri emellere diplomatik yollarla ulaşamayınca, çözümün İsrail ile Mısır arasında çıkacak bir savaş sayesinde sağlanabileceğini kararlaştırmışlardır.⁴¹³ İngiltere ve Fransa'nın bu düşüncesi, İsrail'in mumla aradığı ittifak yolları üzerine adeta bir güneş doğmasına yol açmıştır. Ayrıca İsrail, ittifakla beraber gireceği bir savaşta Mısır'ın kendi lehine maddeler içeren bir barış

⁴¹¹ "Orta Doğu: Dert Üstüne Dert", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 126, Ankara, 6 Ekim 1956, s. 18.

⁴¹² *Ulus Gazetesi*, 8 Kasım 1956.

⁴¹³ Göksoy, *a.g.e.*, s. 86.

antlaşmasını imzalayacağını ve bölgede geçmiş yıllara nazaran diplomatik elinin güçleneceğini düşünmüştür. Bununla birlikte, sınır boylarında yaşanan bitmek bilmeyen Arap baskınlarının İsrail'i iyice bunaltmasından dolayı, kazanılacak net bir zaferle güvenliği de sağlanabilirdi. Bunun üzerine İsrail liderleri Ben Gurion, Moşe Dayan ve Golda Meir çareyi gizlice Paris'in ihtişamlı bir semti olan Sevr'e gitmekte görmüşlerdir⁴¹⁴. Yapılan gizli görüşmeler neticesinde İngiltere, Fransa ve İsrail arasında 24 Ekim 1956'da Sevr Protokolü adıyla bir plan hazırlanmıştır. Planın içeriği ise şu şekilde belirlenmiştir: İlk saldırı, İsrail eliyle 29 Ekim günü gerçekleştirilecekti. Ardından İngiltere ve Fransa aracılığıyla itidal uyarıları yapılacak, çatışmayı sonlandırmalarını ve askerlerini kanalın iki yakasının 10 mil (16 km) ötesine çekmeleri gerektiğini belirteceklerdi. Ancak bu uyarılar, İsrail kuvvetlerinin kanal bölgesiyle temas kurmalarını engellemek amacıyla İsrail'in saldırıya başladığı günden bir gün sonra -yani 30 Ekim'de- yapılacaktı. Mısır bu uyarıları dikkate almayacağı için İngiltere ve Fransa, Mısır ile İsrail'in arasındaki davaya “polis vazifesi göreceğiz” nidalarıyla müdahil olup, 36 saatlik bir zaman diliminde Süveyş Kanalı'na kuvvetlerini yığacaklardı. Ardından Port Said, İsmailiye ve Süveyş, söz konusu devletler tarafından işgal edilecekti.⁴¹⁵

Esasen İngiltere ve Fransa gerek Orta Doğu gerekse Kuzey Afrika politikalarının önünde engel teşkil eden Nasır'a olayların en başından beri karşı olmuşlar, nefret duymuşlardır. ABD'nin frenlemelerine rağmen hiçbir zaman silahlı müdahaleyi masadan kaldırmamışlardır. Hatta Mısır'la ilgili görüşlerini bir hayli sertleştiren İngiltere Dışişleri Bakanı Macmillan, “eğer şimdi Nasır'la çatışmayı göze alamazsak İngiltere, Hollanda gibi ülkelerin konumuna düşer” demekten kendini alıkoyamamıştır⁴¹⁶. Ancak Mısır'a müdahale ortamının sağlanabilmesi için kendileri adına meşru bir zemin gerekliydi. Bu zemini yaratma görevine en uygun aday da Araplarla sürekli sürtüşme halinde olan İsrail layık görülmüş ve onun ön plana sürülmesi başlıca politika olarak belirlenmiştir.

Plan, zaman geldiğinde tam da kararlaştırıldığı gibi başlamıştır. İsrail, saldırıdan bir gün önce kendisine yönelik girişilen komando (fedayeen) saldırılarından, Mısır, Ürdün, Suriye'nin İsrail'i yok etmeyi düşündüklerini net olarak belirttikleri söylemlerde bulunmalarından ve Irak ordusunun İsrail sınırına yığınak yapmasından oldukça

⁴¹⁴ Araz vd. a.g.e., s. 995.

⁴¹⁵ Türel Yılmaz Şahin, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, (Dördüncü Baskı), Ankara: Barış Kitap, 2016, s. 113.

⁴¹⁶ Öymen, a.g.e., s. 113.

şikayetçiydi⁴¹⁷. Zaten Mart ayı içinde Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye'nin Arapların daha sıkı işbirliği içinde olmak gayesiyle bir anlaşma imzalamış olmaları İsrail'in endişelerini bir kat daha arttırmıştır. Hatta bu birlikteliklere Nisan ayında Yemen,⁴¹⁸ Mayıs ayında ise Ürdün⁴¹⁹ katılmıştır. İsrail Başbakanı Ben Gurion konuyla ilgili endişesini Tel Aviv Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada “*kısa süre içinde bize karşı bir Arap taarruzu başlayacaktır*” diyerek açıklamıştır. Gerçekleşeceğini düşündüğü saldırıya karşı ülkesini savunmak adına hem kıta Avrupası ülkelerinden hem de ABD'den yardım taleplerini dile getirmiş ve bu endişelerini sebep olarak göstererek seferberlik ilan etmiştir.⁴²⁰

Bu çerçevede İsrail, halihazırda bölgede çıkacak olan bir savaş düşüncesine sahip olarak, Batı'dan işbirliği ve destek yolları aramıştır. Gizlice yürütülen Sevr Görüşmeleri'nde İngiltere ve Fransa ile yapılan plan da İsrail için bulunmaz bir Hint kumaşı manası taşımıştır.

İsrail kuvvetleri seferberliğin ilanından 24 saat sonra Mısır sınırlarını aşıp, 29 Ekim günü Süveyş istikametine doğru 15 km derinliğe girmişlerdir. Bunun üzerine Eisenhower konuyla alakadar olmuş ve bölgedeki tebaasını derhal tahliye başlamıştır. Ayrıca ABD, İsrail'in bu beklenmedik hareketiyle 1950 anlaşmasını da yok saymış olduğunu belirtmiştir.⁴²¹ Nitekim Nasır, İngiliz ve Fransız saldırısı beklerken, İsrail saldırısı karşısında şaşkına dönmüştür.

İngiltere ve Fransa yetkilileri planda kararlaştırıldığı gibi hiç vakit kaybetmeden “çatışmaları bitirmeleri, her iki devletin kuvvetlerini kanaldan 10 mil geriye çekmeleri, geçiş serbestisini garanti altına almaları ve Akdeniz'e açılan kapı olan Port Said ve İsmailiye'ye asker çıkarmalarına karşı gelinmemesini” içeren bir ultimatom vermişlerdir. Ultimatom ile ilgili fikir beyan edilmesini de yalnızca 12 saatlik bir süreyle sınırlandırmışlar ve tersi bir durumda müdahale edeceklerini bildirmişlerdir. Ardından ultimatom Nasır'a ulaşır ulaşmaz, sert bir ret cevabıyla karşılaşmışlardır.⁴²²

Nasır'ın ultimatomu reddetmesinden sonra İngiliz ve Fransız askerleri paraşütlerle Sina'ya inmeye başlamışlardır. Bir yandan İsrail karadan ilerleyişini sürdürürken, diğer

⁴¹⁷ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

⁴¹⁸ *Ayın Tarihi*, Sayı: 269, Nisan 1956, s. 310.

⁴¹⁹ *Ayın Tarihi*, Sayı: 270, Mayıs 1956, s. 337.

⁴²⁰ “Dünyadan Akisler: İsrail”, *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 98, Ankara, 24 Mart 1956, s. 13.

⁴²¹ *Hürriyet Gazetesi*, 30 Ekim 1956.

⁴²² “Süveyş: İsrailin Önünde”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 181, Ankara, 10 Kasım 1956, s. 13.

yandan Batılı iki büyük güç askeri üsleri bombalamıştır. Sivillerin yaşadığı yerlere düşen bombalar, birçok sivilin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Böylesine güç dengesinden bir hayli uzak, adaletsiz bir savaşta Mısır ordusu müthiş bir direniş göstermiştir. Yüzlerce sivil vatan savunması adına her türlü fedakârlıkta bulunmuştur. Ayrıca o dönem Mısır'ın Arap halkları içinde en ciddi yakınlık içerisinde bulunduğu Suriye, kendi sınırları içinden geçen petrol boru hatları ve pompa istasyonlarını kullanılamaz hale getirerek Mısır'a destek olmuştur. Bu sayede yalnızca olayın tarafları değil, tüm Avrupa yüzyüze kaldıkları petrol bunalımının endişesini yaşamıştır. Ancak bu durumdan en büyük zararı Irak ve Suriye görmüştür.⁴²³ Suriye'nin dışında kaldığı diğer Arap devletleri, İsrail'in iki büyük gücün gölgesine sığındığını söylemekten başka bir şey yapmamışlardır. Esasen bu durum Arap Birliği itibarının da derin bir yara alması anlamına gelmiştir. Çünkü Arap Birliği tarafından fiili savaş tam olarak başlamadan önce atılan tehdit nutukları söylem düzeyinde kalmış ve imzalanan işbirliği antlaşmalarının da içi boş çıkmıştır.

Savaşın kendisini zora sokan olağan akışı üzerine gerilla mücadelesi için çöle çekilen Nasır, CIA'nın Orta Doğu temsilcisi Miles Copland'dan ABD'nin onu destekleyeceği haberini almıştır.⁴²⁴ Ardından ABD, Sovyetler'den daha çabuk davranarak olaya dâhil olmuş ve konuyu Güvenlik Konseyi'ne getirip, İsrail'in 1949 sınırlarına dönmesini istemiştir. Bu teklif, Fransa ve İngiltere tarafından veto edilmiştir. Kısa bir süre sonra Yugoslavya'nın çağrısıyla Genel Kurul toplanarak, İsrail'den kanalın 10 mil doğusuna çekilmesini ve uluslararası bir polis kuvvetinin kanala yerleştirilmesini istemiştir. İsrail'in, Fransa ve İngiltere tarafından verilen bu ultimatoa cevabı, Mısır'ın kabul etmesi şartıyla kendisinin de kabul edeceği olmuş, ancak Mısır ultimatomu kesin bir surette reddetmiştir.⁴²⁵

Bunun üzerine yaşanan şiddetli çatışmalardan sonra, Gazze Şeridi de İsrail'in kontrolüne geçmiştir. Dolayısıyla Sina ele geçirilmiş, Tiran Boğazı'na dayanılmış ve Sovyetler'in silahlandığı Mısır ordusu feci şekilde bozguna uğramıştır.⁴²⁶ Bu esnada İngilizler Port Said'e, Fransızlar da Port Fuad'a bütünüyle hâkim olmuşlar ve kanalı ele geçirmişlerdir.

⁴²³ Akşın, *a.g.e.*, s. 359. ve *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 328.

⁴²⁴ Akın, *a.g.e.*, s.s. 154-155.

⁴²⁵ Araz vd. *a.g.e.*, s. 995.

⁴²⁶ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 89.

İngiltere ve Fransa'nın böylesine gizli kapaklı ve cesaret sahibi görünüşlerinin arkasında Sovyetler'in Polonya ve Macaristan'daki ayaklanmalarla meşgul oluşu vardı. Ancak Macar ayaklanması düşündüklerinden çabuk bastırılmış ve Sovyet Başbakanı Bulganin'in İngiltere, Fransa ve İsrail Başbakanlarına tehdit mesajları gecikmemiştir. Bulganin mesajlarında, Sovyetler'in Orta Doğu'daki saldırıyı güç kullanarak engellemeye odaklandığını ve savaşın Üçüncü Dünya Savaşı'na sebebiyet verebileceğini ifade ettikten sonra, Fransa ve İngiltere'ye füze saldırılarında bulunabileceğini *"Ya, sizden de kuvvetli devletler sizin Mısır'a yaptığınız gibi size, mesela güdümlü mermilerle saldırırsa?"* sorusuyla ortaya koymuştur.⁴²⁷ Bu soru, direkt olarak Mısır'a saldırıda bulunan ülkelere yöneltilmiş çok açık bir tehdit olarak belirmiştir.

Zaten o dönem İngiltere'deki İşçi Partisi'nin rehberlik ettiği, sayıları yirmi bin civarındaki savaş karşıtı halk Londra'da Trafalgar meydanında sürekli eylem yapmakta ve ağızlarında sadece iki cümle yankılanmaktaydı: *"Savaş istemiyoruz"* ve *"Eden istifa!"*.⁴²⁸ Anlaşılabileceği üzere, İngiltere'de halkın hükümete karşı tepkisi, savaşa olan tutumlarından dolayı çılgın gibi büyümekteydi.

Bu süreçte ABD de müttefiklerinin saldırgan politikalarından huzursuz olmuştur. Bu doğrultuda ülkelerin saldırgan politikalarından fayda sağlamalarına izin vermeyeceğini olaylara karşı takındığı tavırlarda göstermiştir.⁴²⁹ Ayrıca Eisenhower, Sovyetler'in olaya bakış açısının gayet ciddi ve sert oluşundan dolayı 6 Kasım'da İngiliz Başbakan Eden'i telefonla aramış, BM ateşkesini kayıtsız-şartsız acilen kabul etmesi gerektiğini söylemiştir. İngiltere açısından kendi iç toplumsal yaşamındaki savaş karşıtı eylemler, Sovyet tutumları ve ABD'den gelen söz konusu telefon, uzlaşmayı zorunlu kılmış ve aynı gün ateşkesi kabul etmiştir. Fransa da mecburen ateşkesi kabul etmek zorunda kalmıştır. İsrail ise ateşkesi zaten daha önceden kabul ettiğinden dolayı, Süveyş Savaşı 7 Kasım'da tamamen sonlanmıştır.⁴³⁰

⁴²⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 255. ve "Süveyş: Rus Notaları", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 181, Ankara, 10 Kasım 1956, s. 13.

⁴²⁸ "Süveyş: Müttecaviz Demokrasiler", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 181, Ankara, 10 Kasım 1956, s.s. 12-13.

⁴²⁹ Cleveland, *a.g.e.*, s. 347.

⁴³⁰ Şahin, *a.g.e.*, s. 115.

Bu dönemde Sovyet Rusya, Komünist Çin'den 260 bin kuvveti Nasır'a yardım için gönderme konusunda söz almıştı.⁴³¹ Buradan hareketle, eğer İngiltere, Fransa ve İsrail ateşkesi kabul etmeselerdi, Üçüncü Dünya Savaşı'nın Orta Doğu'dan patlak vermesinin çok büyük bir ihtimal olduğu anlaşılmaktadır.

Nihayetinde İngiltere ve Fransa derhal Mısır'dan çekilmeye başlarken, İsrail'in Sina'dan tamamen çekilmesi 8 Mart 1957'ye kadar uzamıştır. Ancak Dag Hammarskjöld boşalan yerlere polis kuvvetinin yerleştirilmesi konusundaki çalışmalara ateşkes kabul edilir edilmez başlamıştır. Bu sayede General Burns'ün başında olduğu kuvvetler kanal bölgesine yerleşmiştir.⁴³²

Nasır'ın bu sürece kadar yaşanan olaylar sonucunda uluslararası polis gücünün kanala intikalini kabul etmesi, BM'nin kararlarına uymak veya İngiltere-Fransa-İsrail üçlüsüne boyun eğmek gibi görünse de, öyle değildi. Nasır bu dönemde ABD'nin yapılması gerekenler listesini uygulayarak maruz kaldığı durumdan çıkabileceği en karlı şekilde çıkabilmenin yollarını aramıştır. Zaten olayların üzerinden uzun bir zaman geçmeden tarihler 24 Nisan 1957'yi gösterdiğinde bir bildiri neşretmiş ve 10 Nisan'da yeniden trafiğe açılan Süveyş Kanalı üzerindeki egemenlik vaziyeti açıklamıştır. Buna göre, 1888 Sözleşmesi'nin yürürlükte olduğunu vurgulamış, kanalın yönetiminin Mısır tarafından 26 Temmuz 1956'da kurulmuş olan Süveyş Kanal Makamı tarafından sağlanacağını belirtmiştir. Bu hususta artık İngiltere ve Fransa için duruma razı olmak kaçınılmaz olmuştur. İngiltere, Fransa ve İsrail'in Paris yakınlarında gizli görüşmeler sonucu kararlaştırdıkları planın suya düşüşüyle Orta Doğu'ya sıçrayan su birikintileri, bazı şeylerin batmasına bazı şeylerin de çıkmasına sebep olmuştur. Buna göre savaşın getirdiği sonuçları maddeler halinde şu şekilde değerlendirmek mümkündür:⁴³³

1-) Nasır'ın savaşta aldığı yenilgi, siyasal açıdan tam karşıt bir seyir izleyerek müthiş kazanımlara sebep olmuştur. Savaşla birlikte Nasır, hem Mısır'ın hem de Arap dünyasının en etkili lideri haline gelmiştir.

⁴³¹ "Süveyş: Nasır'ın Yeni Ümitleri", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 133, Ankara, 24 Kasım 1956, s. 18.

⁴³² Şahin, *a.g.e.*, s. 115.

⁴³³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 90. ve Cleveland, *a.g.e.*, s. 347.

2-) Mısır her şeyin ötesinde kanal üzerinde tam denetim sağlamış ve İngiliz üslerini ele geçirmiştir. Dolayısıyla buradaki İngiliz ve Fransız taşınmazları da Mısır kullanımına açılmıştır.

3-) İsrail, ordu gücünü ve sahip olduğu teçhizat yapısını bir kez daha ispatlamış olsa da, Avrupalı devletlerin maşası olduğu düşüncesi sadece Arap Orta Doğusu'nda değil, dünyanın çeşitli yerlerinde de yayılmıştır.

4-) İsrail-Mısır sınırına BM askerinin yerleştirilmesi İsrail'in en büyük kazanımıdır. Böylece İsrail'in bir baskına maruz kalması zorlaşmış ve az da olsa güneybatıdan duyduğu güvenlik kaygısı giderilmiştir.

5-) Avrupalı devletlerin izlediği saldırgan politikalar neticesinde vakit onlar için artık Orta Doğu pistinden ayrılma vakti olmuştur. Bu ayrılışı ABD'nin doldurmak istemesiyle Eisenhower Doktrini'ne giden yol açılmıştır.

6-) Savaş sürecinde Sovyetler'in Mısır'a yönelik gerek silah desteği gerekse de Üçüncü Dünya Savaşı'nı göze alarak yanında oluşu, Araplar nezdinde Sovyet sempatisini arttırmıştır. Böylece Sovyet Rusya Orta Doğu'da artık bir oyun bozucu değil, oyun kurucu aktörlerden biri haline gelmiştir.

7-) Savaştan sonra ABD'nin bölgedeki yer kapma çabası, Sovyetler'e yönelik artan Arap sempatisiyle kesişecek ve Orta Doğu bu iki süper gücün mücadele alanı haline gelecektir.

3.5. 1956 Süveyş Krizi'nde Türk Dış Politikası

3.5.1. Süveyş Krizi Bağlamında Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi: Batı İttifakına Bağlılık

İnsanlık tarihinden beri karşılaşılmak durumunda kalınan uluslararası gelişmelerin çoğu, gelişmelere taraf olan devletlerin birbirine benzer çıkarlarıyla ve karşılıklı ilişkilerinin sonuçlarıyla iç içe olmuştur. Dolayısıyla bu gelişmeler, birbirilerine bir zincirin halkaları olarak kenetlenmiş bir vaziyettedir. Bu bakış açısıyla, Orta Doğu gelişmelerini diğer uluslararası gelişmelerden ve uluslararası ilişkilerden bağımsız, kendi başına ele almak

doğru olmayacaktır. Zaten Türkiye'nin Süveyş Krizi bağlamındaki dış politika uygulamalarının seyri de bu zincirin halkalarından ayrı bir vaziyette karşılığını bulmamıştır. Türk dış politikası, Türkiye'nin imkânlar dâhilinde çoğulcu olmaya çalışarak, diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle olan kısa vadedeki ilişkilerinin bir tezahürü olarak belirlenmiştir.

1951 yılında TBMM'de ABD'nin dünyayı egemenlik altına alma gayesi güttüğü bilinmekte ve bununla mücadele edilip, ekonomik desteklerinin köleleştirici emellerinden kaçınılmanın altı çizilmekteydi⁴³⁴. Ayrıca Orta Doğu'nun bütünüyle Sovyet tesiri karşısında cephe almasını sağlamanın yanında, mücadele yanlısı hareket planlamasının hızlıca yapılabilecek bir şey olmadığı ve bölgenin birincil sorunun da bu olmadığı belirtilmekteydi.⁴³⁵ Yani Orta Doğu Komutanlığı Projesi'nin başarıya ulaşamayacağı Türkiye tarafından henüz 1951 yılında tahmin edilmekteydi. Ancak yine de Türkiye için İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarından beri güvenlik ve denge unsuru arayışı, mecburen kollektif bir ittifak sistemine dâhil olmasını gerektirmiştir⁴³⁶. Nitekim Türkiye'nin olaylara yönelik dış politika uygulamaları, öncelikle bu perspektiften gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin 1951 yılında TBMM'deki ABD ile ilgili söylemi 1956'ya geline süreçte oldukça değişmiştir. Bu dönem aralığında ABD'ye yönelik güzelleme sıfatları birbiriyle yarıştırmış, dost, kardeş, müttefik nitelemeleri ardı ardına sıralanmıştır. Bunun başlıca sebebini, hissettiği güvenlik endişelerine ek olarak, amacı her ne olursa olsun o dönem ihtiyaç duyduğu ekonomik yardımlar teşkil etmiştir. ABD, özellikle 1950'li yılların başından beri Sovyet tehdidi kapsama alanında bulunan devletlere mali ve askeri yönden diri tutulmaları maksadıyla, oldukça geniş bir yardım tertip etmiştir. Türkiye'nin güvenliği de dünya sulhünün güvenliği manası taşıdığı için, yine amacı her ne olursa olsun Türkiye bu yardımların tadına ekseriyetle erişmiştir. 30 Haziran 1955 tarihine kadar ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımların toplamı 601.025.000 dolar boyutuna ulaşmış ve bu rakamlar o dönemin Türkiye'si için çok şey ifade etmiştir.⁴³⁷

Türkiye'nin İsrail'i tanımasının ardından, aralarındaki ticari ilişkiler 4 Temmuz 1950'de yapılan "Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları" ile başlamıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye-İsrail ilişkileri ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi istikrarlı bir gelişim içerisine

⁴³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IX, Cilt: 10, Toplantı: 2, Birleşim: 6, 19 Ekim 1951, s. 8.

⁴³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IX, Cilt: 10, Toplantı: 2, Birleşim: 6, 19 Ekim 1951, s. 33.

⁴³⁶ Armaoğlu, (Amerikan Belgeleri ile) Ortadoğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'ne (1951-1955), s. 193.

⁴³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 40, 21 Şubat 1956, s. 388.

girmiştir. 17 Aralık 1953'te Ankara'da bir ek protokol daha imzalanmış ve 840 bin dolar olan kredi haddi, 1.500.000 dolar seviyesine yükseltilmiştir.⁴³⁸ Dolayısıyla Türkiye, güvenlik-ticaret dengesini kurabilmek adına İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiş, ancak temkini de elden bırakmamıştır. Buna rağmen İsrail, Türkiye'nin kendisine yönelik dış politika uygulamalarını uzun bir süre net çizgilerle saptayamamış ve belirsiz olarak değerlendirmiştir⁴³⁹. Ancak İsrail ile kurulan ilişkiler, İsrail'in bölgede duyduğu güvenlik endişeleri hesaba katıldığında İsrail açısından çok önemli olmuştur. Bu doğrultuda 1954 Nisanı'nda İsrail'in kuruluşundan beri Türkiye ile arasında ilk kez askeri olarak "nitelendirilebilecek" bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayı "nitelendirilebilecek" olarak belirtmemizde ki kastımız, anlaşmanın sade bir ikili anlaşma değil, ikili ticareti arttırmaya yönelik bir boyutunun da olmasından kaynaklanmıştır. Anlaşma en temelde Orta Doğu'ya yönelik bir saldırı girişimine karşı ortaklaşa savunma yapmayı ve Arap-İsrail sorununda Türkiye'nin arabulucu bir rol oynamasını esas almıştır.⁴⁴⁰ Görüldüğü üzere bu süreçte Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ve askeri ilişkiler bir hayli mesafe katetmiştir. Çünkü Türkiye, bölgede Araplar ile İsrail arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklara karşı oldukça realist bir tavır takınmış ve denge kurmaya çalışmıştır⁴⁴¹. Ancak Türkiye'nin Araplara nazaran İsrail ile artan ilişkileri, İsrail'in çevresindeki ateş çemberinin en kızgın olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Hatta bu durumu Manisa Mebusu Hikmet Bayur, "*onu kuşatan abluka çemberini Orta Doğu'da kıran devletiz*"⁴⁴² diyerek açıklamıştır. Türkiye'nin İsrail'e yönelik bu bakış açısının nedenine gelince, Demokrat Parti hükümetinin ABD ve İngiltere'nin başını çektiği Batılı ülkeler ile hem iktisadi hem de güvenlik kaygılarından dolayı ittifak arayışında olduğu bir süreçte, İsrail'i mevcut durumuna fayda sağlayabilecek bir ülke olarak değerlendirmesinin katkısı çok olmuştur. Demokrat Parti, esasen NATO'ya eşit üye olarak kabul edilmesi konusunda Yahudi Lobisi vasıtasıyla ABD'nin yardımını alabilmek adına İsrail ile diyaloglarını arttırmaya yönelik bir dış politika takip etmiştir.⁴⁴³

Yine bu süreçte Adnan Menderes öncülüğündeki Demokrat Parti, Batı ile ittifak kurabilmenin yollarını istikrarlı bir şekilde arayarak, ülkeyi bir savunma topluluğu olan

⁴³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 12, İçtima: 2, İnikat: 75, 11 Haziran 1956, s. 140.

⁴³⁹ Ofra Bengio, *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, (Çev. Filiz Kaynak Dışkaya), İstanbul: Erguvan Yayınevi, 2009, s. 153.

⁴⁴⁰ Yaşar Canatan, *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 140.

⁴⁴¹ Bengio, *a.g.e.*, s. 153.

⁴⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 12, İçtima: 2, İnikat: 75, 11 Haziran 1956, s. 278.

⁴⁴³ Arda Baş, "1958 Türkiye-İsrail Periferik Anlaşması", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 20, 2018, s. 19.

NATO'ya entegre edebilmiştir. Bundan sonra da dış politika yine yardım talepleri çerçevesine oturtularak NATO ile aynı temel üzerine inşa edilmiştir.⁴⁴⁴

Türkiye'nin Sovyet tehlikesine karşı askeri ittifaklarla bütünleşme politikasının NATO'dan sonraki ikinci adımı Balkan Paktı'na üyeliği olmuştur. Türkiye Balkan Paktı'nı yalnızca Balkan coğrafyasıyla sınırlı görmemiştir. Pakt aracılığıyla, Sovyetler'e Akdeniz yolunu kapadığını, yani komünizmin Afrika kıtasına direkt olarak nüfuz etmesini engellediğini ve yine komünizme Orta Doğu'daki petrol yollarını kapadığını düşünmüştür. Bu süreçte Türk kuvvetlerinin esas görevi, Orta Doğu'da Kore benzeri bir gelişme yaşanırsa, yani güçlü ve nüfuzlu komünist bir devletin bizzat olaylara karışmadan ve namlunun ucuna kendisini koymadan bu şekilde bir iş yapmaya yeltenirse, bu duruma karşı koymak olarak ifade edilmiştir.⁴⁴⁵ Bu hususta Balkan Paktı metnine göre, bir üyenin savaşa yüzleşmesi karşısında diğer üyelerin de derhal bu sorumluluk altına girmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Türkiye nazarında Türk kuvvetleri üzerine yüklenen esas görevler, aynı zamanda Yunanistan ve Yugoslavya kuvvetlerinin de başlıca görevleri olarak karşılık bulmuştur. Buradan hareketle Türkiye'nin, Sovyetler'in Arap-İsrail gelişmelerinin yaşandığı Orta Doğu bölgesine müdahale edebilmesi noktasında, Balkan Paktı'nı önemli bir duvar olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin 1950'lilerin ilk yıllarında NATO temelinde gerçekleştirilen, beraberinde Balkan Paktı temelinde geliştirilen dış politika uygulamalarına, Menderes'in olayları algılamasından kaynaklı doğal bir partneri olarak Türkiye-İsrail ilişkileri eşlik etmiştir. Türkiye ile İsrail'in kurmuş olduğu diyaloglarını arttırmada, etrafı kendine nefret duyguları besleyen Arap ülkelerince sarılmış olan İsrail'in aynı coğrafyayı paylaştığı laik, demokratik, hukuka önem veren ve aynı zamanda Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin Orta Doğu'daki kıymetini farketmesi önemli olmuştur. İki ülkenin birbirinden karşılıklı beklentileri ve bu beklentilerin bir getirisi olan dostane ortam, Türkiye'nin Bağdat Paktı çerçevesinde Irak ile aynı masaya oturmasına kadar devam etmiştir.⁴⁴⁶ Bağdat Paktı, sadece kuruluş gayesine bağlı kalarak, "Kuzey Kuşağı" çerçevesinde Sovyetler'in Orta Doğu'daki nüfuzunu kırabilseydi, hiç kuşkusuz çok daha yararlı olabilirdi. Ancak Bağdat Paktı, özündeki "Kuzey Kuşağı" hattının sınırlarını aşarak, bölgenin yapısını değiştirmeye kalkışmış, Türkiye de buna çanak tutmuştur. Bunun başarıya ulaşabilmesi için ilk koşul, Arap Birliği'ni etkisiz

⁴⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 40, 21 Şubat 1956, s. 410.

⁴⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 8, İçtima: 2, İnikat: 15, 16 Aralık 1955, s. 320.

⁴⁴⁶ Çağrı Erhan, "Hilal ve Sion Yıldızı Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü ve Bugününe Kısa Bir Bakış", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 202, Ağustos-Eylül 1997, s. 32.

kılıp, kendisiyle ikame edebilmesiydi. Oysa hem Bağdat Paktı'nın hem de Arap Birliği'nin kuruluş felsefesi birbirinden çok farklıydı. Arap Birliği, başta İsrail'e olmak üzere Batı'nın bölgedeki çıkarlarına karşı, Bağdat Paktı ise, Sovyetler'den duyduğu endişeleri hesaba katarak kurulmuştur. Bu çerçevede Bağdat Paktı, Arap Birliği'ni saf dışı edemediği için başarılı olamamıştır.⁴⁴⁷ Ayrıca Bağdat Paktı içinde Türkiye'nin üstlenmiş olduğu rol, ulaşmayı arzuladığı hedefler ve İngiltere ile yakın ilişkilerinin tazelenmesi, birtakım Arap ülkeleriyle yakınlaşmasına neden olurken, İsrail'in yanında pakt dışında kalan Arap ülkeleriyle arasının açılmasına yol açmıştır.

Bu süreçte Türkiye, NATO'dan ayrı olarak Arap ülkeleri ile komünist tehlikeye karşı Batı'nın organize ettiği güvenlik konseptli ittifaklara da dâhil olmak istiyordu. Türkiye'nin İsrail ile her türlü ilişkisini geliştirmek ve Arap ülkeleriyle de temelde güvenlik organizasyonlarında yer almak şeklinde özetlenebilecek Orta Doğu uygulamalarının bu amaçlara erişebilmesi mevcut Arap-İsrail uyuşmazlık, anlaşmazlık veya çatışmasının adı her ne olursa olsun böylesine durulmaz bir seyir izlerken mümkün görünmüyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin İsrail ile hiçbir ortak noktada buluşamayan Irak ile oluşturduğu ve İsrail'i adeta tecrit eden Bağdat Paktı, Türkiye-İsrail yakınlaşmasının ilk ciddi uzaklaşma adımı olmuştur. İsrail, Türkiye'nin bu politikasından dolayı, bölgede kendi aleyhine gelişen olayların aktörleri arasına Türkiye'yi de eklemiştir. Ancak Türkiye, İsrail'in değerlendirmeleri gibi kendi aleyhine gelişen olayların aktörlerinden biri olmamıştır. Devletler arası ilişkilerde nasıl ki ön planda olan “çıkarlar” ise, Türkiye de kısa vadedeki bölge çıkarlarını hem Batı hem de Irak'ın yer aldığı Bağdat Paktı'nda görmüştür. Bu hususta Irak gibi Arap ülkeleriyle yakınlaşırken, yine Arap ülkelerinden olan Mısır ve Suriye ile ilişkiler giderek zayıflamıştır. Türkiye bu süreçte Orta Doğu politikalarını uygularken Batı ve Araplarla ortak buluşma noktası olan Bağdat Paktı'nı ön planda tutmuştur. Hatta bu durumun en bariz göstergesi söz konusu Süveyş olunca da artarak devam etmiştir. Süveyş'le ilgili konuşan Başbakan Menderes, İngiltere'nin Süveyş sorununda aldığı pozisyonun “*hür dünyanın ileri karakolunu muhafaza etmek*” olduğunu açıklamıştır⁴⁴⁸. Ancak Süveyş sorununa yaklaşımını belirleyen Türkiye, terazinin bir tarafına kendi çıkarlarını, diğer tarafına ise maruz kaldığı düşmanca atıfları koymayı elzem olarak değerlendirmiş ve ikisi arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Nitekim Arap ülkelerinin Nasır'ı desteklemesi nedeniyle İsrail Büyükelçisi'ni geri çağıran Türkiye, böylece Araplara karşı havuç uzatmayı da ihmal etmemiştir.

⁴⁴⁷ *Ulus Gazetesi*, 13 Kasım 1956.

⁴⁴⁸ Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955)”, s. 219.

Süveyş Krizi'nde Türkiye'nin olaya bakış açısı, aynı yıllarda yaşanan "Kıbrıs Meselesi" ile de derinden bağlantılıdır. Yunan Parlamentosu'nda alınan kararla, dünya parlamentolarına "*Kıbrıslı Türkler'in adadaki Rumlara karşı terör faaliyetlerinde bulunmaktadır*" içerikli protesto telgrafları göndermiş ve desteklerini istemiştir. Bandung Konferansı ertesinde Cezayir meselesine takındığı tavırdan dolayı üçüncü bir yol olarak beliren ülkelerle arası iyice açılan Türkiye, BM'de Arapların –başta da Mısır'ın- desteğinden mahrum kalmıştır.⁴⁴⁹ Türkiye'nin Cezayir meselesinde BM kanalıyla Fransa'yı desteklemesi, Bandung dönüşünde Türkiye ile bağlantısızlar arasındaki umutların kaybolmasına yol açmıştır.⁴⁵⁰ Çoğunluğunu bağlantısızların oluşturduğu 14 ülke, Cezayir konusunu BM'nin gündemine alabilmek için 26 Temmuz 1955'te girişimde bulunmalarına rağmen, Türkiye, Batı ülkeleriyle ortaklaşa hareket ederek, Cezayir konusunun gündeme getirilmesine aleyhte oy kullanmıştır. Bu süreçten sonra, mücadelelerinde Atatürk'ü rol model alan Cezayir ve bağlantısız kutbu oluşturan ülkeler, Süveyş Krizi'ne kadar çok yoğun bir şekilde Türkiye aleyhine bir duruş sergilemişlerdir.⁴⁵¹ Anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin İsrail, İngiltere, Fransa, ABD ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerine ek olarak, Cezayir meselesi de bu dönemde bağlantısızlarla ilişkilerin zayıflamasına sebep olmuştur.

Türkiye, bağlantısızlarla arasının açılmasına neden olmasına rağmen Kıbrıs'ın baş aktörlerinden olan İngiltere ile iyi ilişkiler tertip etmeye çalışmıştır. Türkiye ile İngiltere arasındaki görüşmelerde Kıbrıs ve Orta Doğu meseleleri birlikte ele alınmıştır.⁴⁵² İngiltere, Orta Doğu konularında Türkiye'nin desteğini ararken, Türkiye ise Kıbrıs konusunda İngiltere'yi küstürmek istememiş ve Orta Doğu konularında ağız birliği edilmiştir. Ayrıca İsrail de meseleye yönelik tavrını 1952'de açıklamıştır. Bu süreçte Türkiye ile mevcut ilişkilerini geliştirme arzusuna karşın yine bu seviyede Yunanistan'la ilişkilerin soğukluğu, İsrail'in meseleye bakışını belirlemiştir. İsrail meselede her ne kadar tarafsız olduğunu açıklamış olsa da, aktörlerden birinin "Türk" olması iyi ilişkilerin bir getirisi olarak İsrail eğiliminin yönünü tayin etmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, İsrail'in bu sürece kadar Kıbrıs meselesinde Yunan tezini destekler bir vaziyet içine hiç girmemiş olduğu gerçeğidir.⁴⁵³

⁴⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 12, İktima: 2, İnkat: 76, 13 Haziran 1956, s. 300.

⁴⁵⁰ Öymen, a.g.e., s. 121.

⁴⁵¹ Öymen, a.g.e., s.s. 122-123.

⁴⁵² "Dış Politika: Misafirle Temaslar", *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 96, Ankara, 10 Mart 1956, s. 6.

⁴⁵³ Süleyman Özmen, *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 322.

Devlerin gölgesinde geçen süreçteki gelişmeler bütünüyle değerlendirildiğinde, Demokrat Parti iktidara gelince, Orta Doğu konularıyla ilgili elinde iki seçeneğin olduğu anlaşılmaktadır: Bunlardan birincisi, bu konularla hiç alakadar olmamak, ikincisi ise, direkt olarak Orta Doğu coğrafyasının kadim bir ülkesi gibi olaylara yaklaşmak. Ancak Menderes hükümeti, dış politikaları uygularken, bu iki seçenekten ikisini de ele almamıştır. Menderes hükümetleri sürecinde Türkiye, olaylara yönelik üçüncü bir seçeneği yaratıp, uygulamaya koymuştur. Orta Doğu gelişmeleri karşısında söz konusu coğrafyanın kadim bir ülkesi olarak değil, Araplar tarafından “emperyalist” olarak görülen Batılı ülkelerin sözcüsü ve temsilcisi gibi, sadıkane bir tutumla hareket etmiştir. Üstüne üstlük, “emperyalist” olarak görülen Batılı ülkelerle, Arap ülkeleri arasındaki sorunlara bakıldığında, bunların çoğu Türkiye’yi direkt olarak ilgilendirmemiştir. Nitekim Türkiye, devlerin gölgesinde geçen süreçte uyguladığı üçüncü seçenek doğrultusunda, Arap ülkelerinin Batı’ya yönelik duyduğu güvensizlik ve düşmanlığı kendisine bulaştırmıştır. Dolayısıyla ele aldığı üçüncü seçeneğin, ne Türkiye’ye ne Arap ülkelerine ne de Batılı ülkelere bir faydası olmamıştır.

Sonuç olarak bakıldığında; yukarıda bahsedilen gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin Süveyş Krizi’ne yönelik dış politikasını Arap-İsrail ilişkilerinin de ötesinde, ele aldığı üçüncü seçenek çerçevesindeki ekonomik yardımlar, NATO üyeliği, Bağdat Paketi üyeliği, bağlantısızlarla ilişkileri, Kıbrıs meselesi, Batı ile ilişkileri ve Sovyetler’e olan tutumu tayin etmiştir. Çünkü Türkiye Süveyş Krizi’ni ayrı, Süveyş Savaşı’nı ayrı bir şekilde değerlendirmiş ve dış politikasını bu doğrultuda uygulamıştır.

3.5.2. Londra Konferanslarında Türk Dış Politikası

Türkiye, Nasır’ın Süveyş Kanalı’nı millileştirmesinden sonra toplanan I. ve II. Londra Konferanslarına hem 1888 İstanbul Antlaşması’na taraf olması hem de kanalı en çok kullanan devletlerden olması nedeniyle davet edilmiştir. Türkiye, genel olarak iki konferansta da, üyeliklerini paylaştıkları uluslararası örgütlerdeki birlikteliği ve mevzuyla taraf olan Arap devletleriyle ilişkilerinin kötü seyretmesinden kaynaklı olarak daha sıkı işbirliği içinde olduğu Batı ülkelerinin düşüncelerini desteklemiştir.

Londra Konferansı öncesi, Dışişleri Bakanlığı Umumi Katibi Muharrem Nuri Birgi’nin başını çektiği beş kişilik bir heyet oluşturulmuştur. Heyetin uçağa binecek olduğu hafta içinde Menderes’le iki kez toplantı yapılmış ve savunacak oldukları tezin çerçevesi

belirlenmiştir. Tezin çerçevesi, “katı” bir politika savunulması üzerine değil, durumun akışına göre Türkiye’den yeni talimatlar alınması üzerine kurgulanmıştır.⁴⁵⁴

Türkiye açısından konferansın önemi, yalnızca kanalı kullanmasıyla veya 1888 İstanbul Antlaşması’na taraf olmasıyla sınırlı değildi. Türkiye açısından kanalın esas önemi, Türkiye’nin de Süveyş Kanalı’yla benzer amaçlar için kullanılan boğazlara sahip olmasıydı. Türkiye, kendisine karşı politikalar izleyen devletlerin Türk boğazlarını ağızlarına almaları karşısında şaşkın bir tavır takınmamalı ve her şeye hazırlıklı olmalıydı. Bu bakış açısıyla, konferansa gönderilecek heyetle Menderes arasında yapılan görüşmelerde bu konu da görüşüldü.⁴⁵⁵

Türkiye, Londra Konferansı toplanmadan önce de Uluslararası Süveyş Kanal Şirketi’ne kendi başına almış olduğu bir kararla el koyduğu için krizin sorumlusu olarak Nasır’ı görmüştür.⁴⁵⁶ Türkiye’nin gözündeki Mısır, Sovyetler’in Batı dünyasını zayıflatmaya yönelik politikalarına alet olmuştur. İslam’ın koruyuculuğu rolünü takınmasına rağmen, İslam’a en önemli zararları veren baş düşmanların tesiri altına girmiştir. Arap dünyası ve bağlantısızların, Batı devletleri ile arasına nefret tohumları serpiştirmeyi huy edinmiştir. Mısır’ın da Türkiye’ye yönelik düşünceleri bundan pek farklı olmamıştır. Dolayısıyla Türkiye-Mısır ikili ilişkileri çok gergin bir dönemden geçmekteydi. Ancak her şeye rağmen Türkiye krizin Mısır milletinin bağımsızlık, egemenlik ve topraklarının yekparelik vurgusuna dikkat çekerek, Mısır’dan ziyade kanaldan yararlanan tüm devletlerin çıkarlarına uygun bir şekilde çözülmesini istemiştir.⁴⁵⁷

Bağlantısızlardan ziyade dünyanın çoğunlukla iki ideoloji çatışması hususunda ayrılmış olduğunu düşünen Türkiye, Sovyet kanadının Üçüncü Dünya Savaşı’yla tehdit ettiği İngiltere, Fransa ve İsrail konusunda, bu savaşın eğer çıkacaksa Orta Doğu üzerinden değil, Avrupa üzerinden çıkacağını belirtmiştir. Dünyada birincil mesele olmayan Süveyş gibi konularda çıkacak silahlı çatışmaların dünya savaşına dönmemesi için çalışmanın öncelikli siyaset olması gerektiğini düşünmüştür. Bunun için oluşturulan bölgesel ortak savunma paktlarının daha da geliştirilmesine yönelik arzusunu vurgulamıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ “Dış Politika: Londra Yolunda”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VII, Sayı: 119, Ankara, 18 Ağustos 1956, s.s. 8-10.

⁴⁵⁵ “Dış Politika: Londra Yolunda”, *Akis Dergisi*, s.11.

⁴⁵⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 327.

⁴⁵⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 327-329.

⁴⁵⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s. 718-719.

Türkiye'nin konferansta izleyeceği politika adeta bir arapsaçı gibi görünmekteydi. Çünkü Bağdat Paktı üyesi devletlerden İngiltere, Nasır'ın karşısında, diğer üyelerden Irak ve Pakistan ise Nasır'ın yanındaydı. Türkiye'nin uzlaştırıcı bir rol üstlenmek isteyeceği en mantıklı seçenecek gibi görünmekteydi. Ancak bu sefer de Mısır'dan ziyade bağlantısız devletler ve Sovyet Rusya ile olan kötü ilişkilerin mevcudiyeti buna engel olacaktı. Türkiye için kanalın millileştirilmesi ile statüko seyrinin belirlenmesi çok farklı iki konuydu. Çünkü kanalın millileştirilmesine karşı çıkmak, varoluş mücadelesiyle yoğrulmuş olan Atatürk Türkiye'si için onaylanabilecek bir şey değildi.⁴⁵⁹ Sonuç olarak konferansın içerdiği nüanslar, Türk heyetinin diplomatik kabiliyetini, ustalığını ve manevra esnekliğini oldukça ön plana çıkarmasını gerektirmekteydi.

Londra'da Türkiye, olayları kendi haleti ruhiyesine sindirmiş olduğu milli görüşlere karşı çıkmamayı ve müttefik devletlerin menfaatlerine uygun hareket etmeyi başlıca dış politika esasları arasına yerleştirmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de İngiltere ve ABD dostluğuna birinci derecede önem vermiştir⁴⁶⁰. Söz konusu ABD ve İngiltere'ye verilen önem öylesine geniş bir mahiyette tezahür etmiş ki, Başbakan Menderes ve politbüroso çoğu konuşmasında bu durumun altını çizmişlerdir. Örneğin Menderes bu iki devlete verdiği önemi Meclis'te yaptığı konuşmasında *“Bütün dost ve müttefiklerimizle, bilhassa ABD ve İngiltere ile olan sıkı münasebetlerimizi ve işbirliğimizi daima kuvvetlendirmekten de geri kalmayacağız”*⁴⁶¹ diyerek açıklamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin konferanslardaki tutumu da bu çizgi üzerinden yürütülmüştür.

Konferans, kanal yönetiminin BM'ye bağlı uluslararası bir teşkilat aracılığıyla gerçekleştirilmesini ve kanaldan geçişin de 1888 İstanbul Antlaşması'ndaki mevzuata göre sağlanmasını savunan Dulles Planı'na göre yürütüldüğü için doğal olarak Türkiye de bu planı desteklemiştir. Konferansta Türkiye adına konuşan Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, Türkiye'nin kanalda BM'ye bağlı uluslararası bir teşkilat kurulmasının Mısır'ın egemenlik haklarını ihlal eden bir şey olmadığı⁴⁶² görüşünü savunduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Biz Müslüman bir milletiz. Bu ve daha birçok sebeplerle Arap memleketlerinin dostuyuz ve onları severiz. Arap memleketlerinin hürriyet ve bağımsızlıkları için yapmakta oldukları mücadelede onlarla beraberiz. En büyük arzularımızdan biri de Arap

⁴⁵⁹ “Dış Politika: Londra Yolunda”, *Akis Dergisi*, s. 10.

⁴⁶⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s.s. 718-719.

⁴⁶¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 8, İçtima: 2, İnikat: 14, 14 Aralık 1955, s. 254.

⁴⁶² Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s. 79.

*memleketlerinin bir an önce bağımsızlıklarına kavuşmalarıdır. Fakat Süveyş Kanalı'nın bitaraf ve beynelmilel bir idare ve kontrole konulmasında Mısır'ın bağımsızlığını ve haysiyetini rencide edecek bir mahiyet göremiyoruz. Bizce Dulles'in ileri sürdüğü plan, Süveyş Kanalı meselesine bir hal çaresi bulabilmek için müsbet ve müsavat esasına dayanan temellerdir. Bu meselede hissiyata katılmadan karar vermek icap eder”.*⁴⁶³

Dulles Planı, kesinlikle bir savaş istemeyen ABD'nin eseri olduğu için, Türkiye planı destekleme konusunda tereddüt etmemiştir. Çünkü Türkiye de askeri tedbirleri masada tutan İngiltere ve Fransa'nın olası bir harekât girişimine karşı olan bir vaziyet takınmıştır. Krizin bölgesel ölçekteki etkisinden ziyade, küresel ölçekteki önemini hesaba katabilmeyi bilmiştir. Çıkacak olası bir savaşta olayın taraflarından NATO'da ve Bağdat Paktı içinde müttefik üyelerden devletlerin olması, bölgeyle her anlamda iç içe ilişkileri olan Türkiye'nin hiç işine gelmeyecektir. Çünkü bu durum Türkiye'nin dış politika karar almalarında ve uygulamalarında elini oldukça zora sokabilecek bir şeydi.

Londra Konferansı'nın sonundaki genel görünüm, konferansın “yarı başarısız” bir netice elde etmiş olmasıdır. Konferansı “yarı başarısız” olarak nitelememizin nedeni, Dulles Planı'nın esnetilerek 18 devlet tarafından kabul edilmiş olmasıdır. Her uluslararası konferansta arabulucuların önemli işler bitirdikleri gibi Londra'da bu görevi Türkiye'nin başını çektiği Bağdat Paktı üyeleri olarak İran ve Pakistan üstlenirken, paktın dışından Habeşistan da önemli adımlar atmıştır.⁴⁶⁴ Türk temsilciler, karşı tarafta yer alan ülkelerin Dulles Planı'na olan bakış açılarının katı olduğu için Menderes'in Birgi'ye verdiği direktifler doğrultusunda, konferansın nabzına göre şerbet vermişlerdir. Dulles Planı'na Mısır'ın egemenlik haklarına saygı maddesini ekleterek göze batmayan değişiklikler yapmışlar ve Mısır'ın da onayı ile krizin çözülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca Türkiye kanalın kendine özgü niteliklerinin de göz önüne alınması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye böylece, Süveyş kanalı ile kendisine ait boğazlar arasında bir ayırım yapmayı amaçlamıştır⁴⁶⁵. Sonuç olarak bu dörtlünün önerisi Sovyet Rusya, Hindistan, Endonezya ve Seylan harici diğer tüm devletler tarafından kabul edilmiştir⁴⁶⁶.

Restore edilen Dulles Planı'nı Nasır'a sunmak için oluşturulan Beşli Heyet, planı Nasır'a sunar sunmaz kati surette ret cevabı almıştır. Bunun üzerine konferansta planı kabul

⁴⁶³ Gönlübol vd., a.g.e., s. 280.

⁴⁶⁴ Gönlübol vd., a.g.e., s.s. 280-281.

⁴⁶⁵ Kürkcüoğlu, a.g.e. s. 93.

⁴⁶⁶ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s. 80.

etmiş olan 18 devlet İkinci Londra Konferansı'nda toplanmıştır. İkinci Londra'da biraraya gelen devletler arasında Türkiye de kendine yer edinmiştir.⁴⁶⁷

Konferans selefinde olduğu gibi yine Dulles Planı'na göre yürütülmüştür. Türkiye, ABD yanlısı politika izlemiş ve “Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği” fikrine destek vermiştir. Ardından 21 Eylül'de konferansın bitişinden sonra, 1 Ekim'de “Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği'ne üyeliğini gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁸

Nasır, bu planı da Batılı devletlere hizmet ettiği gerekçesiyle reddetmiş ve planın amacının savaş çıkarmak olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁹ Türkiye, Nasır'ın karşı olduğu bir planı daha destekleyip, birliğe üyeliğini gerçekleştirmesiyle, daha önceleri krizdeki fikri safını alenen ortaya koymuş olmasının yanına somut bir gösterge eklemiştir. Ancak buna karşılık Türkiye, Nasır'ın yalnızca Arap âleminde değil, üçüncü bir yol olarak beliren bağlantısız hareket bünyesinde de “Batı emperyalizminin polisi” olarak nitelediği suçlamalarına maruz kalmıştır⁴⁷⁰.

3.6. Süveyş Savaşı'nda Türk Dış Politikası

Türkiye'nin Süveyş Savaşı dış politikasına geçmeden önce, İsrail'in İngiltere ve Fransa ile birlikte aynı planda yer almasında büyük bir katkıya sahip olan Arap-İsrail sınırlarında yaşanan çatışmalara yönelik Türk dış politikasına değinmekte yarar vardır.

Olaylar karşısında Türkiye, Bağdat Paktı üyesi olarak ve Irak'la olan dostane ilişkilerine uygun bir şekilde davranmıştır. Türkiye açısından uyuşmazlık ve çatışma ortamının halli için iki seçenek ön plana çıkmıştır. Bunlardan birincisi sorunları tümüyle çözebilmek için çatışmaya neden olan bütün meseleleri konu edinmek üzere, barış konferanslarında izlenen yola göre kapsamlı bir müzakere ortamının açılması gerektiği olmuştur. İkincisi ise, sorunları bir bütün olarak ele almak yerine, en küçük sorundan en büyük soruna doğru yol katederek azar azar çözülmesidir.⁴⁷¹ Türkiye, bu iki seçenekten herhangi birinin uygulanması gerektiğini sorunun çözümünde elzem olarak

⁴⁶⁷ Erhan ve Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 627.

⁴⁶⁸ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s. 80.

⁴⁶⁹ “Süveyş: İkinci Bir Konferans”, *Akis Dergisi*, s. 20.

⁴⁷⁰ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s. 80.

⁴⁷¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s. 749.

değerlendirmesine rağmen, kendisi ikinci seçeneğin daha uygulanabilir olduğunu savunmuştur.

Türkiye, yaşanan çatışmaların Sovyet müdahalesine uygun bir ortam yarattığını düşünmüştür. Bunun olmaması için de çözüm mahiyetindeki deneysel yaklaşımlardan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Filistinli mülteciler ve tazminat konularının BM direktifleri doğrultusunda çözülmesinin uygun olduğunu savunmuştur. Ayrıca Arapların İsrail'e karşı oldukça romantik yaklaşımlarının bu çatışmayı körüklediğinden dolayı, İsrail'in bölgedeki mevcudiyetini ayrı bir konu olarak değerlendirerek, sınır çatışmalarından Arapları sorumlu tutmuştur. Sorunun çözümünde Arapların bu romantik dalları budayıp, diplomatik dallara yönelmesinin daha yararlı olacağını savunmuştur. Bu takdirde meseleleri basite indirgemeyip, şahsi çıkarlar sağlamak adına "Oradan oraya koşturmak metodunu" bir kenara bırakmak gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷² Sonuç olarak Türkiye, Arap-İsrail sınır çatışmalarına demogojiden yoksun realist bir çerçeveden bakmıştır.

Batılı devletler, Sovyet Bloku devletleriyle birçok konuda olduğu gibi Süveyş Krizi hadisesine yönelik konferanslarda, Güvenlik Konseyi'nde ve Genel Kurul'da ayrı düşmüşlerdir. Esasen kriz, bu görüş ayrılıklarının yaşandığı hadiselerden yalnızca birini oluşturmuştur. Devletlerin siyasi tarihi incelendiğinde görülmüştür ki devletler arası gerçekleşen çok sayıda savaşta temel gıda maddelerinin ticareti devam etmiştir. Ancak Süveyş hadisesindeki ayrılık o denli olmuştur ki, savaşa karşı olan ABD'nin bile Türkiye'den birtakım ricaları söz konusu olmuştur. Maslahatgüzar Foy D. Kohler, 1 Ağustos 1956 tarihine kadar -yani Süveyş Savaşı yaşanmadan iki ay önce- Sovyet Bloku devletleri ve onların nüfuzu altındaki devletlere her türlü buğday ihracına mani olunması isteğini Türk yetkililere iletmiştir. Kohler'in isteği Hariciye Vekili yerine Melih Esenbel tarafından olumlu karşılanmış, Sovyet Bloku'yla ticaret sınırlandırılmıştır.⁴⁷³ Görüldüğü gibi Türkiye'nin ABD yanlısı tutumu, bu denli bir önemde tezahür etmiştir. Anlaşılabacağı üzere Türkiye'yi yakından ilgilendiren konularda ve özellikle Sovyetler'in de müdahil olduğu bir uzlaşmazlık durumunda, Türkiye'nin ABD yanlısı politikalar izlemesi gayet doğal karşılanabilir bir durumdur.

Tüm dünya milletlerinin olduğu gibi Türkiye de Ekim'in son, Kasım'ın ilk haftasını çok tehlikeli bir atmosferde bitirmiştir. Bu hususta Süveyş'te yaşanan İngiltere ve Fransa

⁴⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s. 749.

⁴⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 18, İçtima: 3, İnikat: 61, 19 Nisan 1957, s.s. 156-157.

ultimatomu ve ardından gerçekleştirdikleri harekât, Türk sınır çevrelerinde hissedilmiştir. Dolayısıyla bu durum, her türlü iç ve diğer dış meselelerin üzerinde ele alınan bir hale dönüşmüştür. Ayrıca büyük güçlerin fiili olarak rol aldığı böyle bir uzlaşmazlık durumu, krizin savaşa dönüşmesiyle ve olayın ehemmiyetiyle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'da ilk kez cereyan eden bir hadise olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de Orta Doğu'dan alınan haberler derhal Cumhurbaşkanı'na ve Başbakan'a iletilmiş, politbüro sürekli istişarelerde bulunmuştur. Politbüro, mevcut durum karşısında oldukça dikkatli ve itidalli adımları tartarak atmanın elzemliğini vurgulamıştır. Türkiye'nin özgürlüğüne ve egemenliğine yönelik bir tehdit olmadığı sürece, savaşa dâhil olmaktan her durumda kaçınılacağı açıklanmıştır.⁴⁷⁴

Türkiye açısından Orta Doğu'da yaşanan Arap-İsrail çatışması ve Arap devletlerinin egemenlik hevesleri taraf tutmasını gerektirecek meseleler olarak değerlendirilmemiştir. Türkiye, kendi çıkarlarını bölgede kalıcılığı sağlanabilecek olan sulh statükosunun inşa edilmesinde ve uygulanmasında görebilmiştir.⁴⁷⁵

Türkiye, elbette meseleyi sulhla çözmenin peşine düşecekti. Çünkü henüz İngiltere-Fransa-İsrail harekâtı gerçekleşmemişken, Fatin Rüştü Zorlu Bandung Konferansı'nda sulhun yalnızca NATO ile sağlanabileceği konusunda bağlantısızlarla şiddetli tartışmalar içerisine girmişti.⁴⁷⁶ Şimdi ise NATO'nun bayrak taşıyıcılığını yapan İngiltere ve Fransa, üçüncü yolun savunucusu bir ülkeye harekât gerçekleştiriyordu. Üstelik bu harekâtı Arapların en nefret ettiği, bağlantısızların ise sürekli kınamaktan çekinmediği bir ülke olan İsrail'le ortaklaşa yürütüyordu. Buradan hareketle, zaten tepkilere maruz kalan Türkiye'nin dış politikası çuvallanmış görünüyordu.

Bu durumda Türkiye açısından savunulması gereken iki temel sav belirlenmiştir. Bunlardan birincisi olaylardan Nasır'ı sorumlu tutmak ve aynı zamanda harekâta karşı çıkmak, ikincisi ise Süveyş Krizi ile Süveyş Savaşı'nı farklı açılardan ele almaktır. Türkiye'nin diğer atacağı diplomatik adımlar ise bu iki temel sav çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

⁴⁷⁴ "Millet: Tehlike Çanları", *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 130, Ankara, 3 Kasım 1956, s. 4.

⁴⁷⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 10, 4 Aralık 1957, s. 68.

⁴⁷⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s. 737.

Türkiye, belirlemiş olduğu dış politika uygulamalarına olaylardan Nasır'ı sorumlu tutarak başlamıştır. Bu doğrultuda Meclis'te konuşan Nafia (Bayındırlık) Vekili ve Hariciye Vekaleti Vekili Ethem Menderes şöyle demiştir: “*Mısır idarecileri, Garba karşı husumeti, kendi ayaklarına dolaşacak derecede vahim ve geri dönülmez bir raddeye çıkarmışlardır. Arap ve (Asya-Afrika) âlemi ile Garp arasında bir uçurum açmayı, komünist âlemin hür dünyayı zayıflatmaya matuf siyasetine alet olmayı, siyasetlerinin mihveri haline getirmişlerdir*”⁴⁷⁷ demiş ve eklemiştir, “*İstediler ki kimse Mısır idarecilerinin bu tecavüz ve askeri harekatı adeta davet edercesine takip ettiği tahrik, meydan okuma ve keyfi hareket etme siyasetini tenkid edemesin; ederse, tecavüzü tervicediyormuş veya mazur görüyormuş, silahlı müdahaleyi makul buluyormuş, emperyalizm taraftarı imiş, müstemlekecilik taraftarı imiş diye itham edilsin*”.⁴⁷⁸

Türkiye, işgal girişimine kadar Batı'nın genelinde hâkim olan görüşleri desteklemiştir. Ancak şimdi kanal başlığı altında Mısır'a karşı bir işgal söz konusu olmuş ve Türkiye bu durumdan Nasır'ı sorumlu tutmasına rağmen işgali kesinlikle onaylamamıştır⁴⁷⁹. ABD'nin de bu konuda Türkiye ile paralel politikalar izlemesi⁴⁸⁰, Türkiye'nin elini güçlendiren bir argüman olmuştur. Sovyet Rusya ile de maksadı her ne olursa olsun, kendilerinden çok güçsüz bir devlete yönelik işgale karşı çıkmak noktasında aynı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu esnada hükümette önemli görülen siyasilerden olan Zorlu, “Mısır'ın maruz kaldığı saldırıdan dolayı derin üzüntü duyduklarını, amacı farketmeksizin bu hadisenin devletler hukukuyla örtüşmediğini” belirtmiştir. Ancak diğer yandan İngiltere ve Fransa'nın Süveyş'e yaptığı çıkarmaların savaşın bitirilmesi noktasında faydalı olduğunu vurgulayarak, NATO ortaklarını suçlamaktan kaçınmıştır.⁴⁸¹

Türkiye, Nasır yönetiminden hiç hazetmeyebilir, yaptıklarını da onaylamayabilirdi. Ancak, aynı düşüncelerde birleşen camialarda bulunduğu İngiltere ve Fransa'nın bu işgal girişimi, aynı uluslararası örgütler ve paktların içinde yer aldıklarından dolayı Türkiye'nin de itibarına kara bir leke çalmaktaydı. Hatta bu harekâtı önceden tahmin eden ABD, NATO ülkelerinin kendi başına aldıkları kararların, tüm NATO'ya mal edilemeyeceğiyle ilgili bir

⁴⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s.s. 329-330.

⁴⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 331.

⁴⁷⁹ “Millet: Tehlike Çanları”, *Akis Dergisi*, s. 4.

⁴⁸⁰ Türkiye'nin ABD ile Süveyş'in işgali konusundaki benzer düşünceleri ilk kez 1953 yılında Dulles'in Türkiye ziyareti sonucunda ortaya çıkmıştır. İki tarafta kuvvet kullanmaya karşı olduklarını bildirmişlerdir. : Arnaoğlu, a.g.m., s. 220.

⁴⁸¹ Mert Şahin, *Kuruluş Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1958)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2012, s. 123.

açıklama yapmıştı. Türkiye de harekâta daha çok işte bu kara leke yüzünden karşı çıkmıştır. Bir yandan Nasır'ı suçlayarak NATO müttefiklerini memnun etmeye çalışmıştır. Hatta daha sonra, Mısır'daki kuvvetlerini çekme kararı alan İngiltere'nin sergilediği “anlayışlı politika” Türk Dışışleri tarafından neşredilen tebliğde takdir edilmiştir⁴⁸². Diğer yandan Bağdat Paktı içinde harekâta şiddetli karşı çıkışları olan Arap ülkelerini küstürmemeye odaklanmıştır. Bağdat Paktı'ndaki Arapların da tecridine maruz kaldığı takdirde, Orta Doğu'da başka bir Arap müttefikinin kalmayacağını farkında olan Türkiye, bu bilinçle hareket etmiştir. Türk-Arap ilişkileriyle ilgili değerlendirmelerde bulunan Menderes, “*Hudutlarımızın ötesinde dost ve kardeş bir millet yaşamaktadır. Bu dost ve kardeş milletin refah saadetini temenni etmekten başka bir emelimiz yoktur. Hatta imkan bulduğumuz zaman onun bu refah ve saadeti tahakkuk sahasına girsin diye yardım etmek isteğimiz muhakkaktır*” demiştir.⁴⁸³

Menderes'in bu açıklamalarının ardından Türkiye, 21 Ekim'de Lübnan'da mülteci olarak bulunan Filistinlilere battaniye, giysi ve bir tonluk erzak yardımı göndermiştir.⁴⁸⁴

Türkiye, işgale karşı durmakla İsrail'e ahkâm keserken, Amman'da ve Bağdat üyeleri harici diğer Arap ülkelerinde Türkiye karşıtı birtakım olaylar gerçekleşmekteydi.⁴⁸⁵ Filistinli Araplar için Beyrut'a yardım gönderen Türkiye, olaylardan Mısır'ı sorumlu tuttuğu için protesto edilmekteydi. Türkiye'nin Orta Doğu'daki hatırası ve ismi resmen tahribata uğramaktaydı. Yine bu süreç içerisinde Suudi Arabistan, İsrail ile dostane ilişkiler kurması yönüyle Arap âlemini hançerlemiş olarak nitelediği Türkiye'den Ankara'daki elçisini geri çekmiştir. Üstelik bu geri çekmeden Türk Dışışleri Bakanlığı haberdar edilmemiştir.⁴⁸⁶

Nitekim Türkiye mevcut Arap müttefiklerine sahip çıkmaya çalışmıştır. Bu yüzden Süveyş Savaşı'nı Bağdat Paktı çerçevesinden ele alması, onun için oldukça gerekli bir politika olarak görülmüştür.

⁴⁸² “Orta Doğu: Bulanık Denizde Kaptanlar”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 136, Ankara, 15 Aralık 1956, s. 13.

⁴⁸³ *Ayin Tarihi*, Sayı: 275, 4 Ekim 1956.

⁴⁸⁴ *Ayin Tarihi*, Sayı: 275, 21 Ekim 1956.

⁴⁸⁵ “Dostları Azalan Bir Memleket: Türkiye”, *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 96, Ankara, 10 Mart 1956, s. 14.

⁴⁸⁶ Hadise, Pakistan'da meydana gelen doğal afete yardım götürmekle görevlendirilen Türk uçaklarının Dahran havaalanında ikmal yapmasına izin verilmemesiyle öğrenilebilmiştir. İbni Suud, elçiyi geri çekmek bir yana, Türkiye'ye karşı “güleryüzlü bir politika” takip edilmeyeceğini belirtmiştir. Ancak, Türkiye elçisini geri çekmemiştir. : “Dış Politika: Elçisiz Elçilik”, *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 104, Ankara, 5 Mayıs 1956, s. 10. ve *Ayin Tarihi*, Sayı: 275, 21 Ekim 1956.

3.6.1. Bağdat Paktı Perspektifinde Türk Dış Politikası

Süveyş Savaşı'na yönelik Türk dış politikası en başta itidalli olmuştur. Çünkü Türkiye'nin bu konudaki politik ve ekonomik çıkarları Batılı devletlerden keskin bir şekilde ayrılmamıştır. Örneğin farklı ölçülerde de olsa Süveyş Kanalı'nın kapatılmasından bilhassa Avrupa devletleri⁴⁸⁷ gibi, Türkiye de etkilenmiştir⁴⁸⁸. Bölgede Sovyet tesirinin varlığı ve bulaşıcı vasfı Türkiye'yi diğer devletlerden çok daha fazla ilgilendirmiştir. Dolayısıyla Türk Dışişleri'nin genel Orta Doğu politikalarını belirlerken, NATO ve Bağdat Paktı ülkelerini aynı ip üzerinde oynatarak gerçekleştirmesi gerekmiştir. Olası bir yanlış hareketin Batı'yı küstürmesinden endişe edilirken, İsrail ve Araplardan da tam manasıyla uzaklaşmak istenmemiştir. Bağdat Paktı ülkelerinin Süveyş Savaşı ertesi Tahran'da düzenledikleri toplantı, Türkiye açısından Arapların sırtını sıvazlayabilmek adına uygun bir ortam oluşturmuştur.

Menderes'in komşu müttefikleri İran ve Irak'la ortak politikalar izleyebilmek adına derhal Tahran yolunu tutması, bu iki devletin Bağdat Paktı'ndan çıkmamaları konusunda sarfettiği gayretlerden biri olmuştur.⁴⁸⁹

Nihayet 7 Kasım'da Başbakanlar düzeyinde müzakere edilen toplantıya Mısır'a yönelik işgal girişiminde bulunan İngiltere çağrılmamıştır.⁴⁹⁰ İngiltere'nin çağrılmaması aynı zamanda bir Arap Birliği üyesi olan Irak'ın isteği üzerine gerçekleşmiştir. Türkiye bu duruma karşı çıkmamıştır. Ancak İngiltere'nin pakttan resmen ayrılması konusu değerlendirilirken Türkiye'nin tavrı net olmuştur. Demokrat Parti Meclis Grubu adına TBMM'de konuşan Kastamonu mebusu Basri Aktaş, Türk hükümetinin konuyla ilgili görüşünü açıklarken şu cümleyi sarfetmiştir:

*“Bağdat Paktı içinde İngiltere'nin her meselede beraber bir aza olarak bulunmasını bu paktın hayatiyeti için elzem bir unsur sayarız”.*⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Süveyş Kanalı'nın kapanmasıyla, Avrupa'da petrol ve Uzakdoğu kökenli hammadde kıtlığı gerçekleşmiştir. Bu nedenle, birçok fabrika ve elektrik santrali çalışamaz duruma gelmiştir. : *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 41, 20 Şubat 1957, s. 294.

⁴⁸⁸ Türkiye'nin ithalat hacmi, Süveyş Kanalı'nın kapanmasıyla birlikte bir önceki yıla göre daralmıştır. Özellikle makine ve demir ithalatında kayda değer bir azalma söz konusu olmuştur. : *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 47, 26 Şubat 1957, s. 950.

⁴⁸⁹ “Millet: Yeni Tehlikeler”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 133, Ankara, 24 Kasım 1956, s. 4.

⁴⁹⁰ Ekincikli, *a.g.e.*, s. 254.

⁴⁹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 46, 25 Şubat 1957, s. 810.

Ayrıca TBMM’de Tahran’dan sonra da yine aynı konu ele alınmış ve Mısır’ın politikalarını Bağdat Paktı’nın içten çökertilmesi ve/veya üyelerinin pakttan ayrılmaya mecbur edilmesi üzerine kurguladığı savunulmuştur.⁴⁹²

Bağdat Paktı üyeleri Tahran’daki görüşmelerin ardından bir tebliğ neşretmişlerdir. Elbette tebliğin tüm maddeleri hem NATO hem de Orta Doğu açısından önemlidir. Ancak tebliğin Türkiye açısından en dikkat çekici yönü, içerisinde yer alan şu cümle olmuştur:

*“Dört devlet, Arap devlet reisleri tarafından Beyrut’ta 15 Kasım 1956 tarihinde yayınlanmış olan tebliğin, umumi manası itibariyle kendi görüşleriyle hemahenk olduğunu kaydetmişlerdir”.*⁴⁹³

Cümledeki “hemahenk” sözcüğü TBMM’nin karışmasına neden olmuştur. Çünkü hemahenk denilerek tam olarak neyin kastedildiği muhalefet tarafından anlaşılamamıştır. Eğer bundan kastedilen Beyrut tebliğini aynen kabul etmekse tebliğin 1. maddesinden dolayı Türkiye de savaş taahhüdü altına girmiş olmaktadır. Yani eğer böyleyse metnin altına imzasını atan Menderes, Anayasa’nın 26.⁴⁹⁴ maddesindeki savaş ilan etme hükmünü ihlal etmiş oluyordu. Çünkü tebliğin 1. maddesi, saldıran devletlerin BM Genel Kurulu kararlarına uymayıp Mısır’dan çekilmedikleri takdirde, Arap Birliği ülkelerinin saldırı da dâhil olmak üzere her türlü tedbiri alacaklarını ifade etmekteydi.⁴⁹⁵

Menderes’in bu tebliğe imza atmasındaki amacı yalnızca Arap devletleriyle arasının açılmasını önlemek olmuştur. Hatta muhalefetin sıkıştırmalarından sonra yaptığı açıklamada, Beyrut tebliğiyle hemahenk olmaktan kastının bir savaş taahhüdü altına girmek değil, *“BM Genel Kurulu’nun Mısır’da muhasematının kesilmesi ve Mısır topraklarının tahliyesine dair olan 2, 4, 7 Kasım tarihli kararların tatbikinin lazım”* olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁶

⁴⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 327.

⁴⁹³ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Kasım 1956.

⁴⁹⁴ 1924 Anayasası Madde 26: Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, Devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harb ilan etmek, Devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçallı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar. : <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> , (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

⁴⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s.s. 336-338.

⁴⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 339.

Tahran'da yayımlanan tebliğde, Beyrut'ta yayımlanan tebliğe yönelik hemahenk olduğu ifade edildiği için Beyrut'ta yayımlanan tebliğin diğer maddeleri de önem arz etmektedir. Buna göre kısaca tebliğin diğer maddeleri şunlardır: Süveyş Krizi ile Süveyş Savaşı ayrı olarak ele alınmalıdır. Mısır'ın egemenlik hakkına saygı gösterilmelidir. Sorunun çözümünde 1888 İstanbul Antlaşması'na ve Güvenlik Konseyi'ne uygun hareket edilmelidir.⁴⁹⁷

Bu maddeler, Tahran'da da aynen kabul edilmiş, bunlardan ayrı yalnızca üç konunun altı çizilmiştir. Bunlardan ilk ikisi Araplara hoşnut görünmeyi mümkün kılacak maddeler olarak İsrail saldırılarının kınanmış olması ve ABD'nin BM'de üstlenmiş olduğu rolden duyulan memnuniyetin dile getirilmiş olmasıdır. Üçüncü madde ise Arapların karşı çıktığı BM'nin 1947'de Filistin meselesiyle ilgili aldığı kararın bir uzlaşma görüşmesine temel oluşturabileceğinin belirtilmiş olmasıdır.⁴⁹⁸

Esasen Tahran tebliği her ne kadar Arapları memnun etmek üzerine kurgulanmış olsa da, tebliğe imza atan devletler İngiltere ve Fransa'yı karşılarına almak istememişlerdir. Çünkü tebliğde yalnızca İsrail kınanmakla yetinilmiş, İngiltere ve Fransa ismi kınama konusunda ağza alınmamıştır. Dolayısıyla konuya taraftar Arap ülkelerinin tebliğe olumlu yaklaşımlarını beklememek icap ettiğinden, tebliğin ne kadar başarıya ulaştığı muallakta kalmıştır. Bu konu üzerinde çeşitli değerlendirmeler yapabilmek mümkündür. Örneğin; Bağdat Paktı ülkerinin İsrail'den Sina'yı boşaltmasını istemelerinin ardından İngiltere de aynı görüşü destekleyerek, savaşa eş tarafta girdiği İsrail'den geri çekilmesini istemiştir⁴⁹⁹. Bu nedenle İngiltere'nin politikasını, Bağdat Paktı'nın bir başarısı olarak değerlendirmek çok da yanlış olmayacaktır.

Türkiye, yalnızca Tahran'ı değil, bir bütün olarak Bağdat Paktı'nı başarılı olarak nitelendirmiştir. Ethem Menderes, Meclis'te yaptığı konuşmada Bağdat Paktı'yla ilgili şu sözleri sarfetmiştir:

*“Bağdat Paktı'nın ayakta durması ve hayırlı nüfuz ve tesirlerini hissettirmesi, onun atisi ve Orta Doğu'nun iyiliği için en sağlam teminatı teşkil eder”.*⁵⁰⁰ Ethem Menderes konuşmasına devamla, *“Bağdat Paktı'nın Süveyş Kanalı Buhranı'nda, kendi ölçüsünde,*

⁴⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 340.

⁴⁹⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 97.

⁴⁹⁹ “Süveyş: Fırtınadan Sonra”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 132, Ankara, 17 Kasım 1956, s. 14.

⁵⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 327.

hayırlı tesirlerini icra etmekten hali kalmadığını takdir etmek icabeder”⁵⁰¹ diyerek, Bağdat Paktı’nın Süveyş meselesindeki yararlı ve etkin rolünü ifade etmiştir.

3.6.2. Tel Aviv’deki Elçinin Geri Çekilmesi

Tahran tebliğinde, Filistin meselesinin hallinin BM kararlarına uygun olacağı düşüncesinin araya sıkıştırılmış olması ve üstelik İsrail’le bölgede diplomatik ilişkilere sahip bulunan Türkiye’nin de bu tebliğin altında imzasının olması, Türk dış politikasının İsrail karşıtı bir eksene kaydığı hususunda İsrail’i kaygılandırmıştır.

İsrail’in bu kaygılarını arttırıcı olan bir gelişme daha Adnan Menderes’in direktifleri doğrultusunda Dışişleri Bakanlığı’nın 26 Kasım 1956 tarihli bir tebliğ neşretmesiyle yaşanmıştır. Savaşın ardından İsrail ile ilişkilerini sürdüren tek Orta Doğu ülkesi durumundaki Türkiye, “*Filistin işi adilane ve nihai surette bir hal şekline raptedilinceye kadar vazifesi başına avdet etmemek üzere*” İsrail’de bulunan Tel Aviv Büyükelçisi Şefkati İstinyeli’yi geri çektiğini ve işlerin sorumluluğunu maslahatgüzarın üstleneceğini kamuoyuna duyurmuştur.⁵⁰² Bunun üzerine İsrail de Ankara Büyükelçisi Maurice Fisher’ı geri çektiğini duyurarak, Türkiye ile aynı adımı atmıştır⁵⁰³.

Türkiye’nin İsrail’e karşı almış olduğu bu kararlar, İsrail’le olan tüm diplomatik ve umumi ilişkiler rafa kaldırılmamıştır. İsrail’deki elçiliğin kapısına kilit de vurulmamıştır. Yalnızca Büyükelçi Şefkati İstinyeli Türkiye’ye dönmüş ve ilişkiler maslahatgüzar seviyesinde idame ettirilmiştir.

Türkiye’nin elçiyi geri çekmesinin ardında yatan nedenlerin başlıcasını, Türkiye’nin müttefiklik bağının olmadığı Arap devletlerinin yürüttüğü propaganda faaliyetleri oluşturmuştur. Arap devletleri, Türkiye’nin BM’de devlet olarak kabul edilen İsrail ile olan ilişkilerini, Arap toplumunda Türkiye karşıtı bir hava estirilmesi bakımından kullanmışlardır. Ethem Menderes, bu doğrultuda yürütülen propagandaları Meclis’teki konuşmasında şöyle açıklamıştır:

⁵⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnkat: 22, 28 Aralık 1956, s. 328.

⁵⁰² “Demokrasi: Her Şeyi Değiştiren Faktör”, *Akis Dergisi*, Sene: 3, Cilt: VIII, Sayı: 154, Ankara, 1 Aralık 1956, s.s. 6-7.

⁵⁰³ Baş, *a.g.m.*, s. 103.

*“Bilhassa, Bağdat Paktı’nın kurulmasından sonra, aleyhimize yapılan propagandalar, bizim İsrail ile gizli paktlarımız mevcut bulunduğu, İsrail ile ticaretimizin, dış ticaretimizin %70’ine baliğ olduğu neviden utanılacak derecede yalanlara ve iftiralara kadar vardırılmıştır”.*⁵⁰⁴

Menderes’in sözünü ettiği bu propagandalar ve yaşanan diğer gelişmeler nedeniyle Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleriyle tarihi, kültürel ve her yönden ilişkileri olduğu gerçeğini, Arap-İsrail ilişkilerinde ve Filistin sorununun çözümünde kullanabilmesini imkânsız kılmıştır. Üstüne üstlük İsrail’in Mısır’a yönelik işgal girişimi, Araplar nezdindeki olumsuz Türkiye algılamalarının şahlanması neden olmuş ve Türkiye’yi çıkmaza sokmuştur.

Türkiye girdiği bu çıkmazdan çıkabilmenin yolunu, elçiyi geri çekmekte görmüştür. Bununla ilgili Ethem Menderes yine Meclis’teki bir konuşmasında konuya şu şekilde değinmiştir:

*“Bu tedbirimizin aleyhimizdeki ve müttefiklerimizin zararına çirkin ve hicabaver propagandaların zehrini bir dereceye kadar almak, tadil etmek ve efkâra nispi bir huzur getirmek bakımından umumi durumda salah yaratacağı düşüncesindeyiz”.*⁵⁰⁵

Dolayısıyla Türkiye elçisini İsrail’e karşı bir tavır alıp, Mısır’a destek vermek amaçlı çekmemiştir. Türkiye elçisini halihazırda kötü olan Orta Doğu’daki imajının bir nebze de olsa düzeltilmesini sağlamak ve Arap/İslam âleminde tamamen tecrit edilmemek için çekmiştir.

Esasen Türkiye Tel Aviv elçisini geri çekerek, Arap âleminde umduğu karşılığı bulamamıştır. Hatta durum öylesine bir vaziyete bürünmüş ki, elçilik binaları bile taşlanmıştır. Ancak bu durumun sağladığı fayda muallaktır ve iki farklı bakış açısıyla değerlendirilebilmesi mümkündür. Birincisi, elçiyi geri çekmek fayda göstermiş olsaydı, elçilik taşlamalarına kadar giden gösteriler düzenlenmezdi. İkincisi ise, Türkiye’nin elçiyi geri çekmesinin, uzun zamandır Türkiye karşıtı propaganda faaliyetlerinde bulunan devletlerin ve liderlerinin endişelenmelerine neden olması ve bundan dolayı gösterileri onların tertip ettirmiş olabilecekleridir. Çünkü Arap toplumunda Türkiye’nin nüfuz kazanması, üstelik bu nüfuzu bölgenin yegâne kenetlendiği bir odak noktası olan İsrail’e karşı tavır alarak gerçekleştirmesi, Türkiye karşıtı liderlerin kabul edebileceği bir durum

⁵⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnkat: 22, 28 Aralık 1956, s. 331.

⁵⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnkat: 22, 28 Aralık 1956, s. 331.

değildir. Dolayısıyla elçiyi geri çekme adımının Türkiye açısından bölgede yararlı olup olmadığı konusu, elçilik binalarının taşlanmasıyla rağmen net olarak kestirilememektedir. Ancak “yararlı olup/olmama” konusunu ayrı bir yere koyacak olursak, Türkiye’nin bu politikayla, Araplar nezdinde beklediği tepkileri göremediği ve İsrail’i gücendirdiği çok nettir.

29 Ocak 1957 tarihinde Libya’da yaptığı açıklamalarda Türkiye aleyhine düzenlenen gösteriler hakkında konuşan Menderes, şöyle demiştir:

*“Hususi tahrikler ne derece şiddetli olursa olsun, bunların şaşırtıcı ve aldatıcı mahiyetlerinde ne kadar maharet gösterilirse gösterilsin, memleketimizin Arap âlemine karşı ve eminimki Arap âleminin de memleketimize karşı duyduğu halisane hissiyat asla tezelzüle uğratılmayacaktır. Türkiye’yi Arap âlemi ile olan rabitasından tecrit etmek ve mensubu olmakla müşerref ve mubahı bulunduğumuz İslam âleminden bizi ayırmak eminim ki asla mümkün olmayacaktır”.*⁵⁰⁶

Arap ülkelerinde düzenlenen gösteriler Meclis’te de şiddetli tartışmalara sebep olmuştur. Muhalefetin, “elçiyi çekmek yararlı olsaydı, böyle gösteriler olmazdı” argümanına karşılık, Başbakan Adnan Menderes konuşmasındaki şu cümlesiyle tartışmaları sonlandırmıştır:

*“Türk Hükümeti, arzu ve hevesler peşinde değil, sağlam hesapların ve realist görüşlerin gösterdiği yollarda netice almakla meşguldür”.*⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ *Ayın Tarihi*, Sayı: 278, 29 Ocak 1957.

⁵⁰⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 22, 28 Aralık 1956, s. 343.

4. BÖLÜM

4. 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI'NA (ALTI GÜN SAVAŞI), GİDEN YOLDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE (1956-1967)

“Deneyim; başınıza gelenler değil, başınıza gelenlerle ne yaptığınızdır.”⁵⁰⁸

Aldous Huxley

4.1. Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmeler (1956-1967)

4.1.1. Eisenhower Doktrini

İngiltere, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap halkları kendisinden uzaklaşmaya kalkışınca Orta Doğu'daki hâkimiyet sahasını kontrol edebilme konusunda büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Bu hususta bölgenin kontrolünün bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'ndan ciddi bir rakip olarak çıkan Sovyetler Birliği'ne karşı ABD tarafından sağlanmaya çalışılmıştır. İngiltere'nin mevcut durumu kontrol konusunda ortaya atılan plan ve projelerde kendisini hissettirdiği gibi, Orta Doğu'da ABD'ye göre ikincil pozisyonda kalmıştır. Durum böyleyken, Süveyş Krizi'nde Mısır'ın kanalı millileştirmesiyle bölgedeki en önemli İngiliz varlıklarından biri kaybedilmiştir. Bu nedenle, Eisenhower Doktrini'ni İngiliz ve Fransız nüfuzlarını “Orta Doğu'da vahamete uğratan Süveyş Krizi'nin” doğal bir getirisi olarak değerlendirmek mümkündür.

Süveyş Krizi'yle Mısır ile Batı arasındaki bağların tamamen kopmasının son aşaması gerçekleşirken, Sovyetler Birliği yeni bağlar oluşturmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin niyetleri; Süveyş Kanalı'nı ve Batı'nın hâkimiyeti altındaki Orta Doğu kaynaklarını tekeline bulundurarak, bölgeyi siyasal açıdan nüfuzuna almak, bölgedeki Batı ideolojisine ve varlığına son vermektir. Bunun içinde Süveyş Krizi sürecinde İsrail ve Batı'ya karşı Araplar ve Mısır'ı destekleyerek Orta Doğu'daki elini güçlendirmişti. ABD, Sovyetler'in

⁵⁰⁸ Ali Atıf Bir, “Kapadokya İki Günde Gezilecek Yer Değil”, *Hürriyet Gazetesi*, <https://www.hurriyet.com.tr/kapadokya-iki-gunde-gezilecek-yer-degil-154376>, (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

güçlenen eliyle iç karışıklığa müsait Suriye gibi istikrarsız ülkelere müdahalede bulunarak yönetim şeklini komünist bir idareye dönüştürebileceğinden endişe etmiştir.⁵⁰⁹ Buradaki Sovyet niyetlerinin Batı için kabul edilemez olduğu su götürmez bir gerçekken, üzerinde durulması ve ayrı bir parantez açılması gereken bir nokta vardır. Bu nokta da “Orta Doğu kaynaklarının tekelinde bulundurulması” noktasıdır. Batı için finansal, endüstriyel, siyasal, kültürel ve hatta Batı toplumunun psikolojik olgularının hammaddesini teşkil eden Orta Doğu kaynaklarının Sovyetler tekelinde bulunması, Sovyetler’in Batı’nın yukarıda belirtilen beş alan başta olmak üzere, daha birçok alana direkt olarak etki etmesi demektir. ABD Başkanı Eisenhower 1957 Ocakı’nda yaptığı konuşmasında bu durumu şu cümlesiyle açıklamaktadır: *“Komünistler böylece Batı’ya yaşama kanı veren bu boğazı ellerinde bulunduracaklardır ve istediklerinde boğazı kesebileceklerdir”*.⁵¹⁰

Bu doğrultuda, ABD’nin bölgedeki boşluğu doldurarak, Sovyetler’in emellerine ulaşmasını engellemek adına yapması gereken başlıca iki şey vardı: Bunlardan birincisi, ekonomik sıkıntılar içinde bulunan bölge ülkelerinin, sırf bu ekonomik çalkantıdan dolayı bile müdahale ve kontrole oldukça açık bir duruma gelmeleri nedeniyle, ilk iş olarak bu ülkelerin ekonomik sorunlarına yardımcı olmak; ikincisi ise, bu ülkelere komünizm hâkimiyetinin getirileri ve götürülerini -yani ne gibi sonuçlar doğurabileceğini- anlatmak ve komünizmle mücadelede onlara yardımcı olmaktır. İşte bu yapılacaklar listesinin yazılı olduğu mesajı Başkan Eisenhower 5 Ocak 1957’de Kongre’ye “Eisenhower Doktrini” adı altında sunmuş ve bu konuda yetkilendirilmesini istemiştir. Kongre de, 7 Mart’ta doktrini kabul etmiştir.⁵¹¹

Doktrin temelde üç madde üzerine oturtulmuştur. Bu maddelerde; bağımsızlığına sahip çıkmak ve başka nüfuzların tesirine maruz kalmamak adına iktisadi kalkınma mücadelesi veren Orta Doğu ülkerinin iktisadi yönden desteklenmesi, arzu eden ülkelere askeri açıdan yardım edilmesi, aynı şekilde arzu etmeleri koşuluyla, uluslararası komünizm çemberi içinde yer alan herhangi bir ülkenin yol açacağı çatışma veya silahlı saldırı durumunda, Amerikan kuvvetlerinin karşılık vermek için hazır bulunması öngörülmüştür. Dolayısıyla bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için toplam üç yıl olmak üzere, birer yıllık periyotlar halinde, periyot başına 200 milyon dolar bütçe ayrılmıştır.⁵¹² ABD, doktrinin içerdiği maddelerden de anlaşılacağı üzere Orta Doğu konusunda elini taşın altına

⁵⁰⁹ İsmail Soysal, “1955 Bağdat Paktı”, *Belleten Dergisi*, Cilt: 55, Sayı: 212, Ayırbasım, Nisan 1991, s. 215.

⁵¹⁰ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, s. 88.

⁵¹¹ Bodur, *a.g.e.*, s.s. 566-567.

⁵¹² Bodur, *a.g.e.*, s. 568.

koymuştur. Ancak doktrin Kongre’de kabul edildikten üç gün sonra ulusa seslenen Eisenhower, tabiri caizse elini taşın altından çekmiş, kayanın altına koymuştur. Çünkü Eisenhower şöyle demiştir:

*“Birincisi, Amerika’nın hayati çıkarları dünya çapındadır, her iki yarım küreyi ve her kıtayı içine alır. İkincisi, hür dünyadaki her ulusla çıkar birliğimiz vardır. Üçüncüsü, çıkarların karşılıklı bağımlılığı, bütün halkların haklarına ve barışa dürüst bir saygı gösterilmesini gerektirir”.*⁵¹³

Böylelikle ABD, bütün hür milletlerin güvenliğini üstlendiğini duymuştur. Bu hususta doktrin Amerikan Kongresi’nden geçer geçmez Eisenhower’ın özel danışmanı James P. Richards işe koyulmuştur. Aynı yılın 12-18 Mayıs günleri arasında, doktrinin içeriğini birinci ağızdan anlatmak maksadıyla içinde olaylara “olumlu tarafsızlık” açısından bakan Mısır, Suriye ve Ürdün’ün olmadığı 18 Orta Doğu ülkesiyle temaslar kurmuş ve ziyarette bulunmuştur⁵¹⁴. Bağdat Paktı mensupları doktrinden duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Ancak İngiltere bu durumun dışında kalmıştır. Çünkü İngiltere, ABD’nin Süveyş’te takındığı tavırdan memnun değildi. Şimdi ise Eisenhower Doktrini ABD’nin bölgeye direkt olarak müdahale etmesine imkân tanıyordu. İngiltere bu nedenle doktrine kuşkulu yaklaşmıştır. Ayrıca mevcut durumun İngiltere’nin Orta Doğu’daki zaten bitmiş olan üstünlüğünün tasdiklenmesi manasına geldiği çok açıktı.⁵¹⁵ Yine bu süreç içerisinde ABD hükümeti yetkilileri Bağdat Paktı’nı oluşturan ülkelerden olan Türkiye, Pakistan, İran ve Irak’ın gerçekleştirdiği zirve görüşmelerini selamlarken şu cümleyi kurmuşlardır: *“Üyelerin toprak bütünlüğüne ve politik egemenliğine yapılacak bir tehdidi, Birleşik Devletler hükümeti azami ciddiyetle ele alacaktır”.* Tek başına bu cümle bile, bizzat ABD’nin bütün hür dünyanın yanında bilhassa pakt üyelerinin güvenliğinden sorumlu olacağının diplomatik bir söylemle belirtilmesiydi. Çünkü bu sorumluluk; gücünü, etkinliğini, saygınlığını ve nüfuzunu bir hayli kaybetmiş olan İngiltere için artık taşınabilecek bir yük değildi.⁵¹⁶

Uluslararası gelişmelerin böyle bir konjonktür arz ettiği esnada, Demokrat Parti’nin Orta Doğu’ya yönelik politikası net bir biçimde ortaya çıkmıştı. Bu politikanın dayanak

⁵¹³ Henry Kissenger, *Diplomasi*, (Beşinci Baskı), (Çev.: İbrahim H. Kurt), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 529.

⁵¹⁴ Kissenger, *a.g.e.*, s. 530.

⁵¹⁵ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, s.s. 86-87.

⁵¹⁶ Kissenger, *a.g.e.*, s. 528.

noktasını, bilhassa ABD'nin ve Batılı ülkelerin Orta Doğu'daki olaylara etkin bir şekilde dâhil olmalarının sağlanması teşkil etmiştir. Ayrıca, Soğuk Savaş atmosferinde Batı Bloku'nun bayrak taşıyıcılığını yapmak ve bu görevin niteliğini imkânlar dâhilinde sürekli ön planda tutarak mali ve askeri yardımlardan faydalanmak da dış politikanın başlıca prensiplerini oluşturmuştur.⁵¹⁷ Buradan hareketle, mevcut şartlar altında Türkiye'nin Eisenhower Doktrini'ne destek vermeyeceğini düşünmek mümkün değildi. Nitekim doktrin ilan edilir edilmez Meclis'te adeta bir bayram havası hâkim olmuştur⁵¹⁸. Ancak Türkiye'nin doktrini algılayış şekli, diğer ülkelere göre farklı bir çerçeveden kaynaklanmıştır. Demokrat Parti, Eisenhower Doktrini'ni Truman Doktrini'yle⁵¹⁹ benzeştirmiştir. Çünkü Menderes'e göre doktrin, Truman Doktrini'yle ABD kaynaklı gelen askeri yardımın, bu süreçte Türkiye ile birlikte bölgede yer alan diğer ülkelere de verilmesi manasına gelmiştir. Menderes bu vesileyle ülke içinde azalan bir seyir izleyen popülaritesini tekrar artıracığını düşünmüştür. Menderes'in ülke içinde yaşadığı sorunların esas nedeni, ülkedeki ekonomik çalkantılardan ileri gelmiştir. Gerçekten de bu süreçte Türkiye, ekonomik sıkıntıyı derinden hissetmekteydi⁵²⁰. Dolayısıyla askeri ve ekonomik niteliklere sahip olmasından hareketle, Türkiye'nin bu anlamda da rahatlamasına yol açacağı düşünülen doktrine, Menderes'le birlikte Cumhuriyet Halk Partisi muhabeleti de net bir duruşla destek vermiştir.⁵²¹

Orta Doğu'nun Eisenhower Doktrini'ne bakışı iki farklı çerçeveden gerçekleşmiştir. Doktrini kabul edenlerin oluşturduğu birinci çerçeveyi ilk olarak Lübnan, ardından Karaçi toplantısıyla Pakistan, İran, Irak ve Türkiye⁵²², daha sonra Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus, Fas, İsrail, Suudi Arabistan ve Ürdün oluşturmuştur. Doktrine şiddetle karşı çıkanların oluşturduğu ikinci çerçeve ise, Mısır ve Suriye'den meydana gelmiştir. Bu konuda başlarda doktrine karşı çıkan Suudi Arabistan, İsrail meselesinde birinci grupla hareket etmek istediği için Ürdün ise, Nasır yanlılarının darbe teşebbüsünden dolayı fikir değiştirmiştir.⁵²³

⁵¹⁷ Daniş, *a.g.m.*, s. 103.

⁵¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İctima: 3, İnikat: 46, 25 Şubat 1957, s. 808.

⁵¹⁹ Truman Doktrini ilan edildikten sonra da bu çerçevede yardımlar devam etmiştir. Örneğin 1951 yılı için Türkiye'ye, Amerikan Karşılıklı Savunma Yardımlaşması Programı içinde 1.222.500.000 dolar tahsis edilmesi istenmiştir. Truman tarafından Kongre'ye gönderilen bir mesajda, 1947'den beri Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım sayesinde elde edilen "müessir neticelerden" bahsedilmiş, bu yardımın Türkiye'ye bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü muhafaza imkânını sağladığı ve siyasi istikrarın tahakkukuna hizmet ettiği ifade edilmiştir. *Ulus Gazetesi*, 3 Haziran 1950.

⁵²⁰ Tunçay vd., *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, s. 185.

⁵²¹ Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", s. 195.

⁵²² Ekincikli, *a.g.e.*, s. 256.

⁵²³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 257.

Görüldüğü üzere, en keskin çizgileriyle Orta Doğu için hazırlanan doktrin beklediği desteği görememiştir. Mısır ve Suriye'nin şiddetle karşı çıkması Soğuk Savaş atmosferinin tümüyle bölge üzerine sıçramasına yol açmıştır. ABD'nin Süveyş Krizi'nden sonra ortaya çıkan siyasi boşlukta Sovyetler Birliği ile bir nevi güç dengesi oluşturmaya meşruiyet kazandıran doktrin, her ne kadar beklenen desteği görememiş olsa da, Soğuk Savaş temelinde güç dengesi oluşturmaya yönüyle başarı sağlamıştır. Bölgede meydana gelen daha sonra üzerinde duracağımız olaylar da doktrinin uygulama alanı bulabilmesi açısından oldukça uygun bir ortam ortaya çıkarmıştır.

4.1.2. 1957 Suriye Krizi ve Türkiye

1954'ten itibaren Suriye'nin politik yaşamında Baas Partisi rağbet görmekteydi. Bu durumun en temel nedeni, Baas Partisi'nin Nasır'a yönelik yaklaşımının Nasır lehine artmış olmasıydı. Nasır'ın zincirleme bir şekilde İsrail'in kuruluş ve varoluşuna karşı olması, Ortadoğu Komutanlığı ve Bağdat Paktı'na yönelik takındığı olumsuz tavır ve Süveyş Krizi'nin de etkisiyle artan popülaritesi, Sovyetler Birliği tarafından desteklenmesine ve haliyle Baas ile ilişkilerinin artmasına neden olmuştur. Suriye'de özellikle Baas Partisi'nin ipe göğüslediği dönemden beri Sovyet etkisinin toplumsal hayatı da etkileyecek şekilde geliştiği gözlemlenmekteydi. Durum böyleyken 1957 Nisanı'nda Ürdün Kralı Hüseyin'in kendisine karşı bir komplo planının mevcut olduğu yönündeki duyumları, durumdan bir hayli endişelenmesine yol açmıştır. Komplo hazırlığı içinde oldukları suçlamasıyla, Nasır taraftarı gruplar ve önde gelen sosyalistlerin sayıca önemli bir bölümü Suriye'ye geçmiştir.⁵²⁴ İnsanları etkileme potansiyeline sahip sosyalistlerin Suriye'ye geçişi oradaki Batı karşıtlığını arttırmıştır. Diğer taraftan komünizme ilgiyle yaklaşması ile bilinen Suriye Savunma Bakanı Halit el-Azm, Sovyetler Birliği ziyaretinden 500 milyon dolarlık bir antlaşmayla döndüğünü 6 Ağustos'ta kamuoyuna bildirmiştir.⁵²⁵ Yine Sovyetler'in Suriye'yle yapmış olduğu bu antlaşma dönemine rastlayan bir zamanda Türkiye'ye yönelik 300 milyon dolar tutarında bir kredi teklifi olmuştur.⁵²⁶ Ancak bu dönem zarfında Türkiye'nin haleti ruhiyesine işlemiş olan komünizm endişesi söz konusu tekliften uzak

⁵²⁴ Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, Ankara: Kaynak Yayınları, 2017, s.s. 366-367.

⁵²⁵ Erdoğan vd., *a.g.e.*, s. 137.

⁵²⁶ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976, s. 165.

durmasına neden olmuştur. Komünizm endişesi aynı zamanda Suriye'ye yapılan yardım mahiyetinin de abartılmasına yol açmıştır. Bu hususta Türkiye, kuzey hattı ile güney hattından çevrelendiğini düşünmüş ve esas olarak kriz tam da bu noktada başlamıştır.

ABD, Suriye'deki mevcut eğilimin değiştirilmesi adına Baas karşıtı Genelkurmay Başkanı General Nizamettin ve bazı parti yetkilileriyle iletişim kurmaya çalışmıştır. Durumdan haberdar olan Suriye bu durumu rejimi değiştirmeye yönelik bir hareket olarak algılamış ve dolayısıyla 13 Ağustos'ta ABD ataşesiyle birlikte iki diplomatının geri çekilmesini istemiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanı'nı da görevden almış, yerine Sovyet yanlısı Albay Bizri'yi getirmiştir.⁵²⁷

Yaşanan tüm gelişmeler Suriye'nin sınırdaşları olan Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve İsrail'in, Suriye'nin Sovyet uydusu olabileceğinden endişe duymalarına yol açmıştır. Türkiye'nin Suriye politikasını 19 Ağustos'ta manşetlere taşıyan New York Times, durumu şöyle açıklamıştır:

*“Türkiye, eğer Şam'da komünist veya Sovyet kontrolü altında bir hükümet iş başına gelirse, Suriye içine ilerleyebileceğini geçmişte muhtelif vesilelerle belirtmiştir. Bu imalar, geçen Sonbahar Mısır'a karşı İngiliz-Fransız ve İsrail tecavüzünün vuku bulduğu ve Rusların Ortadoğu'ya göndereceklerinden bahsettikleri, gönüllüler için en muhtemel menzili Suriye'nin teşkil ettiği bir sırada, basın kanalıyla etrafa yayılmıştı. Geçen Nisan ve Mayıs aylarında Suriye Ordusunun Ürdün'deki Batı aleyhtarı unsurları desteklemek için harekate geçmesi ihtimali üzerine de bu imalar tekrarlanmıştı ”.*⁵²⁸

Gerçekten de New York Times tarafından çıkarılan bu haberler o süreçte Demokrat Parti hükümeti tarafından yalanlanmamıştır. Hatta bunun doğruluğuna yönelik somut bir adım atılmış ve iç politik kaygılar güden Demokrat Parti hükümeti Suriye'ye “dur!” diyebilmek adına hududa asker yığmıştır.⁵²⁹ Bunun üzerine İsrail, Türkiye'nin hududa gerçekleştirdiği asker intikalini yoğunlaştırmasını istediği için, İsrail Haberalma Servisi vasıtasıyla aynı şekilde Suriye tarafından da hududa kuvvet gönderildiğine ilişkin aktardığı verilerle Türkiye'yi komuta etmeye çalışmıştır. Ancak Türkiye'nin hudut boyunca attığı gizli devriyeler İsrail kaynaklı verilerin Türkiye tarafından asılsız çıktığını düşünmesi yol

⁵²⁷ Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, s. 367.

⁵²⁸ *Ulus Gazetesi*, 26 Ağustos 1957.

⁵²⁹ İnan ve Haytaoğlu (Ed.), *a.g.e.*, s. 282.

açmıştır.⁵³⁰ Oysa bu süreçte Türkiye ile Suriye arasındaki savaş yanlısı ilişkilerden dolayı Mısır'ın kuvvetlerini Lazkiye limanına göndermesiyle, ilişkiler daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Nasır'ın bu hareketi, Arap dünyasındaki popülaritesini oldukça arttırmış ve Mısır kuvvetlerinin Suriye'ye destek için Suriye sınırlarında hazır bulunmaları, “modern Arap siyasi geçmişinin büyük olayı” şeklinde ifade edilmiştir.⁵³¹ Buna karşılık, İsrail'in asılsız istihbarat verdiğini düşünen Türkiye, İsrail ile kriz süresince istihbarata dayalı veri akışını arttırmıştır. Buradan hareketle Arap ülkeleri, yaşanan krizi Türkiye ile İsrail'in merkezinde olduğu bir plan olarak değerlendirmişlerdir.⁵³²

Bu tarihlere kadar ABD'nin konuyla ilgili tavrı çok net olmamış, ne cesaret vermiş ne de engel olmuştur. Ta ki 24 Ağustos'ta ABD'nin Orta Doğu uzmanı Lay Handerson Türkiye'yi ziyaret edene kadar... Handerson ziyaretinin amacı zamanlamasının da manidar oluşu nedeniyle Suriye'deki krizi konuşmaktı. Tam da bu ziyaretin gerçekleştiği dönemde Irak Kralı Faysal da Türkiye'de bulunuyordu. Ayrıca bir tesadüf sonucu, Avrupa ziyaretlerini sonlandıran Ürdün Kralı Hüseyin'in de güzergâhı memleketine gitmek için haliyle Türkiye üzerinden geçmekteydi.⁵³³

Yapılan görüşmelerde devletlerin krizle ilgili fikirleri masaya yatırılmıştır. Handerson ABD'ye döndüğünde bir rapor sunmuş ve rapor da: Sovyetler Birliği, Suriye'yi askeri teçhizatla donatmakta ve Suriye'nin Sovyet telkinleriyle sınırdaş Arap ülkelerindeki rejimleri devirmeye yeltenmekte olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Başkan Eisenhower, raporda belirtilen tehlikeli gelişmelere rağmen krizden endişe duyan ülkelere birtakım itidalli mesajlar göndermiştir. Eisenhower söz konusu mesajlarıyla sorunun merkezi olarak görülen Suriye'ye yönelik askeri müdahaleye kalkışılmayacağını bildirmiştir.⁵³⁴

Eisenhower'ın mesajlarından da anlaşılacağı üzere krize yönelik tavrı sükûnetin korunması olmuştur. Eisenhower Doktrini'nin verdiği güvenle hareket eden Türkiye, ABD'nin ortamın daha fazla gerginleşmesini istememesinden huzursuz olmuştur. Ancak ABD'nin tavrı 8 Ekim'de Kruşçev'in ABD'li gazeteciyle konuşmasından sonra değişmiştir. Kruşçev, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikalarının bu denli sert oluşunun arkasında ABD'nin olduğunu, eğer bir sıcak temas veya savaş çıktıği takdirde bölge çıkarlarını

⁵³⁰ Baş, *a.g.m.*, s. 20.

⁵³¹ Bağcı, “Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası, s. 200.

⁵³² Bağcı, “Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası, s. 201.

⁵³³ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 166.

⁵³⁴ Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, s. 367.

muhafaza etmek adına Sovyetler'in de olaya dâhil olacağını ve “aşağılayıcı bir dille” Türkiye'nin ancak çok kısa bir süre dayanabileceğini bildirmiştir. Yine bu süreçte Kruşçev, Fransız medyasına yaptığı açıklamada, “*bir çatışma vuku bulduğu takdirde, Türkiye'nin müttefikleri Türkiye'nin yardımına değil ancak cenaze merasimine yetişebileceklerdir*”⁵³⁵ demiştir. Kruşçev Türkiye'ye yönelik böylesine aşağılayıcı ve tehditkâr açıklamalarda bulunurken, Suriye'de boş durmamış ve Türkiye'nin hududa asker göndermesini BM'ye şikayet etmiştir.⁵³⁶ Ancak Türkiye yaşanan gelişmelere karşı dik bir duruş sergilemeye devam etmiştir⁵³⁷.

Kruşçev'in konuşması, Eisenhower Doktrini'nin uygulanmasındaki son basamağı meydana getirmiştir. Bu süreçten sonra ABD'nin konuyla ilgili tavrı keskin bir şekilde değişmiştir. Eisenhower, Suriye'den komşu Türkiye ve Arap ülkelerine yönelik bir saldırı olduğu takdirde, bu ülkelere acilen destek olacağını açıklamıştır. Ancak bu desteği herhangi bir saldırı olmadan önce somutlaştırarak, Batı Avrupa'da bulunan uçaklarını Adana'daki İncirlik üssüne konuşlandırmış ve VI. Filonun rotasını Doğu Akdeniz'e çevirmiştir.⁵³⁸

Bu arada Suriye'nin BM'ye yapmış olduğu Türkiye ile ilgili başvuru görüşmeleri devam ederken, Endonezya temsilcisinin diplomatik faydalarıyla oylama yapılmamış ve Suriye ile Türkiye'nin müzakereleriyle sorun nihayete ulaşmıştır.⁵³⁹ Ardından 25 Kasım'da Bulganin, Menderes ile temasa geçmiştir. Bulganin, Türk-Sovyet iyi ilişkilerinin inşasını ve Sovyetler'in bu duruma olan inancını Menderes'e bildirmiştir. Bunun üzerine Bulganin'in yapıcı mesajından iki gün sonra Türk Hükümeti huduttan kuvvetlerini çekmeye başlamıştır.⁵⁴⁰

ABD, Suriye Krizi'nin sonuçlanmasıyla birlikte Eisenhower Doktrini'ni ilk kez “söylem düzeyinde” uygulama alanı bulabilmiştir. ABD'nin konuya yönelik tavrı, ona olan güveni arttırmıştır. Sovyetler'in kriz yılı başında Türkiye ile iyi ilişki kurma yollarını arayıp, 300 milyon dolarlık kredi vermeyi önermesi Türkiye'ye samimi gelmemiştir. Türkiye bu düşüncesinde haksız da çıkmış sayılmayarak, dönemin ilerleyen sürecinde Sovyetler'den resmen tehdit almış, Suriye ile savaşın eşiğine gelmiştir. Olayın çözülmesiyle birlikte Türkiye ile Sovyetler arasındaki karşılıklı ilişkilerde eskiye nazaran kayda değer gelişmeler

⁵³⁵ Öymen, *a.g.e.*, s. 105.

⁵³⁶ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 169.

⁵³⁷ Öymen, *a.g.e.*, s. 105.

⁵³⁸ Erdoğan vd., *a.g.e.*, s. 137.

⁵³⁹ Seydi, *a.g.e.*, s. 282.

⁵⁴⁰ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 173.

olmuş, ilerleme katedilmiştir. Ayrıca hiç şüphesiz her ülkenin ve toplumlarının olayları değerlendirmeleri ve anlamaları kendilerine göre değişkenlik göstermiştir. Gelişmelerin ardından Suriye Krizi'ni Meclis'te değerlendiren Menderes, Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerin Suriye ile Türkiye arasında değil, Batı Bloku ile Sovyet Bloku arasındaki mücadelenin bir yansıması olduğunu ve Sovyetler'in bölge güvenliğine zarar verecek bir şekilde üsler kurmaya yeltenmesi karşısında Türkiye'nin olayların başından beri Batılı müttefiklerini uyarmayı kendine vazife edindiğini belirterek, olaylara daha çok ideolojik bir çerçeveden bakmıştır⁵⁴¹. Bu sayede, Suriye Krizi sürecinde yaşanan olaylar Bağdat Paketi ülkelerinin Sovyetler'in bölge ile ilgili politikalarını hayata geçirirken en çok Türkiye üzerinden oyun kurduğunu anlamalarına yol açmıştır. Bu bakış açısıyla, Türkiye'nin Sovyetler'e karşı cesur duruşunu takdir edilecek bir davranış olarak kabul etmişler ve Türkiye'den övgü dolu sözlerle bahsetmişlerdir. Ancak ABD'deki medya kuruluşları, Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesini ABD'nin engellediğini ve Türkiye'nin Suriye ile birlikte Ürdün'de önlemler alma noktasında ABD'ye uyarılarda bulunduğunu yazmışlardır. Dolayısıyla bu durumlar, Arap ülkelerince Batı'ya beslenen nefretin, Türkiye'ye sıçramasına yol açmıştır.⁵⁴² Bunun en bariz ispatı, Kral Hüseyin'in "istirahat" için İspanya'ya gittiği sırada, Ürdün'deki Türk Elçiliği'nde patlayan bomba olmuştur⁵⁴³. Türkiye ile İsrail ilişkilerine göre ise, iki ülke bölgede karşılaşılabilecekleri benzer durumlarda ikili diyalog ve paylaşımların ne denli öneme haiz olduğunu tecrübe etmişlerdir⁵⁴⁴.

4.1.3. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Kurulması

Orta Doğu'da bulunan Arap ülkelerinin çoğu, özellikle 1945 sonrası oluşan ortamda bağımsızlıklarını ilan edebilmiştir. İşte bu ülkelerde, aynı bağımsızlık öncesinde olduğu gibi, Arap milliyetçiliği fikri doğrultusunda şekillenen bir "Arap Birliği" kurulması düşüncesi filizlenmiştir. Geçmişte yaşanan emperyalizm badireleri ise, Arap Birliği düşüncesine sahip ülkelerin milliyetçilik üzerine gelecek inşa etme arayışlarının yapı taşı oluşturmıştır.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 10, 4 Aralık 1957, s. 62.

⁵⁴² Ulus Gazetesi, 18 Eylül 1957.

⁵⁴³ Ulus Gazetesi, 5 Ocak 1957.

⁵⁴⁴ Baş, e.g.m., s. 21.

⁵⁴⁵ Yasemin Konukcu, "Ortadoğu'da Baas İdeolojisi ve Türk Dış Politikasına Etkisi (1960-1970)", *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, Cilt: 2, Şubat 2018, s. 4.

Bu süreçte Eisenhower Doktrini'nin açıklanmasıyla birlikte, başlıcaları Mısır ve Suriye'nin olduğu Arap ülkelerinden doktrin aleyhine açıklamalar gelmiştir. Doktrin en temelde ABD'nin Orta Doğu'ya sızma, Arap ülkelerinin iç işlerine karışma ve siyonistlerle ortak hedefleri olan bir girişim olarak nitelenmiştir. Ayrıca ABD'nin Suriye'deki bunalımda oynadığı düşünülen rolün niteliği ve Suriye Büyükelçisi'ni istenmeyen kişi ilan etmesi, Arapların birleşmesine açılan kapının ardına kadar aralanmasına neden olmuştur.⁵⁴⁶

Nihayet Nasır'ın özellikle Süveyş Kanalı'nda emperyalizme karşı göstermiş olduğu dik duruşla Araplar nezdinde kazanmış olduğu destek, en fazla Suriye'de yankı uyandırmış ve 1 Şubat 1958'de Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulmuştur. BAC'ın kurulması Arap coğrafyası ve Afrika ülkelerince memnuniyet duyulmasına neden olurken, Batılı ülkeler, böyle bir yapılanmaya Türkiye ile İsrail ilişkilerinin neden olduğu fikrini öne sürmüşlerdir. Ancak bu süreçteki Türkiye'nin Orta Doğu politikası, Arap ülkelerinin hem kendi içlerindeki hem de Batılı ülkelerle ilişkilerindeki anlaşmazlıklarda saf tutmak ve bu nedenle Türkiye'ye bulaşan düşmanlığı bir nebze de olsa giderebilmek için İsrail'e yönelik Arap ülkelerinin takındığı tavrı alkışlamak haline gelmişti. Hatta bu doğrultuda BAC'ın kuruluşu hakkında konuşan Zorlu, *“eğer Mısır-Suriye birleşmesi iki memleketin komünist nüfuzundan uzaklaşmalarını sağlayacaksa bundan Türkiye'nin ancak sevinç duyacağını”* ifade etmiştir⁵⁴⁷. Bununla birlikte BAC'dan memnun olmayan istisnai Arap ülkeleri de söz konusu olmuştur. BAC'ın oluşturulmasına karşı bir politika tertip eden Irak ve Ürdün, 14 Şubat 1958 günü Arap Federasyonu kimliğine bürünmüşlerdir⁵⁴⁸.

Görüldüğü gibi bölgede birbirinden farklı algılamalara neden olan ve kuruluşundan kısa bir süre sonra Yemen'in de katıldığı BAC'ın Cumhurbaşkanı Nasır olurken, başkenti ise Kahire olmuştur. BAC'ın Cumhurbaşkanlığı ve başkentinden de anlaşılacağı üzere Nasır'ın yapısal olarak merkezîyetçi anlayışı burada da ön plana çıkmıştır. Ancak bu durum Suriye'nin BAC'ı algılama biçiminde olumsuzluk yaratmış ve birleşme üzerinden çok da zaman geçmeden 1961 Eylülü'nde BAC'dan ayrıldığını açıklamıştır. Yemen de kısa bir süre sonra Suriye'yi izlemiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Özkoç, a.g.m., s.s. 85-86.

⁵⁴⁷ *Ulus Gazetesi*, 21 Temmuz 1958.

⁵⁴⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 113.

⁵⁴⁹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş Ve Diplomasi*, (Beşinci Baskı), İstanbul: MKM Yayınları, 2012, s. 195.

Böylelikle, 1958’de Nasır öncülüğünde oluşturulan Arap birleşme hareketi, Nasır’ın liderlik ve merkezi rol üstlenme konusundaki ihtiraslarından dolayı uzun ömürlü olamamıştır. Ancak Mısır, Suriye ve Yemen’in terkine maruz kalmasına rağmen “Birleşik Arap Cumhuriyeti” adını kullanmaya devam etmiştir. Esasen bu durum, Nasır’ın Arap birleşmesine karşı duyduğu arzunun ne denli boyutlarda olduğunun bir göstergesidir. Ancak Nasır’ın ortaya çıkan son vaziyetine bakıldığında akıllara bir Türk atasözü gelmektedir: “Çoğu zarar, azı karar”.⁵⁵⁰

4.1.4. Anlamı Muamma Olan Bir Birliktelik: Çevresel Pakt

Devlerin gölgesinde geçen on yılın uluslararası ilişkilerinde karşımıza çıkan paktlar zincirinin son halkasını David Ben Gurion’un isim babası olduğu⁵⁵¹ ve kuruluşuna öncülük ettiği Çevresel Pakt oluşturmuştur. Mısır’ın şahlandığı Arap milliyetçiliğinin diğer Arap devletleri tarafından Orta Doğu’da gördüğü destek, alkış tutmanın çok ötesine geçerek Suriye ile BAC’ın kurulmasına neden olmuştu. Üstelik İsrail’in varlığına karşı olan bu iki devlet Sovyetler Birliği ile de yakın temas içerisindeydi. Hal böyle olunca İsrail’in bölgede duyduğu güvenlik endişesi bir hayli tırmanmış ve Arapların hareket kabiliyetini sınırlandırmak amacıyla bir duvar görevi atfedilen, Çevresel Pakt adında yeni bir oluşum tertip etmeyi başlıca planları arasına koymuştur.⁵⁵²

Türkiye ile İsrail arasındaki çevre ittifakı, İsrail’in kuruluşundan beri sarfettiği gayretler neticesinde gerçekleşmiştir. Bu hususta atılan ilk adım Knesset üyesi Baruch Uziel aracılığıyla 1948 Kasımı’nda hükümete sunulan bir rapor olmuştur. Buna göre, İsrail açısından en şiddetli endişe kaynağı olarak görülen Arap Birliği’ne karşı boyun eğmeyip, dış gösterebilmek için bölgede kendileriyle ortak endişe unsurlarına sahip olan ırksal birlikteliklerle paralel politikalar izlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Meydana getirilecek söz konusu ırksal birlikteliğe, Araplara karşı Türkler, Kürtler, Süryaniler, Aleviler, Yunanlılar, Ermeniler ve İranlıların katılması öngörülmüştür. Uziel, bu etnik grupların birleşmesi halinde, Arapların geri planda kalabileceğini savunmuştur. Burada en çok sorun yaratabilecek ve dikkat edilmesi gereken nokta olarak ise, bu gruplarla (Yunan ve Ermeniler

⁵⁵⁰ Her konuda aşırıktan uzak durulmalıdır, manasında kullanılan bir söz. : *Türk Dil Kurumu*, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=78577 , Erişim Tarihi: 10.03.2019.

⁵⁵¹ Erhan, *a.g.m.*, s. 35.

⁵⁵² Yılmaz, *a.g.m.*, s. 224.

istisna) Arapların aynı İslamiyet çatısı altında olmalarını belirtmiştir. 1948’de sunulan bu rapor ve öne sürülen düşünceler aradan on yıl geçince, Sudan ve Etiyopya’nın da dâhil edilmesiyle yeniden masaya yatırılmıştır. Çünkü geçen süreç içerisinde İsrail halen Araplarca bir devlet olarak tanınmamış, üstelik her an bir saldırıya maruz kalma sıkıntısını yine bu devletlerden çekmişti.⁵⁵³

İsrail’in saldırıya uğrama sıkıntısını en çok çektiği tarihlerden biri olan 1956 Nisanı, aynı zamanda Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesine neden olan ilk mesajın Türkiye tarafından verildiği bir tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Her yıl Nisan ayında İsrail’in kuruluş seneidevriyesi nedeniyle elçilikte düzenlenen organizasyonda genellikle bakan eşleri tarafından temsil edilen Türk hükümeti, bu sefer Milli Savunma Bakan Vekili Hasan Şem’i Ergin tarafından temsil edilmiştir.⁵⁵⁴ Şem’i Ergin, Türkiye’nin bir yıl sonraki resmen Milli Savunma Bakanı olacak kişisidir.⁵⁵⁵ Üstelik Türkiye tarafından yapılan bu jest, İsrail’in Araplardan saldırı sıkıntısını en çok çektiği tarihlerden olan 1956 Nisanı’nda yapılmıştır. Dolayısıyla içinde çok derin mesajlar barındırmıştır. Ayrıca bölgede ortaya çıkan krizler, Türkiye ile İsrail ilişkilerinin artmasına neden olmuştur. Suriye Krizi patlak verdiğinde İsrail Dışişleri’nde gerçekleştirilen görüşmelerde Türkiye ile gerçekleştirilecek diyalogların gizli tutulmasının elzem olduğu kararlaştırılmıştır. Çünkü, Türkiye’nin bilhassa dostu Irak’ın karşı çıkmasından endişe edeceği için kendileriyle açık diplomasi yürütmeyeceği değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Nitekim görüşmeler neticesinde geçmişte Ankara’da Büyükelçilik görevini yürüten Eliyahu Sasson aracılığıyla Menderes ile gizli bir temas kurulmasında anlaşılmıştır.⁵⁵⁶

Kurulan temaslar meyvesini ilk kez 1957’nin Aralık ayındaki NATO toplantısında vermiştir. Toplantıda Arap ülkeleri adına Filistin meselesinin çözümüyle ilgili konuşan Menderes, çözüm için 1947 sınırlarına dönülmesiyle ilgili bir beyanda bulunmamıştır. NATO toplantısından sonra da temaslar sürmüş ve Roma Büyükelçiliği görevini yürüten Sasson ile Genel Kurmay Başkanı İbrahim Feyzi Mengüç’ün biraraya gelmesiyle ivme

⁵⁵³ Bengio, *a.g.e.*, s.s. 61-62.

⁵⁵⁴ “Yurttan Akisler: İktidar Çevrelerinde”, *Akis Dergisi*, Sene: 2, Cilt: VI, Sayı: 102, Ankara, 21 Nisan 1956, s. 14.

⁵⁵⁵ Fehim Kuruloğlu, “Sabık Milli Müdafaa ve Münakafat Vekili Hasan Şemi Ergin’in Hatırat ve Günlüğünde 27 Mayıs’a Giden Sürecin Yansımaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 29, Bahar 2019, s. 155.

⁵⁵⁶ Bengio, *a.g.e.*, s.s. 61-63.

kazanmıştır. Görüşmelerde, iki tarafta sürdürülen diplomasinin idame ettirilmesine yönelik duydukları inancı paylaşmıştır⁵⁵⁷.

NATO toplantısı ve diğer yaşanan gelişme karşısında görüldüğü üzere Türkiye, İsrail aleyhindeki tutumundan vazgeçmiştir. Ancak İsrail ile açıktan bir ittifak içine girmek, Türkiye'nin Irak'la iyi ilişkiler tertip ederek⁵⁵⁸ Bağdat Paktı vesilesiyle bölgede lider konuma gelme düşüncesinden dolayı oldukça zor bir durumdu.⁵⁵⁹ Bunun aşılabilmesi için bölgede benzer tehdit algılamaları olan İran'dan gelecek hamleler etkili olmuştur. İran, Türkiye ile İsrail ilişkilerini kuvvetlendirmede önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca yine Türkiye ile İsrail'i yakınlaştıran çeşitli nedenler daha gün yüzüne çıkmıştır. Mesela Türkiye ile birlikte uluslararası kamuoyunun da masasında olan Kıbrıs sorununda, Türkiye'nin yakın ilişkiler tertip ettiği Irak'ın Suriye ile birlikte BM'de Türk tezi aleyhine bir tutum sergilemesi Türkiye'nin İsrail'e olan bakışını etkilemiştir⁵⁶⁰. Daha sonra ise BAC kurulmuş, Nuri Said koltuğundan olmuştur. Irak Darbesi'nden sonra başa geçen General Kasım, BAC ile yakınlaşmış ve Kıbrıs meselesinde Türkiye karşıtı politika izlemeye devam etmiştir⁵⁶¹. Bu nedenle özellikle Kıbrıs meselesinde Arapların takındığı tavır, Türkiye'nin Araplara yönelik dış politika uygulamalarını revize etmesi gerektiğini ortaya koymuştur⁵⁶².

1950'li yıllarda ve özellikle Süveyş Krizi ardından Orta doğu merkezli gerçekleşen uluslararası olaylar, ABD'nin Türkiye ve İsrail'in bölgede Sovyet nüfuzuna karşı ne denli öneme haiz olduklarını anlaması açısından uygun bir ortam oluşturmıştır. Önceleri Türkiye-İsrail yakınlaşmasında Araplar ve bağlantısızların eleştirilerine maruz kalmamak için ipleri eline almayan ABD, artık bu süreçten sonra Ben Gurion'un da devreye girmesiyle iki ülkenin anlaşması için gönülden desteklerini iletmiştir.⁵⁶³

ABD'den iki ülkeye yönelik destek mesajları gelirken Irak'ta meydana gelen darbe ile Türkiye-İsrail ilişkilerinde somut neticeler alma önündeki en büyük engeller kalkmıştır. Çünkü, Nuri Said'i koltuğundan eden Nasır yanlıları ilerleyen süreçte Ürdün ve Lübnan'ı da

⁵⁵⁷ Bengio, *a.g.e.*, s. 72.

⁵⁵⁸ Marsel Russo, "Türkiye-İsrail İlişkilerinden Yansımalar", *Şalom Gazetesi*, 09 Haziran 2010, <http://arsiv.salom.com.tr/news/detail/15886-TURK-ISRAIL-iliskilerden-Yansimalar-2010.aspx>, Erişim Tarihi: 10.12.2019.

⁵⁵⁹ Bengio, *a.g.e.*, s. 63.

⁵⁶⁰ Nurettin Gülmez, Mehmet Taşkınoğlu, "1954 Kıbrıs Olaylarının İzmir Basınına Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 26, Bahar-2013, s.s. 209-211.

⁵⁶¹ Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 2000, Cilt: 46, Sayı: 16, s. 267.

⁵⁶² Bengio, *a.g.e.*, s.s. 65-66.

⁵⁶³ Bengio, *a.g.e.*, s.s. 68-69.

karıştırılabilirlerdi. Dolayısıyla söz konusu yaşanan gelişmeler, Orta Doğu'daki istikrarın Türkiye ile İsrail açısından olumsuz yönde etkilenmesi ihtimalini gün yüzüne çıkarmıştır.

İsrail, Irak'ta meydana gelen gelişmeler karşısında Türkiye'nin askeri müdahalede bulunacağını düşünsede, durum İsrail'in umduğu gibi olmamıştır. Ancak Nuri Said'in devrilmesiyle bölgedeki önemli bir dostunu kaybeden Türkiye, Sovyetler tarafından etrafının sarıldığını düşünmüştür. Bu nedenle hükümetin bölge politikaları değişmiş ve Orta Doğu'da yeni bir partner ihtiyacı hissetmiştir. Türkiye'nin bu hissiyatı doğal olarak ittifaka can atan İsrail ile yaklaşmasına neden olmuştur.⁵⁶⁴ Diğer taraftan Türkiye'nin kendisine yaklaşması ile İsrail, hem bölgedeki yalıtılmışlığını gidermek hem de yaşadığı yalıtılmışlık neticesinde bir denge ilişkisi kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca bunlar olduğu takdirde ABD ile ilişkileri de bir hayli artacaktı. Ben Gurion, darbenin ardından Eisenhower'a bölge meselelerini yorumladığı bir mektup göndermiştir. Buna göre, Nasır politikalarının ve komünist tehdidin etkisini kırmak amacıyla İran, Sudan, Etiyopya ve Türkiye ile yaklaşmanın elzemliğini vurgulamıştır.⁵⁶⁵ Ardından yine Ben Gurion, yaşanan gelişmeler hakkında fikir alışverişinde bulunmak ve ülkeler arasında işbirliğinin tırmandırılmasını sağlamak amacıyla Reuven Shiloah'ı hiç vakit kaybetmeden Etiyopya, İran ve Türkiye'ye göndermiştir⁵⁶⁶. İsrail, Shiloah aracılığıyla gerçekleştirdiği görüşmelerden olumlu neticeler elde etmiş, Etiyopya ve İran'la anlaşmalar yapmıştır.

Ben Gurion'un sürekli girişimlerde bulunduğu ve bölgede krizlerin yaşandığı böylesine bir ortamda Türkiye'nin istihbarat açığı olmuş ve Arap ülkelerinde etkin bir istihbarat gücüne sahip olan İsrail ile yaklaşmıştır. Bu yaklaşımda önemli bir aktör olan İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir, Fatin Rüştü Zorlu ile Marmara'da çapa atmış olan bir gemide sessiz sedasız, gizli kapılar ardında biraraya gelmiştir. Bu yaklaşma istekleri daha çok İsrail kanadından dışarıya vurulmasına rağmen, sahip olduğu söz konusu istihbarat açıkları Türkiye'nin de İsrail arzularına yeşil ışık yakmasını sağlamıştır.⁵⁶⁷

Shiloah'ın Etiyopya, İran ve Türkiye ziyaretlerinin ardından Meir ile Zorlu görüşmeleri gerçekleşmiş daha sonra 29 Ağustos 1958'de Ben Gurion bizzat Ankara'ya gelmiş ve gizlice Menderes'le görüşmüştür. Menderes, görüşmelerin Türk-Arap ilişkilerine

⁵⁶⁴ Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi", Dış Politika Analiz Serisi 1, TESEV, İstanbul, Kasım 2005, s. 21

⁵⁶⁵ Bengio, *a.g.e.*, s. 69.

⁵⁶⁶ Özcan, *a.g.m.*, s. 21.

⁵⁶⁷ Bengio, *a.g.e.*, s. 72.

verecek olduğu zararı göz önünde bulundurmuş ve görüşmelerin gizli tutulmasını sağlamıştır. Diplomatların olayın gizlilik parolasından dolayı garson gibi servis yaptığı görüşmelerde Türkiye ile İsrail arasında diplomasi, ticaret, güvenlik(istihbarat-dayanışma) ve askeri alanlarda daha yakın işbirliğine gidilmesi yönünde kararlar alınmış ve “Trident” isimli anti-Arap bir anlaşma üzerinde fikir birliği sağlanmıştır.⁵⁶⁸ Bu süreçte Türkiye’nin istihbari görevlerini yürüten Milli Amele Hizmeti (MAH) ile ayrı görevi İsrail adına icra eden İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü’nün (MOSSAD) ortaklaşa hareket kabiliyetinin arttırılmasına dayalı olan anlaşma, MOSSAD aracılığıyla MAH’ın istihbarat konusunda temel teknik gelişim katetmesine içermiştir⁵⁶⁹.

Bu sürece kadar Türkiye’yi İsrail ile işbirliğine iten sebepleri bir bütün olarak ele aldığımızda; bölgede önemli bir nüfuza sahip olan Nasır’ın Bağdat Paktı’na yönelik tehditkâr tutumları, Mısır ile Suriye’nin BAC çerçevesinde biraraya gelmeleri, Batı’yla arasında adeta bir duvar olan Suriye’nin Sovyetler’le yakın ilişkiler teşkil etmesi, Irak’ta Menderes’in dostu olan Nuri Said’in darbeye maruz kalması ve Irak’ın uluslararası kamuoyu önünde Kıbrıs meselesine yönelik Türk tezinin karşısında yer alması, İsrail’in 1948 Savaşı’nda zaten kanıtlamış olduğu askeri yönünü, Süveyş Savaşı’nda tekrarlayarak şahlandırması ve Demokrat Parti iktidarının uluslararası gelişmeler karşısında Yahudi lobisinin oynadığı rolü önemli görmesi şeklinde ifade edebilmemiz mümkündür.

İsrail ise, aslında bu sürece kadar çok aktörlü paktlar oluşturma gayesinde olmuştur. Örneğin, 1979’da gerçekleşen İran İslam Devrimi aracılığıyla CIA raporlarında deşifre olan duruma göre, 1958’deki Türkiye ile İsrail arasındaki anlaşmaya İran’da dâhil olmuş ve bu durum o süreçte gizli tutulmuştur. Buna göre üç ülkenin gizli veri paylaşımları Trident adını verdikleri örgüt çatısı altında gerçekleşecek ve ülkelerin konuyla ilgili başkanları her sene içerisinde olmak üzere altı aylık periyotlar halinde iki kez görüşmeler organize edecekti.⁵⁷⁰

İsrail ile Türkiye arasındaki anlaşma, ticaret hacminin olumlu yönde geliştirilmesi, güvenlik konularında bilgi paylaşımı, beklenmeyen olaylar karşısında müşterek fikir birliği, ilmi konularda yardımlaşma ve İsrail’in sahip olduğu askeri teknoloji ürünlerinin Türkiye ile para karşılığı paylaşılabilmesi gibi çeşitli başlıklar içermiştir. Anlaşmanın ardından iki ülke arasında ABD ve Avrupa merkezli birçok gizli görüşme gerçekleşmiştir. Ayrıca yine iki ülkenin üzerinde uzlaşmaya vardıkları metnin, mahiyetinin ne olduğu konusunda birtakım

⁵⁶⁸ Özcan, *a.g.m.*, s. 21.

⁵⁶⁹ Erhan, *a.g.m.*, s. 34.

⁵⁷⁰ Özcan, *a.g.m.*, s. 22 ve Bengio, *a.g.e.*, s.s. 73-75.

anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Çünkü bu durumun anlaşmaya mı yoksa ittifaka mı yol açtığı muallakta kalmıştır. Ancak İsrail'in sahip olduğu gizli arşiv kayıtlarında “*ittifak görüşmeleri*” ifadesi yer almıştır.⁵⁷¹ Türkiye ise bu durumu reddetmiştir.

Türkiye, 1960'lar boyunca, önce 1961'de Suriye'nin BAC yapılanmasında Mısır'ı yalnız bırakmasını, sonra 1962'de Küba Krizi'ni, ardından 1964'te Johnson Mektubu'nu ve son olarak da Kıbrıs meselesinde BM'den destek aradığı gelişmeleri tecrübe etmiştir. Türkiye ile İsrail arasında mevcut olan askeri yakınlık, Arap ülkeleriyle çok yönlülük çerçevesinde iyi ilişkiler kurmasına engel teşkil etmiştir. Bu nedenle, mahiyeti her ne olursa olsun Arapları ve özellikle de Nasır'ı rahatsız eden Türkiye ile İsrail arasındaki Çevresel Pakt yaklaşık sekiz yıl kadar devam etmiş ve 1966 Nisanı'nda dondurulmuştur. Türkiye tarafından atılan bu adım, İsrail'in beklemediği bir gelişme olmuştur. Konuyla ilgili açıklama yapan Türk yetkililer, alınan kararın güncel bir nedenden kaynaklanmadığını, bütüncül dış politika değerlendirmelerinin eseri olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle, Türkiye'nin Arap-İsrail bağlamındaki ilişkileri, Batı'ya yönelik politikanın tekrar değerlendirildiği, Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurma niyetlerinin hızlandığı ve Sovyetler'le ekonomik işbirliği anlaşmasının imzalandığı bu yeni süreçte, İsrail lehine gelişme imkânlarından mahrum kalmıştır.⁵⁷² Nitekim 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda etkisini tamamen kaybetmiştir.⁵⁷³

Nasır'ın, Menderes'in şahsi dış politika uygulamaları olarak değerlendirdiği Türkiye-İsrail yakınlaşmasına yönelik sert tutumu, Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen darbe sonrası yumuşamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin özellikle Kıbrıs konusunda uluslararası camianın desteğine muhtaç olması ve her yönüyle Kıbrıs meselesinde yaşanan gelişmeler, İsrail ile yakınlaşma algılamalarını kökten değiştirmiştir. Bu süreçten sonra Arap ülkelerinin desteği, diğerlerine nazaran daha öneme haiz bir konu olmuştur. İttifakın en dayanıksız ve sorunlu olan noktasını ise, Türkiye'nin gizli görüşmelerde ısrarcı olması meydana getirmiştir. Çünkü olayın uluslararası boyutu bir tarafa, Türk halkının İsrail'e sıcak bakmaması bu durum üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla tüm bu yaşanan gelişmeler

⁵⁷¹ Bengio, *a.g.e.*, s.s. 72-75.

⁵⁷² Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Gözden Geçirilmiş İlaveli Üçüncü Baskı), (Der. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 333.

⁵⁷³ Erhan, *a.g.m.* s. 34.

ışığında, Türkiye durumun yalnızca 1958 yılından ibaret olduğunu ileri sürmüş ve o yılda gerçekleştirilen toplantıların yalnızca bir mutabakattan ileri geldiğini savunmuştur.⁵⁷⁴

4.1.5. Irak Darbesi ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1958'e gelene dek geçen süreçte sahip olduğu petrol rezervlerinden dolayı Irak'ın bu sektörden kazancı milli gelirinin %61,7'sine tekabül etmiştir. Bu durum, Irak halkını geçmişe nazaran daha müreffeh bir konuma taşımasına rağmen, ülkede küçük bir kesimin aşırı zenginleşmesiyle de topraklarda ağalıkların yükselmesine hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Ancak bir bütün olarak olmasa da halkın refahının artması ve toprak ağalarının mevcut Irak hükümetine verdikleri destek, hükümetin popülaritesinin yükselmesine neden olmuştur.⁵⁷⁵

Durum böyleyken, söz konusu süre zarfında ülkenin mevcut ekonomik gücüne rağmen eşitler arasındaki gelir dağılımında adaletsizlik artmıştır. Bununla birlikte, özellikle Mart 1955'te kaleme aldıkları ikili anlaşmalarla sıkı bir işbirliğine yönelen Mısır-Suriye-Suudi Arabistan Bloku'nun, Irak'ın 1950'ler boyunca Batı yanlısı politikalar izlemesi çerçevesinde Batı ile işbirliği halinde olması, Bağdat Paketi'ndeki kurucu rolü ve barındırdığı İngiliz üslerinin etkisiyle, Arap kamuoyunda Irak aleyhine kampanyalar düzenlemesine, Irak hükümetinin itibar kaybı yaşamasına ve Temmuz 1958'e gelindiğinde General Abdülkerim Kasım'ın darbe yapmasına yol açmıştır.⁵⁷⁶ Öyle ki Irak Başbakanı Nuri Said'in en değer verdiği dostu Adnan Menderes'ti. Said, Araplarla ilişkilerinden çok Batı'nın önde gelen ülkeleriyle ve o ülkelere destek veren liderlerle yakın ilişki içerisindeydi. Hatta Nasır'ın kanalı millileştirdiğini açıkladığı 26 Temmuz 1956 tarihinde Nuri Said ile İngiltere Başbakanı Eden, Londra'da yemektiydi. Said ile Eden haberi birlikte aldıktan sonra, Said şu cümleyi kurmuştur: *"Yapacağınız tek şey var. Vurun, hemen vurun, sert vurun. Yoksa geç kalırsınız"*. Said'in bu görüşleri hem kendi halkının hem de bütünüyle Orta Doğu halklarının görüşlerini içermemişti. Said ile bu kesimlerin olaylara yaklaşımında adeta bir

⁵⁷⁴ Bengio, *a.g.e.*, s.s. 73-76.

⁵⁷⁵ Roger Owen ve Şevket Pamuk, *20.Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, (Çev.: Ayşe Edirne), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002, s.s. 217-218.

⁵⁷⁶ Özmen, *a.g.e.* s.s. 311-312.

uçurum söz konusu olmuştu. Bu yüzdendir ki, darbe mevzusu başına geldiğinde Orta Doğu'da bu durumdan şikayetçi olana çok fazla rastlanmamıştır.⁵⁷⁷

Darbe, 14 Temmuz'un erken saatlerinde Bağdat radyosundan okunan bildiri ile duyurulmuştur. Bildiride, *"Irak'ın, halk ile ordunun muhteşem işbirliğiyle emperyalistlerin iktidara taşıdığı yönetim ve anlayışından kurtarıldığı"* belirtilmiştir. Bununla birlikte, *"milli birlik ve beraberliğin tesis edilmesinin üzerinde hassasiyetle durulacağı ve Arap Devletleri ile yakın ilişkiler kurulacağı"* açıklanmıştır.⁵⁷⁸

Darbe sonucu Kral II. Faysal ile birlikte, Veliaht Prens Abdullah ve Başbakan Nuri Said öldürülmüş, Haşimi rejimi devrilmiş ve yeni bir askeri yönetim kurulmuştur. General Kasım her ne kadar monarşinin tarihe karıştığını ve yeni rejimin cumhuriyet olduğunu konuşmalarında vurgulasa da, demokratik seçimler mevzu bahis edilmemiş, darbeden sonra daha istikrarsız bir dönemece girilmiştir.⁵⁷⁹

Bu süreçte Orta Doğu adeta tam bir kaynayan kazan görünümündeydi. Kazanın ateşine odun atan yalnızca Irak'taki darbe değil, Suriye, Ürdün ve Lübnan'daki olaylar da durumdan pay sahibiydi. Orta Doğu'nun mevcut durumu hakkında açıklamalarda bulunan muhalefet lideri İnönü, *"Ortadoğu'da Arap ricali arasındaki dahili mücadele şiddetle devam etmektedir. Ve Arap ricali birbirilerini yenmek için kendi hudutları dışında bulunan bütün dostları, uzak devletleri, yakın devletleri vasıta olarak kullanmaya çalışmaktadırlar. Türkiye de bu yolda şimdiye kadar epeyce kullanılmıştır. Temenni edelim ki bundan sonra kimse Türkiye'yi kendi hususi maksatları için kullanmak imkanını bulamasın!"*⁵⁸⁰ diyerek hükümeti uyarmıştır. Ancak Demokrat Parti, Batı ile Sovyetler arasındaki soğuk savaşı körükleyerek, Batı'dan aldığı yardımları arttırmayı hedeflemekteydi. Ancak Irak Başbakanı Said, Menderes'in yardımlar karşısında feda edebileceği bir dostu değildi. Üstelik Irak'taki darbe, Zorlu'nun *"Irak'la aramızdaki münasebetler ve bağlar o kadar sıkıdır ki, biz adeta bir memleket gibiyiz"*⁵⁸¹ açıklamalarında bulunduğu bir zamanda gerçekleşmişti. Dolayısıyla Menderes, bu doğrultuda attığı adımlarla Türkiye'yi neredeyse fiili bir savaşa sokmanın kıyısından dönmüştür. Türkiye'nin bu politikasında, psikolojik bir etkenden de söz etmek mümkündür. Menderes, Nuri Said gibi askeri bir darbeyle iktidardan

⁵⁷⁷ Öymen, a.g.e., s. 130.

⁵⁷⁸ Gönlübol vd., a.g.e., s.s. 300-301.

⁵⁷⁹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, (Güncellenmiş Beşinci Baskı), Cilt: 1, Bursa: MKM Yayınları, 2012, s.s. 450-453.

⁵⁸⁰ *Ulus Gazetesi*, 21 Temmuz 1958.

⁵⁸¹ *Ulus Gazetesi*, 28 Ocak 1958.

düşürülmesinden endişelenmiştir.⁵⁸² 1958’de Irak’ta darbe gerçekleşince, Türkiye’nin savaşa girmesine ABD ve İngiltere engel olmuştur. Üstelik yeni hükümeti tanımayı düşündüklerini de belirtmişlerdir. Çünkü yeni hükümet, Batı’nın petrol konusunda kaygılanmaması gerektiğine yönelik açık bir güvence vermiştir. Türkiye ise, İngiltere ve ABD’nin böyle bir düşünceye sahip olduklarını öğrenince onlardan önce davranmış ve yeni hükümeti tanımıştır.⁵⁸³

Türkiye’nin fiili müdahalesinin ABD tarafından engellendiği bir ortamda, hükümetin yeni lideri General Kasım, Batılı bir medya mensubu ile arasında geçen konuşmada, darbenin Batı’yı ve Türkiye’yi hedef almadığını, karşılıklı çıkar dengelerinin korunduğu müddetçe, Batı ile ilişkilerin süreceğini açıklamıştır. Dr. Abdülcebbar’a göre, 1958’e kadar takınılan Sovyet karşıtı tutumun darbenin hemen sonrasında terkedilip, yeni ilişkilerin tesis edilmesinin Sovyetler Birliği safhına geçme arzusuyla değil, Irak’ın Batı ile Doğu arasında dengeli bir siyaset gütmeye istegiyle açıklanması mümkündür.⁵⁸⁴ Bu görüş, Irak’ın ilk temas kurduğu ülkelerin her ne kadar Sovyetler Birliği ve Çin gibi Batı anti-tezinde yer alan ülkeler olması ve emperyalizmden uzak durmayı kendine ülkü edinmiş Arap ülkeleriyle daha radikal işbirliği içine girmesi doğrultusunda, Irak’ın darbeden sonra tamamen Doğu’ya kaydığı yorumlarının yapılabilmesini de olanaksız kılmıştır.⁵⁸⁵ Ancak şu da bir gerçektir ki; Menderes hükümetinin Irak’taki Nuri Said hükümetiyle dostane ilişkilere sahip olması Irak’taki ve diğer Orta Doğu toplumlarındaki milliyetçi takımları memnun etmemiştir. Bundan dolayı Nuri Said hükümetine darbe yaparak yönetime sahip olan General Kasım ve politbürounun Menderes ile dostane ilişkiler tesis etmesi beklenemezdi.⁵⁸⁶

Nitekim Irak Darbesi’nden sonra Irak ve İngiltere’nin olmadığı, Türkiye, Pakistan ve İran arasında Ankara ve İstanbul’da gerçekleşen Bağdat Paktı görüşmelerinde, karşılıklı yardımlaşma ve aralarındaki güveni artırma kararı alınmıştır. Toplantıdan sonra Bağdat Paktı’nın akıbetiyle ilgili konuşan Zorlu, “müşterek tebliğimizde bu husus bilhassa tebarüz ettirilmiş bulunmaktadır. Bağdat Paktı üç devlet bakımından daha da sağlamlaşmıştır. Bağdat Paktı akidi devletler, aralarında mevcut tesanüdü bir kat daha sıkılaştırmak kararındadırlar. Pakt devam edecektir” demiştir.⁵⁸⁷ Zorlu’nun açıklamalarından

⁵⁸² Tunçay vd., a.g.e., s. 185.

⁵⁸³ *Ulus Gazetesi*, 23 Temmuz 1958.

⁵⁸⁴ Gönübol vd., a.g.e., s. 301.

⁵⁸⁵ Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler Süreklilik ve Değişim Söylem ve Eylem*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 104.

⁵⁸⁶ Öymen, a.g.e., s. 130.

⁵⁸⁷ *Ulus Gazetesi*, 22 Temmuz 1958.

Türkiye'nin iyimser bir tavır takındığı ya da en azından öyle görünmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak Irak'ta darbe olunca, Irak'la Bağdat Paktı ilişkilerinde üç olasılığın ortaya çıkmış olduğu gibi bir gerçek söz konusudur. Bu olasılıkları şu şekilde belirtmek mümkündür:

1-) Irak, pakttan ayrılabilir.

2-) Irak'ın pakttan ayrılmayı düşünmemesi karşısında bile, diğer üyeler Irak'ı pakttan çıkarabilirler.

3-) Irak'ın pakttan ayrılmama düşüncesini, diğer üyeler de destekleyebilirler.

Görüldüğü gibi darbe gerçekleştiğinde Irak'ın önünde üç olasılık söz konusu olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte, Irak'ın benimsemiş olduğu dengeli siyasetin bir neticesi olarak yeni hükümetten beklenildiği gibi, Batı ile Doğu arasında bir duvar görevi gören Bağdat Paktı'na karşı ilgisi azalmıştır. Böylece 24 Mart 1959'da birinci olasılığı uygulayarak, askeri bir pakt içinde yer almanın denge, dostluk ve tarafsızlığın doğasına aykırı olduğu fikriyle pakttan ayrılacağını belirtmiştir.⁵⁸⁸

Irak'ta dostluk ve tarafsızlık nidalarıyla kurulan yeni hükümetin Bağdat Paktı'ndan çekilme kararı ile darbe arasında yaklaşık 8 ay gibi bir zaman farkı vardır. Irak'ın pakttan ayrılma kararının bu denli gecikmiş olmasının şu sebeplere dayandırılabilmesi mümkündür:

1-) Irak Darbesi'nin yaşandığı hafta içinde ABD'nin Lübnan'a, İngiltere'nin Ürdün'e kuvvetlerini çıkarması, Irak'ın da bu devletler tarafından askeri müdahaleye maruz bırakılabileceği ihtimalini doğurmuştur.

2-) Bağdat Paktı'ndan derhal alınacak bir çekilme kararının, yeni hükümetin pakt üyesi ülkeler ve Batılılar tarafınca tanınmasını engelleyebilirdi. Bu bakış açısıyla, ayrılmanın sonraya bırakılmasını yerinde bir karar olarak değerlendirmek mümkündür.

3-) Irak ile Sovyetler Birliği ilişkileri Irak'ta darbe gerçekleşinceye kadar oldukça uzun bir süredir ilerleme içerisinde değildi. Irak'ın darbeden sonra denge ve tarafsızlık ilkesine yönelik açıklamalarda bulunması, Sovyetler için Irak konusunda kazanılmış büyük bir gelişmeydi ve gelişme yeni hükümete Sovyetler kanadından bir müdahaleyi mantıksız kılmaktaydı. Her şeye rağmen darbeden sonra Irak'taki durum komünistler açısından birçok

⁵⁸⁸ Canatan, *a.g.e.*, s. 154.

fırsatı beraberinde getirmişken, yönetimi etkilemek veya ele geçirmek için hiçbir adım atmamışlardır⁵⁸⁹. Dolayısıyla Irak'ın Batılı ülkelerle ilişkilerini her ihtimale karşı sekiz aylık bir süreçte Bağdat Paktı'nı da kapsayacak şekilde koruması, kendi için en uygun seçenek olmuştur.

Sonuç olarak Irak'ın bu ve bu gibi sebeplerle geciktirmiş olduğu pakttan ayrılma kararını nihayet almasından sonra, Bağdat Paktı'nın adı Merkezi Antlaşma Teşkilatı “(Central Treaty Organization – CENTO)” olarak değiştirilmiştir. Artık yaşanan durum karşısında aynı adı gibi sahip olduğu mahiyeti de farklı bir vaziyete doğru evrilen pakt, siyasi ve askeri yönünü kaybederek, Türkiye, İran ve Pakistan'ı ilgilendiren bölgesel-ekonomik bir birliktelik şeklini almıştır⁵⁹⁰. Yaşanan olaylar neticesinde görüldüğü gibi Irak'la pakt arasında bağlantı kalmamıştır. Bu nedenle yine aynı süreç içerisinde paktın yeni merkezi Bağdat'tan sonra Ankara olarak belirlenmiştir⁵⁹¹. Böylece Bağdat Paktı'nın Bağdatsız bir duruma düştüğü gibi, paktın Irak vasıtasıyla sahip olduğu Araplar üzerindeki vasat etkisi de sonlanmıştır⁵⁹².

Türkiye uluslararası gelişmeler karşısındaki tutumunu geçmişte Bağdat Paktı üyeleriyle olduğu gibi şimdi de CENTO üyesi ülkeler nazarında ele almaya devam etmiştir. Meselelerde Asya-Afrika ülkelerini hesaba katmamasının acı reçetesini 1959'daki BM Güvenlik Konseyi üyeliği konusunda Polonya ile girdiği çekişmede görmüştür. Türkiye, yapılan oylamalarda Polonya'ya karşı üstünlük kuramamıştır.⁵⁹³ Aynı şekilde Kıbrıs meselesinde de benzer durumlara maruz kalmıştır. Türk dış politikasının akıbetinin değişmesi ise, ileriki süreçte yaşanacak olan Küba Krizi'yle temellenecek ve bilhassa Johnson Mektubu'yla gerçekleşecektir.

4.1.6. ABD'nin Lübnan'a Asker Çıkarması

Nuri Said hükümeti Irak'ta kalan son nefesini tüketirken, Camille Chamoun yönetimi de Lübnan'da birtakım sorunla mücadele etmekteydi. Chamoun ve ekibinin Batı yanlısı tutumları, (En mühimi, Eisenhower Doktrini'ne verilen onay) gerek Lübnan'da yaşayan gerekse Lübnan dışında bulunan Lübnanlı Arap milliyetçilerini rahatsız etmekteydi. Ayrıca

⁵⁸⁹ Enver Hoca, *Ortadoğu Üzerine Düşünceler*, (İkinci Baskı), (Çev.: Hasan Asgar Gürgöz), İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 19.

⁵⁹⁰ Karpat, *a.g.e.*, s. 212.

⁵⁹¹ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 450.

⁵⁹² *Ulus Gazetesi*, 16 Temmuz 1958.

⁵⁹³ *Ulus Gazetesi*, 7 Kasım 1959.

Lübnanlı Müslüman Arapların çoğu Nasır yanlısıydı. Lübnan'da siyasi durum böyleyken, 1958 yılı içinde başkanlık süresi dolan ve kanun gereği bir daha görev alamayacak olan Chamoun ve ekibi, göreve devam etmek adına anayasayı kendilerine göre uyarlamak istemişlerdir. Mevcut yönetimin bu hareketi, zaten patlamaya hazır bir bomba edasıyla etrafına tehlike saçan Nasır yanlıları için uygun ortamı hazırlamıştır. Böylesine bir ortamda Chamoun taraftarlarıyla Beyrut ve Trablus'ta büyümeye meyilli küçük bir iç savaş görünümünde silahlı çatışmalar patlak vermiştir.⁵⁹⁴ Bu durumda bir tarafta Arap kimliğini umursamayan, Filistin davasıyla bütünleşmeyi içlerine sindiremeyen ve Sovyet karşıtı Batı işbirlikçiliğiyle el sıkışmış olanlarla, diğer tarafta Arap karakterini ön planda tutan, ideolojik yönden Nasır nüfuzu altına girmiş, emperyalizme karşı duvar görevi görmeyi yeğleyen, Mısır-Suriye sentezinde kimliğini inşa eden ve kahir ekseriyetiyle fakir kitleler yüz yüze gelmişlerdir.⁵⁹⁵ Menderes ve Said, gelişmeler karşısında Camille Chamoun'a verdikleri desteği açıkça belirtmişlerdir⁵⁹⁶. Menderes hükümeti komşu ülkelerde alevlenen hükümet karşıtı yangınların kendi hükümetine de sıçramasından çok endişelenmiştir. Bu endişelerin ölçüsü öylesine bir seviyede tezahür etmiş ki, o dönem mali sıkıntılar içinde olunmasına rağmen Lübnan hükümetine yalnızca destek amaçlı silah ve mühimmat hibe edilmesi yönünde bir karar bile tartışılabilmiştir⁵⁹⁷.

Chamoun da aynı Menderes gibi yaşanan olayların Irak'taki olayların seyrine evrileceğinden endişelenmiş ve yaşanan olayın arkasında Sovyetler'in bulunduğu müşterek bir Mısır-Suriye saldırısı olduğuyla ilgili yaygara koparmıştır. Nuri Said'le kader ortaklığına maruz kalmak istememesinden dolayı da, 13 Mayıs'ta ABD, İngiltere ve Fransa'dan destek talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Lübnan'daki olaylar karşısında incelemelerde bulunan BM Heyeti bir rapor hazırlamıştır. Raporda, muhalefet kesiminin ülke dışından destek aldığına yönelik kanıtın olmadığını ve muhalefet güçlerinin tamamını Lübnanlıların oluşturduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁸ İleri sürdüğü iddialarla raporda belirtilen açıklamalar uyuşmayan Chamoun, konuyla ilgili konuşarak şöyle demiştir: *“Bugün içinde bulunduğum durumun nedeni, Batı'nın dostu olmamdır. Kolay bir yaşamı ya da oydaşmayla yeniden seçilmeyi isteseydim, bütün yapmam gereken pozitif tarafsızlığı seçmek olurdu. Ama bunun yerine 1956'da İngiltere ve Fransa'yla ilişkileri kesmeyi reddettim ve sorunlarımın*

⁵⁹⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.s. 123-124.

⁵⁹⁵ Haluk Gerger, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, (Genişletilmiş Güncelleştirilmiş Beşinci Baskı), İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s. 211.

⁵⁹⁶ *Ulus Gazetesi*, 14 Temmuz 1958.

⁵⁹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 15, 16 Aralık 1957, s.s. 154-155.

⁵⁹⁸ *Ulus Gazetesi*, 14 Temmuz 1958.

başlangıcı da bu oldu".⁵⁹⁹ İkna edici cümlelerden sonra Chamoun'un yardım çağrısına destek niteliğinde bir gelişme olmuş ve 14 Temmuz'da Irak'tan darbe haberleri gelmiştir. Raporun üzerinden kısa bir süre sonra Irak'tan böyle bir haber gelmesiyle, Eisenhower raporu hiçe saymış, Güvenlik Konseyi'nin atacağı adımı umarsamamıştır. Yaşanan gelişme, Chamoun'un talebinin kabul edilmesi için son damla olmuştur. Bunun üzerine talep, ABD tarafından 15 Temmuz'da yerine getirilmiştir. ABD, Lübnan'da yaşayan Amerikan vatandaşlarının her türlü güvenliğini sağlamak ve Lübnan istikrarının idamesine katkıda bulunmak amacıyla, deniz piyade birliklerini Beyrut sahillerine konuşlandırmıştır.⁶⁰⁰

Türkiye zaten askeri yönden diğer devletlere göre bir hayli üstün durumda bulunan ABD'nin olaylara müdahil olduğu esnada, kuvvet göndererek destek olmak bir yana, Lübnan'a müdahale edilmesinde İncirlik üssünün kullanılmasına karşı çıkmamıştır. Dolayısıyla ABD'nin Lübnan müdahalesi, İncirlik üssü üzerinden gerçekleşmiştir.⁶⁰¹

Böylece Suriye Krizi'ndeki gerginliğin minimum seviyesinde tutulmasını savunarak, krizin sonlarına doğru bile söylem sınırlarının ötesine geçemeyen Eisenhower Doktrini, ilk kez Lübnan'da fiiliyata dökülmüştür. Türkiye de yaptığı açıklamalarla ABD'nin sergilediği tutumu kabul etmiş ve memnunluk duyduğunu belirtmiştir.⁶⁰² Görüldüğü gibi, İngiltere ve Fransa'nın Süveyş'e müdahalesine karşı çıkan ve BM'yi öne süren ABD'yi destekleyen Türkiye, olayın üzerinden iki yıl sonra bu sefer de BM'yi hiçe sayıp Lübnan'a müdahale eden ABD'yi desteklemiştir. Türkiye'nin Eisenhower Doktrini'nden beri bölgede uyguladığı politikalar ve Nasır aracılığıyla palazlandırılan Arap toplumundaki Türkiye karşıtlığı, Lübnan'a verilen destekle hat safhaya ulaşmıştır. Bu hususta Beyrut'ta Türkiye ve İsrail aleyhine mitingler tertip edilmiştir⁶⁰³. Buna karşılık Türkiye, aleyhine düzenlenen mitingleri engellemek, gerçek dışı propagandaların önüne geçmek ve yalan haberlere cevap vermek maksadıyla Beyrut'ta Türk Haberler Bürosu açmaya karar vermiştir.⁶⁰⁴

Sonuç olarak bakıldığında; Lübnan'da Chamoun'un korkusu gerçekleşmemiş ve sonu Nuri Said gibi olmamıştır. Ancak ABD'nin asker çıkarmasına rağmen, Temmuz seçimlerinde General Fuad Şihab Cumhurbaşkanı seçilmiş ve Chamoun'u koltuğundan etmiştir. Seçilmekle ülkenin soluklanmasını sağlayan Şihab, Lübnan'da adeta bir çatı görevi

⁵⁹⁹ Gerger, *a.g.e.*, s. 223.

⁶⁰⁰ Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, s. 375.

⁶⁰¹ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1945-1960 Ortadoğu'yla İlişkiler", s. 568.

⁶⁰² *Ulus Gazetesi*, 14 Temmuz 1958.

⁶⁰³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 46, 25 Şubat 1957, s. 812.

⁶⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 16, İçtima: 3, İnikat: 26, 16 Ocak 1957, s. 2.

görmüştür. Lübnan'da bir süredir erozyona uğrayan Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin yeniden yeşermesine vesile olmuştur.⁶⁰⁵ Böylece Lübnan'daki kaos ortamı zayıflamış ve hayat olumlu yönde normale dönmüştür.

4.1.7. İngiltere'nin Ürdün'e Asker Çıkarması

Ürdün, özellikle 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda diğer Arap akranlarına göre askeri yönden disiplinini korumuş ve ön plana çıkmıştır. Akranlarının hüsrana uğramasına rağmen, Kudüs'ün surlarla sarılı eski ve tarihi parçasını ve Filistin'in hatırı sayılır bir bölümünü topraklarına katmıştır.⁶⁰⁶ Başlıca bu sebep ve coğrafi uygunluk nedeniyle, savaştan sonra kendi nüfusuna oranla oldukça çok miktardaki Filistinli Arap'ı ülkesinde misafir etmiştir. Böylece Ürdün, Filistin davasının tesirlerini kendi merkezinde yaşamaya başlamıştır.

O dönem krallık koltuğunda oturan Abdullah, Filistinlilerin sahip olduğu politik tecrübe ve konuyla alakadar oluşlarından ötürü, Filistinlileri Ürdün'de en yüksek mertebelere yerleştirmekte bir sakınca görmemiştir. Ayrıca Abdullah, İsrail ile de dostane ilişkiler kurma gayesi güden yegâne Arap lideri olarak tanınmıştır. İşte bu tanınma şekli, Abdullah'ı Filistinlilerin gözünde Filistin'in pay edilmesini savunan bir şahsiyet olarak tezaahür ettirmiş ve Abdullah, 1951'de Kudüs'te Cuma namazı kılmak için El Aksa'ya giderken⁶⁰⁷ Filistinli bir Arap tarafından öldürülmüştür. Boşalan koltuğu kısa süreliğine oğlu Tallal doldurmuştur. Tallal'ın ardından Orta Doğu monarşileri arasında iktidar koltuğunda kalma konusunda her türlü yıldırmaya direnerek başı çeken Hüseyin bin Tallal (1952-1999) idareyi ele almıştır.⁶⁰⁸

Kral Hüseyin'in Ürdün'de başa geçtiği dönem itibariyle, genelde Orta Doğu'nun, özelde ise kendi ülkesinin durumu pek iç açıcı değildi. Gerek siyasal gerekse sosyolojik açıdan kaos ortamı hüküm sürmekteydi. Nasır'ın Mısır'da başa geçmesiyle birlikte Arap dünyası üzerinde taşıdığı ehemmiyet, yalnızca liderler bazında değil, halk kitleleri bazında da karşılığını bulmaktaydı. Ürdün de bunun Orta Doğu'daki en güzel örneklerinden biriydi. Örneğin bir tarafta emperyalizm karşıtı, Nasır sevdalısı ve Bağdat Paktı aleyhtarı kitleler, diğer tarafta pakta katılım konusunda baskı yapan ABD ve özgürlüğünü bahşeden İngiltere

⁶⁰⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 103.

⁶⁰⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1951.

⁶⁰⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1951.

⁶⁰⁸ Arı, *a.g.e.*, s. 163.

vardı. Hüseyin, o dönemin Ürdün şartlarında -yani kendi içyapısal sorunlarının da etkisiyle- pakta katılmamayı ve İngiltere ile ilişkilerini azaltmayı tercih etmiştir.

Mevcut dinamiklerin gelişimi böylesine bir seyir izlerken, Eisenhower'ın özel danışmanı Richards "olumlu tarafsızlık" politikası güden bazı ülkelerin niyetlerini önceden bildiği için o ülkeleri ziyaret etmemiştir. Ziyaret edilmeyen ülkeler arasında Ürdün de vardır. Kral Hüseyin, az önce de değindiğimiz gibi içyapısal sorunları nedeniyle doktrinden gelecek yardımları kabul etmemiştir.⁶⁰⁹

Kral Hüseyin'in takındığı Nasır yanlısı tavırlar ve Batı'nın politikalarını reddettiği tutumlar kalıcı olmamıştır. Ülkede sayıca fazla olan Filistinliler, Eisenhower Doktrini'nin fikri provalarının yapıldığı yıl, monarşiye karşı cephe almışlardır. Bölgede monarşi karşıtı olan Nasır ve Nasır zihniyetini destekleyenler, Filistinlilerin bu hareketine alkış tutmuşlardır.

Ürdün'ün içinde bulunduğu kaos, henüz bu denli önemli bir vaziyete gelmeden önce, BAC'ın kuruluşuna karşı bir cephe olarak Ürdün ve Irak'ın üyelerini oluşturduğu Arap Federal Birliği tesis edilmişti. Federal Birlik'in mevzuatına göre, Başkanlık görevini yürüten Irak Kralı'nın görevin idamesini sağlayamayacak duruma gelmesi halinde, yetkileri Kral Hüseyin'e devretmiş oluyordu. Dolayısıyla Hüseyin'in tahtta kalması hem Hüseyin hem de Batı için bu yönüyle de ayrı bir öneme sahipti. Ayrıca Ürdün, kısa süreliğine de olsa İngiliz etkisini azaltarak Mısır ve Suriye etkisine kapılmıştı. Bundan da sıyrılabilmek için yine Batılı bir devlet olan ABD'nin himayesine girmek gerekmiştir. ABD ise ezici çoğunluğun değişim istemesine rağmen, Ürdün'ü bu süreçteki haliyle desteklemek istemiştir. Ancak bu değişim yaşanmazsa Ürdünlülerin ABD'den daha çok uzaklaşması ve Sovyetler'e yakınlaşması çok büyük bir olasılıktı.⁶¹⁰ Bu yüzden Kral Hüseyin Eisenhower Doktrini'ne karşı iç siyasal yaşamında Filistinlilere, dış politikasında Nasır'a olumlu yaklaşımı tercih etmesine rağmen, nihayetinde Batı'nın desteğine mecbur kalmıştır. ABD'nin Lübnan müdahalesinin hemen ertesinde, ABD ve İngiltere'den Ürdün'e de askeri yardım yapılması talebinde bulunmuştur.⁶¹¹

Kral Hüseyin'in çağrısı, 17 Temmuz'da İngiltere'nin Kıbrıs'taki askerlerinin bir kısmını ABD'nin de yardımıyla Ürdün'e konuşlandırmasıyla karşılığını bulmuştur.

⁶⁰⁹ Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", s. 196.

⁶¹⁰ *Ulus Gazetesi*, 10 Mayıs 1957.

⁶¹¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 125.

Türkiye'nin İngiltere ve bilhassa ABD lehine sarfettiği politikaları burada da gün yüzüne çıkmış ve Dışişleri Bakanı Zorlu, Türkiye'nin ABD'nin Lübnan'a verdiği desteği olumlu karşıladığını, hatta arzu edildiği takdirde Ürdün'e şahsen kuvvet gönderebileceklerini bildirmiştir⁶¹². Hatta Ürdün'e müdahale edilmesinde İncirlik üssünün kullanılması söz konusu olursa, buna karşı çıkmayacağını ifade ederek verebileceği en mühim desteği vermiştir.⁶¹³ Görüldüğü gibi Eisenhower Doktrini'ni elinin tersiyle itmesinin üzerinden bir yıl bile geçmeden böyle bir olaya maruz kalan Hüseyin, Batı'nın desteğiyle hüsrana uğramaktan kurtulabilmiştir. Hüseyin, Ürdün'ün dışarıdan BAC müdahalesine uğradığını, iç karışıklıkların çıkmasına destek verdiğini ve olayların yaşanmasındaki en büyük etkenin, bu olduğu görüşünü savunmuştur. Dolayısıyla, bu gerekçelerle BAC'ı BM'ye şikayet etmiş ve diplomatik ilişkilerini kesmiştir.⁶¹⁴

Ürdün olaylarında Türkiye, aynı Orta Doğu krizleri karşısında olduğu gibi almış olduğu aşırı önlemlerle, vermiş olduğu aşırı tavizlerin sıkıntısını çekmiştir. Bu nedenle, ne önlemlerden ne de tavizlerden yarar sağlayamamıştır. Aksine, bölgeye yönelik uyguladığı bu politikayla, bölgedeki durumunu giderek zayıflatmış ve zora sokmuştur. Demokrat Parti'nin bölgede kuvvet kullanmaya karşı çıkıp/çıkmaması yaşanan krizler karşısındaki takındığı tavır nedeniyle anlaşılamamıştır. Ürdün olayları boyunca ABD'nin de önlem almasına yönelik ciddi uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca Süveyş'te İsrail'deki elçisini geri çekerek ve kuvvet kullanmaya karşı çıkarak Araplara taviz veren Türkiye, söz konusu Irak, Suriye, Lübnan ve en son Ürdün olunca askeri müdahaleye destek vermiştir.⁶¹⁵ Türk dış politikasındaki bu çelişkiler, Ürdünlü Arapların Batı'ya beslediği nefretten Türkiye'nin de pay sahibi olmasına yol açmıştır. Verilen tavizlerin başarıya ulaşmadığının somut bir şekilde anlaşılması ise, Amman'da düzenlenen Türkiye ve İsrail karşıtı protesto gösterileri⁶¹⁶ ve elçilik binasından duyulan bomba sesi aracılığıyla olmuştur.⁶¹⁷ Görüldüğü gibi Türkiye'nin Ürdün olaylarını da kapsayan 1956-1958 sürecinde, bölgede Batılı ülkelerin çıkarlarını ve kendi durumunu kuvvetlendirmek adına giriştiği neredeyse her faaliyet, beklenenden uzak neticeler getirmiştir. Bayar'ın saldırıya uğraması durumunda, kuvvetlerinin yanında olacağını taahhüt ettiği Ürdün'deki Türkiye Elçiliği'nde bile bomba patlamıştır.

⁶¹² Ekincikli, *a.g.e.*, s.s. 260-261.

⁶¹³ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1945-1960 Ortadoğu'yla İlişkiler", s. 568.

⁶¹⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1945-1960 Ortadoğu'yla İlişkiler", s. 634.

⁶¹⁵ *Ulus Gazetesi*, 5 Ocak 1957.

⁶¹⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 46, 25 Şubat 1957, s. 812.

⁶¹⁷ *Ulus Gazetesi*, 18 Eylül 1957.

4.1.8. Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs, II. Selim döneminde Osmanlı yönetimine dâhil edilmiştir. Kıbrıs sorununun kökenleri ise 19. yüzyılın son çeyreğinde adanın İngilizlere geçici olarak bırakılmasında yatmaktadır. Zaten bu süreçten sonra Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakı Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi gereği Türk temsilcileri tarafından kabul edilmiştir.

Lozan'dan sonra kısa bir süre durgunluk dönemi yaşayan Kıbrıs, İngiltere'nin 1946'da ve 1954'te muhtariyet verme girişimlerinin Yunanistan'a ilhak olma (Enosis) amacı güden Rumlar tarafından reddedilmesiyle, hareketli ve hararetli bir döneme girmiştir.

Yunanistan, 1950'li yılların başında Kıbrıs konusundaki en aktif aktör olarak belirmiştir. Ancak bu aktiflik, sorunun giderek şiddetlenmesini de beraberinde getirmiştir. İngiltere'nin muhtariyet kararlarının önünde engel olarak duran Yunanistan, 16 Ağustos 1954'te Kıbrıs halkının(!)⁶¹⁸ kendi mukadderatını belirleme (self-determinasyon) ilkesinden yararlanmasıyla ilgili BM'ye başvuruda bulunmuştur. Ancak bu başvuru BM Genel Kurulu tarafından reddedilmiştir. Böylece Kıbrıs'ın uyuşmazlık çerçevesinde ele alınarak uluslararası kamuoyunun gündemine sunulması, Kıbrıs tarihinde ilk kez yaşanmıştır. Yunanistan bir yandan BM nezdinde girişimlerini sürdürürken, diğer yandan çeşitli propaganda faaliyetleri yürüterek kamuoyunu bu doğrultuda tetiklemeye çalışmıştır. Ayrıca BM'de savunduğu argümanlarına yandaş bulabilmek adına Türkiye ile aralarının mesafeli olduğu Arap kesimiyle diyaloglarını sıklaştırmaya özen göstermiştir.⁶¹⁹

Türk tarafı ise Türk-Yunan dostluğu zedelenebilir diye 9 Eylül şenliklerini yasaklamıştır. Yunanistan'ın bu girişimlerine karşılık konuya daha temkinli yaklaşmıştır. Hatta Menderes, *"9 Eylül'ün kutsal anlamını herhangi bir şekilde siyasi buhrana alet etmek milli vicdanımızı tedirgin edecektir"*⁶²⁰ diyerek konuyla ilgili düşüncesini belirtmiştir. Buna karşılık Yunanistan'ın Kıbrıs meselesine uzlaşmaz bir tavırla yaklaşmaya devam edince, BM Genel Kurulu'nun 24 Eylül 1954 tarihli toplantısına Türk tarafını temsilen katılan Selim Sarper, yaptığı konuşmasında Yunanistan'ın takıntıyı tavırların kaygı verici olduğunu belirtmiş ve Kıbrıs'ın geçmişine bakıldığında, gerek tarihi gerek coğrafi ve gerekse iktisadi yönden hiçbir zaman Yunanistan'a ait olmadığını altını çizmiştir. Ardından 30 Eylül 1954

⁶¹⁸ "Kıbrıs halkı" tabiri, Yunanistan ve Kıbrıs Rumları'nın kullandığı tabirdir. Kıbrıs'ta bir halktan ziyade her yönüyle farklı iki ayrı etnik toplum (Türk-Rum) yaşadığı için Türk hükümeti tarafından bu tabir kullanılmamıştır.

⁶¹⁹ Vehbi Z. Serter, *Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa: Halkın Sesi Yayınları, 1971, s. 90.

⁶²⁰ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 128

tarihli *Zafer* gazetesinde yayımlatılan makaleyle, “*Kıbrıs konusunda bende söz sahibiyim*” demekle yetinilmiştir⁶²¹. Kıbrıs konusundaki çalkantıların hâkim olduğu bu süreç, BM Genel Kurulu’nun 17 Aralık 1954’te Kıbrıs sorununu henüz görüşmeme kararı almasını beraberinde getirmiştir.⁶²²

BM’den beklediği karşılığı göremeyerek, Genel Kurul’da reddedilen Kıbrıslı Rumlar, Grivas liderliğinde Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü’nü (EOKA) kurmuşlardır. Kıbrıs’ta EOKA kurulduktan sonra, gerek İngilizlere gerekse Türklere yönelik terör eylemlerinde bulunmuştur. Adadaki anlaşmazlık, şiddet ve kaosun vaziyeti artan bir seyir izlemiştir. Bunun üzerine İngiltere, Türk ve Yunan temsilcilerinin konuyu görüşmek adına Londra’da gerçekleştirilecek olan konferansa teşriflerini istemiştir.⁶²³ Dolayısıyla Türkiye Kıbrıs meselenin resmen taraflarından biri olmuştur. İngiltere, Doğu Akdeniz politikaları çerçevesindeki Kıbrıs menfaatlerinin sekteye uğramaması adına Türkiye’yi bilinçli olarak sorunun merkezine almak istemiştir.

4.1.8.1. 6-7 Eylül Olayları

Londra Konferansı’nda Türk tarafı, mevcut statükonun korunamadığı bir durumda Kıbrıs’ın kendisine ait olması gerektiği tezini ortaya koyarken, Yunan tarafı Enosis üzerine direktmekteydi. Anlaşmazlığa düşülen konunun Londra’da muhasebe edildiği süreçte Kıbrıs’taki sol eğilimlilerin eylemleri, İngilizlerin menfaatlerine tam bir engel teşkil etmekteydi. Buradan hareketle, mevcut vaziyetin derhal değiştirilmesi gerekmekte ve bu hususta Türk insanının sabrı taşırılmıyordu. Bu görevi de o tarihte başını *İstanbul Ekspres* gazetesinin çektiği yüksek tirajlı gazeteler üstlenmiştir. Gazetelerin çoğu, Atatürk’ün Selanik’te bulunan evinin bombalandığı ve hasar gördüğüyle ilgili asılsız haberler yazmışlardır. Gazetelerin yalan haberlerinin ardından, o süreçte MAH adıyla bilinen istihbarat örgütünün nüfuzunda bulunan Kıbrıs Türktür Cemiyeti Genel Sekreteri Kamil Önal ve İstanbul Yüksek Okullar Talebe Birliği Başkanı Bahattin Erton’un şu açıklamaları takip etmiştir: “*Bu bomba, bardağı taşıran son damla olabilir*”, “*Mukaddesata el uzatanlara bunu pahalıya ödeteceğiz*”.⁶²⁴

⁶²¹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, (Dördüncü Baskı), Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s. 175.

⁶²² Serter, *a.g.e.*, s. 90.

⁶²³ Seydi, *a.g.e.*, s. 285.

⁶²⁴ Erdal Şimşek, *Türkiye’de İstihbarat Savaşları ve MİT*, İstanbul: Destek Yayınevi, 2012, s. 193.

İşte tüm bu olanlarla Türk milleti kışkırtılmış ve Rumlara yönelik ölü ve yaralıların olduğu vahim olaylar yaşanmıştır. Ancak belirtmekte yarar vardır: Türk hükümetinin bu kışkırtmalarda bir rolü olmamıştır. Aksine olayların ardından İçişleri Bakanı Namık Gedik ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın görevlerine son verilmiştir.⁶²⁵ Ayrıca yaşanan olaylar, Londra Konferansı'nın da sonlandırılması sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede olaylar karşısında bir bütün olarak, Türkiye'nin uluslararası kamuoyundaki itibarı yaralanmış, vatandaşların emniyet duygusu saldırıya uğramış, ülkede küçük bir etnisiteyi karşılık gelen grubu, ibadet yerleri yakılmak, din görevlilerine saldırmakla yumuşak karınlarından vurulmuş ve bundan dolayı Türkler arasında fikir uyuşmazlıkları peydahlanmış, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin kudretli vasfı azalmış, iki ülkede yaşayan her iki millet de ateş çemberi içinde bırakılmış, bölgedeki istikrar ve güvenliğin temel dayanak noktası olan Türkiye-Yunanistan ilişkileri ağır bir darbe daha almış, üstüne üstlük Türkiye'nin mali durumunda tedavisi çok güç yaralar açılmıştır.⁶²⁶ Tüm bu gelişmeler neticesinde, böylesine vahim bir tabloya neden olan 6-7 Eylül olaylarını, gerek Türk tarihine gerekse siyasi tarihe “6-7 Eylül kıyamet olayları” şeklinde not etmek, çok da yanlış bir hareket olmayacaktır.

4.1.8.2. Olaylar Sonrası Kıbrıs'taki Gelişmeler ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İlanı

Türkiye'nin Londra Konferansı'yla meselede resmen yer alması, Kıbrıslı Türklerin olaylara yaklaşımında daha istekli ve cesaretli bir vaziyete bürünmelerini sağlamıştır. Bu hususta, EOKA'ya karşı ilk Türk yeraltı direniş örgütü olan “Volkan” 1955'te kurulmuş,⁶²⁷ Volkan'dan üç yıl sonra da Kıbrıslı Türklerin her türlü meziyetlerinin savunucusu ve koruyucusu olarak 1 Ağustos 1958'de Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuştur.⁶²⁸ Örgütler kurulduktan sonra Türklerin genel olarak EOKA ile mücadelesi söz konusu örgütlerin eliyle yürütülmüş ve çatışmalar artarak devam etmiştir.

Artan çatışmalar NATO üyesi iki komşu ülke olarak “taksim” tezini savunan Türkiye ile kendine “ilhakı” savunan Yunanistan arasındaki ilişkilerin de gergin bir seyir izlemesine neden olmuştur. Bu durumda ABD devreye girmiş ve diplomasi konusunda 1959'un Ocak ayı boyunca adeta bir arı gibi çalışmıştır. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Karamanlis ve Evangelos Averof 6 Şubat'ta Zürih'te buluşmuşlar ve 11 Şubat 1959'da Kıbrıs

⁶²⁵ Şeyhanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 211.

⁶²⁶ *Ulus Gazetesi*, 12 Eylül 1955.

⁶²⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 28 Ağustos 1955.

⁶²⁸ Serter, *a.g.e.*, s. 94.

Cumhuriyeti'nin istiklaline kavuşmasıyla ilgili bir anlaşma üzerine karara varmışlardır. Bu kararın üzerinden çok geçmeden ve Makarios'un pekte istekli olmamasına rağmen Zürih Antlaşmaları imzalanmıştır.⁶²⁹

Zürih Antlaşması'ndan sonra temelde kurulacak olan devletin hukuksal zemininin yaratılmasıyla ilgili Londra'da görüşmeler yapılmak için anlaşılmıştır. Bu süreçte uçak kazası geçiren Menderes hastanede tedavi altındaydı. Dolayısıyla 18 Şubat'ta Menderes, Mac Millan ve Karamanlis bir yıl içinde tatbik olacak anlaşmayı hastanede imzalamışlardır.⁶³⁰ Böylece bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması için hukuksal zemin oluşturulmuştur. Zorlu, “*Anlaşma, her taraf için muvaffakiyet*”⁶³¹ diyerek, durumdan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Tarihler 16 Ağustos 1960'ı gösterdiğinde Cumhurbaşkanı Makarios, yardımcısı Dr. Fazıl Küçük ve vali Hugh Foot ile Türkiye ve Yunanistan Başkonsolosları gece yarısı 12'de vesikaları imzalamıştır. Atılan imzalar, 82 yıldır yalnız başına dalgalanan İngiltere bayrağının yanına, Yunanistan ve Türkiye bayraklarının eklenmesi mahiyetini taşımıştır.⁶³² İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğünde bir Kıbrıs Cumhuriyeti, nihayet bu şekilde kurulabilmiştir.⁶³³

Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar geçen süreçte çeşitli maddi ve fikri sıkıntılarla karşılaşmıştır. Ancak bu sıkıntılara rağmen, Zürih ve Londra Antlaşmaları'yla “garantör” sıfatını kazanmış ve günümüze değin geçen süreçte Kıbrıs'ın kuzey kesiminde yaşayan Türkler, bu antlaşmalar sayesinde bağımsız bir devlet olarak varlıklarını idame ettirmişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik çıkarları ve savunduğu temel argümanlar, yine bu antlaşmalar sayesinde istikrarlı bir şekilde korunmaya devam etmiştir.

4.1.8.3. Johnson Mektubu

Kıbrıs'ın bağımsızlık kazandığı süreç ne kadar sancılı geçtiyse, ardındaki süreç de bir o kadar sancılı geçmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin aldığı dış politika kararlarının eğilimi, Kıbrıs konusuyla yakından ilgili bir vaziyette gerçekleşmiştir.

⁶²⁹ Seydi, *a.g.e.*, s.s. 286-287.

⁶³⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1959.

⁶³¹ *Hürriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1959.

⁶³² *Hürriyet Gazetesi*, 16 Ağustos 1960.

⁶³³ Fırat, “1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler”, s.s. 609-610.

1960'tan 1963 yılına kadar geçen üç yıllık süreç selefi ve halefi kadar hararetli geçmemiştir. Ancak 1963'ten sonra Rumlar ve Türkler arasında korkunç çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu çatışmaların en çok ses getirenleri: Aralık 1963'te gerçekleşen “Kanlı Noel” olayı, Lefkoşa Çarpışmaları, Larnaka Çarpışmaları, Limasol Çarpışmaları, Baf Çarpışmaları ve Rumların Türk köylerine düzenlemiş olduğu Dillirga Harekâtı’dır.⁶³⁴ Buradaki asıl dikkat çekilmesi gereken husus, Türk köylerine yapılan Rum baskınlarında kullanılan başta bazukalar olmak üzere, diğer askeri teçhizatların da Yunan alayından alınmış olmasıdır⁶³⁵. Bu durum iki NATO üyesi ülkeden birinin, diğerinin etnik kökenine yönelik girişilen temizlik harekâtına destek vermesi gibi üzerinde çeşitli yorumlamalar yapılabilmesini mümkün hale getirmiştir.

Dolayısıyla, 1964 yılına gelindiğinde adadaki Türklerin durumu hiç parlak değildi ve içinde şiddet barındıran büyük bir baskı söz konusuydu. Aynı yıl Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios, Türk özerkliğinin anayasadaki yerinin kısıtlanması amacıyla anayasayı değiştirmeye teşebbüs etmiştir. Adanın genel görünümü ve Makarios’un bu tutumu karşısında caydırma maksatlı 64 Türk jeti Kıbrıs’a doğru havalandırılmıştır. Ayrıca Türk hükümeti, eğer bu tutumdan bir vazgeçiş olmadığı takdirde her türlü askeri girişimde bulunacaklarını belirtmiştir.⁶³⁶ Zaten o dönem Kıbrıs’ın mevcut durumundan dolayı adaya yönelik Türkiye müdahalesi uluslararası kamuoyunda şaşkınlık verici bir halde değildi. Çünkü Kıbrıslı Türklerin uğradığı baskılar ve bu baskılara verdikleri direnç, neredeyse tüm dünyada onlara yönelik ilgi ve desteğin artmasını sağlamıştır. Hatta o dönem Batı nazarında en yüksek popülariteye sahip olan *Life* mecmuası da Türkleri kapak yapmıştır⁶³⁷. Bu süreçte Batı’nın politikalarından rahatsızlık duyan Rum medyası da boş durmamış ve Sovyetler’i Kıbrıs’a davet eden manşetler atmıştır⁶³⁸.

Aynı gün içinde BM Güvenlik Konseyi Kıbrıs konusunu görüşmek için iki kez olağanüstü toplanmış, ancak herhangi bir karar alınamamıştır. Görüşmelerde Kıbrıs’ın Türkiye’ye yönelik şikayetlerinin üzerinde duran Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusundaki tarafını alenen açığa vurmuştur.⁶³⁹

⁶³⁴ Serter, *a.g.e.*, s.s. 114-118.

⁶³⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 10 Şubat 1964.

⁶³⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Baskı), (Çev. Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 396.

⁶³⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 27 Şubat 1964.

⁶³⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ocak 1964.

⁶³⁹ *Vatan Gazetesi*, 10 Ağustos 1964.

Bu doğrultuda İnönü, ABD'nin çatışma çıkmaması için Kıbrıs ve Yunanistan üzerinde baskı kurabileceği düşüncesiyle, -yani arabuluculuk yapabileceği beklentisiyle- durumdan haberdar edilmesini sağlamıştır. Ancak İnönü'nün düşüncesi hiç de beklediği karşılığı bulamamış ve Türk siyasal yaşamında derin izler bırakacak olan mektup, ABD Başkanı Lyndon Johnson'un imzasıyla İnönü'ye gönderilmiştir.⁶⁴⁰

Johnson, 5 Haziran 1964 tarihli mektupta “Türkiye Sovyet müdahalesini gerektiren bir adım atarsa diğer NATO üyelerinin Türkiye'yi korumayacağını” ve ABD tarafından tedarik edilen askeri teçhizatların Kıbrıs'a yönelik bir harekâta kullanılamayacağını belirtmiştir.⁶⁴¹

Mektuba ilk tepkiler Türkiye'deki parti başkanlarından gelmiş ve mektubun mahiyetini “ağır” olarak değerlendirmişlerdir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise, “*mektubu ağırdan çok endişeli buldum*” demiş, Makarios'un Rusya, Mısır ve Suriye devlet başkanlarına ilettiği yardım talepleri hususunda, devlet başkanlarının “onun sözüyle hareket etmeyeceklerini” ifade etmiştir.⁶⁴²

İnönü de İngilizlerle olan bir konuşmasında, İngilizlerin “Kıbrıs, Yunanlılara verilirse, buna tepkiniz ne olurdu?” sorusuna, “*siz kimin malını kime veriyorsunuz?*” demiş ve eğer bir Enosis gerçekleştirilecekse, bunun “iki taraflı Enosis” olması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴³ İnönü'nün Johnson mektubundan sonraki süreçte verdiği bu cevaplar, konuyla ilgili ne denli kararlı hareket ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Mektupta verilen mesajlar oldukça açıktır ve cümlelerden anlaşılması gereken iki şey vardır: Birincisi, Kıbrıs konusunda NATO'nun Türk çıkarlarının destekçisi olmayacak olduğudur. İkincisi ise, ABD, olası bir Sovyet müdahalesinde kendi çıkarlarının çok da önemli olmadığı Kıbrıs nedeniyle, Sovyetler'le karşı karşıya gelmek istememektedir. Cemal Gürsel'in mektubu “endişeli” olarak nitelendirmesi de en temelde bu görüşe dayanmaktadır. Çünkü mevcut Batı politikalarından memnun olmayan Rumların, Sovyetler'i adaya davet ettiği ve Sovyetler'in de BM toplantılarındaki Rum yanlısı tavır takındığı bilinmektedir. Ayrıca Türkiye, bu süreçte savaş için yeterli askeri teçhizata sahip değildi ve en ufak bir kıvılcımda Sovyet ateşinin yanması çok büyük bir olasıktı. ABD'nin de konjonktürü bu şekilde analiz etmiş olması mümkündür. Sonuç olarak, Türk hükümeti karşılaştığı ABD

⁶⁴⁰ Melek M. Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, s. 130.

⁶⁴¹ Hale, *a.g.e.*, s. 130.

⁶⁴² *Hürriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1964.

⁶⁴³ *Hürriyet Gazetesi*, 30 Haziran 1964.

muhalefeti nedeniyle Kıbrıs'a çıkarma düşüncesini bir süreliğine masadan kaldırmıştır. Ayrıca mektup, Türk milleti üzerinde Amerikan aleyhtarlığını şahlandırmakla birlikte, mevcut hükümet ve gelecek hükümetlerin dış politikalarını inşa süreçlerinde hatırlanan bir kâğıt parçası olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Cemal Gürsel'in 1965 yılında hükümeti kurma görevini verdiği Suat Hayri Ürgüplü, Dışişleri Bakanlığı'na Hasan Esat Işık'ı getirmiştir. Işık, Türk dış politikasındaki Batı sentezli yönün, Johnson Mektubu'ndan sonra çok yönlülüğe çevrilmesi noktasında ipi göğüsleyen isim olmuştur. Bu doğrultuda derhal Sovyet Rusya ve Çin'e giden Işık, Türkiye'nin menfaatlerinin her konuda Batılı ülkelerle aynı çizgide yer almadığını ifade etmiştir. Bunu ustalıkla ifade ederken, Batılı ülkeleri küstürmeyerek, diğer ülkeleri Türkiye'nin menfaatleri hususunda kazanmayı amaçlamıştır. Nitekim Işık'ın faaliyetlerinin ilk getirisi 1965 yılında Sovyetler'le imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması olmuştur. Ardından yine aynı yıl, Türkiye'nin Mısır ve Suudi Arabistan'la arasındaki bir süredir kesintiye uğramış olan diplomatik ilişkiler, büyükelçilik seviyesine yükseltilmiştir.⁶⁴⁴

Görüldüğü gibi, 1960'lar boyunca Türkiye'nin hem Arap-İsrail bağlamındaki hem de diğer ülkelerle olan ilişkileri, Batı ile kurduğu ilişkiler doğrultusunda gelişmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Batı'yı algılama şeklini tayin eden temel yapı taşlarının değişmesi Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemiştir. Küba Krizi ve 1965 tarihli BM Genel Kurul oylamalarındaki “yalnız” kalış,⁶⁴⁵ buna yönelik gelişmelerden olsa da, en önemli etken tümüyle Kıbrıs konusu olmuştur.

4.1.8.4. 1974 Kıbrıs Harekâtı

Tarihler 1967'yi gösterdiğinde, Yunanistan'da kurulan Albaylar cuntası, eski hükümetin yaptığı gibi Kıbrıslı Rumları Enosis konusunda teşvik ederek, 1964'te yatışan bunalımın tekrar peydahlanmasını sağlamıştır. Ancak daha sonra politikasını ertelemesiyle, bunalım gelişim göstermeden durağanlaşmıştır. Ta ki bu erteleme 1974'e kadar

⁶⁴⁴ Hakan Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Gözden Geçirilmiş İlaveli Üçüncü Baskı), (Der. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 241.

⁶⁴⁵ Bu oylamalarda Türkiye ile birlikte yalnızca ABD, Arnavutluk, İran ve Pakistan aynı doğrultuda oy kullanmıştır. 1965 BM Genel Kurul görüşmeleriyle ilgili detaylı açıklamalar için ayrıca Bkz.: Faruk Sönmezoğlu, “Kıbrıs Sorunu ve Birleşmiş Milletler: 1954-1975”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Yıl: 1984, Cilt: 38, Sayı: 3-4, s.s. 239-240.

sürebilmiştir. 1974'te Yunan subayların idare ve denetimindeki Ulusal Muhafız Gücü, Kıbrıs'ta Makarios'a karşı bir hükümet darbesi kurgulamış ve EOKA'nın hem destekçisi hem de taşıyıcısı olan Sampson'u Cumhurbaşkanı olarak açıklamışlardır. Ecevit, yaşanan hadise için “*bu bir Yunan müdahalesidir*”⁶⁴⁶ dediyse de, Kıbrıs'ın garantörleri olarak İngiltere'den ve Yunanistan'dan adadaki duruma müdahil olmalarını istemiş, ancak iki devletten de karşılık görememiştir. Bu durum karşısında Sampson'un Türk hükümetinin endişeli ve gergin tutumlarından haberdar olmasına rağmen, Kıbrıs'taki resmi binalara Yunan bayraklarını çekmesi bardağı taşıran son damla olmuştur⁶⁴⁷. Bu gelişmelerin üzerine Ecevit, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne (TSK) Türk kesiminin “Barış Harekâtı” adını verdikleri operasyonun talimatını vermiştir. Johnson Mektubu'yla Türkiye'yi saf dışı etmek isteyen ABD, Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı gibi hiç ummadığı bir politika izlemesiyle şaşkına dönmüştür. Buna karşın Türkiye'den derhal harekâtı durdurmasını istemiş, ancak Türkiye dik bir duruş sergileyerek, adanın kuzeyine ilki 20 Temmuz'da, ikincisi 14 Ağustos'ta olmak üzere iki kez çıkartma yapmıştır. Türkiye bu adımlarla, Kıbrıs'ın kendisi için başlıca meselelerden olduğunu ortaya koymuştur. Bu gelişmelerin en önemli aktörlerinden biri de koalisyon ortağı Necmettin Erbakan olmuştur.⁶⁴⁸ Nitekim Türkiye yaptığı çıkartmalarla adanın %40'ında hâkimiyet kurmuş ve böylece Kıbrıs, o tarihten itibaren ikiye bölünmüştür.⁶⁴⁹

4.1.9. Küba Krizi ve Türkiye

Eisenhower başkanlığındaki ABD, Jüpiter ve Thor füzelerini Avrupa'ya yerleştirmeyi düşünmüştür. Çünkü Sovyetler, Sputnik'i uzaya gönderme olayıyla kıtalararası füze geliştirdiğini kanıtlamış ve ABD açısından Sovyetler'in elde ettiği teknolojik gelişmeleri dengelemek elzem bir politika olarak belirlemiştir. Bu hususta füzelerin yerleştirilmesini kabul eden üç devletten İngiltere'ye 60 adet Thor, İtalya'ya 30 adet Jüpiter ve Türkiye'ye 15 adet Jüpiter füzesi yerleştirilmesini içeren antlaşma metni üzerinde 28 Ekim 1959'da karara varılmıştır. Ardından Kennedy iktidara gelir gelmez 15 adet füzeyi

⁶⁴⁶ *Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz 1974.

⁶⁴⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1974.

⁶⁴⁸ Murat Yıldız, “Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Politik Vizyonunun Etkisi”, *Türk Çalışmaları: Türk veya Türk Dilleri, Edebiyatı ve Tarihi Uluslararası Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 8, 2017, s. 364.

⁶⁴⁹ Zürcher, a.g.e., s.s. 396-397.

İzmir-Çiğli'ye yerleştirmiştir.⁶⁵⁰ Sovyetler açısından krizin başlıca nedenlerinden birini Türkiye'ye yerleştirilen işte bu füzeler oluşturmıştır.

Soğuk Savaş sürecinde Sovyetler'in etki alanında bulunan devletlerden biri de Küba'ydı. Nasıl ki ABD, Sovyetler ile coğrafi açıdan yakınlık içinde olan müttefiklerine ayrı bir önem vermişse, aynı şekilde Küba da Sovyetler'e göre önem verilmesi gereken bir ülke pozisyonundaydı.⁶⁵¹ Ardından 1959 yılında Küba'da yönetimi Fidel Castro ele alınca, esasen krizin temel sebebini teşkil eden ABD'nin Castro'yu yıkma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu hususta CIA acilen bir plan hazırlamıştır. Plana göre, Castro'dan kaçıp ABD'ye mülteci olarak gelen Castro karşıtı insanlar, uzun bir müddet askeri eğitim aldırılarak Küba'ya gönderilmek için hazır tutulmuşlardır. ABD'ye göre, bu insanlar Küba'ya ulaştıklarında orada yaşayan halk da çatışmalara destek verecek ve Castro çabucak koltuğundan edilecekti. Nitekim ABD, bu plana yönelik "Domuzlar Koyu"na çıkarma yapmıştır. Ancak hiç de düşündüğü gibi olmamış, Küba halkı bu çıkarmaya destek vermemiştir. Ardından Sovyetler'in de devreye girerek, "caniyane istila" olarak adlandırdığı çıkarmanın derhal durdurulmasını istemesiyle plan başarıya ulaşamamıştır.⁶⁵²

Bu arada ABD ile Sovyetler'in konuyla ilgili gerçekleştirdiği zirve görüşmelerinin U-2 Casus Uçağı olayıyla sona erip, başarıya ulaşamamasının ardından Kruşçev ile Castro ilişkileri daha da artmış ve olası bir ABD saldırısından çekinen Castro, Kruşçev'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Kruşçev, Sovyet füzelerini 1962'de Küba'ya yerleştirmiş ve Türkiye'deki Jüpiter füzeleriyle "stratejik bir denge" kurmuştur. Bazı çevrelerin değerlendirmelerine göre, Sovyetler bu füzeleri zaten geçiçi olarak yerleştirmişti. Sovyetler'in amacı, ABD'nin Küba'dan uzak durmasına yönelik teminat almak gibi ödünler koparabilmektir. Ancak Kennedy'nin Ekim ayında olaya bakışı Sovyetler'in umduğu gibi olmamış ve Küba'ya müdahale etmek noktasında oldukça şiddetli tehditlerde bulunmuştur. Üstüne üstlük BM ve NATO üyelerine danışmadan Küba'yı abluka altına almıştır.⁶⁵³ Dolayısıyla iki süper güç arasında paklak veren bu kriz neticesinde, bütün dünya nükleer bir savaş tehdidiyle burun buruna gelmiştir.

⁶⁵⁰ Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:52, Sayı: 1, 1997, s. 648.

⁶⁵¹ Öymen, *a.g.e.*, s. 78.

⁶⁵² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 310.

⁶⁵³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 311.

Olayın karar verici olmasa da hiç şüphesiz baş aktörlerinden olan Türkiye de bu durumdan bir hayli etkilenmiştir. Türkiye’de 27 Mayıs 1960 darbesiyle yönetimi ele alan Cunta, Batı’ya bağlı olduğunu derhal açıklamıştır. Küba Krizi’nin yaşandığı esnada başbakanlık görevini yürüten İsmet İnönü, Sovyetler’den gelebilecek bir saldırının nükleer tehlikeye dönüşme ihtimaline rağmen, Türkiye’nin ABD’nin yanında olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁴ Ayrıca kriz sürecinde Akdeniz’e demir atmış bir vaziyette bekleyen Amerikan Altıncı Filosu’na karşın Sovyetler’in Karadeniz üzerine derhal bir filo çıkarması da Türkiye’yi endişeledirmiştir⁶⁵⁵. Ancak Türkiye geri adım atmamış ve yaşanan olayın vahametine karşın sadık bir müttefik olmaya devam etmiştir.

ABD Başkanı Kennedy, Türkiye’nin dostluğundan duyduğu memnuniyetle birlikte, Küba’ya Sovyet füzelerinin konuşlandırılmasına tehditle karşılık vermiştir. Öyle ki iki nükleer güç arasında savaş çıkabileceğinden bile bahsetmiştir. Bunun üzerine Sovyetler eliyle 26 ve 27 Ekim tarihli iki adet mektup ABD’ye gönderilmiştir. Mektuplar, iki ülkenin füzelerini karşılıklı olarak çekmelerini, silah sevkiyatını durdurmalarını ve yine karşılıklı olarak saldırmazlık paktı imzalamalarını içermiştir.⁶⁵⁶ Anlaşılacağı üzere Kruşçev, Küba ve Türkiye’deki üslerin bir an önce boşaltılması gerektiğini belirterek olayın yatıştırılmasından yana olmuştur. Ancak bunun olabilmesi için her iki devletin toprak bütünlüğünün korunacağıyla ilgili teminat verilmesini şart koşturmuştur.

Bunun üzerine Sovyet Büyükelçisi Anatoly Dobrynin ile ABD Adalet Bakanı Robert Kennedy mektup konusunu görüşmek üzere Sovyet elçilik binasında gizlice biraraya gelmiştir. Görüşmede, krizin nasıl sonlandırılacağı geniş bir çerçevede masaya yatırılmıştır. Dobrynin’in “*Türkiye’deki füzeler ne olacak?*” sorusuna Kennedy tarafından şöyle cevap verilmiştir: Söz konusu füzeler Başkan Kennedy için sorun değildir. Ancak tek sorun konuyu kamuoyu ile paylaşma noktasındadır. Çünkü füzeler Türkiye’ye yalnızca ABD tarafından değil, müşterek bir NATO kararı ile konuşlandırılmıştır. Buradan hareketle, ABD’nin olası bir ferdi hareketi NATO’ya zarar verir. Ancak Kennedy, Kruşçev’le uzlaşmaktan yanadır. Türkiye’deki füzelerin sökülmesi NATO mevzuatları gereği birkaç ay sürebilir. Bu arada Türkiye’deki üsler konusunun kamuoyuyla paylaşılmayıp gizli tutulması için görüşmeler sonunda Dobrynin’den söz alınmıştır.⁶⁵⁷ Böylece Kennedy hükümeti

⁶⁵⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Türkçesi: Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, s. 195.

⁶⁵⁵ Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 254.

⁶⁵⁶ Öymen, *a.g.e.*, s. 117.

⁶⁵⁷ Öymen, *a.g.e.*, s.s. 117-118.

uluslararası kamuoyu karşısında adeta yırtıp attığı Türkiye'deki üsler konusunu gizli kapılar ardında kabul etmiş, füzelerin söküleceğiyle ilgili teminatı yazılı bir metin olmadan Kruşçev'e vermiştir.

Belki de dünya milletleri açısından oldukça önemli olan bu tarihi ve kapalı kapılar ardındaki görüşmeden, yalnızca birkaç kişinin haberi olmuş ve kamuoyu tarafından uzun bir dönem bilinmemiştir. Buna paralel olarak Küba Krizi, Başkan Kennedy'nin karşılaştığı zor durumlardaki üstün kabiliyeti biçiminde yansıtılmıştır. Ancak Kruşçev 26 ve 27 Ekim tarihli mektupları göndermeden önce de Kennedy'nin füzeleri pazarlık hususunda değerlendirebileceğinin oldukça farkındaydı; çünkü önceki süreçte füzeleri sökmeye niyetlendiğinden haberdardı.⁶⁵⁸ Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir durum da aynı konunun Türk vekiller tarafından Meclis'te tartışılmasıdır. Çünkü Türk vekillerde aynı Kruşçev gibi Kennedy'nin füzeleri daha önce kaldırmak istediğini biliyorlardı. Bu hususta Meclis'te bizzat dış politikayla ilgili oturumlar gerçekleşti. ABD'nin Küba'da bulunan Sovyet üsleriyle Türkiye'deki üslerin pazarlık malzemesi yaptığını ileri süren vekiller, bu duruma şiddetle karşı çıkmış, Türkiye'deki Jüpiter füze üslerinin kaldırılmasının Batı ile ilişkiler kurma noktasında Türkiye'nin elini zayıflatacağından yakınmışlardır. Ancak daha sonra açıklamalarda bulunan Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar; Türkiye'de Jüpiter füzelerinin kaldırılıp, Polaris füzelerinin ikame edileceğini bildirince vekiller tarafından kısmi bir rahatlık duyulmuştur.⁶⁵⁹ Ayrıca Küba Krizi nükleer bir savaşa yol açmamıştı, üzerinde durulması gereken esas nokta buydu.

Bu arada gizli temasların üzerinden 13 ay sonra hiç umulmayan bir şey olmuş ve Kennedy suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Yaşanan elim olaydan sonra yeni başkan Lyndon Johnson olmuştur. Johnson'un Türkiye'deki Jüpiterlerin sökülmesiyle ilgili sözlü anlaşmadan haberi yoktu. Dolayısıyla yeni başkanın Kennedy'nin uyguladığı dış politikanın sürdürülmesi şeklinde bir dış politika kararı almasıyla Küba uygulamaları da bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak Türkiye'de bulunan son Jüpiter daha Kennedy suikaste uğramadan önce 24 Nisan'da kaldırılmıştı.⁶⁶⁰ Bu durum bazı çevrelerce zaten eski bir teknoloji olduğu için söküldükleri yönünde ifade edilse de, kamuoyu tarafından kabul görmemiştir. Yapılan uygulama Türk kamuoyunu da ABD'ye karşı güvensizlik içine itmiştir. Türk hükümeti bir şeyin kesin olarak farkına varmıştı ki, ABD'nin Türkiye'ye göre aleyhte bir dış politika

⁶⁵⁸ Sever, *a.g.m.*, s. 653.

⁶⁵⁹ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 257.

⁶⁶⁰ Öymen, *a.g.e.*, s.s. 118-119.

geliştirmesi, Türkiye'nin istikrar, huzur ve güvenliğini tehlikeli bir vaziyete dönüştürebilecekti. Bu farkediş, Türk dış politikasının tekrar masaya yatırılmasının elzemliğini ortaya koymuştur. Ayrıca Türk halkı da devleti adına karar verirken, karar verenlerin yalnızca kendileri olması noktasında ısrarcı davranmaya başlamıştır.⁶⁶¹

ABD ve Sovyetler Birliği'nin belirleyici olduğu, Küba ve Türkiye merkezli meydana gelen kriz Türk dış politikası açısından önemli neticeleri beraberinde getirmiş bir gelişmedir. Bu neticeleri şu şekilde özetleyebilmek mümkündür:

1-) Küba Krizi esnasında ABD, kendi ulusal menfaatleriyle alakalı olan bir meselede ferdi hareket etmiştir. Sovyetler'in bilhassa Türkiye'ye yönelik bir saldırıda bulunabileceği ihtimalinin farkında olarak bu gibi adımlar atmıştır. Olaylar karşısında bu tarz dış politika yapımıysa, NATO ve Türkiye için şahsi ulusal çıkarları söz konusu olduğunda kendilerinin de benzer şekilde hareket edebilmeleri durumunu ortaya çıkarmıştır.⁶⁶²

2-) Hem Süveyş Krizi hem de Küba Krizi'nin öncüleri bağlantısız kutbun da başını çeken ülkelerinden olan Mısır ve Küba'ydı. Süveyş, kanalın uluslararası niteliği ve coğrafi konumu hesaba katıldığında Türkiye için oldukça önem arz etmekteydi. Küba Krizi ise neticeleri bakımından Türkiye'nin dış politika değerlendirmelerini adeta kökünden etkilemiştir. Ayrıca iki hadiseden de anlaşılacağı üzere bağlantısız ülkeler de birtakım önemli uluslararası gelişmelerde baş aktörler olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁶³ Bu nedenle yaşanan son gelişme Türkiye'nin bağlantısız ülkelere yaklaşımını gözden geçirmesi noktasında önem teşkil etmiştir.

3-) Krizin sonuçlarını özetlerken Türkiye'nin olaya taraf olmasına neden olan Jüpiter füzeleri de Türk dış politikasını etkilemiştir. Jüpiter füzeleri krizin sonuçlandırılması esnasında hem ABD hem de Sovyetler için kurtarıcı bir görev üstlenirken, Türkiye adına daha önce tahmin etmediği durumlarla yüzleşmesine yol açmıştır. Füzeleri kabul eden üç ülkeden biri olan Türkiye, füzeler aracılığıyla NATO içindeki önemini artırmayı, ABD ile mevcut istikrarlı durumunu pekiştirmeyi arzularken kendi güvenliğine de katkıda bulunacağını düşünmüştür. Menderes'le birlikte Zorlu, nükleer teçhizatları da kapsayan, mümkün mertebede silahlanmanın güvenliği artıracağından emindiler. Dolayısıyla füze

⁶⁶¹ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 254.

⁶⁶² Sander, *a.g.e.*, s.s. 669-670.

⁶⁶³ Öymen, *a.g.e.*, s. 119.

konusu önlerine geldiğinde öneriyi derhal kabul etmişlerdir.⁶⁶⁴ Sovyetler'den gelen tehditlerin sürdüğü bir ortamda bu algılamalar makul görülebilir. Ancak sonuca bakıldığında vaziyet Türkiye açısından olumlu olmamıştır.

4-) Küba Krizi, bir savaş çıkması durumunda Türkiye'nin Sovyetler'in direkt olarak hedefi durumuna gelmesi ihtimaliyle, Türkiye'yi ateş çemberinin içine atmıştır. Söz konusu vaziyet, 15 yıldır savunulan askeri ittifaklara girerek, askeri gücün artırılması ve böylece güvenliğin sağlanması anlayışının tam tersi bir sonuç doğurması olarak belirmiştir. Ancak her halükarda Türkiye, mevcut konjunktürde tarafsız bir ülke olmaya uygun bir vaziyette değildi. Nitekim bu süreçte de Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi bölgenin yapısı ve sahip olduğu ulusal çıkarları, iktidarın tarafsızlık safhını tutmasını engellemiştir. Çünkü olası bir tarafsızlık, zaten pek de iç açıcı bir durumda olmayan sosyo-ekonomik sorunların daha da kötüleşmesini beraberinde getirebilirdi. Bu şartlarda Türkiye, ölçülü bir şekilde Sovyetler ile arasını düzeltmeye girişmiştir. *New York Herald Tribune* gazetesinde çıkan haberlere göre, Türkiye'nin Sovyetler'den ekonomik destek arayışlarına girdiği noktada girişimlerde bulunduğu yazılmıştır⁶⁶⁵. Ancak bu arada Kıbrıs meselesinin şiddetlenmesi, Türkiye'nin dış politika uygulamalarına önemli bir dokunuş yapmış, mevcut iktidarı Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumunu tekrar değerlendirmesi durumuna yöneltmiştir.⁶⁶⁶

5-) Küba Krizi'nin sonuçları olarak üzerinde sıklıkla durduğumuz konu, olaydaki ABD tavrından dolayı Türkiye'nin uluslararası ilişkilere bakışını etkilemiş olduğudur. Bu durum su götürmez bir gerçektir. Ayrıca akademi çevrelerinde genel kabul görmüş bir konu olarak ABD'nin Türkiye'yi hesaba katmadığı üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki Kruşçev'den gelen mektuplara yönelik tutumunu belirleyen Kennedy, mektupta yer alan Küba ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşılıklı olarak dokunulmayacağı hükmüne teminat vererek ablukayı kaldırmayı kabul etmiştir. Neticede ABD'nin Jüpiter füzelerine karşın Sovyetler'in Küba'ya füzelerini konuşlandırmasıyla nükleer bir savaşın eşiğine gelinmesi beklenen bir durum değildi. Yani ABD, nükleer savaşın çıkmasına engel olmak için böyle bir adım atmıştır. Füzeleri geri çekmekle Türkiye'yi direkt olarak yalnız bırakmamıştır. İlerleyen süreçte gelecek olan Johnson

⁶⁶⁴ Sever, *a.g.m.*, s. 654.

⁶⁶⁵ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 257.

⁶⁶⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (İkinci Baskı), (Çev.: Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınevi, 1996, s.s. 516-517.

Mektubu, Küba Krizi'nden bambaşka bir gelişmedir. ABD'nin olaylar karşısındaki Türkiye'ye yönelik benzer tutumu kesinlikle birbiriyle karıştırılmamalıdır.

4.2. Fatin Rüştü Zorlu'nun Faaliyetleri

Fatin Rüştü Zorlu, 1930'lu yıllarla birlikte Türkiye'nin önemli kademelerinde görev almaya başlamıştır. Ancak Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından 1952 yılında NATO Paris Türkiye Daimi Temsilciliği'nde Büyükelçi Daimi Temsilcisi olarak görev almış ve önemli işlere imza atmıştır. Ayrıca Zorlu, (25.11.1957-27.05.1960) sürecinde üstlendiği Dışişleri Bakanlığı göreviyle Türkiye'nin dış politikasına önemli katkılar yapmıştır.⁶⁶⁷

Bu arada Zorlu'nun diplomatik görevlerinden sıyrılıp, siyasi kimliğe bürünmesi Menderes'in ısrarlarıyla 1954 seçimlerinde Çanakkale'den vekil seçilmesiyle gerçekleşmiştir. Seçimin ardından Zorlu, "Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı" sıfatını da kazanmıştır. Kazanmış olduğu bu sıfat Zorlu'yu adeta "paralel bir Dışişleri Bakanı" durumuna getirmiştir.⁶⁶⁸ Çünkü bu süreçte Köprülü'den kendisinin istafa etmesi beklenmekteydi. Nitekim Menderes, hem Kıbrıs sorununda⁶⁶⁹ hem de gerçekleştirecek olduğu ABD gezisinde Zorlu'yu görevlendirerek Köprülü'yü ikinci plana itmişti.⁶⁷⁰ Menderes'in bu uygulamalarıyla bakanlıkta da ipleri eline almaya başlayan Zorlu, Köprülü'nün Türkiye'nin böyle bir sorununun olmadığıyla ilgili açıklamalarda bulunduğu⁶⁷¹ Kıbrıs sorununa yönelik çalışmalar yapmak amacıyla bir komisyon oluşturmuştur. Komisyonun başlıca amaçları ise şu şekilde açıklanmıştır:

1-) Kıbrıs meselesinde hiç yoktan Yunanistan'ın iddia ettiği ölçüde Türkiye'nin de meşru hakları olduğunu yazılı kaynaklar neticesinde ispatlamak ve uluslararası camiaya duyurmak,

⁶⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, http://www.mfa.gov.tr/sayin-fatin-rustu-zorlu_nun-ozgecmisi_1910--1960_.tr.mfa , Erişim Tarihi: 02.01.2020.

⁶⁶⁸ Hüseyin Sert, "Aynılar İçinde Bir Ayır: Mahmut Dikerdem'in Dışişleri Memuriyeti", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 292, Nisan 2018, s. 52.

⁶⁶⁹ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s. 109.

⁶⁷⁰ *Milliyet Gazetesi*, 26 Mayıs 1954.

⁶⁷¹ *Akşam Gazetesi*, 21 Haziran 1950.

2-) Sorun sonuçlanıncaya dek Kıbrıs Türklerinin ihtiyaç duyduğu her nevi açıklarını gidererek, baskılar karşısında direnmelerini sağlamak.⁶⁷²

Komisyonun bu amaçları doğrultusunda derhal harekete geçen Zorlu, Kıbrıs konusundaki Türkiye'nin düşüncelerinin anlatıldığı "Beyaz Kitap" adında bir kitap yazdırmış ve yurtdışı temsilciliklerine ulaştırarak, uluslararası camianın konuyla ilgili bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.⁶⁷³ Ancak burada belirtmek gerekir ki, Mahmut Dikerdem'in sahip olduğu, "*Zorlu, Dışişleri'nde egemen olduğu sürece iç politika rüzgarlarının, parti içi çekişmelerinin bakanlık yönetimine yansımaları önlemişti*"⁶⁷⁴ anlayışı, Zorlu'nun bu uygulamalarında görüldüğü üzere asılsız bir anlayıştır. Çünkü yine bu uygulamalar, bakanlık kurumunda Köprülü ile Zorlu arasında çift başlılık çerçevesinde gelişen çalkantıların yaşanmasına yol açmıştır.

Zorlu'nun yetkiyi alır almaz Kıbrıs meselesine yönelik attığı adımlardan, meseleyi ne ölçüde önemseydiği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, İngiltere'nin Yunanistan'ın ENOSİS ve EOKA faaliyetlerinden rahatsız olarak 29 Ağustos 1955'te topladığı Londra Konferansı için görevlendirilen Türk Heyeti'ne Zorlu başkanlık etmiştir. Konferans, Zorlu'nun temsil kabiliyetinin ne denli fazla olduğunun göstergesi olmuştur. Çünkü Kıbrıslı Türk liderlerden olan Dr. Fazıl Küçük katkılı⁶⁷⁵ Türk tezini ortaya koyan Zorlu, Lozan Antlaşması'na da vurgu yaparak İngiltere'ye yönelik şöyle demiştir:

*"Kıbrıs'ta biz sizi tanırız ama siz egemenlik hakkınızdan tamamıyla vazgeçmeyi düşünüyorsanız, Kıbrıs için Türkiye'nin önderliğinde yeni bir düzen kuralım".*⁶⁷⁶

Zorlu'nun Londra'da ortaya attığı bu öneri, İngiltere'nin derhal kabulüyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Zorlu'nun diplomatik manevrası, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin de taraf olarak zafer çığlıkları atmasına, Yunanistan'ın ise vahamet duygusuyla boğulmasına yol açmıştır. Çünkü bu teze uluslararası kamuoyu da büyük bir destek vermiştir. Bu arada konferansın sonuç bildirgesinin yazılma çalışmalarının yapıldığı sırada

⁶⁷² Tekin Önal, "Fatin Rüştü Zorlu'nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs 1954-Mayıs 1960)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, Kış 2014, s. 165.

⁶⁷³ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s. 109.

⁶⁷⁴ Sert, *a.g.m.*, s. 50.

⁶⁷⁵ Konuyla ilgili görüşünü açıklayan Dr. Fazıl Küçük, ENOSİS'in gerçekleşmesi durumunda Orta Doğu'da kaos ortamının hüküm süreceğini belirterek, "*İngiltere adayı terketmesin, terkedecekse de Türkiye'ye bırakın.*" demiştir. : Resul Babaoğlu, Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 36, Bahar 2018, s. 327.

⁶⁷⁶ H. Emre Oktay, *Türk Tarihinin Kayıp Yılları: Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: Akis Yayınları, 2015, s. 66.

meydana gelen 6-7 Eylül olayları konferansa büyük bir zarar vermiştir⁶⁷⁷. Olaylarla ilgili kendi düşüncelerini açıklayan Zorlu, “*bütün çabalarımız, Londra’da elde ettiğimiz başarı bir gecede heba olup gitti*”⁶⁷⁸ diyerek, 6-7 Eylül’ün Türkiye açısından yol açtığı olumsuz reçeteyi ortaya koymuştur. Ancak olayların Kıbrıs üzerindeki etkisini böylesine karamsar bir havada yorumlayan Zorlu, bu düşüncesinde yanılmıştır. Çünkü Londra Konferansı, Türkiye tarafının meseleye taraf olması ve Kıbrıs’ın geleceğinde rol alacak aktörlerin kimler olacağının ortaya çıkması⁶⁷⁹ gibi Türkiye açısından iki önemli ve olumlu neticeyi beraberinde getirmiştir. Bu hususta da Zorlu’nun payı büyük olmuştur.

Türkiye Kıbrıs meselesi üzerine yoğun bir mesai harcarken, aynı yıl Bandung Konferansı’na davet edilmiştir. Konferansa gönderilecek heyetin başkanı, Londra Konferansı’nda olduğu gibi yine Fatin Rüştü Zorlu olmuştur. Bu durum, Demokrat Parti politikasını bizzat savunabilmesi açısından Köprülü ile mücadele içinde olan Zorlu’ya bir fırsat doğurmuştur. Bu doğrultuda Zorlu, o dönem Türkiye’nin savunduğu görüş olan “uluslararası sorunların tarafsız kalmakla çözülemeyeceği” anlayışını dile getirmiş⁶⁸⁰ ve sulhün yalnızca NATO ile sağlanabileceğini belirtmiştir.⁶⁸¹ Savunduğu görüşü daha derin açıklama gereksinimi duyan Zorlu, Türkiye’yi NATO gibi güvenliğini sağlamaya yönelik ittifaklara girmeye iten şeyin işgale uğrama korkusu olduğunu ifade etmiş ve “*eğer bugün sulh ve güvenliğin muhafaza edilebileceği ümidine sahipsek, bu birlik ve hürriyeti seven insanların işbirliğinde bulunan kuvvetin tecavüzün muvaffak olmadığını ve olamayacağını göstermelerindedir*”⁶⁸² demiştir.

Yapılan görüşmeler, konferans boyunca şiddetli tartışmalara sahne olmuştur. Özellikle Hindistan Başbakanı Nehru tarafından NATO ve Türkiye’ye yönelik sert söylemler gelmiş, onunla fikirleri savunan grup, Asya-Afrika ülkelerinin ne komünist ne de anti-komünist bir yapılanmanın içinde bulunmaması gerektiğini ve NATO’nun emperyalist mekanizmanın bir aracı olduğunu belirtmiştir. Zorlu ve başını çektiği grup ise bu görüşe karşı çıkmışlardır. Onların bu karşı çıkışları, diğer grup tarafından emperyalizmin sözcüleri olarak nitelenmelerine sebep olmuştur.⁶⁸³ Ancak yine konferans çerçevesinde gerçekleşen başka

⁶⁷⁷ Şimşek, *Türkiye’de İstihbarat Savaşları ve MİT*, s. 193.

⁶⁷⁸ Önal, *a.g.m.*, s. 168.

⁶⁷⁹ *Vatan Gazetesi*, 31 Ağustos 1955.

⁶⁸⁰ Murat, *a.g.m.*, s. 372.

⁶⁸¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Şubat 1956, s. 737.

⁶⁸² Murat, *a.g.m.*, s. 372.

⁶⁸³ Tuncer, *Menderes’in Dış Politikası Batı’nın Güdümündeki Türkiye*, s.s. 111-112.

bir toplantıda Nehru, Türkiye'ye ve NATO üyelerine yönelik takındığı tavrın şiddetinden dolayı özür dilemiştir⁶⁸⁴.

Sonuç olarak Bandung Konferansı, işleyiş sürecinde her ne kadar oldukça çetin geçen toplantılara sahne olsa da, konferans sonunda alınan kararlar bakımından Zorlu için bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Meclis'te Bandung'la ilgili konuşan Zorlu, aynı bağlantısızlar gibi konferans boyunca sömürgeciliğe karşı dik bir duruş sergilediklerini, görüşmelerde baskın taraf olduklarını, nükleer bombalardan önce konvansiyonel silahların kullanılmaması gerektiğini ve tarafsız olmanın iyi bir şey olmadığını ifade ettiklerini, öne sürdükleri Türk tezinin de tamamen destek gördüğünü ve uluslararası kamuoyundaki Türkiye algısının olumlu yönde yükseldiğini belirtmiştir.⁶⁸⁵ Daha sonra konferansla ilgili basın kuruluşlarına da konuşan Zorlu, şunları demiştir: *"Bu konferansta nazarı dikkat celbeden diğer bir husus da Türk, Irak, Pakistan, Lübnan, İran ve Libya heyetleri arasında teessüs eden sıkı işbirliği olmuştur"*.⁶⁸⁶

Londra ve Bandung Konferanslarının öncü ismi olan Zorlu, 1957'den itibaren Dışişleri Bakanı olarak görev almaya başlamıştır. Özellikle Orta Doğu'da meydana gelen krizlerle uluslararası konjonktürün Türkiye açısından da oldukça çalkantılı olduğu bir dönemde sarfettiği etkin girişimlerle ABD'den ve Uluslararası Para Fonu'ndan aldığı kredilerle 1956-1958 aralığında yaşanan krizlerin olumsuz getirilerini bir nebze de olsa gidermeyi başarmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu mali sıkıntılardan kurtulma reçetesini ABD ile geliştirilecek iyi ilişkilerde gören Zorlu, bu amaçla yoğun bir şekilde ABD'ye giderek yardımların ve ticari ortaklığın yükselen bir seyir izlemesi için girişimlerde bulunmuştur.⁶⁸⁷

Diğer yandan Türkiye ile Bağdat Paktı'nın Orta Doğulu üyeleri arasındaki diplomatik ilişkilere önem veren Zorlu, Karaçi'deki pakt toplantısından dönerken İran'a da bir ziyarette bulunmuştur. Türkiye'deki gazetelere yansıdığı kadarıyla sürpriz İran ziyaretinin amacı, ABD ile İran'ın anlaşmazlığa düştüğü askeri meselelerde Türkiye'nin arabulucu rol oynama noktasındaki kararlı duruşu olmuştur.⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1955.

⁶⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 10, İçtima: 2, İnikat: 44, 25 Kasım 1956, s.s. 736-738.

⁶⁸⁶ Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, s. 135.

⁶⁸⁷ Önal, a.g.m., s. 173.

⁶⁸⁸ Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, s. 190.

Görüldüğü üzere Bağdat Paktı, bağlantısızlarla ilişkiler, Türkiye-ABD ve Türkiye-Orta Doğu ilişkileri niteliğindeki birçok meselede diplomatik karar vericilerin arasında bulunan Zorlu, esas faaliyetlerini Kıbrıs sorununda ortaya koymuştur.

Yunanistan'ın 13 Mart 1956'da, İngiltere'nin ise 12 Ekim'de Kıbrıs sorunuyla ilgili BM'ye yaptıkları başvurular, 18-22 Şubat 1957'de gündeme alınmıştır. Bu arada Londra Konferansı'ndan bu görüşmelere gelene dek geçen süreçte Yunan ve İngiliz görüşlerinde birtakım değişimler olmuştur. İngiltere, self-determinasyon hakkına yönelik takındığı olumsuz tutumunu “doğru” bir şekilde uygulanması noktasında değiştirmiştir. Yunanistan ise, Türkiye'yi saf dışı bırakabilmek adına meselenin Yunanistan-İngiltere yoluyla değil, ada halkı ile İngiltere'nin görüşmeleri neticesinde sonuçlanabileceğini savunmuş, self-determinasyon ile Enosis arasına mesafe koymuştur.⁶⁸⁹

BM'de Türkiye'yi temsil eden Zorlu'nun değişimler karşısındaki tavrı ise bir hayli net olmuştur. Zorlu, Kıbrıs'ta taksimden başka hiçbir çözüm yolunun mevcut olmadığını ifade ederken, Yunan iddialarının BM nezdinde kesinlikle kabul edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim burada da Zorlu'nun diplomatik kabiliyeti ön plana çıkmış ve Yunanistan'ın öne sürdüğü self-determinasyon ve kurulacak olan heyetin adada incelemelerde bulunması önerisi reddedilmiştir. Sorunun devletler arasında yapılacak olan görüşmelerle sonuçlandırılmasına karar verilmiştir.⁶⁹⁰

Türkiye'nin Londra Konferansı'yla meselede resmen yer alması ve Yunanistan'ın 1958'e gelene dek geçen süre zarfındaki başarısız BM görüşmeleri EOKA faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Ancak buna karşılık EOKA'nın faaliyete geçmesine neden olan aynı etmenler Türklerin de olaylara yaklaşımını etkilemiştir. Bu doğrultuda, EOKA'ya karşı 1955'te “Volkan”,⁶⁹¹ 1958'de ise Türk Mukavemet Teşkilatı kurulmuştur.⁶⁹² Türklerin genel olarak EOKA ile mücadelesi, örgütler kurulduktan sonra söz konusu örgütlerin eliyle yürütülmüş ve çatışmalar artarak devam etmiştir. Bu esnada Zorlu, Mısır ile Suriye arasında kurulan BAC'dan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir⁶⁹³. Bunu yaparken de Marmara Denizi'ndeki bir gemide İsrail ile kurulacak olan Çevresel Pakt çerçevesinde Golda Meir ile

⁶⁸⁹ Sönmezoğlu, “Kıbrıs Sorunu ve Birleşmiş Milletler: 1954-1970”, s.s. 231-232.

⁶⁹⁰ Önal, *a.g.m.*, s. 174.

⁶⁹¹ *Hürriyet Gazetesi*, 28 Ağustos 1955.

⁶⁹² Serter, *a.g.e.*, s. 94.

⁶⁹³ İnönü Vakfı Arşivi, “Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı”, 19 Ocak 1967, s. 8.

gizlice görüşmüştür⁶⁹⁴. Aynı yıl İstanbul’da Bağdat Paktı görüşmeleri gerçekleştirilecekken Irak Darbesi yaşanmıştır. Şüphesiz Menderes ve Zorlu’nun etkin bölge politikalarına verilen en önemli zararı bu gelişme vermiştir. Ayrıca pakt görüşmelerinde masaya yatırılması öngörülen Kıbrıs sorunu ve bölgede yaşanan olaylar da gecikmeye uğramıştır. Bu gecikme ta ki Ankara’da yapılacak olan Bağdat Paktı çerçevesindeki İslam Ülkeleri Toplantısı’na kadar sürmüş ve Irak’ta yaşanan hadise toplantının esas konusunu teşkil etmiştir.⁶⁹⁵ Olaylar karşısında Türkiye’nin tutumu fiili müdahalede bulunmak olsa da, ABD karşı çıkmış ve olası bir müdahaleyi engellemiştir⁶⁹⁶. Ardından ABD’nin Lübnan olayları nedeniyle İncirlik’ten kuvvet göndermesi söz konusu olunca, Türkiye tam destek vermiştir.

Orta Doğu merkezli gerçekleşen olaylar Kıbrıs konusunda atılması planlanan adımların bir müddet sekteye uğramasına yol açarken, Zorlu’nun görüşlerinde de aynı Yunanistan ve İngiltere’de olduğu gibi kısmi bir değişim yaşanmıştır. Ancak bu değişim Türkiye’nin ulusal çıkarlarına tezat bir çizgide değil, eğer self-determinasyon uygulanacaksa “doğru” bir şekilde ve iki toplum nazarında uygulanmalı anlayışıyla,⁶⁹⁷ İngiliz çizgisine yönelerek olmuştur.

Her ne kadar Kıbrıs konusuyla ilgili anlaşmazlığın aktörleri olan üç ülke de tavrını yumuşatmış olsa da, nihai amaç olarak “taksim” tezini savunan Türkiye ile yine nihai amacı Enosis olan Yunanistan ilişkileri gergin bir seyir izlemiştir. Bu durumda devreye ABD girmiş ve diplomasi konusunda 1959’un Ocak ayı boyunca adeta arı gibi çalışmıştır. Bunun üzerine Zorlu, kısa bir süre sonra üç ülkenin (İngiltere-Yunanistan-Türkiye) katılımıyla konferansın gerçekleştirileceğini açıklamıştır⁶⁹⁸. Ardından Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Karamanlis ve Yunan Dışişleri Bakanı Evangelos Averof 6 Şubat’ta Zürih’te buluşmuşlar ve 11 Şubat 1959’da Kıbrıs Cumhuriyeti’nin istiklaline kavuşmasıyla ilgili bir anlaşma üzerine karara varmışlardır. Bu kararın üzerinden kısa bir müddet sonra Makarios’un pek de istekli olmamasına rağmen Zürih Antlaşmaları imzalanmıştır.⁶⁹⁹

Zürih Antlaşması’ndan sonra temelde kurulacak olan devletin hukuksal zemininin yaratılmasıyla ilgili Londra’da görüşmeler yapmak için anlaşılmıştır. Ancak bu süreçte gerçekleşen uçak kazasını yaralı olarak atlatan Menderes, hastanede tedavi görmekteydi. Bu

⁶⁹⁴ Özcan, *a.g.m.*, s. 20.

⁶⁹⁵ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, s. 99.

⁶⁹⁶ Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 181.

⁶⁹⁷ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, s. 124.

⁶⁹⁸ *Zafer Gazetesi*, 21 Aralık 1958.

⁶⁹⁹ Seydi, *a.g.e.*, s.s. 286-287.

nedenle 18 Şubat'ta Menderes, Mac Millan ve Karamanlis bir yıl içinde tatbik olacak antlaşmayı hastanede imzalamışlardır.⁷⁰⁰ Böylece bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması için hukuksal zemin oluşturulmuştur. Zorlu, *“Anlaşma, her taraf için muvaffakiyet”*⁷⁰¹ diyerek, durumdan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Tarihler 16 Ağustos 1960'ı gösterirken, gece yarısı tam 12'de Cumhurbaşkanı Makarios, yardımcısı Dr. Fazıl Küçük ve vali Hugh Foot ile Türkiye, Yunanistan Başkonsolosları vesikaları imzalamıştır. Atılan imzalar, 82 yıldır yalnız başına dalgalanan İngiltere bayrağının yanına, Yunanistan ve Türkiye bayraklarının da eklenmesi mahiyetini taşımaktadır.⁷⁰² Nitekim İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğünde bir Kıbrıs Cumhuriyeti böylelikle kurulabilmiştir.⁷⁰³

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar geçen süreçte Türkiye, çeşitli maddi ve fikri sıkıntılarla karşılaşmıştır. Ancak bu sıkıntılara rağmen, Zürih ve Londra Antlaşmaları'yla “garantör” sıfatını kazanmış ve günümüze değin geçen süreçte Kıbrıs'ın kuzey kesiminde yaşayan Türkler, bu antlaşmalar sayesinde bağımsız bir devlet olarak varlıklarını idame ettirebilmişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik çıkarları ve savunduğu temel argümanlar, yine bu antlaşmalar sayesinde istikrarlı bir şekilde korunabilmiş ve korunmaya da devam etmektedir. Şüphesiz bunların sağlanmasındaki en önemli aktörlerden biri, konuya yönelik yoğun mesai harcayan Fatin Rüştü Zorlu'dur. Katıldığı konferanslarda Türkiye'nin tezini maharetle müdafaa eden Zorlu, kaleme alınan antlaşmalarla Kıbrıs konusunda Türkiye'nin önünü açan isim olmuştur.

4.3. 1967 Arap - İsrail Savaşı Öncesi Gelişmeler

1967 Savaşı kendisinden önce yaşanmış savaşlardan ve ardından yaşanacak olan Arap-İsrail Savaşı'ndan çok farklı bir vaziyette ortaya çıkmıştır. 1948 Savaşı Arapların öncülüğünde çıkmıştır. 1956 Savaşı ise, İngiltere, Fransa ve İsrail'in gizli kapılar ardında

⁷⁰⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1959.

⁷⁰¹ *Hürriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1959.

⁷⁰² *Hürriyet Gazetesi*, 16 Ağustos 1960.

⁷⁰³ Fırat, “1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler”, s.s. 609-610.

yaptıkları plan neticesinde Mısır'a saldırılarıyla meydana gelmiştir. Ancak 1967 Savaşı, İsrail ve/veya destekçilerinin isteği üzerine değil, Araplar istediği için patlak vermiştir.⁷⁰⁴

Süveyş Savaşı'nı takip eden 1967 yılına kadarki süreç oldukça dalgalı bir döneme tanıklık etmiştir. Dönemin dalgalı olarak nitelendirilmesi, 1950'lerin sonunda farklı aşamalardan geçen ve farklı politikalar izleyen Filistin direniş örgütlerinin kurulmaya başlanması, 1958'de Nasır'ın Arap birliği politikalarına hizmet edecek olan Suriye ile Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması ve uzun ömürlü olmayarak 1961'de dağılması, Yemen İç Savaşı'nın yaşanması, sınır çatışmaları, su sorunu ve İsrail'le olan gergin ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir izlemiş olmasından kaynaklanmıştır. Bütün bu yaşanan irili ufaklı gelişmelerin 1967 Savaşı'na etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü gerçekleşen bu olaylar aynı 1948-1956 sürecinde olduğu gibi 1956-1967 sürecinde de bir tarafın işine gelmesi, diğer tarafın karşı çıkmış olmasıyla gergin ortamın idamesine hizmet etmiştir.

4.3.1. El Fetih Teşkilatı'nın Kurulması

Esasen savaşa giden yolda gerginlikleri hat safhaya taşıyan Filistinli gerilla faaliyetleri olmuştur. 1964 Mayıs'ında çoğunluğu Ürdün'de yaşamakla birlikte Filistin çevresindeki Arap ülkelerine de göç etmiş olan Filistinlileri teşkilatlandırıp, diasporik faaliyetler düzenlemek amacıyla Birinci Filistin Kongresi Doğu Kudüs'te toplanmıştır. Kongrede 33 maddeden oluşan Filistin Milli Misakı kabul edilmiş ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulmuştur. Kongrenin amacı; Filistin'in tamamen kurtuluşa erişmediği takdirde, diğer bütün planları reddetmek ve kurtuluş için gücünü Milli Misak'ın 9. maddesinden alan her türlü silahlı mücadeleyi yürütmek olarak belirlenmiştir. Bu hususta daha çok silahlı işleri yürütmekle görevli olan fedayin denen gerillalardan oluşan El-Fetih teşkilatı kurulmuştur.⁷⁰⁵

El-Fetih, tam anlamıyla özgür bir Filistin devleti kurmaya odaklanmıştır. Söz konusu dönem içerisinde Orta Doğu coğrafyasında lider bir görünüme sahip olan Nasır, örgütün işleyişini otoritesine bir başkaldırı olarak algılamış ve El-Fetih'i desteklememiştir. Bunun yerine Suriye'deki Baas rejimi kendi topraklarında eğitim kampları kurmasına olanak sağlamış ve İsrail'e karşı yapılacak saldırılarda yine kendi topraklarının kullanılmasına izin

⁷⁰⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 701.

⁷⁰⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.s. 353-354.

vermiştir.⁷⁰⁶ Ardından 1965 yılında Suriye'den Ürdün'e geçmiş olan Arafat liderliğinde İsrail'e karşı ilk kurşun atılmıştır. Bu tarihten sonra İsrail ile Suriye ve Ürdün sınırlarında uzun soluklu çatışmalar yaşanmış ve çatışmaların boyutu bazen artarken bazen de yerini sakinliğe bırakmıştır.⁷⁰⁷ Suriye, El-Fetih'e destek veren tek ülke olmamıştır. Silahlı mücadele ve halk savaşı stratejilerinden dolayı sosyalist ülkeler ve ilerici Arap rejimleri de yakın müttefikleri olarak belirmiştir. Çünkü El-Fetih'in Batı destekli İsrail'le olan mücadelesi, sosyalist-kapitalist, ezen-ezilen, mazlum-zalim ve sömürge-sömürgeci arasındaki mücadele mahiyeti taşımıştır.⁷⁰⁸

İsrail, Ürdün üzerinden gelen saldırıları giderek artan Arap gerillalarının Suriye'de üslendiğini bilmesinden dolayı, saldırıları Güvenlik Konseyi'ne şikayet etmiştir. Ancak, Suriye aleyhine karar çıkarmak mümkün olmamıştır. Çünkü her kararı Sovyet Rusya veto etmiştir. Bu doğrultuda Genel Kurmay Başkanı Rabin ve Başbakan Eşkol sertlik derecesi yüksek, tehditkâr ithamlarda bulunmuşlar ve saldırılar durmadığı takdirde misliyle karşılık verileceğini ve Suriye'ye karşı harekete geçeceklerini açıklamışlardır.⁷⁰⁹

4.3.2. Arap Kanadının İsrail Tehlikesi Stratejileri

Arap kanadının başını çeken BAC, o esnada 1960'ların başından beri her açıdan sorun teşkil eden bir savaşın içine gömülmüştür. Nasır, Arap milliyetçilerine destek vermek için ordusunun üçte birini Yemen'e göndermiş, neredeyse 10 yıldır tek bir tatbikat bile yapmamış ve dolayısıyla çıkacak bir savaşa da hazır bir görünüm vermemiştir.⁷¹⁰ Nasır'ın bu tutumunun değişmesine 13 Mayıs 1967'de Sovyet Parlamento Heyeti'nin Kahire ziyareti sebep olmuştur. Heyet Nasır'a, İsrail'in Suriye sınırına büyük bir ordu yığıntısı yaptığını ve askeri harekât hazırlığında olduğunu söylemiştir. Böylece Nasır'ın o dönem izlediği strateji bir anda değişmiştir. Sovyet Heyet'in ziyaretinden bir gün sonra Mısır kuvvetleri alarm durumuna geçmiştir. Sina'ya askeri birliklerin sevkıyatı başlamıştır. Bununla da yetinmeyen

⁷⁰⁶ Şahin, *a.g.e.*, s. 161.

⁷⁰⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 64, 30 Mayıs 1967, s. 301.

⁷⁰⁸ Faik Bulut, *Filistin'de Zafer Tarlaları İntifada Dersleri*, (Genişletilmiş İkinci Baskı), İstanbul: Ozan Yayıncılık, 1998, s. 18.

⁷⁰⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 142.

⁷¹⁰ "6 Gün Savaşı Belgeseli", *Al Jazeera Türk*.

Nasır, Suriye'ye desteklerini ileterek bir askeri heyetini de Şam'a göndermiştir⁷¹¹. 16 Mayıs'ta Mısır ve Suriye, 17 Mayıs'ta da Ürdün'de olağanüstü hal ilan edilmiştir. 18 Mayıs'ta Mısır, BM'ye bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, Sina'da bulunan BM Barış Gücü'nün oradaki mevcudiyetinin hiçbir BM kararına dayanmadığını söylemiş ve kuvvetlerin derhal çekilmesini istemiştir. BM Genel Sekreteri U Thant, Nasır'ın isteğini dikkate almış ve Mısır yakasında bulunan yaklaşık 3.400 kişilik Barış Gücü'nü tamamen çekmiştir. BM Gücü'nün çekildiği yerler hiç vakit kaybetmeden Mısır kuvvetleri tarafından doldurulmuştur.⁷¹²

Görünen tablo Nasır'ın lehine yorumlanmıştır. Nasır, bu doğrultuda bir hamle daha yapmış ve 22 Mayıs'ta Akabe Körfezi'nden İsrail gemilerinin geçişini yasaklayarak, körfez ağzını mayınlarla doldurmuştur. Nasır bu hareketiyle 1956'dan beri Akabe Körfezi'ne yönelik kaldırmış olduğu ablukayı tekrar canlandırmıştır⁷¹³. Ardından Nasır, Sina'daki hava üssünde yaptığı açıklamalarda tehditkâr ithamlarda bulunmuş ve *"eğer İsrail bizi savaşa tehdit ediyorsa, ona hodri meydan diyoruz"* demiştir.⁷¹⁴

Nasır tüm bu yaptıklarından dolayı kavgaya hazır bir kurt gibi görünmüş olsa da, durum aslında böyle olmamıştır. Kanalları kapatmakla İsrail'in Süveyş Savaşı'ndan elde ettiği kazanımları engellemeyi, 130 bin askerini Sina'ya yığarak ve cesaretli söylemlerde bulunarak İsrail'in Suriye'yi işgal etmesini önleyebileceğini düşünmüştür. Yani aslında savaşa girmek gibi bir düşünceyi benimsememiştir. Zaten o dönem güçlü bir orduya da sahip değildi.⁷¹⁵ Çünkü Nasır, kendisinin Vietnam'ı olan Yemen bataklığından bir türlü çıkamamıştı.

Gerginliğin artıyor oluşunun da etkisiyle işini şansa bırakmak istemeyen Nasır, 30 Mayıs'ta Kahire'de eski düşmanı Kral Hüseyin'le bir savunma paketi antlaşması imzalamıştır. Ardından Irak da Mısır-Ürdün savunma antlaşmasına 4 Haziran'da katılmıştır.⁷¹⁶ Arap ülkeleri arasındaki dayanışma ortamı böylesine gelişmeye devam ederken tüm bunlara ek olarak müşterek bir deklarasyona da imza atmışlardır.

⁷¹¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 64, 30 Mayıs 1967, s. 301.

⁷¹² Şahin, *a.g.e.*, s. 166.

⁷¹³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 64, 30 Mayıs 1967, s. 302.

⁷¹⁴ Jeremy Bowen, 50. Yılında 1967 Arap-İsrail Savaşı: Ortadoğu'yu Sarsan 6 Gün, 6 Haziran 2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650>, Erişim Tarihi: 10.04.2019.

⁷¹⁵ "6 Gün Savaşı Belgeseli", *Al Jazeera Türk*.

⁷¹⁶ Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004, s. 257.

Deklarasyoda, Arap ülkelerine yönelik gerçekleştirilecek bir saldırı söz konusu olduğunda, bunu kendi ülkelerine yönelikmiş gibi algılayacaklarını açıklamışlardır⁷¹⁷. Böylece Arap kanadı arasında gerçekleştirilen bu girişimlerle güç ve fikir birliği sağlanmıştır.

4.3.3. İsrail Kanadının Arap Tehlikesi Stratejileri

İsrail, 1948'den beri başına gelebileceklerin farkında olarak hep bir gelişme çabası göstermiştir. İsrail tarafından kuzeyde Golan Tepeleri, merkezde Batı Şeria, güneyde Necef çölü tam bir risk yuvaları olarak görülmüştür. Yani etrafındaki herkes tarafından düşman olarak nitelenen İsrail, büyük bir güvenlik endişesi yaşamış ve 1967 Savaşı'na da bu doğrultuda hazırlıklar yapmıştır.

Her açıdan güçlü bir İsrail'in bölgede barışı ve istikrarı sağlamak adına mihenk taşı olduğunu savunan ABD, İsrail'in Arap orduları karşısında üstün bir hale gelmesi için çabalamıştır.⁷¹⁸ Orta Doğu'da bir savaş sezmediği ve bu silahların düzen dengesinin devamına aracılık edeceği düşüncesiyle 1962'de ABD ile İsrail Hawk füzelerinin satışı üzerinde anlaşmışlardır. Ardından 1965'te Hawk gibi savunma amaçlı silahların yanında saldırı amaçlı 210 adet M-48 tipi Patton tank anlaşması yapmışlardır. Ancak ABD yönetimi Arap ülkelerinden gelebilecek tepkiler üzerine sevkiyatta başka bir strateji izlemek zorunda kalmış ve çok da uzun bir süre geçmeden yeni bir plan yapmıştır. Planda İsrail'e yapılacak olan sevkiyatın Federal Almanya Cumhuriyeti (FAC) üzerinden gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Zaten FAC bu konu da tecrübe sahibiydi. 1959'dan beri İsrail'e gizlice anti-tank füzeleri, helikopter ve uçak satmaktaydı. FAC'dan yapılacak sevkiyat da geleneklere uygun olarak gizli bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu gizlilik çok uzun sürmemiş ve 1964 Ekim'in de medyada ifşa olmuştur. Batı Almanya gelen tepkiler üzerine mecburen 1965 Şubatı'na kadar 40 tank sevkettiği İsrail'le olan anlaşmasını iptal etmiştir. O sıralarda Ürdün'ün de ABD'den silah talepleri direkt olarak olumlu karşılanmamıştır. Bu durumu da fırsata çeviren ABD, İsrail'le Ürdün'ün her ikisiyle de silah satımı konusunda anlaşmalar sağlamıştır. İsrail'e gönderilecek FAC'tan sonra kalan 170 tankın sevkiyatını bizzat kendisi gerçekleştirmiştir. Ardından 1966 Şubatı'na gelindiğinde belki de İsrail'in savaşı kazanmasındaki en temel aktör olan 48 adet A-4 Skyhawk savaş

⁷¹⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 64, 30 Mayıs 1967, s. 301.

⁷¹⁸ Akın, *a.g.e.*, s. 268.

uçağı satışı gerçekleştirilmiştir.⁷¹⁹ Fransa, Batı Almanya, İngiltere ve ABD'den yeni modern askeri teçhizatların, tankların ve uçakların alınmasıyla savaşın patlak verdiği 1967 senesine kadar onlarca tatbikat yapılmış ve düşman olarak nitelenen devletlerin durumları çekilen net fotoğraflar yardımıyla değerlendirilmiştir.⁷²⁰

Savaşın kaderinin belirlenmesinde önemli rol alan bir başka etken ise, İsrail'in Barzani Kürtleri ile kurduğu gizli bir ittifak olmuştur. Barzaniler, Irak Hava Kuvvetleri'ndeki bir pilotla gizlice bağlantıya geçmişler ve pilotu deneme uçuşu sırasında aniden İsrail'e uçmaya ikna etmişlerdir. Ardından Ağustos 1966'da Tel Aviv'e inen Sovyet yapımı mig-21 uçağını incelemeye almışlardır. Böylece daha önce yetersiz bilgiye sahip oldukları Irak Hava Kuvvetleri'nin zayıf noktalarını öğrenmişlerdir. Dolayısıyla büyük bir avantaj kazanmışlardır.⁷²¹ Yani Barzani bu yaptıklarıyla, ileride yaşanacak olan olayların sonuçlarında doğrudan bir pay sahibi olmuştur.

4.4. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın Çıkması ve Sonucu

BAC'ın İsrail gemilerinin körfezden geçmelerine izin vermemesi ve bununla da yetinmeyip körfezin ağzını mayınlaması savaşı kaçınılmaz bir vaziyete getirmiştir. İsrail, BAC'ın bu uygulamalarını "casus belli"⁷²² olarak kabul ettiğini açıklamıştır. Artık bu süreçten sonra olayların taraftarı olarak İsrail ve Arap ülkelerindeki yerli olmayan halk kitleleri ülkelerini terk etmeye başlamışlardır.⁷²³ Çünkü çıkacak olan savaşın bir sürpriz olmayacağını ve boyutlarının da ne denli büyük olacağını tahmin etmişlerdir.

Tüm bu gelişen olayların ardından tarihler 4 Haziran'ı gösterdiğinde, Irak'ın Mısır-Ürdün Savunma Antlaşması'na katıldığı törenden sonra Nasır yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

⁷¹⁹ Pirinççi, *a.g.m.*, s.s. 360-364.

⁷²⁰ 6 Gün Savaşı Belgeseli, *Al Jazeera Türk*.

⁷²¹ Mahmut Rışvanoğlu, *Türkiye ve Ortadoğu Üzerinde Oynanan Oyunlar*, İstanbul: Togan Yayınları, 2012, s.s. 53-54.

⁷²² Latince'de bir ülkenin savaşa girme gerekçesi olarak kullanılan sözcük grubu, Türkçe'ye "savaş nedeni" olarak geçmiştir. : "Casus belli" ne demek?, *Yeni Şafak*, 09 Kasım 2018, <https://www.yenisafak.com/dunya/casus-belli-ne-demek-3407492> , Erişim Tarihi: 17.04.2019.

⁷²³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 63, 25 Mayıs 1967, s. 288.

*“Bugün onlara şunu söylüyoruz: savaşmak için karşınızdayız. 1956 ihanetinin intikamını almak için savaşın başlamasını şiddetle arzuluyoruz. Bu savaş bütün dünyaya Arapların da, İsrail’in de ne olduğunu anlatacaktır”.*⁷²⁴

Nasır’ın 4 Haziran’da yapmış olduğu bu konuşma gerginliği iyice arttırmış ve savaşın başlaması için yalnızca kimin önce davranacağı beklenir olmuştur. İsraili eski pilot Eliezer Cohen, bölgenin oldukça gerilmesinden dolayı ortaya çıkan son vaziyeti İsrail açısından şu sözleriyle açıklamıştır:

*“Uçak sayımız azdı ve etrafımızda hava kuvvetleri güçlü olan ülkeler vardı. Onlardan önce davranmak zorundaydık. Önce onlar saldırmış olsaydı, bu bir felaket olurdu. Bunun bilincindeydik”.*⁷²⁵

Dolayısıyla İsrail’in tasarlamış olduğu savaş stratejisi gereği diğerlerinden önce davranmaktan başka bir seçeneği kalmamıştır. Nitekim 5 Haziran’da BAC havaalanlarına eş zamanlı sürpriz bir saldırı düzenlemiş ve henüz havalanmamış olan 304 Mısır uçağını uçaklar yerle temas halindeyken kullanılamaz hale getirmiştir. Aynı gün Suriye ve Ürdün’ün de savaşa dâhil olmasıyla, 53 Suriye ve 287 Ürdün uçağını imha etmiş ve böylece hava üstünlüğünü kesin bir surette ele geçirmiştir. Hava üstünlüğünün sağladığı avantajla kara savaşında da Mısır, Suriye ve Ürdün’ü rahatça mağlup etmiştir.⁷²⁶ Böylece sonuç, daha önceleri olduğu gibi, yine güneşin altında yeni bir şeyin olmayışı olmuştur.

İsrail’in bu başarısının altında yatan iki temel strateji vardır. Bunlardan birincisi, düşmanı gafil avlamak amacıyla yapılan baskınlarda genelde günün tan vakitlerinin tercih edilmesine rağmen, İsrail saldırıyı Mısır saatiyle 08:45’te başlatmıştır. Böyle bir strateji izleyerek, Mısır’ın bu saatlerde bir İsrail saldırısının gelmeyeceğini düşünmesini sağlamıştır. İkinci stratejisi ise, saldırıyı Mısır’ın umduğu şekilde doğudan -İsrail tarafından- ya da kuzeyden -Akdeniz yönünden- değil, beklenenin aksine çöl yönünden gerçekleştirmiş olmasıdır⁷²⁷. İsrail kuvvetleri Mısır’dan tüm Sina’yı, Ürdün’den de Batı Şeria’yı ele geçirince 7 Haziran’da Ürdün’le, 8 Haziran’da ise Mısır’la ateşkes yapılmıştır.

⁷²⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.s. 144-145.

⁷²⁵ “6 Gün Savaşı Belgeseli”, *Al Jazeera Türk*.

⁷²⁶ Neşe Kemiksiz, “Filistin Sorunu”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 2016, s. 147.

⁷²⁷ Şahin, a.g.e., s. 169.

Böylece Gazze Şeridi ve Batı Şeria'yı ele geçirmekle 2.5 milyonluk İsrail nüfusuna yaklaşık 1.5 milyonluk Arap nüfusu dâhil olmuştur⁷²⁸.

İsrail, Suriye topraklarında Golan tepelerini aldıktan sonra yönünü Şam'a çevirmiştir. Ardından 10 Haziran'da BM Güvenlik Konseyi ateşkes çağrısında bulunmuştur. Ancak İsrail ilerlemeye devam etmiş ve Şam yakınındaki Kuneitra bölgesine girmiştir. Bu andan itibaren Sovyetler'in tavrı sertleşmiş ve eğer İsrail ilerleyişi derhal durdurulmazsa "askeri harekât" da dâhil olmak üzere, gereken bütün tedbirleri alacağını açıklamıştır. İsrail, Sovyetler'in sert diskurları karşısında Kuneitra'daki ilerleyişini durdurmuş ve ateşkese hazır olduğunu bildirmiştir. Vaziyet böyleyken Suriye hükümeti, Şam Radyosu'ndan "Ölünceye kadar savaşacağını" açıklamıştır⁷²⁹. Ancak Suriye atmış olduğu bu dış politika diskurlarında kararlı bir duruş sergileyememiş ve 11 Haziran'da ateşkese kabul etmiştir. Böylece Altı Gün Savaşı'nın askeri safhası sona ermiştir.⁷³⁰

Arapların dramatik bir şekilde mağlup olması, hem maddi hem de psikolojik açıdan çok pahalıya mal olmuştur. Mısır, Sina petrol kuyularından ve savaş tarihinden 1975'e kadar ulaşımına kapalı kalacak olan Süveyş Kanalı'ndan elde ettiği geliri kaybetmiştir. Nasır'ın içinde bulunduğu bu kötü durumdan dolayı yakın zamana kadar eleştirdiği Suudi Arabistan ve Kuveyt'in yardım talebini kabul etmesi, ne kadar güç duruma düştüğünün bir göstergesi olmuştur. Ürdün yalnızca en verimli topraklarının bulunduğu ve zirai faaliyetlerini yürüttüğü bölgesi olan Batı Şeria'yı kaybetmekle kalmamış, her manada öneme haiz olan Kudüs'ü ve Beytüllahim gibi turizmin can damarını da kaybetmiştir. Suriye ise Golan Tepeleri'ni kaybetmekle Şam'ı İsrail'in vuruş menziline sokmuştur. İsrail, çok önem verdiği stratejik güvenliğini de sağlamıştır. İsrail, bu yerleri tesadüfen eline geçmiş veya çok kolay elde edilmiş savaş ganimetleri gibi nitelendirmemiş, kaderleri siyonizm ile paralel şekilde çizilmiş olan büyük toprakların bir parçası olarak görmüştür⁷³¹. Yalnızca altı gün süren savaş sonucunda Arap ülkelerinin durumu gerçekten içler acısı olmuştur. Mısır, 12 bin askerini ve hava kuvvetlerinin yüzde 80'ini, Suriye, 25 bin askerini kaybetmiştir. Ürdün ordusu ise, geçici olarak savaşabilecek niteliğini yitirmiş bir birim olarak saf dışı bırakılmıştır.⁷³² Böylece Filistin'i kurtarmaya ant içmiş olan Arap devletleri ordu

⁷²⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1967.

⁷²⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1967.

⁷³⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.s. 706-707.

⁷³¹ Zarakolu, *a.g.e.*, s. 26.

⁷³² Cleveland, *a.g.e.*, s.s. 376-377.

bakımından bitik bir vaziyete gelmiş ve askeri güçlerinin diplomasi konusundaki caydırıcılığını kaybetmiştir.

Savaş nedeniyle kaybedilen Kudüs'e ayrı bir parantez açmak elzemdir. Çünkü Kudüs, günümüz 21. yüzyıl Milenyum Çağı'nda bile dünya kamuoyunu ilgilendiren mahiyetini korumaya devam etmektedir. 1967 Savaşı'ndan sonra Doğu Kudüs'ü de ele geçiren İsrail, Kudüs'ün tamamına egemen durumuna gelmiş ve bu durum yalnız savaşın taraflarını değil, bütünüyle İslam dünyasını ilgilendiren bir boyuta ulaşmıştır. Bu nedenle Pakistan 16 Haziran 1967'de BM Genel Sekreteri'ne bir mektup göndermiştir. Mektupta Kudüs'ün İsrail'in bir parçası olmasına engel olunmasını istemiştir. Ardından Türkiye ve Pakistan'ın başını çekerek 4 Temmuz'da BM Genel Kurulu'na sundukları tasarı, Genel Kurul tarafından 2253 sayılı karar olarak kabul edilmiştir. Kararın İsrail üzerinde etkili olmaması nedeniyle, Genel Kurul 14 Temmuz'da Kudüs'e yönelik 2254 sayılı bir karar daha kabul etmiştir. Buna göre İsrail, 2253 sayılı karara uymadığı için kınanmış ve Kudüs'ün statüsünü değiştirecek her türlü girişimden kaçınması istenmiştir.⁷³³ Ancak İsrail bu karara da uymamıştır.⁷³⁴

ABD'nin Vietnam bataklığına rağmen, İsrail'e vermiş olduğu destekle ulaşmak istediği hedef, İsrail'in ezici askeri zaferi sonrası yenilen, Arap ulusal kurtuluş ruhunu şahlandıran ve Sovyetler'le sürekli ilişki geliştiren Mısır'da Nasır ve Suriye'de Baas rejimlerinin yıkılması olmuştur⁷³⁵. Savaş, Mısır kanadında çok derin yaralar açmıştır. Nasır, 9 Haziran'da yaptığı konuşmada İngiltere ve ABD'yi, İsrail'e destek vermekle suçlamasına rağmen yenilgiyi kabul etmiştir. Ardından ABD'nin ülküsünü istemeden de olsa tamamen gerçekleştirmiş ve tüm görevlerinden istifa ettiğini açıklamıştır. Ancak BAC halkı ülke çapında gösterilerde bulunarak, Nasır'ın istifasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Nasır, halkın isteği nedeniyle görevde kaldığını 10 Haziran'da açıklamıştır.⁷³⁶ Dolayısıyla ABD, İsrail'in zaferi bir yana, asıl ulaşmak istediği hedefe tam manasıyla ulaşamamıştır.

Savaş, Filistinli mülteciler sorununa yeni bir boyut katmıştır. Gazze Şeridi'nin İsrail tarafından işgal edilmesiyle birlikte bölge sakinleri iş ve eğitim olanağı bulabildikleri Mısır'dan çıkarılmışlardır. Sosyal, politik ve iktisadi yaşam, İsrail tarafından kontrol altına

⁷³³ Türkkaya Ataöv, "Kudüs ve Devletler Hukuku", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 1, 1980, s.s. 48-49.

⁷³⁴ İsrail, Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'un sonraki süreçte aldığı diğer kararlara da uymamıştır. Kudüs'ü Ekim 1978'de resmen başkent ilan etmiş ve Temmuz 1980'de Doğu Kudüs'ü Batı Kudüs'e ilhak ettiğini açıklamıştır. : Şahin, *a.g.e.*, s. 176.

⁷³⁵ Şimşek, *a.g.e.*, s. 63.

⁷³⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.s. 146-147.

alınmıştır.⁷³⁷ Bununla birlikte savaş sonunda yaklaşık 1.5 milyon Filistinli İsrail idaresinde yaşamak zorunda kalmıştır. İsrail, ele geçirilen topraklar konusunda kendi içinde fikir ayrılıkları yaşamıştır. İsrail ordusu, stratejik güvenlik anlayışının gerektirdiği şekilde toprakların bir kısmının himayesini elden bırakmayı istememekte, yönetimdeki İşçi Partisi söz konusu toprakların az bir bölümünü tedirgin oluşu nedeniyle barış karşılığında geri vermeyi düşünmekte, muhafazakâr çevreler ise, toprakların hepsinin elde tutulması gerektiğini savunmuştur. Toprakların bütünüyle elde tutulması, Filistinli Araplara ileride İsrail yurttaşlığı verilmesi konusunu gün yüzüne çıkarabileceğinden dolayı, demografik yapının bozulması durumundan çekinilmiştir. İsrail'in yaşadığı bu ayrışma, ele geçirilen topraklarda askeri idare kurup, tüm yönetim ve sorumluluk anlayışının bu idareye yüklenmesiyle aşılabilmektedir.⁷³⁸

Sovyetler Birliği, İsrail'in sağladığı mevcut güvenliğini henüz savaş devam ederken 10 Haziran günü ateşkese yardımcı olarak zedelemiştir. Daha sonra bununla da yetinmemiş, savaşın ardından Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap ülkelerine silah sevkiyatı gerçekleştirmiştir. Sovyetler bu sevkiyatı gerçekleştirirken Arap ülkeleri ile İsrail arasında güç dengesi oluşturmak gayesi gütmüştür. Böylece Sovyetler'in Akdeniz'de zaten etkin olan nüfuzu daha da artmıştır. Bu artış beraberinde Suriye'de Lazkiye, Mısır'da İskenderiye Limanı üzerinde deniz üssü sahibi olabilme imkânını getirmiştir.⁷³⁹ Sovyetler'in deniz üslerine sahip oluşunun altında yatan sebeplere bakıldığında, bu üsleri haketmiş olduğu değerlendirilmesini yapmak mümkündür. Zira Sovyetler olmasaydı, Şam'ın elden çıkması da yüksek ihtimalli olanaklar arasındaydı.

Sovyetler'in Soğuk Savaş atmosferinde Araplara yaptığı hem maddi hem de psikolojik yardımlar savaş sonunda da devam etmiştir. "İsrail'in saldırgan hareketlerinin kınanması ve işgal ettiği yerlerden derhal geri çekilmesi"ni öngören kararın alınmasıyla ilgili BM Genel Kurulu'nun 19 Haziran'da toplanmasına aracılık etmiştir. Müzakerelerde, "Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik İsrail tarafından alınan tedbirlerin kaldırılması kararları" oy birliğiyle kabul edilmiştir.⁷⁴⁰ Sovyetler Başbakanı Kosigin ile İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban'ın Genel Kurul'da konuştukları gün ABD Başkanı Johnson, Washington'da yaptığı konuşmada Orta Doğu barışı için beş ilke ortaya atmıştır. İlkelere göre:

⁷³⁷ Zarakolu, *a.g.e.*, s. 23.

⁷³⁸ Münir Fahreddin, Koray Çalışkan, "Yeni İntifada ve Filistin Sorununun Kısa Tarihi", *Birikim Dergisi*, Sayı: 140, Aralık 2000, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4188/yeni-intifada-ve-filistin-sorununun-kisa-tarihi#.XOLE3yAzBIU> Erişim Tarihi: 13.04.2019.

⁷³⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 708.

⁷⁴⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 147.

- 1- Bölgede her ülke barış içinde yaşama hakkına sahiptir. Her bir devlet, diğerinin yaşama hakkına saygı göstermek zorundadır.
- 2- Mülteciler meselesine acil bir çözüm bulunmalıdır.
- 3- Uluslararası suyollarında herkesin zararsız geçiş hakkı vardır.
- 4- Orta Doğu'da silahlanma yarışı sınırlandırılmalıdır. Burada sorumluluk bölge dışı büyük devletlere düşmektedir.
- 5- Bölgedeki bütün devletlerin siyasi bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerine saygı gösterilmelidir.⁷⁴¹

Johnson'un ortaya attığı bu beş ilke, ABD temsilcisi Arthur Goldberg tarafından üzerinde bazı değişiklikler yapılarak "Amerika Barış Planı" adıyla 20 Haziran'da Genel Kurul'a sunulmuştur. Ancak plan çoğunluk sağlanamadığı için kabul edilememiştir. Ardından Genel Kurul, sorunun Güvenlik Konseyi tarafından incelenmesini kararlaştırmıştır.

Sorunun Güvenlik Konseyi'ne taşınmasının ardından 22 Kasım 1967'de ünlü 242 sayılı karar kabul edilmiştir. Buna göre, "savaşla toprak elde etmenin kabul edilemezliği" vurgulanmış ve İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesine dayanan adil ve ebedi bir barış çağrısında bulunulmuştur. Ayrıca o coğrafyadaki bütün devletlerin güvenli ve tanınmış sınırları ardında, barış içinde yaşama hakkı dile getirilmiştir. Karar, "mülteci sorununun adil çözümü" gerekliliğini de içermiştir. Kararı Mısır, Ürdün ve İsrail'in onaylamış olmalarına rağmen, Suriye ile Filistin örgütleri reddetmiştir.⁷⁴² Görüldüğü üzere karar, herkesin olaylara bakış açısına göre biçimlendirilebilen bir yapıya sahiptir ve herkesin uyduğu bir barış anlaşmasına temel dayanak noktası oluşturamamıştır. Zira 242 sayılı kararda İsrail'in 1948 Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan hiç bahsedilmemiştir. Oysa İsrail, Taksim Planı'nda kararlaştırılan yüzde 56,4 oranındaki toprağını yüzde 22 oranında arttırarak, yüzde 78'e çıkarmıştır. Arda kalan yüzde 22'lik toprağı da 1967 Haziran Savaşı'nda işgal etmiştir. 242 sayılı kararda belirtilen işgal edilmiş topraklardan kasıt, işte bu yüzde 22'lik kesim olmuştur. Dolayısıyla 242 sayılı karar bütünüyle uygulansa bile, kurulacak olan Filistin devleti tarihi Filistin topraklarının yüzde 22'sinde kurulmuş olacaktır.⁷⁴³

⁷⁴¹ Şahin, *a.g.e.*, s. 178.

⁷⁴² Cleveland, *a.g.e.*, s. 380.

⁷⁴³ Tayyar Arı, "Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü?", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2007, s.s. 17-18.

1967 Savaşı'nın Filistin sorunu bakımından en önemli sonucu ise, 1947-1967 arası dönemde Filistinlilerin temsilcisi olduklarını söyleyen Arap devletlerinin aldıkları bu yenilgiyle, temsil görevinin FKÖ'ye geçmesi ve gerilla hareketlerinin hız kazanması olmuştur. El Fetih lideri Yaser Arafat'ın FKÖ'nün başına geçmesiyle birlikte, politikalar bazında Arap ülkelerinden bağımsızlık hedeflenmiştir. Böylece bir Filistin milli kimliğinin oluşumu başarılmıştır.⁷⁴⁴

4.5. 1967 Arap-İsrail Savaşı Bağlamında Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi: Çeşitlenme

Türkiye'nin Süveyş Krizi öncesi ve sürecinde olaylara bakışı ne kadar müşterek bir perspektiften olduysa, kriz sonrası dönemde ve özellikle 1960'lı yıllarda bir o kadar ferdi bir perspektifte gerçekleşmiştir. Bu ferdilik, şiddetini henüz müşterek oluşumların temeli sarsılmadan her alanda tam olarak hissettirmese de, ekonomik alanda bu durum oldukça gün yüzüne çıkmıştır.

Türkiye, Süveyş Krizi'nin ardından peydahlanan ortam açısından İsrail'in gelişmiş, hatta Avrupa devletleri içinde bile ön plana çıkan bir devlet olduğunu kabul etmiştir.⁷⁴⁵ Bu doğrultuda İsrail ile olan ticaret hacminin geliştirilmesine dayalı politikalar takip edilmiş ve daha çok ihracata dayalı karşılıklı ortaklıklar kurulmuştur⁷⁴⁶. Yine aynı dönem içinde Mısır'la da Kahire'de bir ticaret anlaşması imzalanmış ve ticari ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır⁷⁴⁷. Türkiye'nin Süveyş Krizi'ndeki karşıt taraflara yönelik izlediği bu politikalar, kendi çıkarlarını özellikle ekonomik alanda ön planda tuttuğunu ve olayları realist açıdan ele aldığını göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin kriz sürecinde ABD'nin isteğiyle Sovyet kanadına uygulamış olduğu ticari sınırlandırma prangasından kurtulurcasına, krizin hemen ardından Sovyet tesiri altında olduğunu düşündüğü ve ilişkilerinin bir hayli gergin olduğu Suriye ile de bir ticaret anlaşması imzalanmıştır⁷⁴⁸.

Türkiye'nin ekonomiye yaklaşımının bu şekilde olduğu bir dönemde, güvenliği konusunda “en sağlam dayanak noktası” olarak nitelediği ABD'den “Eisenhower” adıyla

⁷⁴⁴ Kemiksiz, a.g.m., s. 149.

⁷⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 16, İçtima: 3, İnikat: 28, 21 Ocak 1957, s. 152.

⁷⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 48, 27 Şubat 1957, s. 1019.

⁷⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 3, 18 Kasım 1957, s. 18.

⁷⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnikat: 20, 24 Aralık 1956, s. 249.

gelen bir doktrin, Türkiye'nin hem içeride yaşadığı ekonomik sıkıntının hem de Orta Doğu'da yaşadığı bölgesel ideolojik bunalımının reçetesi görevi görmüştür. Hariciye Vekili Ethem Menderes, Türkiye'nin doktrinle gelen güvenlik endişesi definî Meclis'teki konuşmasında şu sözleriyle dile getirmiştir:

*“Orta Doğu'nun bugün içinde yüzdüğü keşmekeş karşısında bu bölgeye sulh ve sükün getirmek üzere, müstemlekeciliğin ananevi aleyhtarı olan Amerika'nın son defa Eisenhower Doktrini ile büyük bir azimle ortaya çıkmış olmasını derin bir memnuniyetle karşılarız”.*⁷⁴⁹

Türkiye'nin Eisenhower Doktrini'nden duyduğu memnuniyetin başlıca sebebi tabii ki doktrinin o süreçte en yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu ve Orta Doğu meselelerinde hemhal olduğu ABD'den gelmiş olmasıdır. Ancak duyulan memnuniyetin önemli bir tali sebebi de vardır. Türkiye, Eisenhower Doktrini'yle Orta Doğu'ya gelecek olan kuvvetin, ya Türkiye'ye ya da İsrail'e gönderilecek olduğu öngörüsünde bulunmuştur⁷⁵⁰. Ancak bu öngörüsünün haklı çıkmayışı ABD'nin Lübnan'a müdahalesi noktasında ortaya çıkmıştır. ABD'nin Lübnan'a kuvvet göndermesine rağmen Türkiye doktrin çerçevesinde kuvvetlerin İsrail'e gönderilmesi ihtimaline de karşı çıkmamıştır. Çünkü doktrin, Türkiye'nin bölgede genel olarak muzdarip olduğu sorunların çözümüne yönelik bir nitelik taşımıştır. Ayrıca bunu yaparken kendi tatbikine ilk imkânı da yine bu yolla bulabilmiştir. Örneğin ABD tarafından Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı sorunların çözümüne destek verilmesi, doktrinin uygulama alanı bulabilmesi açısından çok yararlı olmuştur.

Eisenhower, Türk Hükümeti'nin Suriye sınırına asker yığdığı sırada Kruşçev tarafından sert bir dille uyarılması sonucu Suriye'den komşu Türkiye ve Arap ülkelerine yönelik bir saldırı olduğu takdirde, bu ülkelere acilen destek olunacağını açıklamıştır. Buna mukabil Türkiye de NATO üyeliğinden beri hiç karşılaşılmamış olan bir karara imza atmış ve kendi topraklarındaki üslerin NATO gayelerini içermeyen bir vaziyet durumunda da kullanılabileceğini bildirmiştir⁷⁵¹. Türkiye, almış olduğu kararla yalnızca kendi güvenliğini sağlamayı değil, içerisinde yer aldığı savunma kanadının da güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır⁷⁵². ABD vermiş olduğu desteği herhangi bir saldırı olmadan önce Batı Avrupa'da bulunan uçaklarını Adana'daki İncirlik üssüne konuşlandırarak ve VI. filonun

⁷⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 46, 25 Şubat 1957, s. 808.

⁷⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 39, 15 Kasım 1957, s. 219.

⁷⁵¹ Fırat ve Kürkcüoğlu, “1945-1960 Ortadoğu'yla İlişkiler”, s. 568.

⁷⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 10, 4 Aralık 1957, s. 62.

rotasını Doğu Akdeniz'e çevirerek göstermiştir.⁷⁵³ ABD eyleme döktüğü bu hareketiyle Eisenhower Doktrini'nin ilk tatbikini gerçekleştirmiş, tansiyonun düşmesinde ve krizin çözümünde çok önemli bir görev üstlenmiştir.

Böylece Türkiye, henüz fiilen uygulanmamasına rağmen doktrinden duyduğu memnuniyeti açıklanır açıklanmaz dile getirmekte haksız çıkmamıştır. Başbakan Menderes, Suriye konusunda ABD'nin takındığı tavırla ilgili Meclis'te yaptığı konuşmasında şöyle demiştir:

*“Amerika'nın Eisenhower Planı ile Orta Doğu için yeni ve müessir tedbirler almakta olduğunu ortaya koyması bizim için çok ferahlatıcı bir hadise teşkil etmektedir”.*⁷⁵⁴

Dolayısıyla ABD ve Türkiye için çıkarların kesişme noktalarında gösterilen karşılıklı dayanışma iki ülkenin de müspet sonuçlar almasına vesile olmuştur. Ancak bu durum Türkiye açısından Arap-İsrail bağlamında yaşanan derin ayrılıkların gün yüzüne çıkmasıyla birlikte Mısır-Suriye-Türkiye kapısının da sert bir şekilde kapanmasına yol açmıştır. İsrail'in varlığına düşman devletlerden olan Mısır ve Suriye'nin, doktrini *“siyonistlerle ortak hedefleri olan bir girişim”*⁷⁵⁵ olarak nitelemiş olmalarına rağmen, İsrail de kendisine yönelik düşmanlığı artıracığından çekinmiş ve doktrine sıcak bakmamıştır. Ancak yine de Türkiye'nin başını çektiği grup olarak Irak, Lübnan, Libya ve İran doktrini resmen onayladıklarını dünya kamuoyuna duyurmuşlardır.⁷⁵⁶

Bu süreçte Türkiye ile İsrail, ABD'yi Suriye konusunda Sovyetler'den silah ithalatının artması⁷⁵⁷ ve Sovyet nüfuzunun giderek artan bir seyir izlemesinden dolayı sık sık uyarmışlardır. Buna mukabil ABD de Irak-Lübnan-Ürdün üçgenine askeri teçhizat desteğini astronomik düzeyde arttırmıştır. Ardından Türkiye, Suriye'ye yönelik sarfetmiş olduğu tehditkâr ithamları fiiliyata dökmüştür. Bu durumu Meclis'teki konuşmasında açıklayan Menderes, *“Orta-Şark'ta cereyan eden hadiseler, herhangi iki devlet arasında değil, mesela; Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil, Orta-Şark bölgesinde temerküz ve tekasüf eden ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhası ve tezahüründen ibarettir”*⁷⁵⁸ diyerek, olaylara daha çok ideoloji çatışmalarının gölgesinde kalmış bir şekilde

⁷⁵³ Erdoğan vd., a.g.e., s. 137.

⁷⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 46, 25 Şubat 1957, s. 820.

⁷⁵⁵ Özkoç, a.g.m., s. 85.

⁷⁵⁶ Fırat ve Kürkcüoğlu, “1945-1960 Ortadoğu'yla İlişkiler”, s. 568.

⁷⁵⁷ Bağcı, “Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası”, s. 198.

⁷⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 10, 4 Aralık 1957, s. 62.

açıklık getirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin olaylara ideolojik açıdan bakıp, bloklar çerçevesinde yaklaşması doğrultusunda askeri politikalar izlemesi, Mısır ve Suriye'nin yaşanan gelişmeleri maruz kalınacak bir askeri harekât planının safhaları olarak görmelerine yol açmıştır. Nitekim bu görüş, Mısır'ın Suriye'ye kuvvet göndermesiyle karşılığını bulmuştur.⁷⁵⁹

ABD, Süveyş olaylarında Türk-Arap-İsrail gerginliklerini bir nevi frenleyen devlet olmuştur. Ancak görüldüğü gibi, yine Süveyş'in bir sonucu olarak kabul edilebilecek doktrini yayımlayan ABD, bu durumu devletlerin farklı algılamalarından dolayı gerginliklerin gazına basılmasını sağlayan en önemli devlet olmuştur.

Türkiye ile müttefik Arap devletlerinin doktrine verdikleri desteğe, Suriye konusunda İsrail'in de eklenmesiyle, Türkiye'nin arası İsrail'e karşı en ciddi nefret söylemleri ve tutumlarında bulunan Arap devletleriyle iyice açılmış, ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Hatta bu durum Meclis'te ki oturumlarda “*Arap-Yahudi davası, nasıl oldu da Suriye-Türkiye davası biçimine girdi?*” denilerek tartışılmıştır⁷⁶⁰.

Suriye, 1957 yılı içerisinde gerçekleşen bu olaylarla aniden saldırıya uğrayabileceğini düşünerek⁷⁶¹, Mısır ise, daha ziyade Bağdat Paketi'ne karşı olması yönüyle bu ihtiyaçlarına cevap verecek bir birlikteliği uygun görmüşlerdir. Ayrıca iki devletin Arap milliyetçiliği çerçevesinde tek bir devlet haline gelmesi, İsrail'e karşı başarılı olabilmenin yöntemlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Hatta bu doğrultuda Sovyetler'e de giderek yaklaşılmıştır.⁷⁶² Türkiye, BAC adını alan Mısır-Suriye birlikteliğini 1 Şubat 1958'de resmen tanımıştır⁷⁶³. Fatin Rüştü Zorlu, “*Suriye ve Mısır'da hayatlarını idame ettiren Müslüman kardeşlerin biraraya gelmesinden mutluluk duyuyoruz*”⁷⁶⁴ diyerek Türk Hükümeti'nin 1958 yılındaki BAC'a yönelik tutumunu dile getirmiştir.

Türkiye, Arap-İsrail arasındaki çatışma ortamında bile BAC'dan memnun olarak, Suriye'de yaşanan olaylara rağmen dengeli bir politika takip etmeye çalışmıştır. İsrail, Ben Gurion'un güvenlik stratejisi gereği, Türkiye'nin dengeli politikalarından şikâyetçi olmamış, aksine kendi açısından yararlı görmüştür. Çünkü Ben Gurion'un üzerinde

⁷⁵⁹ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s.s. 91-93.

⁷⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnkat: 10, 4 Aralık 1957, s.s. 117-118.

⁷⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 15, İçtima: 3, İnkat: 22, 28 Aralık 1956, s. 328.

⁷⁶² Bal, *a.g.e.*, s. 675.

⁷⁶³ Bağcı, *a.g.e.*, s. 99.

⁷⁶⁴ “Mısır: Arap Oyunları”, *Akis Dergisi*, Yıl: 4, Cilt: XII, Sayı: 196, Ankara, 8 Şubat 1958, s. 21.

ehemmiyetle durduğu stratejisi, Orta Doğu'da Sovyet ordularıyla karşı karşıya gelmeme üzerine kurulu bir seyir izlemiştir. Türkiye de bu dengeli tavırlarıyla söz konusu durumun yaşanmasının önüne geçer bir nitelikte olarak itham edilmiştir.⁷⁶⁵ Dolayısıyla İsrail açısından içeride Arapların düşmanlığı, dışarıdan Türklerin dostluğu aynı terazide dengede durabilmiştir.

Nasır, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurarak, Suriye konusunda İsrail ile paralel politikalar takip eden Türkiye'nin iyi ilişkilerinin mevcut olduğu Irak ve Ürdün krallarına da adeta birer göndermede bulunmuştur. Bu bakış açısıyla, Mısır ve Suriye'nin, BAC'ı diğer Arap devletlerine karşı bir propaganda silahı olarak kullanmak istedikleri anlaşılmaktadır.

BAC'ın kuruluşunun üzerinden fazla bir zaman geçmeden Lübnan'daki İsrail ve Batı karşıtı Arap milliyetçileri hükümete karşı harekete geçmişlerdir. Bunun üzerine Nuri Said Paşa, Lübnan hükümetine destek amaçlı kuvvet gönderme kararı almıştır. Ancak Nuri Said Paşa Lübnan hükümetini korumak isterken, almış olduğu bu kararlar en başta kendisini, daha sonra Kral Faysal'ı bile koruyamamıştır. Aynı kuvvetler Irak'ta bir darbe tertip etmiş ve General Abdülkerim Kasım başkanlığında "Cumhuriyet" ilan edilmiştir.⁷⁶⁶

Türkiye, Nuri Said Paşa'nın öldürülmesiyle Orta Doğu Arap devletleri içindeki en kadirşinas dostunu kaybetmiştir. Buradan hareketle, Türkiye'nin olaya yaklaşımı sert ve bir o kadar da kaygılı olmuştur. Adnan Menderes, Irak'ta yaşanan darbenin dış kaynaklarca beslendiğini belirtmiştir. Ürdün Kralı Hüseyin de Türkiye'den Irak gelişmelerine askeri açıdan bakması ricasında bulunmuştur. Bunun üzerine darbenin Türkiye'yi de etkileyebileceğinden kaygı duyan Türk Hükümeti, askeri planlar tertip etmiştir. Ancak tertip edilen planlar, başta ABD'nin karşı çıkışı ve Mısır ile Sovyetler'in de etkisiyle sahada kendine bir uygulama alanı bulamamıştır.⁷⁶⁷

Esasen İsrail'in yaşanan olaylar karşısındaki tutumu müdahaleci bir tavırdan yana olmuştur. İsrail, Mısır ile Suriye arasında vücuda gelen BAC'ı dağıtma sorumluluğunu Türkiye'nin üstlenmesi karşılığında, kendisinin de İran ile işbirliği içerisinde hareket ederek, Irak'taki eski rejimin yeniden inşasını sağlayabileceği önerisinde bulunmuştur.⁷⁶⁸ Ancak nihayetinde bu öneriler de bir sonuca ulaşamamıştır. Ne İsrail, BAC'ı temelinden

⁷⁶⁵ Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1997, s. 104.

⁷⁶⁶ Canatan, *a.g.e.*, s. 144.

⁷⁶⁷ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 221.

⁷⁶⁸ Canatan, *a.g.e.*, s. 150.

sarsabilecek bir girişimde bulunabilmiş ne de Irak'ta eski rejim tekrar görevi ele alabilmiştir.

Irak'ta kurulan yeni rejim, elden bir şey gelmeyince Batılı devletler tarafından derhal tanınmaya başlamıştır. Türkiye de yaşanan olayın bölgesel/küresel bir mahiyete dönüşmemesi için 31 Temmuz'da General Abdülkerim Kasım hükümetini tanımıştır.⁷⁶⁹ Türkiye, yeni Irak üzerindeki Sovyet nüfuzunun arttığını görmesi ve yanı başında hissetmesi nedeniyle bu kararı almak zorunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Irak'ı tanıma kararı almasında, İngiltere ve ABD'nin de hükümeti tanıyacaklarına yönelik açıklamalarda bulunmaları etkili olmuştur.

Irak hükümeti, yeni kurulan rejimdeki Sovyet nüfuzunun yoğunluğu nedeniyle ve kendi bakış açısından dolayı, diğer pakt üyelerince tahmin edildiği gibi Bağdat Paktı görüşmelerine katılım göstermemiştir. Ancak bu süreçte direkt olarak pakttan ayrılma gayesi içinde bulunmamış veya gayesini belli etmek istememiştir.⁷⁷⁰

Görüldüğü gibi Arap dünyasının kendi içindeki ayrılıklar, Süveyş Krizi'nden itibaren o denli ortaya çıkmış ki, bu süreçte Orta Doğu'nun iç işleriyle uğraşan Türkiye, kendisini kontrolü dışında bölgedeki ülkelerden saf tutar halde bulmuştur. Bu saf, yaşanan gelişmelerden de anlaşılabileceği üzere hiç şüphesiz Mısır ve Suriye'nin karşısında olan saftı. Hatta bu doğrultuda Irak'a ve Suriye'ye müdahale arefesine gelmiştir. Ancak olaylar sürecinde iç işlerine müdahale edilme durumuyla karşılaşan ülkeler, çareyi Sovyetler'e başvurmakta görmüş ve durumdan en çok karlı çıkan yine Sovyetler olmuştur. Türkiye'nin Lübnan ve Ürdün'e müdahaleyi desteklemesini de bu çerçevede değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Irak Darbesi, Türkiye açısından Arap-İsrail ilişkileri bağlamında her ne kadar menfi gelişmelere neden olsa da, İsrail ile ilişkiler bakımından müspet kazanımları beraberinde getirmiştir. Irak'ta yaşamaları sebebiyle darbeden kaçan Musevilere Türkiye'nin kapılarını açması, misafir etmesi ve İsrail'e ulaşmaları konusunda sarfetmiş olduğu diplomatik ve lojistik destek, Yahudiler nazarında Türkiye'ye yönelik sevgi, saygı ve sempati duyulmasını sağlamıştır⁷⁷¹. Ayrıca yine bu süreçten sonra, gerek Irak'ta gerekse Lübnan içerisinde

⁷⁶⁹ Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, s.s. 374-375.

⁷⁷⁰ Demir, *a.g.e.*, s. 104.

⁷⁷¹ Harp Akademileri Komutanlığı, *a.g.e.*, s. 104.

Türkiye ile İsrail arasında istihbarat diyalogları gerçekleşmiştir⁷⁷². Dolayısıyla darbenin Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikasına etkisi, Arap müttefiklerden Irak ile bir kopuş yaşanması bakımından ve İsrail ile yakınlaşılması bakımından büyük olmuştur. Türkiye ile 1958'e kadar iyi ilişkiler inşa edemeyen eski Mısır, yeni BAC Cumhurbaşkanı Nasır da Irak'taki hükümet ve rejim değişikliğine destek vermiştir. Nasır verdiği bu desteği 1967 yılında Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile gerçekleştirmiş olduğu çok gizli görüşmelerde, “*Arap memleketlerinde vuku bulan rejim değişikliklerden biz mes’ul değiliz. Fakat, kurtuluş hareketlerine yardım ettik*” diyerek açıklamıştır⁷⁷³.

Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikası, devlerin gölgesinde geçen on yıl boyunca yaşanan uluslararası gelişmelerle iç içe bir vaziyette gelişmiştir. Özellikle 1956 ile 1958'in dâhil olduğu üç yıllık süreç, ileride dalgalanmalara neden olsa da, Türk dış politikasının Arap ve İsrail'e olan bakışında bir temel arz etmiştir. Özellikle Süveyş Krizi'nden sonra Orta Doğu'da artan Sovyet tesiri, iki yıl sonra Mısır ile Suriye'nin tek bir devlet altında birleşmeleri ve aynı yıl yaşanan Irak Darbesi gibi uluslararası gelişmelerin etkisiyle, İsrail'in daha çok “Nasırcılık endişeleri”, Türkiye'nin ise “Sovyet kaygıları”nın bir getirisi olarak, Türkiye ile İsrail 1958 Ağustosunda Çevresel Pakt çerçevesinde bir araya gelmişlerdir.

Çevresel Pakt'a göre İsrail, Türkiye'ye bilimsel, teknik ve askeri destek verecektir. Ancak Türkiye'nin olası bir Arap-İsrail savaşında İsrail'in yanında olup olmayacağı net çizgilerle belli edilmemiştir.⁷⁷⁴ Ben Gurion'un açıklamalarına göre; İsrail bu paktla Arap ülkelerinden maruz kalınan tecridi kırmayı ve Orta Doğu'da yeni güç dengeleri tesis etmeyi amaçlamıştır⁷⁷⁵.

İsrail'in böylesine amaçlar güttüğü bir pakt şüphesiz ki Araplar nezdinde büsbütün bir menfi tesire şayan olmuştur. Menderes hükümeti, İnönü'nün İsrail'i tanımış olmasıyla devraldığı “Arap husumeti”ni, İsrail'le gerçekleştirmiş olduğu bu paktla birlikte tamamıyla bir “Arap nefreti”ne dönüştürmüştür⁷⁷⁶. Hatta bu nefret yalnızca İsrail'in bölgedeki varlığını

⁷⁷² Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser, *Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, (Çev.: Meral Gönenç), İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 74.

⁷⁷³ İnönü Vakfı Arşivi, “Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı”, 19 Ocak 1967, s. 11.

⁷⁷⁴ Hale, a.g.e., s. 131.

⁷⁷⁵ Mustafa Tüter, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim”, 21. *Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Hasret Çomak (Ed.), İzmit-Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2010, s. 408.

⁷⁷⁶ Bağcı, a.g.e. s. 39.

“kutsal” Arap topraklarına tecavüz olarak gören Arap hükümetleri tarafında değil,⁷⁷⁷ Müslüman Türklere sempati besleyen Müslüman Arap toplumu nazarında da karşılığını bulmuştur⁷⁷⁸.

Türkiye, Çevresel Paktı Araplardan gelen tepkilere rağmen Arap-İsrail ilişkileri bağlamında ferdi çıkarlarına göre değerlendirmiştir. Keza bu çerçevede kararlaştırılan işbirliği başlıkları ve imzalanan ticaret anlaşmaları, Süveyş Krizi öncesi mevcut olan Türkiye-İsrail ilişkilerindeki “stabilize dinamizm” durumunun tekrar yakalanabilmesini sağlamıştır. Çevresel Pakt’la birlikte Araplardan kopuş daha somut bir zemine indirgenmiştir.

Türk dış politikasının Arap-İsrail bağlamındaki vaziyeti böylesine bir durumdayken, sıkı bir İsrail karşıtı ve en az İsrail karşıtı oldukları kadar da Nasır yanlısı olan Arap milliyetçilerinin Lübnan ve Ürdün’deki kalkışmaları yaşanmıştır. Bu doğrultuda ABD Lübnan’da, İngiltere ise Ürdün’de inisiyatif göstermişler ve olaylara müdahale etmişlerdir. Türkiye’nin ABD lehine sarfettiği politikalar burada da gün yüzüne çıkmış ve Dışişleri Bakanı Zorlu, Türkiye’nin ABD’nin Lübnan’a verdiği desteği olumlu karşıladığını, hatta arzu edildiği takdirde Ürdün’e şahsen kuvvet gönderebileceklerini bildirmiştir⁷⁷⁹.

Türkiye zaten askeri yönden diğer devletlere göre bir hayli üstün durumda bulunan ABD ve İngiltere’nin olaylara müdahil olduğu esnada kuvvet göndererek destek olmak bir yana, hem Lübnan’a hem de Ürdün’e müdahale edilmesi konusunda İncirlik üssünün kullanılmasına karşı çıkmayarak verebileceği en mühim desteği vermiştir.⁷⁸⁰

Menderes hükümeti komşu memleketlerde alevlenen hükümet karşıtı yangınların kendi hükümetine de sıçramasından oldukça endişelenmiştir. Bu endişelerin ölçüsü öylesine bir seviyede tezahür etmiştir ki, o dönem mali sıkıntılar içinde olunmasına rağmen Lübnan hükümetine yalnızca destek amaçlı silah ve mühimmat hibe edilmesi yönünde bir karar bile tartışılabilmiştir⁷⁸¹.

⁷⁷⁷ Henry Kissenger, *Amerika’nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, (Çev.: Tayfun Evyapan), Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, 2002, s. 150.

⁷⁷⁸ İnönü Vakfı Arşivi, “Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı”, 19 Ocak 1967, s. 7.

⁷⁷⁹ Ekincikli, *a.g.e.*, s.s. 260-261.

⁷⁸⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu, “1945-1960 Ortadoğu’yla İlişkiler”, s. 568.

⁷⁸¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: XI, Cilt: 1, İçtima: 1, İnikat: 15, 16 Aralık 1957, s.s. 154-155.

Durum böyleyken Eisenhower Doktrini'nden beri Nasır aracılığıyla palazlandırılan Arap toplumundaki Türkiye karşıtlığı, Lübnan'a ve Ürdün'e verilen destekle hat safhaya ulaşmıştır. Bu hususta Beyrut, Amman, Kahire ve Şam'da Türkiye ve İsrail aleyhine mitingler tertip ettirilmiştir⁷⁸².

Türkiye, Arap âleminde Nasır teşvikiyle yaşanan olaylarda Sovyetler'in de Arap âlemi ile Türkiye arasına yalan propagandalar yürüterek nifak tohumları serpiştirdiğini düşünmüştür. Bu hususta gerçek dışı propagandaların önüne geçmek ve yalan haberlere cevap vermek maksadıyla Beyrut'ta Türk Haberler Bürosu açmaya karar vermiştir.⁷⁸³ Görüldüğü üzere Türkiye bu davranışıyla Arap hükümetleri bir tarafa, Arap milletleriyle ilişkilerinin korunmasına özen göstermeye çalışmıştır. Ancak bu arada Türkiye açısından elim bir gelişme daha olmuş ve Irak hükümeti Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını açıklamıştır⁷⁸⁴.

Böylece, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Meclis'te nutkunu okurken, *“Bağdat Paktı'nın kıymetli bir azası ve Arap Birliği'nin mühim bir rüknü olmak gibi iki büyük vazifeyi liyakatle başaran”*⁷⁸⁵ olarak nitelediği dost Irak, yakın ilişkilerin teatisi bakımından kaybedilmiştir. Türkiye'nin Araplar nezdindeki nüfuzu da imajının yaşadığı düşüş gibi daha alçak bir seviyeye inmiştir. Türkiye için artık bu tarihten sonra dostane ilişkilere sahip olunan Ürdün ve Suudi Arabistan olmak üzere yalnızca iki Arap devleti yanında kalmıştır⁷⁸⁶.

Tüm bu gelişmeler ışığında Demokrat Parti'nin gerek Arap-İsrail ilişkilerini uluslararası gelişmelere yansıtabilmesi gerekse uluslararası gelişmeleri Arap-İsrail ilişkilerine aktarabilmesi konusundaki başarısını, Orta Doğu'ya bakarak görebilmek mümkündür. Bölgedeki Türkiye algısı ve itibarı olumsuz yönde değişmiş, İran sınırını ayrı bir yere koymak üzere, diğer güney sınırları Türkiye'ye yönelik şüphe ve düşmanlık duygularına sahip aktörlerle kuşatılmıştır. Üstüne üstlük bölgedeki Sovyet etkisinin de Türkiye'nin almış olduğu önlemlerle zayıflaması beklenirken, daha da kuvvetlenmiştir. Ancak Demokrat Parti olayların akıbetinde ABD'den almış olduğu destekten dolayı memnunluk duymuştur. Bu durum da, bölgeye yönelik dış politika geliştirme konusunda Batı'nın gölgesinde kalmasına rağmen, gözlerinin ne denli bağlı olduğunu göstermiştir.

⁷⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 17, İçtima: 3, İnikat: 46, 25 Şubat 1957, s. 812.

⁷⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 16, İçtima: 3, İnikat: 26, 16 Ocak 1957, s. 2.

⁷⁸⁴ Canatan, a.g.e., s. 104.

⁷⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, Cilt: 14, İçtima: 3, İnikat: 1, 1 Kasım 1956, s. 13.

⁷⁸⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, (Üçüncü Baskı), (Çev.: Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 192.

İlerleyen süreçte Irak'ın pakttan ayrılması, Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikasında İsrail ile ilişkilerin açıktan geliştirilmesine aracılık etmiştir. Çünkü önceleri bir Bağdat Paktı üyesi olan Irak, her fırsatta İsrail'den duyduğu nefreti dile getirmiş ve Filistin davasına verdiği desteği açıklamaktan çekinmemiştir⁷⁸⁷. Dolayısıyla İsrail'in yeni adı CENTO olan Irak'sız Bağdat Paktı'na karşı bakış açısı değişmiştir. Bu durum da direkt olarak Türkiye ile ilişkilerine yansımıştır. Ben Gurion'un Türkiye ile ilişkilerde en çok rahatsız olduğu “metres sendromu”⁷⁸⁸ durumu o tarihlerde geri planda kalmış ve Irak'ın pakttan çekilmesinden çok kısa bir süre sonra İsrail ile Türkiye arasında gizli tutulmaya çalışılan anlaşmalara ek, bu sefer açıktan bir ticaret anlaşması daha imzalanmıştır⁷⁸⁹.

Bu süreçte Türkiye'nin İsrail'e yönelik değerlendirmeleri kısmi bir açıklık içerisinde gelişmesine rağmen, Araplara olan bakışı özellikle 1958 ile 1961 yılları arasındaki üç yıllık zaman diliminde meçhul olmuştur. Bu durum ta ki Suriye'nin baskıları neticesinde BAC'ın Türkiye'den “Hatay” talebine kadar sürmüştür⁷⁹⁰. Türk hükümeti ise şiddetle karşı çıkmış ve Türkiye ile BAC ilişkileri 1961'de BAC'ın dağılışına kadar gergin bir seyirde devam etmiştir. Türkiye, BAC'dan ayrılan Suriye'yi derhal tanımıştır. Türkiye'nin BAC'a olan bakışında BAC'ın kuruluşuyla dağılışı arasında geçen üç yıllık süreçte tam tersi bir dönüş yaşanmıştır. Önceleri BAC'ın kuruluşunda Zorlu'nun memnuniyet duyduğunu ifade ettiği durumdan, dağılıştaki hiç de dostane olmayan bir yaklaşım içerisine girilmiştir.⁷⁹¹ Bu durumun yaşanmasında Demokrat Parti yerine gelen “ihtilal idaresi”nin olaylara yaklaşımı hiç şüphesiz önemli rol oynamıştır. Türkiye bu davranışıyla Batı'ya ve kendisine karşı en ciddi duruşu sergileyen, İsrail'e de en tehditkâr ithamlarda bulunan iki Arap ülkesinin aralarının açılmasını arzuladığını göstermiştir. Bu nedenle halen BAC adını kullanmaya devam eden Mısır, Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir⁷⁹².

Selefinin sahip olduğu Batı ile yakın ilişkileri idame ettirme gayesi güden ihtilal idaresi, olayları NATO ittifakı çerçevesinde ele almaya devam etmiştir. Bu hususta Türkiye'nin bölge politikalarına zarar veren bir gelişme de Cezayir konusunda yaşanmıştır. Demokrat Parti döneminde Mısır merkezli faaliyetlerine devam eden Cezayir Kurtuluş Komitesi, 1957'de bizzat Menderes'ten destek vermesini ve 1958'de Cezayir Geçici

⁷⁸⁷ Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, s. 381.

⁷⁸⁸ Çomak (Ed.), *a.g.e.*, s. 405.

⁷⁸⁹ *T.C. Kurucu Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt: 2, Birleşim: 21, 17 Temmuz 1961, s. 215.

⁷⁹⁰ *Ulus Gazetesi*, 30 Temmuz 1960.

⁷⁹¹ İnönü Vakfı Arşivi, “Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı”, 19 Ocak 1967, s. 8.

⁷⁹² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 137.

Hükümeti'ni tanımasını istemiştir. Ancak Türk yetkililer, iki isteği de cevapsız bırakmışlardır. Yine 1958'de BM Genel Kurulu bünyesinde Cezayir'e self-determinasyon hakkının tanınmasıyla ilgili görüşmelerde, yalnızca Türkiye'nin "çekimser" kaldığı tutumu değişseydi, Cezayir de bu haktan yararlanma imkânına sahip olacaktı. Nitekim oylar birbirine eşit çıktığı için karar tasarısı kabul edilmemiştir. 1961'de Türk Dışışlerince yapılan bir açıklama ise belki de Cezayirlilerin kanına dokunan şeylerin en başında gelmiş ve açıklamada şöyle denilmiştir: "*Cezayir, Fransa'nın bir sorunudur*".⁷⁹³ Türkiye ilerleyen süreçte Cezayir lehine adımlar atmış olsa da, geçmişte uyguladığı bu politikalardan dolayı genelde bağlantısızlar, özelde ise Cezayirliler açısından derin yaraların açılmasına neden olmuştur. Türkiye olayları NATO ittifakı çerçevesinde değerlendirmiş, ancak Kıbrıs gibi konularda BM'de yalnız kalarak, bu durumun hiçbir faydasını görememiştir.

İhtilal idaresi, Arap-İsrail konusuna yaklaşımında daha açık bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Bu hususta İsrail'in kuruluşunu dünyaya kabul ettirmeyi başarmış olduğundan hareketle, İsrail ile daha yakın ilişkiler geliştirme arzusunu alenen belirtmiştir. Araplardaki İsrail sorununun Türklerde olmadığını, Türkiye'yi bağlamadığını ve Türkiye'nin çıkarlarına göre hareket edeceğini açıklamıştır.⁷⁹⁴

Çıkarların düşünüldüğü bir konjonktürün oluşturacağı atmosferde çok sesliliğin ortaya çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Bu doğrultuda Batı ile korunmaya çalışılan yakın ilişkilere ek olarak, Dışışleri Bakanı Selim Sarper yaptığı açıklamasında Sovyetler'le karşılıklı samimiyete dayanan diyalogların geliştirilmesi ve Arap-İsrail ilişkilerinde taraf olmak bir tarafa, bütün Arap devletlerine olan dostluk hissiyatlarını bildirmiştir.⁷⁹⁵

Türkiye'nin "Devlerin gölgesinde geçen on yıl" boyunca gerek Batı ile birlikte hareket etmesi gerekse Sovyetler'e karşı politikalar tertip etmesi Arap-İsrail ilişkilerine bakışındaki esas belirleyici etken olmuştur. Arapların kendilerini Batı ile zıt kutuplarda görmelerine ek olarak, Sovyetler'e de karşı çıkmayışları Türkler ile Arapları birbirilerinden oldukça uzaklaştırmıştır. Demokrat Parti hükümetinin ardından kurulan hükümetler de Batı ile olan ilişkilerin kendileri açısından en faydalı unsur olduğunu düşünmüşler ve buna uygun hareket etmeye devam etmişlerdir. Bu durum ta ki 1962 yılında gerçekleşen Küba Krizi'ne kadar sürmüştür. Kriz sürecinde yaşananlar olaylar, Türk dış politikasındaki uyanışın başlıca noktasını meydana getirmiştir. Küba çerçevesindeki ABD'nin tutumlarıyla

⁷⁹³ Öymen, *a.g.e.*, s. 124.

⁷⁹⁴ T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, Birleşim: 4, 22 Şubat 1961, s. 199.

⁷⁹⁵ T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, Birleşim: 4, 22 Şubat 1961, s. 202.

ilgili Meclis'te bizzat dış politikayla ilgili oturumlar gerçekleşmiştir. ABD'nin Küba'da bulunan Sovyet üsleriyle Türkiye'deki üslerin pazarlık malzemesi yaptığını ileri süren vekiller, bu duruma şiddetle karşı çıkmışlar, Türkiye'deki Jüpiter füze üslerinin kaldırılmasının Batı ile ilişkiler kurma noktasında Türkiye'nin elini zayıflatacağından yakınmışlardır. Ancak daha sonra gelen haberlere göre, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin Polaris füzeleriyle değiştirileceğinin öğrenilmesi, hem Batı'dan uzaklaşma hem de güvenlik kaygısı duyan yetkililer bazında kısmi bir rahatlık duyulmasına yol açmıştır.⁷⁹⁶

Olayın karar verici olmasa da hiç şüphesiz baş aktörlerinden olan Türkiye, Küba Krizi'nin beraberinde getirdiği gelişmelerden bir hayli etkilenmiştir. Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesiyle yönetimi ele alan Cunta, Batı'ya bağlı olduğunu derhal açıklamıştır. Kriz sürecinde Sovyetler'in Karadenize donanma çıkarmasından endişelenen Türkiye, her şeye rağmen ABD'ye verdiği desteği hem iktidar hem de muhalefet kanadından⁷⁹⁷ dile getirmiştir.⁷⁹⁸ Görüldüğü gibi Türkiye, yaşanan olayın vahametine karşın sadık bir müttefik olmaya devam etmiştir. Ancak daha sonra gerçekleşen gelişmeler karşısında Türkiye'de bulunan Jüpiterlerin sökülmesi,⁷⁹⁹ Türk kamuoyunu ABD'ye karşı güvensizlik içine itmiştir. Böylece Türk dış politikasındaki uyanış tam da bu noktada başlamıştır. ABD'nin Türkiye'ye göre kendisini hesaba katmadan, aleyhine tutum sergilemesi, Türkiye'nin güvenliğine zarar verebilecek bir ortamın oluşmasını mümkün kılmıştır. Bu çerçevede, Türk halkında ABD karşıtı bir hava oluşmuş ve Türk dış politikasını tayin eden yönün neresi olması gerektiği konusu değerlendirmeye açılmıştır.⁸⁰⁰ Ayrıca Küba Krizi, ABD'nin olaylar karşısında bir başına hareket etmesinden dolayı, Türkiye'nin de benzer uluslararası gelişmelerde ipi tek başına göğüsleyebileceğini,⁸⁰¹ bağlantısız ülkelerle ilişkilerini gözden geçirmesini,⁸⁰² askeri açıdan gelişmenin güvenliğin sağlanması noktasında tek başına yeterli olmadığını,⁸⁰³ hatta askeri ittifaklara girmenin güvenliğe karşı ters bir etki yaptığını anlamasına neden olmuştur. Bu şartlarda Türkiye, ölçülü bir şekilde Sovyetler ile arasını düzeltmeye girişmiştir.⁸⁰⁴

⁷⁹⁶ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 257.

⁷⁹⁷ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 195.

⁷⁹⁸ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 254.

⁷⁹⁹ Öymen, *a.g.e.*, s.s. 118-119.

⁸⁰⁰ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 254.

⁸⁰¹ Sander, *a.g.e.*, s.s. 669-670.

⁸⁰² Öymen, *a.g.e.*, s. 119.

⁸⁰³ Sever, *a.g.m.*, s. 654.

⁸⁰⁴ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 257.

Bu arada Türkiye ile İsrail ilişkilerinde de bir değişim yaşanmıştır. Küba Krizi gerginliğinin Türkiye'nin dış politikasında ortaya çıkardığı şok, bu sürece kadar savunduğu Batı ülkelerinin politikalarında olduğu gibi, İsrail'le aralarındaki ilişkiyi de gözden geçirme durumuna getirmiştir. Nitekim Küba Krizi'nden sonra Arap ülkelerine yönelik tavrı İsrail aleyhine bir gelişim göstermiş ve yapılan açıklamalarda Araplara verilen destek açıkça ifade edilmiştir.⁸⁰⁵

Türk dış politikasındaki esas değişim ise, 1963 yılında Kıbrıs'ta yaşanan olaylar ve ardından ABD'den Başbakan İnönü'ye gelen bir mektup karşısında yaşanmıştır. Türkiye, Johnson Mektubu'ndan sonra kendi müttefikleriyle ilişkilerini yeniden değerlendirmek ve kendisinin aleyhine bir tavır takınan devletlerle ilişkilerini yeniden ele almanın elzemliğini kavrayabilmiştir.⁸⁰⁶ Dolayısıyla 1961'deki Selim Sarper'in vurguladığı Sovyetler ve Arap devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi konusunun, aradan geçen iki yıl sonra ne denli önem verilmesi gereken bir konu olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu durumun hiç de kolay olmayacağı 1963-1964 dönemlerinde Türkiye'nin Kıbrıs'a harekât düşünmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu hususta Makarios'un Suriye ve Mısır devlet başkanlarına yardım çağrısında bulunması⁸⁰⁷ alenen Makarios ile Suriye ve Mısır liderleri arasındaki hükümetlerarası ikili ve üçlü işbirliklerinin ve Kıbrıs konusunda Türkiye karşıtı bir vaziyet aldıklarının göstergesi olmuştur. Üstelik Nasır da Kıbrıslı Rumlara silah gönderdiklerini ve Rumların Mısır'da askeri eğitim aldıklarını itiraf etmekten çekinmemiştir⁸⁰⁸.

1964'te Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik müdahale hakkına haiz oluşu, Mısır'ın Süveyş'te bir işgal girişimine maruz kalmasına rağmen, hem uluslararası kamuoyu hem de Arap devletlerinde İsrail-İngiltere-Fransa'nın yaptığı Süveyş Kanalı harekâtı gibi görülmüştür.⁸⁰⁹ Ancak Kıbrıs'ta Türklerin ekseriyetle kıyıya uğradıkları herkes tarafından bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Oysa Süveyş'te o dönem ne Yahudi ne İngiliz ne de Fransız vatandaşlar Kıbrıslı Türklerin maruz kaldığı bir durumla karşılaşmamışlardır.

Yine de her şeye rağmen Başbakan İnönü radyoda yaptığı konuşmada, “*devlet olarak haklarını teminat altına aldığımız Türklerin geleceğini sarsılmaz bir emniyete kavuşturmaya*

⁸⁰⁵ Marsel Russo, “Türkiye-İsrail İlişkilerinden Yansımalar”, *Şalom Gazetesi*, 09 Haziran 2010, <http://arsiv.salom.com.tr/news/detail/15886-TURK-ISRAIL-iliskilerden-Yansimalar-2010.aspx>, Erişim Tarihi: 10.12.2019.

⁸⁰⁶ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 30, Toplantı: 3, Birleşim: 107, 17 Haziran 1964, s. 601.

⁸⁰⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1964.

⁸⁰⁸ İnönü Vakfı Arşivi, “Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı”, 19 Ocak 1967, s. 8.

⁸⁰⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 30, Toplantı: 3, Birleşim: 107, 17 Haziran 1964, s. 629.

meceburuz. Kararımız kesindir”⁸¹⁰ açıklamalarında bulunmasına rağmen, Sovyetler ve Araplardan gelen tepkiler bir yana, verilen kararın esas olarak önüne geçen gelişme Johnson Mektubu olmuştur.

Türkiye açısından bu olayla ortaya çıkan dış politika uygulamalarını sorgulayışı durumu, 1965 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs konulu BM müzakerelerinde daha da belirginleşmiştir. Türkiye, Kıbrıs meselesiyle ilgili geçmiş süreçte imzalanmış antlaşmalardan doğan sorumluluklarını hiçe sayan 2077 sayılı BM Genel Kurulu kararı oylamasında, 1950’li yıllardan beri politikalarına dâhil olmaktan çekinmediği Batı tarafından dışlanmıştı. Oylamada yalnızca Yunanistan’la sürtüşen Arnavutluk, CENTO’nun kurucu üyelerinden olan sınır komşusu İran, Cumhuriyet döneminin başından beri iyi ilişkilerin korunduğu Pakistan ve Johnson Mektubu’nun yarattığı menfi etkiyi azaltma gayesi güden ABD, Türkiye lehine oy kullanmışlardır.⁸¹¹

Türkiye, karar oylamaya sunulmadan önce Arap ve Afrika ülkelerine ek olarak, içerisine Asya ve Latin Amerika ülkelerinin de dâhil olduğu memleketlerle daha yakın ilişkiler inşa etmenin elzemliğini anlamıştır. Çünkü Türkiye’nin hayli önem verdiği Kıbrıs konusunda oylara ihtiyacı ve oy için de dostlara ihtiyacı olmuştur.⁸¹² Bu hususta Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, alanında oldukça liyakatli kişilerden oluşan yedi adet iyi niyet heyetinin meydana getirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Heyetlerin amacı, Asya-Afrika-Latin Amerika ülkelerine ziyaretlerde bulunarak, Türkiye’nin sahip olduğu görüş ve düşüncelerin mantıklı ve detaylı izahını yapmak olarak belirlenmiştir. Ürgüplü’nün Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, oluşturulan heyetlerin amacının her ne kadar yalnızca Kıbrıs’a dönük olmadığını ve Asya ile Afrika ülkeleri ile ilişkilerin arttırılmasını sağlamak olduğunu belirtmiş olsa da⁸¹³ oylama sonucunda çıkan Türkiye aleyhine 47, çekimser olarak 54 oyun mevcudiyeti heyetlerin yalnızca Kıbrıs’ta destek görmek amaçlı oluşturulduğu düşüncesinin hâkim olduğunun bir göstergesi olmuştur. 54 çekimser oyun içinde NATO ülkeleri bir yana Mısır, Suriye ve Lübnan’ın da bulunması Türkiye’de tam bir inkisar yaratmıştır⁸¹⁴.

⁸¹⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 6 Haziran 1964.

⁸¹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Eylül 1965 ve *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Eylül 1965.

⁸¹² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 30, Toplantı: 3, Birleşim: 107, 17 Haziran 1964, s.s. 601-602.

⁸¹³ Mehmet Şahin ve Buğra Sarı, “1960-1980 Dönemi Türkiye’nin Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkileri”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2017, s. 28.

⁸¹⁴ Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, s. 240.

Çekimser kalan NATO ülkeleri kararlarını verirken, iki NATO üyesi olarak Türkiye ve Yunanistan arasında tercih yapmamış olmanın önemine dikkat çekmişlerdir. Ancak Türkiye, NATO ülkelerinin çekimser kalmış olmalarıyla Mısır gibi Arap ülkelerinin çekimser kalmalarını aynı terazide tartmamıştır. Türk hükümeti Arapların çekimser kalmalarını Makarios ve Yunanlıları desteklemek olarak değerlendirmiştir.⁸¹⁵

Nasır, 1967 yılında İhsan Sabri Çağlayangil ile gerçekleştirdiği görüşmede Kıbrıs konusundaki tavırlarının neden böyle bir vaziyette gerçekleştiğini açıklamıştır. Nasır önce İsrail ile Türkiye arasında gelişen ilişkilerin verdiği rahatsızlığa ve Türkiye'nin BAC'a yönelik düşmanca tutumuna değinerek, Çağlayangil'e şunları söylemiştir:

*“Bu meseledeki tutumumuza tesir eden faktörler olmuştur. En önemli unsur tabiatıyla İngiliz üslerinin mevcudiyetidir. Biz bu üslerin karşısındayız ve bunların lağvedilmesini istiyoruz. Çünkü bu üsler, 1956'da bize karşı kullanılmıştır. Diğer taraftan yine Süveyş Buhranı sırasında Yunanistan Mısır'a müzahir olmuş, buna mukabil Türkiye aleyhimize bir yol tutmuştur. Biz Kıbrıs'ın bağımsızlığını destekliyoruz”.*⁸¹⁶

Görüldüğü üzere Nasır, çekimser kalarak Yunanistan'a destek verdiği düşüncelerine karşı çıkmamış, aksine nedenlerini beyan etmiştir. Türkiye'nin BM'de maruz kaldığı bu durum, uzun bir süredir izlediği Batı yanlısı politikanın diğer devletlerdeki yansımalarının bir sonucu olmuştur. Üstelik 1964-1965 devresinde ABD'den de beklenmedik bir tepki görmesi tam anlamıyla dış politikada çok yönlülüğe geçilmesi, Arapların desteğinin alınması ve İsrail'e daha temkinli yaklaşılmasına olanak sağlamıştır. Türkiye açısından yaşanan olaylar değerlendirildiğinde görülmektedir ki, yalnız kalmanın verdiği menfi etkiyle birlikte gözlerindeki perdenin kalkmasına vesile olmuştur.

Bu hususta derhal paçalar sıvanmış ve yüzler Sovyetler ile Orta Doğu'ya çevrilmiştir. Zaten bu dönemde Sovyet Parlamento Heyeti'nin de Ankara ziyaretleri olmuştur. Hatta heyet başkanı Nikolay Podgorny Meclis'te yaptığı konuşmasında ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini defalarca tekrarlamıştır⁸¹⁷. Bunun üzerine Hasan Esat Işık önce Moskova'yı, ardından Pekin'i ziyaret etmiştir. Buralarda Türkiye'nin dış politika uygulamalarının her zaman Batı ile paralel bir seyir izlemeyeceğinin altını çizmiştir. Daha sonra Sovyet Dışişleri

⁸¹⁵ İnönü Vakfı Arşivi, “Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı”, 19 Ocak 1967, s. 3.

⁸¹⁶ İnönü Vakfı Arşivi, “Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı”, 19 Ocak 1967, s. 8.

⁸¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Birleşim: 7, Oturum:1, 5 Ocak 1965, s. 130.

Bakanı da Ankara'ya gelmiş ve iki ülke arasında mali alanda işbirliği çerçevesinde bir anlaşma imzalanmıştır. Türk Dışışleri açısından 1965 yılı oldukça hareketli geçmiştir. Sovyetler'le imzalanan ekonomik anlaşmaya ek olarak, aynı yılın Haziran ayında Suudi Arabistan'la, iki ay sonra da Mısır'la karşılıklı görüşmeler gerçekleşmiş ve bir süredir kesintiye uğrayan diplomatik ilişkiler büyükelçilik düzeyine taşınmıştır.⁸¹⁸

1965 yılında Ürgüplü'den sonra hükümeti kuran Süleyman Demirel, uluslararası ilişkilerde gerçekleşen gelişmeler karşısında Türkiye'nin dış politika uygulamalarındaki yönünü değerlendirerek, politik anlayışı Ürgüplü'nün yaptığı gibi farklı bir zeminde tayin etmek istemiştir. Bu süreçte Demirel'in deyimiyle Türkiye'nin temel dış politikasında şu esaslar korunacaktı: Türkiye, güçlü devletlerin mücadelelerini gerçekleştirdiği bir er meydanı olmayacaktı. Çünkü fillerin mücadelesinde ezilen çayır olurdu. Bu doğrultuda Türkiye'nin yeni dış politikasının çerçevesi “mavi boncuk” perspektifinde gelişmeyecekti. Karşılıklı faydalara odaklanılarak, Arap ülkeleri ve Müslümanlar başta olmak üzere tüm ülkelerle dost olunacaktı. Ancak bu dostluğun sınırları Türkiye tarafından çizilecekti.⁸¹⁹

Demirel, belirlediği esaslar çerçevesinde Kürt meselesine rağmen, İran ve Irak'a ayrı bir önem vermiştir. Bu iki devletin ilişkilerinin bozulması karşısında arabuluculuk yapmaya yönelik adımlar atmıştır.⁸²⁰ Bunun üzerine 1966'da Irak Başbakanı Adnan El Paçacı bir süredir duraksayan Türkiye-Irak ikili işbirliklerinin arttırılması gerektiğini ve Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yanında olduğunu bildirmiştir. Paçacı'nın bu açıklamalarını aynı yıl Türk heyetinin Suudi Arabistan, Çağlayangil'in Bağdat ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Tunus ziyaretleri takip etmiştir.⁸²¹ Irak Başbakanı Paçacı'nın Kıbrıs konusunda Türkiye'ye vermiş olduğu desteğin cevabı, Başbakan Süleyman Demirel'in Irak ziyaretlerinde verilmiştir. Demirel, İsrail'in Araplara ait olan bölgeden çekilmesi gerektiğinin önemine vurgu yaparak, Kudüs'te zoraki İsrail yerleşimlerine karşı olduğunu dile getirmiştir.⁸²²

Görüldüğü gibi Demirel döneminde ideolojiler doğrultusunda bloklaşma mantığının dışına çıkılarak Arap ülkeleri ve bağlantısızlar de dâhil olmak üzere, tüm ülkelerle ilişkilere değer atfedilmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu sorunlarındaki görüşü açıkça belirtilirken, bu

⁸¹⁸ Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, s. 241.

⁸¹⁹ Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, (Üçüncü Baskı), İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 126.

⁸²⁰ Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, s.s. 220-221.

⁸²¹ Şahin ve Sarı, *a.g.m.*, s. 30.

⁸²² Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 336.

sorunların BM yönlendirmeleriyle çözülebileceği savunulmuştur.⁸²³ Türkiye, şu ayrımın da farkına varmıştı; komünizme karşı olmakla, bu ideolojiyi savunan devletlerle iyi ilişkiler kurmak, birbirinden farklı şeylerdi. Bu yüzden sınırlarını Türkiye'nin belirlemeye çalıştığı Sovyetler'le gelişen ilişkiler neticinde, içinde İzmir/Aliağa petrol rafinerisi, Konya/Seydişehir Alimünyum fabrikası ve İskenderun demir-çelik fabrikasının bulunduğu yedi tesis Sovyetler'e yaptırılmıştır.⁸²⁴ Böylece Demirel'in çok yönlülük çerçevesinde attığı adımlar Türkiye'nin menfaati doğrultusunda ilk meyvelerini vermeye başlamıştır.

Johnson Mektubu ve BM Genel Kurulu kararı oylamaları neticesinde gözünü dünyaya ve bilhassa Orta Doğu'da Araplara dikmiş olan Türkiye, bir süredir birbirilerine karşı oldukça zıt politikalar izleyen Mısır'la ilişkilerini geliştirmeye ayrı bir önem vermiştir. Bu hususta Çağlayangil ile Nasır 19 Ocak 1967'de Kahire'de görüşmüşler ve hem geçmişin hem de gelecekte olabilecek durumların karşılıklı muhasebesini yapmışlardır⁸²⁵. Ankara Radyosu, verimli geçen görüşmelerin etkisiyle İskenderiye'de ve İstanbul'da olmak üzere konsolosluklar açılacağını duyurmuştur⁸²⁶.

1964 sonrası yaşanan tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin dış politika ekseninde köklü sayılabilecek bir kayma olduğunun göstergeleri olmuşlardır. Arap-İsrail bağlamını da kapsayan bu kaymadan söz konusu Kıbrıs olunca İsrail de nasibini almıştır. Bu doğrultuda gözlerindeki perdeyi kaldırdıklarıyla ilgili bir konuşma yapan Demirel şöyle demiştir: “... *İsrail ve Yunanistan'ı incitecek bir politikaya taraf olmaz Amerika Birleşik Devletleri. Bu görülmüştür*”.⁸²⁷ Demirel bu sözlerle özellikle Johnson Mektubu'nun Türk dış politikasındaki etkisini ortaya koymuştur. Dolayısıyla Kıbrıs konusu, Türkiye'nin Arap-İsrail ilişkilerinde alenen taraf olup Arapları desteklemesine yol açmıştır. Ancak 1964'te başlayan fikri değişim silsilesi ilk fiili uygulama alanını üç yıl sonra 1967'de yaşanmış olan Arap-İsrail Savaşı'nda bulmuş ve etkisini direkt olarak göstermiştir.

⁸²³ Fatma Ülkü Selçuk, “Demirel Dönemi”, Emre Toros (Ed.), *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları; 39, İşletme Fakültesi Yayınları; 5, 2011, s.s. 96-98.

⁸²⁴ Arcayürek, *a.g.e.*, s.s. 128-130.

⁸²⁵ İnönü Vakfı Arşivi, “Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı”, 19 Ocak 1967, s.s. 1-12.

⁸²⁶ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 338.

⁸²⁷ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 124.

4.6. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türk Dış Politikası

Türkiye, 1967 yılının ortalarında birden dehşete dönüşen savaşa karşı bakışını son on yıl içinde yaşanan gelişmelerle birlikte, Arap ülkeleri ve Sovyetler'le geliştirmeye çalıştığı ilişkiler tayin etmiştir. İsrail'in bu süreçte ve savaş boyunca sergilediği politikanın TBMM'de "Yunan megalo ideasına" benzetilip düpedüz bir "İsrail megalo ideası" olarak görülmesi de İsrail'e olan bakış açısının belirlenmesine katkı sağlamıştır⁸²⁸. Tabii ki bunların zuhura gelişinde İsrail ile ABD ilişkilerinin ve Türkiye ile ABD arasında yaşanan menfi hadiselerin de katkısı büyük olmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen savaşın peydaha gelmesinin arefesinde Araplar ile geliştirilmeye çalışılan ilişkiler 1967 yılının başlarında muhalefette küçük çaplı da olsa bir tepki yaratmıştır. Bu tepki, "*Arap fanatizminden rahatsız*"⁸²⁹ nidalarının meclis salonunda yankılanabileceği bir vaziyette tezahür etmiştir. Ancak Türk hükümetinin adımlarını atarken geçmişi göz önünde bulundurması ve Kıbrıs davasını dikkate alması, muhalefetin sarfettiği söz konusu tepkinin hiçe sayılmasına yol açmıştır.

Bundan önceki dönemde Araplar ile tam karşıt politikalar izleyen Türkiye, Araplara karşı kendini kanıtlama imkânını savaş arefesinde yaşanan çatışmalar şiddetlenince bulabilmiştir. Ancak çatışmaların taraflarıyla bölgede çıkar birliği tesis etmiş olmanın verdiği etkiyle, olaylar henüz çatışma aşamasındayken tüm diplomatik çabalarını gerginliğin tırmandırılmaması hususunda yoğunlaştırmıştır. Bu diplomatik çabaları sarfederken olayın bizzat canlı şahitleri olarak merkezinde yer alan ilgili devletlerdeki büyükelçilerini Ankara'ya çağırıştır. Büyükelçiler ile fikir teatisinde bulunulmuş, net bilgiler alınmış ve gerginliğin geniş bir muhasebesi yapılmıştır.⁸³⁰

Ankara'da büyükelçilerin olayla ilgili izahatlarını verdikleri süreçte ender görülen bir hadise yaşanmıştır. BAC, Suriye, Irak ve Cezayir'in Ankara Büyükelçileri kendi ülkelerinin yönlendirmeleriyle toplu bir şekilde Türk hükümetine başvurmuşlar ve konuyu açıklamışlardır.⁸³¹

⁸²⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 66, 6 Haziran 1967, s. 395.

⁸²⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 38, Toplantı: 6, Birleşim: 27, 2 Ocak 1967, s. 391.

⁸³⁰ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 64, 30 Mayıs 1967, s. 302.

⁸³¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 63, 25 Mayıs 1967, s. 289.

Türkiye'nin yaşanan Arap-İsrail gerginliğine karşı resmi tavrı Arap büyükelçilerinin izahatları sonucunda büyük ölçüde şekillenmiştir. Bu tavrın en güncel vaziyeti Milli Güvenlik Kurulu toplantısında da masaya yatırılmış ve 27 Mayıs'ta gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu toplantısında yayımlanan bir tebliğle kamuoyuna sunulmuştur. Tebliğde gelişen olayların önemle izlendiği belirtilerek, Orta Doğu'da sulh ve istikrarın sağlanması konusunda üzerine düşen görevlerin itina ile yerine getirileceği ve bu durumların aleyhine gerçekleşecek her türlü olaydan endişe duyulduğunun altı çizilerek şöyle denilmiştir:

“Türk Hükümeti her zaman olduğu gibi bu kere de buhrana sebebiyet veren durumun mütalaasında Birleşmiş Milletler Yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada, hükümetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundurmaktadır”.⁸³²

27 Mayıs'ta yayımlanan işte bu tebliğ, Türk hükümetinin bundan sonraki hareket tarzının rehberi olmuştur. Çünkü bu tebliğ, olaylar karşısında anlık kaleme alınan veya kararlaştırılan bir tebliğ olmasından ziyade, Türkiye'nin derin deneyimleriyle yoğrulmuş bir tebliğdir. Tebliğ incelendiğinde Türk Hükümeti'nin derin mahiyette iki mesaj verdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi; çekincesini belirttiği sulh ve istikrarın aleyhine gerçekleşecek olaylardan asıl kastedtiği şeyin olası bir savaşta ABD ile Sovyetler'in nasıl bir tavır takınacakları mevzusu olmuştur. Bu konuyla ilgili Meclis'te gerçekleştirilen toplantı sonrası Başbakan Demirel açıklamalarda bulunmuş ve *“Türkiye bu silahlı çatışmada daha önce de olduğu gibi tarafsız kalmak gayretlerine devam edecektir”* demiştir.⁸³³ Ancak ABD'nin savaşa girebileceği ihtimali, Demirel'in yaptığı açıklamalarının söylem düzeyinde kalmasından ziyade, somut adımlar atılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu somut adımlar ilk olarak Türkiye'deki NATO üslerinin kullanımının mümkün olmayacağını ABD'li yetkililere bildirmek olarak ortaya çıkmıştır⁸³⁴. Kararın Araplara da duyurulduğu BAC'da yayımlanan *El-Ahram* gazetesince doğrulanmıştır⁸³⁵. Böylece Türkiye'nin Arap-İsrail gerginliğine yönelik NATO üslerinin kullanımını yasaklaması

⁸³² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 64, 30 Mayıs 1967, s.s. 302-303.

⁸³³ *Hürriyet Gazetesi*, 06 Haziran 1967.

⁸³⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 66, 6 Haziran 1967, s. 395.

⁸³⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 532.

Johnson Mektubu'na verilmiş bir cevap olmakla kalmamış, Çağlayangil-Nasır görüşmelerinde konuşulanların da karşılığını bulabilmesine yol açmıştır⁸³⁶.

Tebliğde verilen mesajların ikincisi ise; Türkiye'nin olayları ele alırken Araplar ile olan dostane ilişkilerine ayrı bir parantez açarak, bu ilişkilere verdiği önemi vurgulamış olduğudur. Türkiye'nin bundan önceki tarafsız konumunu değiştirip Araplara verdiği desteği alenen belirtmiş olmasında İsrail'in kısa bir süre önce El-Şummu'da yaşayan sivillere yönelik düzenlediği saldırının da etkisi büyük olmuştur⁸³⁷. Dolayısıyla verilen mesajlardaki siyasi durum: "Türkiye, Arap-İsrail gerginliğinde Arapların tarafındadır. Ancak olası bir savaşta asla fiili olarak yer almaz, yer almayı aklının ucundan bile geçirmez" olarak değerlendirilebilmektedir.

Çatışmaların şiddetli bir savaşa evrilmesinde adeta bir buzlu yol görevi gören "BM kuvvetlerinin Nasır'ın isteğiyle çekilmesi" konusu da Türk hükümetinde kaygı duygularının hat safhaya taşınmasına yol açmıştır. Çünkü bu vaziyet karşısında, Kıbrıs'taki BM kuvvetlerinin de aynı durumla karşı karşıya kalabileceği yorumlarının yapılabilmesi mümkün bir hale gelmiştir. Ancak Kıbrıs'taki kuvvetlerin varlığının Mısır'dakilerden ziyade BM Güvenlik Konseyi'nin kararıyla gerçekleşmiş olduğu ayrımının hatırlanması, bu kaygıların rafa kaldırılmasını sağlamıştır.⁸³⁸

Çağlayangil savaşın cereyan etmesi üzerine yaptığı açıklamada, bir süredir yaşanan Arap-İsrail gerginliğinin böyle bir duruma dönüşmesinin Türkiye açısından sürpriz bir gelişme olarak karşılanmadığını belirtmiştir. Ayrıca, tüm tarafların saldırıları derhal durdurması gerektiği ve bu yönde sarfedilen gayretlerin tamamen desteklenecek olduğuna dikkat çekmiştir.⁸³⁹

⁸³⁶ Çağlayangil ile Nasır arasındaki görüşmelerde karşılıklı olarak üzerinde karar kılınan konular, "Türkiye'nin NATO üyesi olmasının, NATO üyelerinin siyasetini benimseyeceği anlamına gelmeyecek olduğu ve milli politikalar izlenmesinin iki ülkeyi de memnun edecek olduğu" olmuştur. : İnönü Vakfı Arşivi, "Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı", 19 Ocak 1967, s.s. 6-7.

⁸³⁷ İsrail, Ürdün'de bulunan El-Şummu köyündeki sivil insanları öldürmüş, camileri kullanılamaz hale getirmiştir. BM'nin konuyla ilgili kınamasına da aldırış etmemiştir. : *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 66, 6 Haziran 1967, s. 396.

⁸³⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 64, 30 Mayıs 1967, s. 302.

⁸³⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 66, 6 Haziran 1967, s. 393.

Olaylar karşısında İçişleri Bakanı Faruk Sükhan da Çağlayangil’le aynı doğrultuda bir açıklama yapmış ve “*Türkiye’nin bölgedeki arzusu ve menfaatlerinin de, bölgenin sulh ve güvenlik içinde bulunmasında olduğu aşikârdır ve izahtan varestedir*” demiştir.⁸⁴⁰

Türkiye, yaşanan Arap-İsrail savaşında dışarıdan herhangi bir müdahale olayının karşısında bir tavır takınmıştır. Bu hususta Çağlayangil, önceki açıklamalarına göre tutumunu daha ciddi bir düzeye taşımış ve üslerin kullanılması bir tarafa, Türkiye üzerinden savaşa yönelik hiçbir hareketin meydana gelmesine fırsat verilmeyeceğini ve bu konudaki her türlü tavizlere karşı kapının kapatılmış olduğunu belirtmiştir.⁸⁴¹ Arap-İsrail savaşı başlamadan kısa bir süre önce Yunanistan’da darbenin olduğu ve Enosis kararının şiddetlendiği⁸⁴² düşünülünce, Türkiye’nin almış olduğu “savaşa hiçbir şekilde ne müdahil olma ne de müdahil olmak isteyen aracı olmama” kararı doğal karşılanabilmiştir. Çünkü Kıbrıs, Türkiye’nin o dönem en çok önem verdiği konuların başını çekmiştir.

Savaşın kısa sürede sonuçlanmasını bir sürpriz olarak değerlendiren Türkiye,⁸⁴³ savaş boyunca güç duruma düşen ve savaş sonucunda faturanın çok ağır kesildiği Arap ülkelerine acilen gıda, giyim ve sağlık gereçleri yardımıyla bulunmuştur.⁸⁴⁴ Muhalefetin birtakım eleştirilerine maruz kalınmasına rağmen, özellikle 1965’ten beri artan Arap taraftarı tutum, ABD karşıtı durum ve savaşın Arapları düşürdüğü vaziyetin harmanlanması Türk kamuoyunu daha radikal bir çerçeveye oturtmuştur. Savaşın ardından Türk kamuoyu, İsrail’i yalnızca bir kukla devlet olarak ele almaya başlamıştır.⁸⁴⁵

4.6.1. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’deki Politikası

Türkiye’nin savaş sonucundaki tutumu da gerginlik safhasındaki gibi Araplar ile iyi ilişkiler çerçevesinin korunarak, taraflar safhında yer almamak olmuştur. Türkiye, barışın sağlanabilmesi adına gerekli olan her türlü arabuluculuk girişimlerini vitrinde tutmuş, adımlar atıldığı takdirde destekleyecek olduğunu açıklamıştır. Bu doğrultuda BM Genel

⁸⁴⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 64, 30 Mayıs 1967, s. 302.

⁸⁴¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 40, Toplantı: 6, Birleşim: 67, 8 Haziran 1967, s. 432.

⁸⁴² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.s. 532-533.

⁸⁴³ *Tercüman Gazetesi*, 14 Haziran 1967.

⁸⁴⁴ Bayram Sinkaya, “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi”, *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2011, s. 85.

⁸⁴⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1967.

Kurulu'nun toplanma isteği teklifi önlerine gelince, Türkiye bu niyetleri derhal onaylamıştır. 17 Haziran'da Türkiye'de düzenlenen Türk-İran Heyetleri arasındaki resmi görüşmelerin ardından, 22 Haziran'da New York'ta düzenlenecek olan BM Genel Kurulu toplantısında Türk hükümetini temsil etmek üzere Dışişleri Bakanı Çağlayangil görev almıştır. Arap-İsrail savaşına yönelik İran'la paralel politikaların tertip edilmesi, Çağlayangil ile İran Dışişleri Bakanı Zahidi'nin New York'a aynı uçakla seyahat etmelerine neden olmuştur.⁸⁴⁶

Türk hükümetinin görüşünü açıklamak üzere BM Genel Kurulu'nda söz alan Çağlayangil, sarfettiği sözler nedeniyle Arap ülkelerinin adeta gururunu okşamıştır. Çağlayangil'in konuşmasını özetlemek gerekirse, Türkiye'nin kader birliği tertip ettiği, aynı bölgede yer alan komşu ve dostlarının taraftarı oldukları bu olayın, Türkiye'yi de yakından ilgilendirdiğini belirtmiş ve kuvvete dayalı elde edilen toprak kazanımının kabul edilemeyeceğinin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Çağlayangil, Arap ülkelere duydukları dostane hislerden de bahsetmiş ve toprak bütünlüklerinin korunması adına diplomatik yönden destekleneceklerini bildirmiştir.⁸⁴⁷

Çağlayangil'in verdiği mesajlarla uyumlu olarak, Türkiye ve Pakistan ile birlikte, savaşta yer alan dört Arap ülkesi tarafından Genel Kurul'a Kudüs'le ilgili bir tasarı sunulmuştur. Tasarı, 99 kabul oyuna karşılık, 19 çekimser oy ve İsrail'in yer almayışıyla onaylanmıştır. Tasarıda, Kudüs'ün Ürdün tarafında yer alan bölgesinin ilhakına şiddetle karşı çıkılmıştır. İsrail'in ilhak kararından dönmesi noktasına vurgu yapılmıştır.⁸⁴⁸ Ancak İsrail, Genel Kurul'un almış olduğu bu karara uymamıştır.⁸⁴⁹ İsrail, alınmış olan karara rağmen Kudüs'te öne sürdüğü tutumundan vazgeçmeyeceğini açıklamıştır. Türkiye, İsrail'in beyanatlarını başta Müslüman dünyası olmak üzere, tasarıya kabul oyu vermiş 99 ülke ve BM'nin varoluş ilkelerine yapılmış bir saygısızlık olarak değerlendirmiştir. İsrail'in Genel Kurul kararına uymaması Türkiye'de İsrail karşıtlığını arttırmıştır. Hatta bu karşıtlığın ölçüsü Meclis'te yapılan tartışmalarda ortaya çıkmış ve İsrail'e “*şımarık küçük bir saldırı*” yakıştırmaları yapılmıştır.⁸⁵⁰

⁸⁴⁶ *Tercüman Gazetesi*, 18 Haziran 1967.

⁸⁴⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 156.

⁸⁴⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 42, Toplantı: 6, Birleşim: 82, 6 Temmuz 1967, s. 205.

⁸⁴⁹ Ataöv, *a.g.m.*, s.s. 48-49.

⁸⁵⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 42, Toplantı: 6, Birleşim: 82, 6 Temmuz 1967, s.s. 205-206.

Sorunun BM Genel Kurulu'nun ardından Güvenlik Konseyi'nde görüşülmeye başlanmasıyla birlikte, 22 Kasım'da 242 sayılı karar ABD ve Batı'ya⁸⁵¹ rağmen kabul edilmiştir.⁸⁵² Türkiye daha önceki oylamalarda olduğu gibi, bu sefer de Arap ülkelerinin lehine oy kullanmıştır. Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı Türkiye'nin bundan sonraki süreçte Filistin ile ilgili tutumunun da temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Türkiye'nin karara destek vermesi, İsrail'in mevcudiyetinin meşruluğunu kabul etmesi anlamına gelmiştir. Ancak yine karara göre İsrail'in 1967 öncesindeki sınırlara dönmesinin gerekli olduğu ve ayrıca Filistinli Arapların hür egemenliklerine dayalı bir devlet kurmalarının savunulduğu anlaşılmıştır.⁸⁵³

Türkiye'nin savaş öncesi, esnası ve sonrasında bir bütün olarak sergilemiş olduğu çizgisi Arap ülkelerinin şükranlarına mazhar olunmasına yol açmıştır.⁸⁵⁴ Bu durum, Türk-Arap-İsrail ilişkilerinin büründüğü yeni vaziyetin apaçık bir göstergesi olmuştur. Üstelik Türkiye ilerleyen süreçteki BM toplantılarında da 242 sayılı kararı referans alarak Araplara yakın bir politika izlemeye devam etmiştir.

⁸⁵¹ *Milliyet Gazetesi*, 17 Haziran 1967.

⁸⁵² Cleveland, *a.g.e.*, s. 380.

⁸⁵³ Sinkaya, *a.g.m.*, s. 85.

⁸⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 17 Haziran 1967.

5. BÖLÜM

5. 1973 ARAP-İSRAİL SAVAŞI'NA (YOM KİPPUR/RAMAZAN SAVAŞI), GİDEN YOLDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN ULUSLARARASI GELİŞMELER VE TÜRKİYE (1967-1973)

*“Dün öldü, bugün can veriyor, yarın ise henüz doğmadı.
Zamanınızı bu açıdan görün ve faydalı bir iş yapın.”⁸⁵⁵*

Bişr-i Hafî

5.1. Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmeler (1967-1973)

5.1.1. Hartum Konferansı ve Sürece Etkisi

Arap-İsrail ilişkilerinde 1956'daki Süveyş Savaşı'nı ayrı bir yere koyacak olursak, (çünkü bu savaş daha çok Mısır'ın ferdi bir meselesidir.) 1948'deki ilk savaşın ve 1967'deki diğer savaşın sonuçlarına bakıldığında İsrail için gizli bir memnuniyet, Araplar için ise tam bir hayal kırıklığı ve kabullenemezlik söz konusu olmuştur. Bu hususta, 1967 Savaşı'nda alınan aciz duruma düşürücü mağlubiyet, Arap ülkelerini İsrail'e karşı gerçekleştirdikleri mücadelede yeni stratejiler geliştirmenin elzemliğini kavramış bir vaziyete getirmiştir. Bu yeni stratejiler, 1967 Savaşı'nın ardından Ağustos ayında Sudan'ın başkenti Hartum'da yapılan Arap Dışişleri Bakanları toplantısında ve Arap Zirvesi'nde kabul edilmiştir. Belirlenen yeni stratejilerin özü, İsrail ile hiçbir şekilde anlaşma masasına oturulmaması, kesinlikle tanınmaması ve asla bir barış antlaşması yapılmaması şeklinde teşkil edilmiştir. Ayrıca Filistin davasına da ayrı bir parantez açılmış ve Filistinlilerin meşru haklarının sonuna kadar arkasında durulmaya devam edileceği kararlaştırılmıştır. Üzerinde anlaşmaya varılan bu kararlar eskisine göre daha sert bir çerçevede alınması bakımından kısmi olarak farklılık içermiştir. Ancak İsrail'e karşı mücadelenin petrol üreten ülkelerin finansörlüğünde Filistinli komandolar aracılığıyla yürütülmesi kararı –yani “yıpratma savaşı” (war of

⁸⁵⁵ Ercan Çitlioğlu, “Siyaset ve Sorumluluk”, *Vatan Gazetesi*, <http://www.gazetevatan.com/ercan-citlioglu-1106143-yazar-yazisi-siyaset-ve-sorumluluk/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

attrition)- benimsenmiş olan yeni bir stratejinin eseri olmuştur.⁸⁵⁶ Kararla ilgili açıklama yapan Yaser Arafat şöyle demiştir: “*Arap toprakları savaşla kurtulacaktır*”.⁸⁵⁷

Zira 1948’den bu yana, komşu Arap devletlerinden herhangi bir temsilcinin kuvvet kullanmayı bırakarak mevcut anlaşmalara uymaya, İsrail’in var olma hususundaki egemenlik haklarının meşruluğunu tanımaya ve Birleşmiş Milletler Yasası’nın ana maddelerine paralel olarak herhangi birini İsrail’e tatbik etmeye hazır olduğunu belirten tek bir açıklaması, beyanatı veya girişimi olmamıştır.⁸⁵⁸

Zirvede dünyanın suratına buz gibi bir suyun çarpılması edasıyla şok etkisi yaratacak olan “Petrol Krizi”nin de temeli atılmıştır. Arap ülkeleri, mücadelede yeni bir strateji daha belirleyerek petrolü bir silah mahiyetinde kullanmak üzere petrol pompalama işleminin durdurulması fikrini masaya yatırmıştır. Bu doğrultuda konu üzerinde değerlendirmeler yapılmış, petrolün diğer ülkelerin ekonomisine, sanayisine ve tümüyle gücüne olan katkısı belirlenmiştir. Söz konusu bulguların ortaya çıkarılmasından sonra petrol pompalama işleminin bir silah olarak kullanılabileceği üzerinde anlaşmaya varılmıştır.⁸⁵⁹

5.1.2. Mescid-i Aksa’nın Yakılma Girişimi

Daha önce belirttiğimiz gibi 1967 Savaşı’nın en öneme haiz sonuçlarından biri de o tarihe kadar yarısını elinde bulunduran İsrail’in, tüm Kudüs’ü ele geçirmesi olmuştur. Ancak olayların başını teşkil eden 1947 BM Filistin taksim kararında bile Kudüs’ün milletlerarası niteliği ön plana çıkarılmıştı. İlerleyen süreçte İsrail’in kararlarla uyuşmayan tutumuna devam etmesinden dolayı, 1967’ye kadar geline süreçte BM tarafından alınan kararlarda yine Kudüs’ün milletlerarası niteliği vurgulanarak, İsrail’in eylemlerine karşı çıkmıştı. İslam âleminin İsrail’in ele geçirdiği topraklardan çekilmesi gerektiğini savunan fikirlerine ek olarak, 1967 Savaşı’nda Kudüs’ün de İsrail tarafından ele geçirilmesi tepkilerin ölçüsünü arttırmıştı. Dolayısıyla İslam âleminin en çok önem verdiği ve üzerinde durduğu mesele, Kudüs meselesi olmuştur.

⁸⁵⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 708.

⁸⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1970.

⁸⁵⁸ Yılmaz Altuğ, *Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Orta-Doğu Sorunları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 305.

⁸⁵⁹ Kuyaş, *a.g.e.*, s. 266.

Kudüs ile ilgili gelişmelerin akıbeti bu durumdayken, Ürdün hükümeti 21 Ağustos 1969 günü sabahın erken saatlerinde El-Aksa'da yangın çıktığını ve caminin hasar gördüğünü duyurmuştur.⁸⁶⁰ Bunun üzerine başta Arap ülkeleri olmak üzere İslam âleminde zaten mevcut olan İsrail nefretinin şiddeti artmıştır. Çünkü İslam ülkeleri, yangının sorumlusunun o tarihlerde Kudüs'ü elinde bulunduran İsrail'in olduğunu düşünmüşlerdir. Olay Türkiye'de de şaşkınlık ve endişeyle karşılanmıştır. Konuyla ilgili konuşan Başbakan Süleyman Demirel, *“Türkiye'nin İslam âlemiyle aynı hissiyata sahip olduğunu”* belirtmiş ve olayın vuku bulmasının ardında yatan sebeplerin ortaya çıkarılması gerektiğini söylemiştir⁸⁶¹. İsrail ise, yangından derin üzüntü duyduğunu bildirmiş ve olayın sorumluluğunu üstlenmemiştir.

Esasen El-Aksa'nın yakılma girişimi, Arap (Müslüman)-İsrail ilişkilerinde üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Daha önce çalışma içerisindeki İsrail'in kuruluş sürecinde de değindiğimiz 1948 Nisanı'nda gerçekleşen Deir Yasin köyünde yapılan katliamlar, İsrail için stratejik ve siyasi bir değer manası taşıyordu. Keza Deir Yasin olmasaydı, o dönem İsrail topraklarında katliamdan kaçan çok sayıda Arap kaçmamış ve halen İsrail topraklarında hayatlarını sürdürüyor olacaktı. Bu sayede İsrail, kurulduğu topraklarda mümkün olan en homojen vaziyette kurulabilmişti.

Yahudi yeraltı örgütlerinden Lehi'de (Lohamei Herut Israel-İsrail Özgürlük Savaşçıları)⁸⁶² bir dönem idarecilik görevini üstlenmiş olan Eldad'ın 1967 yılı içerisinde yaptığı açıklamalar da oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca bu açıklamalar, İsrail'in bu tarz olaylara “stratejik ve siyasi bir değer” atfediyor olduğunu öne sürdüğümüz görüşü de destekler nitelikte olmuştur. Eldad konuşmasında: *“Şunu hep söylemişimdir: Eğer kurtuluşun simgesi sayılabilecek en derin, en yüce umut Yahudi tapınağının yeniden inşası ise o zaman açıktır ki, o camilerin (El-Haram, El-Şerif, El-Aksa) günün birinde şu veya bu şekilde ortadan kalkması gerekecektir”*⁸⁶³ demiştir. Buradan hareketle, İslam âleminin ayrı bir önem atfettiği El-Aksa'nın yakılma girişiminin, bu açıklamadan yalnızca iki yıl gibi kısa bir süre sonra gerçekleşmiş olması, olayın şaibeli boyutunu gün yüzüne çıkarmıştır. Dışışleri

⁸⁶⁰ Özmen, a.g.e., s. 249.

⁸⁶¹ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 373.

⁸⁶² Umut Uzer, “Kudüs Şehrinin Filistin, İsrail ve Birleşmiş Milletler Açısından Siyasi Önemi”, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, Kudüs Özel Sayısı, Sayı: 2, Kış 2017, s. 135.

⁸⁶³ Suat Parlar, *Ortadoğu Vadedilmiş Topraklar*, (Gözden Geçirilmiş/Genişletilmiş Üçüncü Baskı), İstanbul: Mephisto Yayınevi, 2006, s. 408.

Bakanı Çağlayangil de yaptığı açıklamasında olayın bu yönüne değinmiş ve “*bu işte siyasi bir veçhe varsa bu durum tarih ve insanlık için kara bir leke teşkil edecektir*”⁸⁶⁴ demiştir.

Görüldüğü gibi, yaşanan olay İsrail’e yönelik çeşitli suçlama ve olumsuz ithamlarda bulunmayı mümkün kılmıştır. Ancak daha sonra olayı aydınlatmak adına İsrail’in kurduğu komisyonun da katkısıyla, yangını gerçekleştirenin Denis Michael Rohan adında Avustralyalı Evanjelik bir Hristiyan olduğu açıklanmıştır. Rohan’ın, Mesih’in geliş sürecini kısaltmak iddiasıyla girişimi gerçekleştirdiği öne sürülmüştür.⁸⁶⁵

Türkiye’nin bütünüyle olay karşısında Müslüman ülkelerle aynı duyguları paylaşması, Müslüman ülkelerle bir dayanışma anlayışı içerisinde olduğunu gösterse de, Türkiye’nin diğer Müslüman ülkelerin yaptığı gibi direkt olarak İsrail’i suçlamayıp, bu durumdan kaçınması, dayanışma ortamının inşasında sorunların görülmesine yol açmıştır. Tam da böyle bir atmosferde alınan İslam zirvesinin toplanması kararı da, Türkiye’yi katılıp/katılmama konusunda zora sokmuştur.⁸⁶⁶

5.1.3. İslam Zirve Konferansı

Yangını gerçekleştirenin bir Avustralyalı olduğunun ortaya çıkarılmasına rağmen Irak’da, Ürdün’de, Suriye’de ve Mısır’da halkın İsrail’e karşı cihat ilan edilmesini istediği eylemlerin önüne geçilememiştir. Bu hususta söz konusu ülkelerin dışişleri bakanları derhal Kahire’de toplanmış ve bir İslam zirvesi gerçekleştirmenin elzemliği üzerine karar vermişlerdir. Kararın verilmesinde olaya “din” açısından bakanların Arap zirvesinin, “siyasi” açıdan bakanların ise İslam zirvesinin gerekli olduğu tartışmaları yaşanmıştır.⁸⁶⁷ Ancak nihai sonuç çok geçmeden belli olmuş ve İslam zirvesinin gerçekleştirilmesine yönelik karar verilmiştir.

Bu arada 1969’da Rabat’taki zirve gerçekleşmeden önce, Müslüman ülkeler, “İslam Paktı” fikrini de masaya yatırmışlardır. Ancak bu konuda da Müslüman ülkeler tarafından etraflı bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu durum karşısında açıklamalarda bulunan Çağlayangil ise, “kurulması düşünülen pakta Türkiye’nin katılım sağlamayacağını ve Arap

⁸⁶⁴ Özmen, *a.g.e.*, s. 250.

⁸⁶⁵ Fatma Tunç Yaşar, Sevinç Alkan Özcan ve Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, (Yedinci Baskı), İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2010, s. 61.

⁸⁶⁶ Yaşar, *vd. a.g.e.*, s. 61.

⁸⁶⁷ Özmen, *a.g.e.*, s. 250.

lkeleri arasında cereyan eden uzlaşmazlıklar konusunda kimsenin safını tutmayacağını” belirtmiştir.⁸⁶⁸ Özellikle 1950’ler boyunca görülen Müslüman lkeler arasındaki siyasi ayrışmalar, bütün ülkelerin ortak noktası doğrultusunda yaşanan bir gelişme karşısında bile devam etmiş, ne ağız ne de fikir birliğine tam olarak tanık olunamamıştır.

Nihayet aralarında Türkiye’nin de bulunduğu, olaya büyük tepkiler veren İslam âlemi, 22-25 Eylül tarihleri arasında Fas/Rabat’ta gerçekleştirilen İslam Zirve Konferansı’nda 25 ülkenin katılımıyla toplanmıştır.⁸⁶⁹ Konferansta Türkiye’yi temsil etmek üzere oluşturulan heyete, Dışışleri Bakanı Çağlayangil başkanlık etmiştir. Görüşmelerde Türkiye’nin görüşünü dile getiren Çağlayangil, Filistin meselesinin yalnızca “insan hakları çerçevesinde” değerlendirilebileceğini ve meseleye “milli haklar” yönüyle yaklaşılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁷⁰

Türk heyetenin savunduğu bu görüş, konferansta yaşanacak ayrışmaların habercisi olmuştur. Ancak konferansta, gerçekleşen olay karşısında Müslüman ülkelerin vermiş olduğu şiddetli tepkileri ortaya koyan iki önemli öneri sunulmuştur. Bunlardan biri kabul edilirken, diğer ret cevabıyla karşılaşmıştır. Kabul edilen birinci neri; İslam Konferansı rgt’nün temelini meydana getiren, İsrail’in tüm süreçte işgal altına aldığı bölgelerden çekilmesini ve İslam âlemine mensup ülkelerin her yıl biraraya gelmelerini sağlamak amacıyla “Daimi Sekreterlik” oluşturmak olarak belirlenmiştir. İkinci neri ise, İsrail ile diplomatik ilişki içerisinde bulunan devletlerin, her türlü ilişkilerini sonlandırmaları gerektiği olmuştur.⁸⁷¹ Ancak bu öneri, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkiye ile İran, İsrail ile ilişkilerin sonlandırılmasına karşı çıkarak,⁸⁷² aynı doğrultuda Mali, Moritanya, Nijer ve Senegal gibi Afrikalı Müslüman ülkelerle fikir birliği yapmışlar ve önerilen kararı reddetmişlerdir.⁸⁷³

Çağlayangil konferanstan sonra yayımlanan bildiriye, “Türkiye’nin desteklediği BM kararları kapsamında Filistin meselesini savunuyor” ifadesini eklemiştir. Bu ifadeden de anlaşılaçağı üzere, Çağlayangil konferans sürecinde Filistin meselesine Batılı lkeler gözüyle bakmıştır. Bu nedenle Türkiye’nin konferanstaki olaylara yaklaşımı, başta Mısır ve

⁸⁶⁸ Hasan Duran, Ahmet Karaca, “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı:1, Nisan 2013, s. 130.

⁸⁶⁹ Yaşar vd. *a.g.e.*, s. 61.

⁸⁷⁰ Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, s. 241.

⁸⁷¹ Veli Sırım, “Türkiye-Orta Doğu lkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2019, s. 361.

⁸⁷² zcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 334.

⁸⁷³ zmen, *a.g.e.*, s. 251.

Cezayir olmak üzere, Türkiye ile aynı fikirleri savunmayan diğer ülkelerce de eleştirilmiş ve CENTO, Batı'nın temsilciğini yapmakla suçlanmıştır⁸⁷⁴. Türk basınında yer alan haberde, konferansın Türkiye açısından elim neticelere sebep olduğu ve Türkiye'nin iyi ilişkiler kurmasını sağlamak bir tarafa, daha çok düşman kazanmasına yol açtığı belirtilmiştir. Hatta yine Türk basınında çıkan haberlere göre, Demirel'in muhafazakar kesim karşısındaki elini güçlendirebilmek adına konferansa Türkiye'nin katılmasını sağladığı iddia edilmiştir.⁸⁷⁵ Ancak Türkiye'nin konferansa katılması, Küba Krizi'yle temellendirilen, Johnson Mektubu'yla gelişen ve 1965'teki BM Genel Kurul oylamalarıyla net bir karara bağlanan, realist çerçevedeki çok yönlü dış politikasının bir eseri idi.

Sonuç olarak bakıldığında; konferansta bir önerinin kabul edilip, diğerinin reddedilmiş olmasına rağmen Daimi Sekreterlik'in meydana getirilebilmesi, İslam dünyası açısından çok yararlı bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Ayrıca yangın nedeniyle ilk kez biraraya gelinen konferansın her yıl toplanması kararının alınmış olmasından dolayı da, sonraki süreçte İslam dünyasında meydana gelebilecek uyuşmazlıkların bertaraf edilmesinde etkin bir dayanak noktası olarak görülmesi kabul edilmiştir.

5.1.4. Ürdün Olayları

Hartum Zirvesi'nde alınan “yıpratma savaşı” kararı, 1968 Eylülü'nde resmen uygulamaya konulmuştur. Mısır ve Ürdün üzerinden –yani hem kuzeyden hem de Süveyş Kanalı boyunca- stratejik, umulmayan ve etkili eylemler düzenlenmiştir. Gerçekleştirilen ani eylemler ilerleyen süreçte her iki tarafa da ağır kayıplar verdirmiş ve bölgesel bir çatışma mahiyetine dönüşmüştür.⁸⁷⁶ Yıpratma savaşları bir yandan bölgesel bir çatışma vaziyetine bürünürken, diğer yandan da Ürdün'de bir iç çatışma ortamının vuku bulmasına yol açmıştır. Çünkü Filistinli gerilla hareketine 1967 Savaşı'ndan sonraki süreçte ve özellikle Hartum Zirvesi'nde biçilmiş olan rol, Filistinli gerillaların kontrol edilebilirliğini güç bir duruma getirmiştir. 1948'den beri Filistinli mültecilerin yerleşme konusunda başlıca tercihleri arasında İsrail ile uzun bir sınıra sahip olan Ürdün'ün gelmesi bu kontrol edilemezliğin temel sebebini oluşturmuştur. Çünkü Arafat'ın da dediği gibi silahlı

⁸⁷⁴ Duran ve Karaca, *a.g.m.*, s. 131.

⁸⁷⁵ Hakan Yavuz, “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, s. 241.

⁸⁷⁶ Ellen Hirsch, *İsrail'in Gerçekleri*, Kudüs: Hamakor Press, 1997, s. 39.

mücadelenin elzem olması⁸⁷⁷, İsrail'e gerçekleştirilecek saldırılarda en stratejik bölgenin tercih edilmesini önemli kılmıştır. Ancak bu saldırılara İsrail'in de misliyle karşılık vermesi, uzlaşma yanlısı Ürdün hükümetinin endişelendiği durumlardan birini teşkil etmiştir. Ayrıca diplomatik açıdan da elini zora sokmuştur.

Ürdün'de meydana gelen olaylar ve İsrail sınırındaki çatışmaların 1970 Temmuzunda endişe verici bir boyuta ulaşması üzerine, İsrail'in müttefiki pozisyonundaki ABD Dışişleri Bakanı William Rogers devreye girmiştir. Rogers'ın ortaya attığı plan dâhilinde bir uzlaşının sağlanması hedeflenmiştir. Buna göre; Mısır, İsrail ve Ürdün arasında karşılıklı egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine saygı çerçevesinde, İsrail'in 1967 öncesindeki sınırlarına geri dönmesi üzerine vurgu yapılmıştır. Ardından söz konusu plan, üç devlet tarafından da kabul edilmiştir. Böylece Mısır, Ürdün ve İsrail arasında doksan günlük ateşkesin sağlanması mümkün olabilmiştir. Ancak ateşkesin sağlanabilmiş oluşunu bir tarafta tutmak gerekirse, ne Mısır İsrail'le barış yapmaya ikna edilebilmiş ne de İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmeye rıza göstermesi sağlanabilmiştir. Nihayetinde en azından Süveyş Kanalı boyunca çatışmayı bir süreliğine de olsa durdurmayı başaran Rogers Planı, tüm taraflara durumları değerlendirebilmeleri adına bir boşluk yaratmıştır. ABD Başkanı Nixon, *"ateşkesin bir sonuç verebilmesi için tarafların bu zamanı, askerlik durumlarını geliştirmek amacıyla kullanmamaları gerekir"*⁸⁷⁸ açıklamasında bulunmuştur. Buna rağmen Nasır, 1970 Eylülünde "Kara Eylül" olarak adlandırılan olaylara dâhil olmuştur. Nasır, Ürdün'ün kendi sınırları içerisinde bulunan ve Rogers Planı'na karşı çıkan Filistinli gerillaları sürmesinin ardından Suriye'nin de dâhil olduğu Filistinli gerillalarla Ürdün kuvvetleri arasında vuku bulan şiddetli çatışmayı⁸⁷⁹ yumuşatmak adına aracılık etmiştir. Böylece ortaya çıkan boşluğu kendi lehine doldurmak istemiştir. Gerçekten de Filistinliler ile Kral Hüseyin arasında ateşkesin sağlanması düşüncesi Nasır'ın da etkisiyle başarıya ulaşmıştır. Ardından Nasır sergilediği bu başarının ertesi günü -yani 28 Eylül'de- kalp krizi geçirmiş ve hayata gözlerini kapamıştır.⁸⁸⁰ Böylece son on beş yıldır kitleleri ardından sürükleyen en önemli ve egemen Arap şahsiyeti sahneden çekilmiş, savunucusu olduğu Pan-Arabizm tarihte aldığı yaralardan en derinlerinden birini almıştır.

⁸⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1970.

⁸⁷⁸ *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1970.

⁸⁷⁹ Tank ve topçu ateşinin kullanıldığı çatışmalarda Şam Radyosu'na göre sekiz bin komando öldürülmüş, bir Kızıl Haç mensubunun aktardığına göre ise sadece Amman'da çoğunluğu sivil olmak üzere, ölü sayısı on bini bulmuştur. : *Milliyet Gazetesi*, 23 Eylül 1970.

⁸⁸⁰ Cleveland, *a.g.e.*, s.s. 380-381.

Ürdün’de yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye, meşru Ürdün hükümetine söylem düzeyinde destek vermekle birlikte, ihtiyatlı bir şekilde hadiseleri değerlendirdiğini belirtmiştir. Ürdün gelişmeleri karşısında ABD, ihtiyaç duyulduğunda bölgedeki Amerikan vatandaşlarının ayrılmasını sağlamayabilmek amacıyla çeşitli önlemler alarak, uçaklarını İncirlik’e indirdiğine yönelik duyumlar gelmişse de, bunlar Türk hükümeti tarafından asılsız olarak nitelenmiştir. Ayrıca, “Türkiye’deki NATO tesislerinin hiçbir şekilde Arap ülkelerine karşı kullanılamayacağı” belirtilmiştir.⁸⁸¹

Anlaşılabacağı üzere bu süreçte Orta Doğu’ya yönelik uygulanan politikada etraflı bir değişim söz konusudur. Bu doğrultuda konuşan Çağlayangil, Türkiye’nin bölgeye yönelik pozisyonunu şöyle açıklamıştır:

*“Hükümetimiz Orta Doğu’ya şimdiye kadar hakkı ve adaleti kollayan bir politika izlemiştir. Bu tutumunda bundan böyle de devam etmek kararındadır, zira bu bölgede istikrarın ve barışın tesisi maksadıyla yapıcı bir tutum çerçevesinde faaliyet gösterebilmemiz ve yerine göre katkıda bulunabilmemiz için böyle bir politika takibinin hem faydasına hem de lüzumuna inanıyoruz”.*⁸⁸²

Demokrat Parti döneminde uygulanan politikalarla Arap ülkelerinin ve bağlantısız ülkelerin düşmanlığını kazanan Türkiye, 1960 döneminde yaşanan uluslararası gelişmelerle gözlerindeki perdeyi kaldırmış, Orta Doğu’yla dostane temaslar kurmak için yoğun mesai harcamış ve Ürdün olayları neticesinde Batı ile ilişkilerini geri dönülmez bir yola sokmayarak, Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya yönelik adımlar atmıştır.

5.1.5. Bir Devranın Dönüşü: Enver Sedat ve Sürece Etkisi

1952’de Nasır’la birlikte Kral Faruk’u devirdikleri “Hür Subaylar” darbesine de aktif olarak katılmış, Necip’ten sonra başa geçen Nasır’ın yardımcılığını yapmış, 1960-1969 yılları arası süreçte Mısır Meclis Başkanlığı görevini yürütmüş ve oldukça kolay idare edilebileceği düşünülmüş olan General Enver Sedat, Nasır’ın ölümünün ardından Mısır’da başa getirilmiştir.⁸⁸³

⁸⁸¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.s. 173-181.

⁸⁸² Altuğ, a.g.e., s. 329.

⁸⁸³ Akın, a.g.e., s. 179.

Enver Sedat'ın kolay idare edilebileceğini düşünenlerin yanılmış oldukları çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Sedat, Nasır'dan farklı politika izleyeceğini Nasır'ın arkadaşları olarak dönemin nüfuz sahibi şahsiyetlerini göreve gelir gelmez saf dışı ederek göstermiştir.⁸⁸⁴ Enver Sedat'ın bu tasfiyelerinden sonra dahi iç siyasette otoritesini kabul ettirebilmesi önceki Mısır liderinin sahip olduğu vasıflar ve etkilerinden dolayı kolay olmamıştır. Bu nedenle, İsrail'in Sina'dan çekilmesini ve Süveyş Kanalı'nın tekrar deniz trafiğine açılmasını sağlayabilmeyi, prestijinin artması ve kabul görmesi bakımından çok önemli görmüştür. Üstelik bunların gerçekleşmesi halinde, Mısır'ın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan bir nebze de olsa kurtulabileceğini düşünmüştür. Bu hususta, İsrail'le anlaşma yollarının teşkilini arzulamıştır. Sedat'ın İsrail'den istediği, Akdeniz'de El-Ariş'ten, Kızıl Deniz'de Ras Muhammed'e kadar oluşturulacak olan hatta –yani Sina'nın yarısından- çekilmesi olmuştur. Ancak Enver Sedat'ın bu istekleri İsrail tarafından 1971 Şubatı'nda reddedilmiştir.⁸⁸⁵

Yine bu dönem içinde, Suriye'deki Baas Partisi içyapısal olarak bir darbe yaşamıştır. Selahaddin Eyyubi ve Nasır'ı örnek alan, “Arap Birliği'ni İsrail'in yıkılmasıyla anlamlandıran” ve İsrail'le savaşmayı kendisine şiar edinmiş Hafız Esad grubu, iktidarı ele geçirmiştir.⁸⁸⁶

Yaşanan iki değişim de ABD tarafından iyimser karşılanmış olmalıdır. Çünkü eski rejimlerin sert ABD karşıtı tutumları yerini gölgeli de olsa, nihayetinde farklı bir politik anlayışa bırakmıştır.

Enver Sedat, İsrail'e sunduğu tekliflerin kabul edilmemesi üzerine Sovyetler'den silah temin etmeye çalışmıştır. Ancak bu istek de bölgede yeni bir çatışmaya neden olunmaması ve mevcut yumuşamaya zarar verilmemesi için reddedilmiştir. Görüldüğü üzere, Sedat'ın iki isteği de ardı ardına olumsuz sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda çıkmaza giren Sedat, çıkış yolu için başvurulması gereken merciinin ABD olduğunu düşünmüş ve “infitah”⁸⁸⁷ politikasını sergileyerek, olaylara ABD'nin katılımını sağlamaya gayret etmiştir. Ardından 1972 Şubatı'nda Mısır'da bulunan Sovyet askeri heyetinin mevcut 20 bin üyesinin ülkeden

⁸⁸⁴ Şehmus Kızıllan, “Enver Sedat'ın İsrail Savaşı: Yom-Kippur”, 9 Temmuz 2017, <https://www.stratejikortak.com/2017/07/enver-sedatin-yom-kippuru.html> , Erişim Tarihi: 20.04.2019.

⁸⁸⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 718.

⁸⁸⁶ Ahmet Ayhan Koyuncu, “Hafız Esad Dönemi Suriyesinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Kasım 2017, s.s. 19-20.

⁸⁸⁷ “Açıklık” diye nitelenen politika, içeride devlet etkisini korumaya devam ederken dışarıda Batı ile ilişkilerin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. : Göksoy, *a.g.e.*, s. 22.

ayrılmalarını sağlamıştır. Bu durumun öncelikli getirisi Mısır'ın askeri imkânlarını zayıflatmış olduğudur. Ancak Sedat'ın böyle bir karar almakla varmak istediği sonuç; Mısır'ın bağımsız olduğunu ABD'ye göstermek ve İsrail'le ilişkiler konusunda her türlü diplomatik müdahalesine ve ekonomik desteğine açık olduğunu belirtmeye çalışmak olmuştur.⁸⁸⁸ Sovyetler'e kısmen sırt çeviren Sedat'ın ABD'ye karşı yaptığı jest, Ürdün ile Filistinli gerillalar arasında yaşanan iç savaştan sonra kurulan “Kara Eylül Örgütü” tarafından 1972 Münih Olimpiyatları sırasında kaçırılan 11 İsrailli sporcunun infaz edilmesiyle baltalanmıştır⁸⁸⁹. Bu süreçte eylemlerini sıklaştıran Kara Eylül Örgütü'nün faaliyetleri bununla da sınırlı kalmamış ve Nixon'ın da sert tepki gösterdiği bir olay yaşanmıştır. Olayda ikisi Amerikalı, biri Belçikalı olmak üzere üç diplomat öldürülmüştür.⁸⁹⁰ Böylece İsrail'in varlığına düşman bu örgütün faaliyetleri, ABD'nin Filistin davasındaki rolünü meşru bir zemine yatırmasını sağlamıştır. Yine aynı zamanda ABD'nin bölgede yaşanan olaylardan kendisinin de etkilenebileceğini anlamasına vesile olmuştur.

Enver Sedat'ın ABD'nin söz konusu meselelerde rol üstlenmesini sağlamaya yönelik sergilediği politikalar, Orta Doğu'daki Sovyetler imajının idamesinde etkili ve stratejik bir ülke olan Mısır'dan arındırılması anlamı taşımıştır. Keza tüm bu olanlara ek, İskenderiye'de bulunan Sovyet deniz üssü de kapatılmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Mısır'a yaklaşmanın yollarını aramış ve 1973 Şubatı'nda Mısır ile anlaşma yaparak, Mısır'ın istediği silahları vermeyi yalnızca bir şarta dayandırarak kabul etmiştir. Sovyetler'in Mısır'dan beklentisi; Süveyş Kanalı'nın sağ kıyı şeridini ele geçirmeyi başarabilse bile, daha ileriye gitmemesi olmuştur.⁸⁹¹

5.2. 1973 Savaşı'nın Çıkması ve Sonucu

Enver Sedat'ın sorunları diplomasiyle halletme girişimlerinden bir fayda sağlayamaması üzerine, Sovyetler'den silah temin etmesi, savaş ihtimali potansiyelini arttırmıştır. Hal böyleyken 1967'den beri patlak veren en şiddetli Arap-İsrail çatışması olarak nitelenen olay Eylül ayı içerisinde yaşanmıştır. Suriye sınırı yakınlarında İsrail

⁸⁸⁸ Cleveland, *a.g.e.*, s. 417.

⁸⁸⁹ Murat Gül, Bekir Ali Yüksel, “İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, “On Emir”, “Vadedilmiş Topraklar” ve Üstünlük”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, Ocak 2016, s. 344.

⁸⁹⁰ *Bozkurt Gazetesi*, 4 Mart 1973.

⁸⁹¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.s. 718-719.

jetleriyle Suriye jetleri arasında çıkan çatışmada İsraili yetkililere göre Suriye'nin 14, İsrail'in 1 uçağı, Suriyeli yetkililere göre ise Suriye'nin 8, İsrail'in 6 uçağı düşürülmüştür. Yaşanan bu olay, savaşın çıkması adına bardağı taşıran son damla olmuştur. Mısır, Suriye ve Ürdün "Küçük Arap Zirvesi"nde gizlice bir savaş planı tasarlamışlardır.⁸⁹²

Tarihler 6 Ekim 1973'ü gösterdiğinde Müslümanların Ramazan'ı mahiyeti taşıyan, Musevilerin en kutsal günü (Kefaret Günü)⁸⁹³ olan Yom Kippur⁸⁹⁴ tatilinde, Mısır ve Suriye ordusu iki farklı cepheden taarruza geçmişlerdir. İsrail'in önce Suriye'ye karşılık vermesinden dolayı, Mısır kuvvetlerinin Süveyş'in batısına geçebilmeleri zor olmamıştır⁸⁹⁵. Mevcut atmosferde Suriye kuvvetleri de Golan Tepeleri'ndeki İsrail mevzilerini işgal etmeyi başarmıştır. Bu durum Hafız Esad'ın "Suriyelilerin gözünde bir savaş kahramanı" olarak görülmesine yol açmıştır⁸⁹⁶.

İsrail, gerçekleşen bu olaylardan dolayı, büyük bir şok yaşamıştır. Selahaddin Eyyubi'nin 1187 yılındaki Hittin Savaşı'nda Haçlı Ordusunu bozguna uğratmasıyla alakalı olarak, "denize dökülme" endişesi, diğer adıyla "Hittin sendromu" bütün İsrail'i sarmıştır⁸⁹⁷. Bunun üzerine İsrail Başbakanı Golda Meir Amerikan medyasına yapmış olduğu açıklamalarda, "*Amerika'nın Arap ülkelerinin baskısı karşısında petrol için İsrail'i satacağına ihtimal vermem*"⁸⁹⁸ demiştir. Durum tam da Golda Meir'in düşündüğü gibi olmuş ve ABD olaya derhal el atmıştır. ABD, 14 Ekim'de başlayan ve 15 Kasım'a kadar devam eden, İsrail son duraklı bir hava köprüsü kurmuştur. 200 bin ton askeri teçhizatın gönderildiği bu hava köprüsüyle birlikte savaşın kaderi değişmiş ve bu sefer de İsrail saldırıya geçmiştir. Kısa sürede Suriye'de üstünlüğün ele alınmasından sonra, General Ariel Sharon komutasındaki İsrail kuvvetleri yönünü güneye çevirmiş ve Süveyş'in batısına geçmeyi başarmışlardır.⁸⁹⁹

⁸⁹² *Hürriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1973.

⁸⁹³ Hirsch, a.g.e., s. 39.

⁸⁹⁴ Yom Kippur: Yahudilerin özür dileme günü mahiyetindedir. Yaklaşık 26 saat oruç tutmakla birlikte, tüm gün ibadet ederek geçirilir. Yahudi takviminin ilk ayı olan Tışri ayının 10. gününe denk gelir. : "Oruç Sadece Bizde Mi?", *Takvim Gazetesi*, 24 Ağustos 2009, https://www.takvim.com.tr/yazarlar/dilek/2009/08/24/oruc_sadece_bizde_mi , Erişim Tarihi: 25.04.2019.

⁸⁹⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1973.

⁸⁹⁶ Şen, a.g.e., s. 259.

⁸⁹⁷ Rışvanoğlu, a.g.e., s.s. 14-16.

⁸⁹⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1973.

⁸⁹⁹ Kemiksiz, a.g.m., s. 150.

1973 Arap-İsrail Savaşı'nın buraya kadar yaşanan gelişmeleri incelendiğinde geçmişte tecrübe edinen diğer Arap-İsrail savaşlarından bazı farklılıkları dikkat çekmiştir. Bu farklılıklar şunlardır:

1-) Arap ülkelerinin amacı daha öncekilerde olduğu gibi, İsrail'in haritadan silinmesi değil, kaybedilen yerlerin geri alınması olmuştur.

2-) Arap ülkelerinin 1967 Savaşı'nda İsrail'in sergilemiş olduğu sürpriz saldırı stratejisini deneyimlemiş olmalarından kaynaklı, bu sefer ani saldırıyı gerçekleştiren İsrail değil, Arap ülkeleri olmuştur.

3- Diğerlerine nazaran bu savaşta Mısır başta olmak üzere Araplar da başarı elde ederken, İsrail derin yaralar almıştır. Arapların net bir yenilgi ile itham edilmeleri söz konusu olmamıştır.⁹⁰⁰

Bu arada ABD'nin harici Batılı ülkelerdeki petrol tüketimi, 1948'den Yom Kippur Savaşı'nın başlamasına dek geçen süreçte, yaklaşık 11 kat artarak 2,4'ten 26,2 milyon varile yükselmiştir. ABD'nin tüketimi ise, 6 milyondan 19 milyon varile yükselerek 3 kattan daha fazla bir artış göstermiştir. Orta Doğu rezervlerinde ise aynı tarihler arasında dünyanın diğer bölgelerine oranla çok fazla ölçüde bir artış kaydedilerek 327 milyar varillik petrol elde edilmiştir.⁹⁰¹ Batı'nın genelinde ve hatta dünyanın bütününde görülen motorlu araç miktarlarındaki astronomik seviyedeki artış ve çok sayıda fabrika ve endüstri kolunda petrolün aktif olarak kullanılmaya başlanması, petrol tüketim artışının ortaya çıkmasındaki başlıca sebeplerden olmuştur.

Yaşanan savaşlar neticesinde petrolü düşmanlarına karşı bir silah olarak kullanmakla ilgili ortak bir politika benimseyen Arap ülkeleri, bunu gerçekleştirme konusunda oldukça kararlı olduklarını açıklamışlardır. Ancak İsrail Başbakanı Golda Meir, Amerikan medyasına vermiş olduğu demeçte Arapların petrol konusunda ciddi olmadıklarını belirterek *"Petrol sevkiyatını keserlerse ne olur? Kendileri mi içecek?"*⁹⁰² demiş ve alaycı bir yaklaşım sergilemiştir. Arapların açıklamaları ise lafta kalmamıştır. Özellikle 1973 Savaşı'ndaki seyrin değişerek mağlup konuma gelmiş olmalarının en kuvvetli sebebi olarak,

⁹⁰⁰ Şahin, a.g.e., s.s. 197-198.

⁹⁰¹ Kubilay Baysal, *Uluslararası Petrol Sorunları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1977, s.s. 98-104.

⁹⁰² *Hürriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1973.

Batılı devletlerin İsrail'e yönelik yardımlarını görmüşlerdir.⁹⁰³ Bu nedenle sahip oldukları yekpare güç olan petrol kartını Batılı devletlere karşı kullanma yoluna gitmişlerdir.

Bu doğrultuda 16 Eylül 1960'ta İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezüella ve Irak tarafından kurulan, 1961'de Katar, 1962'de Endonezya ve Libya, 1969'da Cezayir, 1971'de Nijerya, 1973'de Ekvator ve 1975'de Gabon'un katıldığı OPEC'e (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) Mısır ve Suriye'nin de katılmasıyla 9 Ocak 1968'de kurulan OAPEC (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü) üyeleri,⁹⁰⁴ 17 Ekim 1973'te aldıkları bir karar neticesinde İsrail'in İşgal altına aldığı Arap bölgelerinden çekilinceye kadar, düzenli olarak her ay petrol üretiminde %5'lik bir azalmaya gideceklerini açıklamışlardır. Hatta daha sonraki günlerde İsrail'e yönelik destek vermiş olmalarından dolayı ABD ve Hollanda'ya⁹⁰⁵ tam bir petrol ambargosu uygulama düşüncesi kamuoyunu meşgul etmiş, ancak hayata geçirilmemiştir. Ambargo uygulama konusunda İran'a ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü İran bu dönem boyunca silah teminini ABD'den gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye de devam etmiştir. Üstelik ithal ettiği silahların parasını petrol ihraç ederek ödemiştir. Bu yüzden ABD'ye karşı sadık bir müttefik oluşunu 1973'te ambargo uygulayan Arap ülkelerinin yanında yer almayarak göstermiştir⁹⁰⁶. Bu gelişmelerle petrol fiyatları 1974'ün son çeyreğinde 4,75 dolara, 1975 yılının olağan akışında ise 12,21 dolara yükselmiştir⁹⁰⁷. Dolayısıyla petrol kıtlığı ortaya çıkmış ve piyasalar çok büyük bir deprem yaşamıştır. Deprem sonucu New York Borsası 97 milyar dolar kayıpla çökmüştür.

Savaş devam ederken yaşanmaya başlayan petrol krizi, OAPEC ülkelerince umulan caydırıcılığı sağlamamıştır. Ancak yine de ambargonun 1974 Martı'nda kaldırılmış olmasına rağmen, ABD, Batı Avrupa ve Japonya'da paniğe neden olmuştur. Krizin Batı üzerindeki etkisi petrolün artan fiyatından ziyade, petrole ulaşım konusunun hayati önemde olduğunun anlaşılması olmuştur. Bu anlayış doğrultusunda kriz, petrol üreticisi devletlerin çoğunda iktidarda bulunan monarşilere Batı tarafından destek verilmesine yol açmış ve esasen bu yönüyle önem teşkil etmiştir.⁹⁰⁸

⁹⁰³ Hakan Ay, Öznur Uçar, "Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, Yıl: 2015, s.s. 16-17.

⁹⁰⁴ Salih Öztürk, Selin Saygın, "1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, Yıl: 2017, s.s. 2-3.

⁹⁰⁵ *Okey Gazetesi*, 24 Kasım 1973.

⁹⁰⁶ Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, s. 134.

⁹⁰⁷ Sefer Yılmaz, Duhan K. Kalkan, "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, Aralık 2017, s. 185.

⁹⁰⁸ Kemiksiz, *a.g.m.*, s. 150.

Enver Sedat, İsrail'in üstünlüğü ele geçirmesinin ardından ateşkes yapmaya oldukça hazır bir görünüm sergilemiştir. 22 Ekim 1973 tarihli Güvenlik Konseyi'nde ABD Dışışleri Bakanı Henry Kissenger ile SSCB Dışışleri Bakanı Andrei Gromiko'nun başını çektiği ateşkes çağrısı, tarafların on iki saat içinde silah bırakmalarını istemiştir⁹⁰⁹. Aynı görüşmeler sonucunda Güvenlik Konseyi'nin 338 sayılı kararı, Mısır, İsrail ve bir süre sonra da Suriye tarafından kabul edilmiştir.⁹¹⁰ 338 sayılı karar, tarafları 242 sayılı kararı derhal uygulamaya ve anlaşma yolunda atılacak adımların müzakeresini yapmaya davet etmiştir. Ancak 23 Ekim'de İsrail ateşkese rağmen çatışmaları yeniden başlatmıştır. Bunun üzerine Mısır, kendisi ile İsrail kuvvetleri arasına Amerikan ve Sovyet kuvvetlerinin konuşlandırılmasını istemişse de, ABD buna çok net bir şekilde karşı çıkmıştır. Ardından 25 Ekim 1973 tarihli Güvenlik Konseyi toplantısında taraflar arasına Amerikan ve Sovyet kuvvetleri yerine, Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin konuşlandırılmasıyla ilgili 340 sayılı karar kabul edilmiştir.⁹¹¹

340 sayılı kararın kabul edilmiş ve 338 sayılı kararın tarafları barış maksatlı müzakereye davet etmiş olmasına rağmen, ortadaki vaziyet böyle olmamıştır. Bu hususta görevi ABD Dışışleri Bakanı Henry Kissenger üstlenmiş ve metodolojisini ortaya koymuştur: *Adım adım diplomasi*. Bu diplomasinin amacı, Araplar ile İsrail arasında direkt olarak değil de, yavaş yavaş bir barış yapmayı sağlamak olmuştur. Bu hususta Kissenger'in ilk durağı, 7 Kasım 1973'de Kahire olmuştur. ABD'nin Kahire ziyareti, Mısır'a dayalı yeni Orta Doğu politikasının başlangıcı manasına gelmiştir. Kissenger'in "*küçük anlaşmaları harekete geçirelim ve adım adım gidelim*" teklifi, Enver Sedat tarafından hemen kabul edilmiş ve 1967'den beri kopuk olan ABD-Mısır diplomatik ilişkileri tekrar kurulmuştur.⁹¹²

Ardından 21 Aralık 1973'te ABD ile SSCB'nin öncülüğünde Cenevre Konferansı toplanmıştır. Görüşmelere Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve İsrail'in davet edilmesine rağmen Suriye katılmayı reddetmiştir. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın oluşturduğu yeni sınırları tarafların argümanlarına göre değerlendirmek ve istikrara dayalı kalıcı bir çözüm bulmak amacıyla toplanan konferansta, FKÖ'nün Araplar arasındaki temsil tartışmaları ve ABD ile

⁹⁰⁹ Ribhi Halloum (Abu Firas), *Belgelerle Filistin*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989, s. 293.

⁹¹⁰ Cleveland, *a.g.e.*, s. 418.

⁹¹¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.s. 720-721.

⁹¹² Şahin, *a.g.e.*, s. 201.

İsrail'in karşı çıkışları nedeniyle bir sonuca varılamamıştır. Konferansın tek kayda değer neticesi “Mısır-İsrail Askeri Çalışma Grubu”nun meydana getirilmesi olmuştur.⁹¹³

Kissenger, Cenevre'den müspet bir sonuç alınamaması üzerine, taraflar arasında arka arkaya ve yüzyüze görüşme politikasını yürütmüş, söz konusu devletlerin başkentleri arasında defalarca gidip gelmiştir. Bu durum diplomasi tarihine “mekik diplomasi” (shuttle diplomacy) olarak kaydedilmiştir. Uyguladığı bu diplomasi yönteminin ilk kazancı, Mısır ile İsrail Genelkurmay Başkanları arasında 18 Ocak 1974'de imzalanan “101. Kilometre Antlaşması” olmuştur.⁹¹⁴ Antlaşmaya göre İsrail, kuvvetlerini Süveyş Kanalı'nın batı kanadından çekecek, doğu kanadından da 20 mil uzaklaşacaktı. Kanalin doğu kanadındaki İsrail'in boşalttığı yerlerde Mısır kuvvetleri bulunmakla birlikte, Mısır ile İsrail arasına da BM kuvvetleri yerleştirilecekti. Buna göre imar çalışmalarına ABD'nin destek olduğu Süveyş Kanalı'na Mısır sahip olmuş ve 5 Haziran 1975'te dünya deniz trafiğine tekrar açılmıştır.⁹¹⁵ İmzalanan bu anlaşma, bir barış anlaşması niteliğinde olmasa da, Arap devletlerinin İsrail'le imzaladığı ilk anlaşma olarak, 1974'e kadar geline süreçteki psikolojik engellerin kaldırılmasını sağladığı için çok önemli bir mahiyettedir. Zira kısmen kalkmış olan psikolojik engeller, ABD'nin Mısır'a 750 milyon, İsrail'e 1.5 milyar dolarlık yardımlarıyla birleşince, İsrail kuvvetlerinin Sina'nın batısından da çekilmesini sağlayan Sina II anlaşması imzalanmıştır⁹¹⁶.

Mısır açısından savaş sonundaki genel tabloya bakıldığında, 1973 Savaşı'nın en önemli sonuçlarının, ABD ile yakınlaşması ve İsrail'le düşmanlığını bir nevi sona erdirmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak Enver Sedat'ın attığı bu adımlar neticesinde, Mısır'ın ABD ve İsrail'le kısmi yakınlaşması bir yana, bölgedeki Arapların nazarında tek başınalığa sürüklenmiştir. Suriye ise, geçmişe nazaran bölgede daha etkili bir aktör haline gelmiştir.⁹¹⁷

Kissenger'in Mısır-İsrail ilişkilerinden sonraki ikinci adımı, Suriye-İsrail anlaşmazlığının Golan Tepeleri'ndeki çözümünün sağlanmasına yönelik olmuştur. Ancak bu sorun birincisine göre daha derin düşmanlıklar barındırdığı için uyuşmanın sağlanması oldukça zor görünmüştür. Keza Kissinger da bu süreçteki yoğun mesaisinden dolayı bir hayli yorulmuştur. Dolayısıyla üzerindeki baskılara dayanamayarak Hafız Esad'a bu işi artık

⁹¹³ Şimşek, *a.g.e.*, s. 71.

⁹¹⁴ “Henry Kissenger Biyografi”, *Mepa News*, <https://www.mepanews.com/henry-kissinger-2974h.htm> , Erişim Tarihi: 25.04.2019.

⁹¹⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.s. 721-722.

⁹¹⁶ Cleveland, *a.g.e.*, s. 419.

⁹¹⁷ Şen, *a.g.e.*, s. 259.

devam ettiremeyeceğini ve anlaşma yolunun tıkanıpı söylemiştir. Bunun üzerine Esad'ın diplomasiye yönelik düşüncesi birden değışmiş ve istekli bir görünüm sergilemiştir. Kissenger da Şam ile Kudüs arasında mekik dokumaya koyulmuştur. Nihayet yine Kissenger'in uğraşları sonucunda bir anlaşmaya varılabilmekmiştir. Buna göre: Kuneytra bölgesi Suriye'de kalacak, çevresi aşamalı olarak silahsızlandırılacak ve bu mevkiden İsrail'e yönelik gerçekleştirilen gerilla faaliyetleri Suriye eliyle engellenecekti.⁹¹⁸

Kissenger bu dönem içinde 1973 Savaşı'na katılmamasına rağmen, 1967 Savaşı'nda Batı Şeria'yı İsrail'e kaybetmiş olan Ürdün ile de anlaşma yollarını aramıştır. Ancak bu süreçte Ürdün ile düşman olan FKÖ, sadece Arap ülkeleri tarafından ön plana çıkarılmakla kalmamış, BM Genel Kurulu da 22 Kasım'da aldığı 3236 ve 3237 sayılı kararlarla, Filistin halkının self-determinasyon, milli bağımsızlık ve "Filistin sınırları içinde" milli egemenlik haklarını tanımıştır. Ayrıca BM'nin tüm toplantılarına katılabilmesi için FKÖ'ye, "gözlemci" statüsü verilmiştir.⁹¹⁹ Bu nedenlerle Kissenger'in Ürdün çerçevesindeki Batı Şeria konusunun çözümüne olan inancı kaybedilmiştir.

Sonuç olarak bakıldığında; Enver Sedat aracılığıyla Nasır dönemi Mısırı'nda görülen iç ve dış politikaların evrim geçirmesi, Esad politikalarının dalgalı bir seyir izlemesi, İsrail'in "*her toprak parçası için bir parça barış*"⁹²⁰ ilkesi gereğı stratejiler benimsemesi ve Henry Kissenger'in barış konusunda yoğun çaba göstermesi, şartlar ne olursa olsun Camp David'e giden yolu ardına kadar açmıştır.

5.3. 1973 Yom Kippur Savaşı Bağlamında Türk Dış Politikasını Etkileyen Uluslararası Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi: Değişim

Türkiye, Yom Kippur Savaşı'na giden sürecin henüz başına İsrail'e gönülden düşmanlık besleyen Suriye ile ilişkilerin oluşturduğu gergin bir atmosferde girmiştir. Suriye menşeli *Adalet* gazetesinin turistlere dağıttığı haritalarda Hatay'ı kendi anavatanı sınırları içinde göstermiş olması Meclis'te Suriye'ye karşı şiddetli tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Suriye'nin yaptığı bu hareket Türkiye'den düpedüz bir toprak talebinin olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Üstelik Suriye'nin Müslüman Türklerin Kıbrıs davasında bir

⁹¹⁸ Oral Sander, "Arap-İsrail Savaşının Onuncu Yıldönümünde 1815 Avrupası ve Henry Kissenger", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1, Yıl: 1983, s. 222.

⁹¹⁹ Şahin, a.g.e., s. 205.

⁹²⁰ Emre Sarı, *XX. (20) Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Antalya: Nokta E-Kitap Yayınevi, 2016, s. 247.

Müslüman ülke olarak BM’de Türkler aleyhine oy kullanması da yine şiddetle kınanmıştır.⁹²¹ Türkiye’nin Suriye ile mevcut ilişkileri 1967 savaşında İsrail’e karşı mesafeli duran Türkiye’nin çok yönlü politikaları önünde bir engel teşkil etmiş olsa da, bu engel minimum bir seviyede kalmış ve ilerleyen sürece yansımamıştır. Çünkü Türkiye’nin çok yönlü politika anlayışındaki Suriye’nin sahip olduğu rol, Suriye ile dost diğer aktörlerin rafa kaldırılmasını ve düşman aktörlerle iyi ilişkilerin inşasını mecburi kılmamıştır.

Türkiye’nin Suriye ile gergin ilişkilerinin 1973 Savaşı’ndaki olaylara bakış açısında bir değişikliğe neden olmadığı gerçeği, ilk olarak Ürdün Kralı Hüseyin Bin Tallal’ın Türkiye ziyaretinde ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Kral Hüseyin, oldukça samimi geçen görüşmelerinin ardından “işgal edilen toprakların ve Kudüs’ün geri alınması”na olan inançlarını dile getirmişlerdir.⁹²² Bu doğrultuda yıpratma savaşlarında üstlenecek oldukları rolden dolayı Hartum Konferansı’nda önem kazanmış olan Filistinli gerillalar, Türkiye tarafından desteklenmiştir. Türkiye, Ürdün’de bulunan Karame Köyü civarına yönelik yıpratma savaşlarına misilleme mahiyetindeki İsrail’in gerçekleştirmiş olduğu saldırıları kınamıştır.⁹²³ Üstelik İsrail ordusuna karşı direnen ve püskürtmeyi başaran Filistinli gerillalara tebrik mesajları göndermiştir. Ayrıca Meclis’te de Filistinli gerillaların varoluş gayesinin “işgal altındaki Arap topraklarını kurtarmak” olduğu üzerinde durulmuştur.⁹²⁴ Türkiye’nin BM’de Kıbrıs konusunda Müslüman ülkelerle birlikte bağlantısız ülkelerin de desteğini elde etmeye çalışması, Filistinli gerillaların arkasında duran bu ülkelerle paralel politikalar takip etmesini gerekli kılmıştır.⁹²⁵ Çünkü 1965 yılında gerçekleştirilen İslam Konferansı ve ardından 1966’da düzenlenen Mekke Konferansı’nda Kıbrıs konusundaki Türk tezinin desteklenmiş olması Türkiye’nin elini güçlendirmiştir.⁹²⁶ Nitekim Türkiye, o süreçten sonra İsrail’e karşıt bir tutum ortaya koymuştur.

Türkiye’nin savaş ekseninde hareket eden Filistinli gerillara vermiş olduğu bu destek, Türkiye’nin de savaş yanlısı bir politika izlemiş olduğu çıkarımlarının yapılabilmesini mümkün bir hale getirmiş olsa da, durum kesinlikle böyle olmamıştır. Türkiye yalnızca

⁹²¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 42, Toplantı: 6, Birleşim: 79, 29 Haziran 1967, s.s. 89-90.

⁹²² *Akşam Gazetesi*, 6 Eylül 1967.

⁹²³ Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s.s. 343-344.

⁹²⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 12, Toplantı: 12, Birleşim: 18, 24 Temmuz 1973, s. 321.

⁹²⁵ Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil (Der.), *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 458.

⁹²⁶ Ali Eren Balıkel, *Teorik Çerçevede Geçmişten Günümüze Türkiye Dış Politikası*, (İkinci Baskı), İstanbul: Kerasus Kitap, 2017, s. 118.

kendi menfaatine yönelik sağlamaya çalıştığı kazancını Arapların uğramış oldukları haksızlık çerçevesine oturtarak Arapların davalarına destek olmuştur.

Yine Hartum Zirvesi'nin Türk dış politikasına bir yansıması olarak 10-12 Nisan 1968 aralığında Fas Kralı II. Hasan'ın Türkiye ziyaretinin ardından ağız birliği edilmiş ve İsrail eleştirilmiştir⁹²⁷. Bu durum, Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikası çarkının İsrail aleyhine döndüğünün en bariz göstergelerinden biri olmuştur.

İlerleyen süreçte El-Aksa Cami'nin yakılma girişimi olduğunda tüm İslam âleminde İsrail'e karşı bir nefret seli meydana gelmiştir. Olayın ertesi günü 22 Ağustos'ta yangın hakkında konuşan Başbakan Süleyman Demirel, "Türkiye'nin İslam âlemiyle aynı hissiyata sahip olduğunu" belirtmiş ve olayın vuku bulmasının ardında yatan sebeplerin ortaya çıkarılması gerektiğini söylemiştir⁹²⁸. Türkiye, olayın ardında yatan sebepleri merak etmesi yönüyle, girişimin "siyasi" veya "dini" olarak nasıl bir nitelik taşıdığını öğrenmek istemiştir. Türkiye açısından Kudüs'ün üç semavi dine göre de ne denli bir öneme haiz olduğunu bilmesinin su götürmez bir gerçek olduğu düşünüldüğünde, olayın "din" temelli gerçekleşmiş olma ihtimalini "siyasi" açıdan gerçekleşmiş olmasından daha tercih edilebilir görmüştür. Dışişleri Bakanı Çağlayangil yaptığı açıklamasında olayın bu yönüne değinmiş ve *"bu işte siyasi bir veçhe varsa bu durum tarih ve insanlık için kara bir leke teşkil edecektir"*⁹²⁹ demiştir. Demirel ve Çağlayangil'in yaptığı her iki açıklamaya da bakıldığında olayın faili olarak İsrail'i görmekten imtina etmişlerdir. Dolayısıyla bu konuda diğer Müslüman ülkelerin savunduğu İsrail argümanı ters düştükleri görülmüştür.

Türkiye'nin Arap-İsrail ilişkileri bağlamında yaşanan El-Aksa Cami'nin yakılma girişimine verdiği tepki Müslüman ülkelerle bir dayanışma anlayışı içerisinde olduğunu gösterse de, Türkiye'nin direkt olarak İsrail'i suçlamaktan kaçınması dayanışma ve işbirliği ortamının inşasında sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Tam da böyle bir atmosferde alınan İslam Zirve Konferansı'nın toplanma kararı da Türkiye'nin muallaktaki durumuna katkı sağlamıştır⁹³⁰. Türk hükümet yetkilileri ile gerek muhalefet gerekse ordu ileri gelenleri arasında konferansa katılıp katılmama konusu üzerine "laiklik ve anayasa ilkeleri" gereği tartışmalar yaşanmıştır. Ancak Demirel, yine Türkiye'nin kendi menfaatini ön plana çıkarmış ve Arap ülkeleriyle gerçekleştirilen ticaret hacmine dikkat çekerek, tartışmaları

⁹²⁷ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 345.

⁹²⁸ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 373.

⁹²⁹ Özmen, *a.g.e.*, s. 250.

⁹³⁰ Yaşar, *vd. a.g.e.*, s. 61.

gidermek istemiştir⁹³¹. Nihayetinde konferansa katılma kararı alınmıştır. Türkiye, konferansa katılma aşamasında tereddüt etmiş olmasından dolayı, esasen Araplara direkt olarak salt bir destek vermediğini göstermiştir. İsrail ve Batılı ülkeler de Türkiye'nin almış olduğu katılma kararından memnun olmamışlardır⁹³². Görüldüğü üzere Türkiye, henüz konferans arefesinde iki karşıt taraf arasında kalmış ve tepki çekmiştir. Türkiye'nin çekmiş olduğu bu tepkiler, konferanstaki Türk dış politikasının nasıl bir vaziyette teşkil edileceğini belirlemiştir.

Türkiye, konferans başladığında “Doğu Kudüs üzerindeki İsrail varlığının sona ermesi” kararını desteklemiş olmasına rağmen, “İsrail’le ilişkilerini sürdüren devletlerin ilişkilerini sonlandırması” kararını reddetmiştir⁹³³. Türk heyeti konferansın geneline yayılmış olan tutumunu, “*Orta Doğu politikamızla bağdaşmayacak bir görüşe kesinlikle angaje olmayacağız*” diyerek açıklamıştır⁹³⁴.

Türkiye, bu süreçteki Orta Doğu politikasını “çok yönlülük” üzerine kurgulamıştır. Bu doğrultuda, dindışı olan ülkeler ile Batı ülkeleri ve İsrail arasında bir denge tesis etmek istemiştir. Ancak bu dengiyi tesis edilebilmek için Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi gerektiğinden dolayı, 1969’dan itibaren İslam Konferansı Örgütü’ne üye olmuştur. Bu durum da Müslüman ülkeler ile ilişkileri geliştirme arzusuna verilen önemin bir ispatı ve çok yönlü dış politika takip etmenin bir sonucu olarak sunulmuştur.⁹³⁵

Türkiye, konferans ertesinde yoğunlaşan sınır çatışmalarında ve Kara Eylül olaylarında sergilediği tutumla çok yönlü dış politika anlayışını bir kez daha sahneleyebilmiştir. Keza Türkiye'nin bu sürece kadar uyguladığı argümanlar da etkili olmuştur. Bu doğrultuda çatışmaların durdurulmasına yönelik Rogers Planı’nın devreye girmesi tartışılırken Mısır Dışişleri Bakanı Mahmud Riad Ankara’ya gelmiş ve planla ilgili görüşlerini bildirmiştir. Riad’ın ateşkesin sağlanmasına yönelik bildirdiği görüş Türk hükümeti tarafından desteklenmiştir.⁹³⁶

Sınır çatışmalarına verilen doksan günlük aradan sonra Ürdün’de Kara Eylül olayları patlak vermiştir. Türkiye, olaylarda Arapların zor duruma düşmesinden dolayı derin üzüntü

⁹³¹ Hale, *a.g.e.*, s. 178.

⁹³² Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s.s. 374-375.

⁹³³ Sırım, *a.g.m.*, s. 361.

⁹³⁴ Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 375.

⁹³⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1945)*, (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Altıncı Baskı), İstanbul: Der Yayınevi, 2006, s. 740.

⁹³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1970.

duyduğunu belirtmiştir. Ardından olaylara ABD'nin müdahale etmesi söz konusu olunca, ABD'nin İncirlik üssünden yararlanmak isteyebileceğinden endişelenmiştir.⁹³⁷ Ancak Türkiye, böyle bir durumun fiili olarak gerçekleşmemesine rağmen üslerini kullandırmayacağını açıkça belirtmekten çekinmemiş ve ABD'nin olası bir Ürdün müdahalesinde üslerini yasaklamıştır⁹³⁸. Türkiye'nin Ürdün'e yönelik destek politikalarının görüldüğü bu süreçte, iki ülke arasında hukuki ve ticari açıdan da ilişkilerin arttığını söylemek mümkündür. Zira Türkiye ile Ürdün arasında uluslararası zeminde karşılığını bulacak olan “Suçluların Geri Verilmesi ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Adli Yardımlaşma Sözleşmesi” imzalanmıştır⁹³⁹. Böylece Türkiye, Araplara yönelik yaklaşma niyetini somut olarak attığı adımlarla göstermiştir.

1971 yılında iktidar görevini devralan Nihat Erim hükümeti, Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikasına selevinin verdiği önemi vermemiştir⁹⁴⁰. Türkiye'nin Arapları geri plana indirgemiş olduğu bu dönem, Enver Sedat'ın Mısır yönetimini henüz ele alabildiği süreci içermiştir. Dolayısıyla Türkiye Sedat'ın girişimlerine karşı pasif bir politika tertip etmiştir. Ancak bu politikanın üzerinden çok geçmeden beliren etmenler, Türkiye'nin politikalarında değişiklik yaşanmasını gerekli bir vaziyete büründürmüştür. Bu etmenlerden birincisi, Sedat'ın Sovyet birliklerini ülkesinden tahliye etmesine yönelik 1972 yılında almış olduğu karar olmuştur. Kararla birlikte, Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken derhal Mısır'ı ziyaret etmiş ve Sedat'ın niyetinin ne olduğunu net çizgilerle belirlemeye çalışmıştır. Görüldüğü üzere, Türk dış politikasındaki eski anlayış tekrar gün yüzüne çıkmış ve Mısır'la ilişkiler olumlu yönde tırmandırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde bir yandan Sovyetler'den kaynaklanan siyasi boşluk doldurulmaya çalışılırken, diğer yandan Sovyetler'le ilişkilere de önem verilmiştir. Bu çerçevede Türkiye ile sovyetler arasında, “Devlet Hudut Hattının Geçişine Ait Tarif Protokolleri” imzalanmıştır⁹⁴¹. Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikasını değiştiren ikinci etmen, Türkiye'nin önceki yıllara nazaran artan petrol ihtiyacı, Basra Körfezi'ne işçi gönderme isteği ve Arap ülkeleriyle gerçekleştirilen ticaret hacmi olmuştur. Türkiye petrol ihtiyacının yaklaşık 4'te 3'ünü İsrail'e karşıt politikalar izleyen OAPEC ülkelerinden karşılaması münasebetiyle, bu ülkelerle ilişkilerine önemli bir yön çizmenin gerekliliği bilinciyle hareket etmiştir.⁹⁴² Zira

⁹³⁷ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 396.

⁹³⁸ Hale, a.g.e., s. 177.

⁹³⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Toplantı: 14, Cilt: 18, 1975, s. 17.

⁹⁴⁰ Karpat, a.g.e., s. 221.

⁹⁴¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Toplantı: 14, Cilt: 18, 1975, s. 19.

⁹⁴² Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, s.s. 570-571.

buna yönelik 27 Ağustos 1973'te Ankara'da, "Türkiye-Irak Hampetrol Boru Hattı Anlaşması" yapılmıştır. Türkiye bu çerçevede çıkarlarına göre hareket etmiş, Araplarla ilişkilerine zarar vermek istememiştir. Nitekim savaştan sonra da, Irak ile imzalanan anlaşmada Türkiye lehine düzenlemeler yapılmasına yönelik mektup teatileri gerçekleştirilmiştir.⁹⁴³ Türk dış politikasında değişime sebep olan üçüncü etmen ise, Türkiye'nin özellikle 1970 sürecinin başından itibaren astronomik seviyede artış gösteren Arap petrol gelirlerinden pay alabilmek isteği olmuştur. Bu doğrultuda Suudi Arabistan'dan elde edilecek yaklaşık 250 milyon dolar civarındaki bir borç münasebetiyle İsrail ile ilişkilerini geriletme teşebbüsü göstermekten çekinmemiştir⁹⁴⁴. Türkiye'nin bütünüyle Arap-İsrail ilişkilerine bakışındaki değişimin esas nedeni, Türkiye'nin yaklaşımındaki şahsi çıkarların egemen oluşu olmuştur.

5.4. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türk Dış Politikası

Esasen 1973 yılına geline süreçte yaşanan olaylar gerginliğin taze kalmasına yol açması bakımından savaş ihtimalini beraberinde getirmiş olsa da, yine aynı süreçte özellikle Suriye ve Mısır'ın uğramış oldukları 1967 bozgunundan sonra böyle bir işe kalkışacağı kimse tarafından bilinmemiştir⁹⁴⁵. Dolayısıyla 1973 Savaşı'nın Mısır ve Suriye aracılığıyla patlak vermiş olması, Sovyetler ve Batı ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye açısından da sürpriz bir gelişme olarak algılanmıştır.

Türkiye, savaşın başladığı haberlerini alır almaz iki tarafa da itidal çağrısında bulunmuştur. Türk Hava Yolları Lübnan, İsrail ve Kıbrıs uçuşlarını durdurmuş, Türk hükümeti de Orta Doğu'daki gelişmeler karşısında Suriye sınırını kapatmıştır. Ancak bu durumla ilgili herhangi bir beyanat vermemiştir. Gelişmeler hakkında hükümeti dinlemek isteyen medya mensupları ise, meseleyle ilgili konuşmak için zamanın henüz çok erken olduğuna yönelik bir cevap almışlardır.⁹⁴⁶

Türkiye'nin 1960'lı yıllardan itibaren maruz kaldığı gelişmeler, dış politika uygulamalarında Araplara yaklaşmayı gerekli kılmıştır. Bu nedenle, 1967 Savaşı ardından

⁹⁴³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Toplantı: 14, Cilt: 18, 1975, s. 20.

⁹⁴⁴ Fuller ve Lesser, *a.g.e.*, s. 75.

⁹⁴⁵ Yevgeni Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, (İkinci Baskı), (Çev.: Olga Tezcan), İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2010, s. 187.

⁹⁴⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ekim 1973.

Suriye ile yaşanan toprak sorunlarından dolayı ikili ilişkiler her ne kadar gergin bir seyirde gelişse de, Türkiye'nin dâhil olduğu uluslararası gelişmelerde sergilediği Arap yanlısı politikaları dikkat çekmiştir. Suriye Devlet Başkanı Hafız El-Esat, savaşın başlarında kaydettiği ilerleyişini giderek kaybetmeye başlayınca Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e özel bir mesaj göndermiştir. Hafız El-Esat mesajında İsrail'e karşı verilen mücadelede Türkiye'nin desteğini talep etmiştir.⁹⁴⁷ Ayrıca gelişmeler karşısında Iraklı yetkililer de Büyükelçilik aracılığıyla temaslarda bulunmuşlar ve Türk yetkililerle fikir teatisi gerçekleştirmişlerdir. Daha sonra Irak kanadından gelen açıklamalarda, bu görüşmelerde Türkiye'den herhangi bir destek taleplerinin olmadığını belirtmişlerdir.⁹⁴⁸

Türkiye, 1973 Savaşı'nın 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle aynı tarih sürecine rastlaması nedeniyle savaşla yeterince ilgilenememiştir.⁹⁴⁹ Buradan hareketle, savaş başlarında hangi tarafta mevzi alacağıyla ilgili net bir irade beyanında bulunamamış olan Türkiye, esasen Suriye'nin destek talebinden sonra pozisyonunu gösterebilmiş ve tarafsız olduğunu açıklayabilmiştir.⁹⁵⁰ Ardından Türk Dışışleri, bu açıklamayı destekler nitelikte bir adım daha atmış ve gerek 1967 Savaşı'nda gerekse Kara Eylül olaylarında olduğu gibi, 1973 Savaşı'nda da ABD tarafından Türkiye'de bulunan üslerin kullanılmasına izin vermemiştir.⁹⁵¹

Türkiye'nin savaşa yönelik önemli irade beyanlarında bulunduğu bu süreçte, Sovyetler de önemli girişimlerde bulunmuş ve hava sahasını kullanmak amacıyla Türkiye'den izin istediğini bildirmiştir. Sovyetler'in bu isteğine, Dışışleri Bakanı Haluk Bayülken cevap vermiştir. Bayülken, Türkiye'nin savaşa dâhil olmayacağını ve üslerin kullanımını yasakladıkları gibi, böyle bir durumu da kabul etmeyeceklerini belirtmiştir.⁹⁵²

Türkiye bu sürece kadar görüldüğü üzere gerçekten de tarafsız bir politika takip etmiştir. Ancak Türkiye'nin 1965 yılı sonrası Arapların lehine olan politikaları, Bayülken'in karşı çıktığına yönelik açıklamalarına rağmen, Sovyet uçaklarının Arap ülkelere destek amaçlı havalandıklarında tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Türkiye, üslerini İsrail'e destek amaçlı kullanımda ABD'ye karşı yasaklamış olmasına rağmen, Sovyet uçaklarının Araplara

⁹⁴⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1973.

⁹⁴⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ekim 1973.

⁹⁴⁹ Özcan, a.g.e., s. 31.

⁹⁵⁰ Sırım, a.g.m., s. 361.

⁹⁵¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1973.

⁹⁵² *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ekim 1973.

destek amaçlı Türk hava sahasını kullanmalarını görmezden gelmiştir⁹⁵³. Yom Kippur Savaşı, hudutlara yönelik “Türk-Sovyet Ortak Kontrol Komisyonu”nun⁹⁵⁴ kararlaştırıldığı ve ikili ilişkilerin geliştiği bir döneme denk gelmiştir. Zira, Türkiye’nin Sovyetler aleyhine sergileyecek olduğu tutumlar, ikili ilişkilerin gelişim katettiği bu süreci baltayabilirdi. Bu bakış açısıyla, Türkiye’nin hava sahasını açmasını, Araplara verilen desteğe ek olarak, bu çerçevede de değerlendirmek mümkündür. Tüm bu durumlar Türkiye’nin 1973 Savaşı’nda tarafsız olmasının aksine, Arapların yanında yer aldığının açık bir göstergesi olmuştur. Böylece Türkiye, Arapları desteklediğini direkt olarak savaşa dâhil olmakla yapmamış olsa da, dolaylı bir şekilde göstermiştir.

Arap ülkeleri, Türkiye’nin savaş sürecinde uyguladığı politikalardan övgüyle bahsetmişlerdir. Suudi Arabistan, bu durumdan memnuniyet duyduklarını ve Türkiye’yi kardeş olarak gördüklerini ifade etmiştir.⁹⁵⁵

Türkiye’nin Araplara vermiş olduğu destek, savaşın uzamasıyla birlikte daha da kendini göstermiş ve dolaylı destek yerini “söylem düzeyinde” gelişen net bir desteğe bırakmıştır. Türkiye, 1967 Savaşı’nın ardındaki süreçte savunduğu görüşü 1973 Savaşı’nda da yinelemiş ve İsrail’in 1967’de ele geçirdiği topraklardan çekilmesi gerektiğini belirtmiştir⁹⁵⁶.

Türkiye’nin geçmişe nazaran Yom Kippur Savaşı’yla değişen en belirgin politikası ise, Filistin meselesine yönelik olmuştur. BM oylamalarında İsrail’e karşı bir tutum sergileyerek, Arap ülkelere destek veren Türkiye, önceki süreçte Filistin meselesine yönelik “meşru haklar” ilkesini ön plana çıkarırken, Filistinlilerin istiklalini ikinci planda tutmuş, bu konuda ısrarcı davranmamıştı. Ancak 1973 Savaşı’nda Türkiye’nin bu konuya bakış açısı farklılaşmış ve kalıcı bir barış teşkilinin Filistinlilerin bağımsız bir devlet kurmalarıyla mümkün olabileceği görüşünü savunmuştur.⁹⁵⁷ Yani İsrail’in elinde tuttuğu bölgeleri, Araplara iade etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Savaş sürecinde fiili bir şekilde ortaya çıkan petrolü silah olarak kullanma mevzuu, İsrail’e hava köprüsü kuran ABD çerçevesinde başlamış ve yayılmıştır. Petrol ihtiyacının yaklaşık dörtte üçünü OAPEC ülkelerinden karşılayan Türkiye ise, mevcut iktisadi

⁹⁵³ Balıkel, *a.g.e.*, s. 118.

⁹⁵⁴ Komisyonla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca Bkz.: *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 18285, 18 Ocak 1984.

⁹⁵⁵ *Milli Gazete*, 22 Kasım 1973.

⁹⁵⁶ Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, s. 571.

⁹⁵⁷ Şimşek, *a.g.e.*, s. 152.

durumunu yaşanan krizin beraberinde getirebileceği olumsuz etkilerin dışında tutmayı arzulamıştır. Türkiye'nin bu arzusu özellikle 1964'ten beri Orta Doğu'da değişmeye başlayan politikalarının bir tezahürü olarak Arapların Türkiye'yi ambargodan muaf tutmalarına neden olmuştur.⁹⁵⁸ Ancak Türkiye her ne kadar ambargonun dışında kalmış olsa da, küresel çapta yaşanan petrol fiyatlarındaki artış, Türkiye açısından fazladan ödenecek 3.9 milyar dolara karşılık gelmiştir⁹⁵⁹. Görüldüğü gibi Türkiye ekonomisi krizden bir hayli olumsuz etkilenmiştir. Hatta bu çerçevede bir gazetede çıkan haber, Meclis'teki gündemi meşgul etmiştir. Haberde, Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye daha ekonomik petrol ihraç etmesine karşılık, Mukaddes Emanetlerin kendisine verilmesini teklif edeceği ifade edilmiştir. Bunun üzerine vekiller dışişlerinden bir açıklama istemişlerdir. Vekillerin bu isteğini Dışişleri Bakanı Turan Güneş yerine getirmiştir. Açıklamasında Suudi Arabistan'ın haberi doğrulamadığını belirten Güneş, Arabistan'dan gelen açıklamanın, *“Suudi Arabistan Krallığına bir işlem dahi yapılmadığı gibi, geri alınması hususunda veya ucuz petrol karşılığında istenmesi de düşünülmemiştir. İstanbul'da muhafaza edilmesi ile İslam âleminin herhangi bir yerinde bulundurulması arasında bizce bir fark görülmemektedir”* şeklinde olduğunu söylemiş ve eklemiştir: *“Türkiye'nin dış politikası, zaten mevcut olmayan iktisadi veya diğer teklifler ve tedbirlerle değiştirilecek bir politika değildir”*.⁹⁶⁰

Türkiye'de özellikle 1971 Muhtırası'nın ardından ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık, Yom Kippur Savaşı'nın medya kuruluşlarında gündemi meşgul etmesini engellemiş, kamuoyunun ilgisi savaş üzerine yoğunlaşamamıştır.⁹⁶¹ Türkiye, taraflar arasında ateşkesin vuku bulmasıyla sona eren uzun bir dönem boyunca kendi iç siyasi sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bu durum fiili hükümetin kurulduğu 26 Ocak 1974 tarihine kadar devam etmiştir. Sonuç olarak, Ocak 1974'e kadar fiili olarak hükümeteş günler geçiren Türkiye, keskin çizgiler çerçevesinde Yom Kippur Savaşı'yla yakinen alakadar olamamış ve etkin bir rol üstlenememiştir.

Türkiye, Yom Kippur Savaşı'nın ardından krizin acı reçetesiyle yüzleşirken, Arap ülkelerine ilgiyle yaklaşmıştır. Yine bu süreçte, Meclis'te muhafazakar vekillerin ağırlığını hissetmiş, üstelik Milli Selamet Partisi iktidar ortaklarından biri haline gelmiştir. Bu

⁹⁵⁸ Tuncer, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, s. 571.

⁹⁵⁹ Faruk Ataay, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kışkacındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*, Ankara: De Ki Basım Yayın, 2006, s. 166.

⁹⁶⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt: 13, Toplantı: 13, Birleşim: 29, 14 Şubat 1974, s.s. 471-472.

⁹⁶¹ Marsel Russo, “Türkiye-İsrail İlişkilerinden Yansımalar”, *Şalom Gazetesi*, 09 Haziran 2010, <http://arsiv.salom.com.tr/news/detail/15886-TURK-ISRAIL-iliskilerden-Yansimalar-2010.aspx> , Erişim Tarihi: 10.12.2019.

bakımdan Necmettin Erbakan'ın olaylara yaklaşımı önem kazanmıştır. Erbakan'ın yönetimde söz sahibi olmasıyla “çok yönlü” dış politika anlayışının yanına “şahsiyetli, uydu değil lider Türkiye ve dindış ülkelerle en samimi şekilde işbirlikleri oluşturmak” anlayışları eklenmiştir⁹⁶². Erbakan'a göre, siyonizmin temsilcisi İsrail ve onun çıkarlarına göre politikalar üreten Batı ülkeleriyle kurulan ilişkiler ortak menfaat noktasında ele alınıp, eşitler arasında bir ilişki sağlanamadığında yok sayılmıştır. Bu nedenle, Batılı ülkelerle eşit ilişkilerin sağlanamadığı her türlü uluslararası gelişmeye karşı çıkılıp, Müslümanlık'ın birleştirici olduğu ülkelere yaklaşılmıştır.⁹⁶³ Dolayısıyla Türkiye'nin bu dönemdeki mevcut konjonktürü Erbakan'ın İsrail algılamalarıyla uyumlu bir görünüm sergilediği için, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkileri arttırılmaya çalışılmış, İsrail ile ilişkileri de aynı ölçüde azaltılmıştır.

İsrail ile Yom Kippur Savaşı sonrası azaltılan diplomatik ilişkiler, asla tamamen sonlandırılmamıştır. Bu durumu Dışişleri Bakanı Turan Güneş, “belli bir seviyenin üzerine çıkartmadan” ifadesiyle açıklamıştır. Güneş'e göre Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri Kudüs konusunda Arapların yanında oldukları, İsrail'in işgallerini reddettikleri ve Orta Doğu meselesinde BM çerçevesinde hareket ettikleri ölçüde “belli bir seviyede” devam edecektir.⁹⁶⁴

⁹⁶² Yıldız, *a.g.m.*, s. 361.

⁹⁶³ Işık Arpacı, Abdulkadir Baharçipek, “Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: İktisat Özel Sayısı, Güz 2017, s.s. 118-119.

⁹⁶⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt: 13, Toplantı: 13, Birleşim: 36, 12 Mart 1974, s.s. 690-692.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Orta Doğu olarak adlandırılan bölge, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana dek oluşan medeniyetlere ev sahipliği yapmış, dünyanın başka yerlerinde bulunan medeniyetler arasında adeta bir köprü görevi görmüştür. Orta Doğu coğrafyası, Doğu ile Batı arasında yalnızca bir köprü görevi görmesinden ziyade, medeniyet, kültür ve dini inançların tanışıklık kazanmasına olanak tanıyan bir geçiş yoludur. Semavi dinler de Orta Doğu'da ortaya çıkıp, dünyanın her tarafına yine bu tanışıklık yoluyla yayılmıştır.

Bahse konu bölgenin sahip olduğu jeostratejik ve jeopolitik özellikler nedeniyle, dünya hâkimiyetine oynayan devletlerin bir yolunu bulup, öncelikle bu bölgenin hâkimiyetini sağlamaya çalıştıkları düşünülmektedir. Dolayısıyla dünya hâkimiyeti için yaşanan mücedeleler sonucu, Orta Doğu coğrafyasının sürekli savaş, kan ve gözyaşı ile birlikte yaşamaya alışmak zorunda kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu bölgeye jeostratejik açıdan bakıldığında; Asya ve Avrupa'yı hedef alan tüm projelerin merkezi konumunda olduğu görülmektedir. Jeostratejik konumu sebebiyle Avrupa devletlerini deniz yollarıyla, Hindistan, Çin ve Balkanları karasal yollardan, Türkiye, İran ve Arap yarımadasını ise bütünüyle etkileme potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, tek tanrılı üç dini inanın (Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) yine bu bölgede doğup, büyüüp ve ardından dünyanın dört bir tarafına yayılmış olması, bölgenin jeostratejik öneminin yanında, jeokültürel önemini de kanıtlar niteliktedir.

Enerji potansiyeline göre, petrol ve doğalgaz zengini ülkelerin bulunduğu ve sadece bu sebepten dolayı bile dünyanın kesinlikle vazgeçemeyeceği bir alan olarak Orta Doğu, sanayileşme açısından geri kalmış olmasına karşın, dünya enerji rezervlerinin toplandığı bir merkez konumundadır. Gerek coğrafi yapısı, gerekse dünya petrol rezervlerinin %50'sinden fazlasını içinde barındıran bir özelliğe sahip olan Basra Körfezi, stratejik önemini uzun yıllar koruyacak bir bölge durumundadır.

Söz konusu coğrafya deniz jeopolitiği açısından ele alındığında; bu coğrafyanın, deniz eksenli devletlerin Afro-avasya politikalarının merkezinde bulunduğu görülmektedir. Yeryüzündeki en önemli dokuz stratejik geçiş yolundan beşinin direkt olarak (İstanbul ve Çanakkale boğazları, Süveyş Kanalı, Aden ve Hürmüz geçişleri) diğer birinin de dolaylı olarak (Cebelitarık) bu bölgede bulunması, Orta Doğu'nun deniz jeopolitiği açısından mihenk taşlarını bünyesinde barındırdığının bir göstergesidir.

Orta Doğu, 19. yüzyılda gücünü oldukça yitiren Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılda parçalanmasından evvel ulus-devletleşme sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu parçalandıktan sonra bağımsızlığını kazanan diğer Orta Doğu devletlerinden farklı olarak, Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmuştur. Tabii ki bu devlet gökten zembille inmemiştir. Bu devletin kurulması ve kuruluş sürecinde yaşanan entrikalar, trajediler, ideolojiler ve aksiyonlar günümüz Filistin sorununun ve Arap-İsrail savaşlarının başlıca sebeplerini meydana getirmiştir. Tüm bunlar yaşanmadan önce ortaya çıkan fikir akımlarından olan Yahudi düşmanlığı, anti-semitizm ve siyonizm, bu sürecin önünü açan en önemli kavramlardır. İsrail Devleti'nin kuruluşundaki önemli rolü siyonizmin üstlenmiş olduğu kesinlikle herkes tarafından kabul görmektedir. Ancak, Yahudi düşmanlığı ve anti-semitizm, siyonizmin şahlanıp devlet kurmasında adeta birer lokomotif görevi görmüşlerdir. Yine aynı siyonizm, Arap coğrafyasında anti-semitizmin doğmasına ve yükselmesine neden olmuştur. Bu tarihten sonra geçmişte Batı için benzer olan bir denklem Araplar için küçük değişikliklerle kurulmuştur: “İsrail siyonizmdir, siyonizm Yahudiliktir ve Yahudiler çok kötüdür”. Nitekim bu algılamalar, sonu öngörülemeyen gelişmelere sebep olmuştur. Bu gelişmeler, toplu kıyımlar, Arap-İsrail çatışma ve savaşları olarak karşımıza çıkarken, çeşitli aktörlerin de kendi çıkarları gereği olaylara dâhil olmasına yol açmıştır.

1949-1959 aralığını kapsayan “Devlerin gölgesinde geçen on yıl”lık süreç içerisinde yaşanan uluslararası gelişmelerin kahir ekseriyeti, gelişmelere taraf olan devletlerin matruşka gibi büyüklü küçüklü, birbirine benzer çıkarlarıyla ve karşılıklı ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediğiyle iç içe olmuştur. Dolayısıyla bu gelişmeler, birbirilerine bir zincirin halkaları olarak kenetlenmiş bir vaziyettedir. Bu bakış açısıyla, Orta Doğu gelişmelerini diğer uluslararası gelişmelerden ve uluslararası ilişkilerden bağımsız, kendi başına değerlendirmek mantığa aykırıdır. Zaten Türkiye'nin Süveyş Krizi ve Savaşı bağlamındaki politikasının akışı da bu zincirin halkalarından ayrı bir durumda olmamıştır. Türk dış politikası, Türkiye'nin diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle olan kısa vadedeki ilişkilerinin bir tezahürü olarak belirlenmiştir.

Bu döneme rastlayan Soğuk Savaş konjonktürünün getirileri de, Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikasını bir hayli etkilemiştir. Buradan hareketle, sadece bu tanımlama bile Türkiye'nin dış politika uygulamalarının pasifize edildiği yorumlamalarına neden olmuştur. Esasen bu durum sanıldığı gibi böyle olmamış, Türkiye, kendi çıkarlarını ABD ve Batı ile ortak noktada buluşturarak yine kendi menfaat haritasına uygun bir yol

izlemiştir. Ancak, Türkiye'nin bu yolu izlerken gelişmeler karşısında uyguladığı politikalar, zaman zaman gözlerine perde indiği yorumlarının yapılabilmesini mümkün bir hale getirmiştir.

Devlerin gölgesinde geçen on yıllık süreç içerisinde Sovyet yayılımından en çok endişelenen iki devlet ABD ve İngiltere olmuştur. Türkiye de Sovyet tehdit nefesini ensesinde hisseden devletlerin başında gelmiştir. Bu hususta Türkiye, ortak tehlikeye karşı yine ortaklar olarak İngiltere ve ABD'nin ortaya attığı Ortadoğu Komutanlığı ve Bağdat Paktı projelerinde bu iki devletle işbirliği içerisinde olmuştur. Buradan hareketle, Türkiye'nin kendi çıkarları ve tehdit algılamaları gereği söz konusu girişimlere dâhil olması, realist politikaların bir kanıtı olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak bu projelere Mısır ve Suriye'nin derinden karşı olmasıyla, özellikle Bağdat Paktı'nda Türkiye'nin ön plana çıkması, Türkiye'nin Arap-İsrail ilişkilerinin ana aktörlerinden olan Mısır ve Suriye ile arasının açılmasına neden olmuştur. Yine de Türkiye, Süveyş Krizi ve Savaşı'na yönelik yaklaşımını bu dönem aralığında gerçekleşen uluslararası gelişmelerden son derece etkilenerek sergilemiştir. Çünkü Türkiye, bu gelişmelere karşı dış politika belirlerken NATO ve Bağdat Paktı çizgisinden ayrılmamıştır. Nitekim ileri sürdüğümüz tezimiz olan uluslararası gelişmelerin Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikasına etkisi, Süveyş Krizi ve Savaşı'nda oldukça yoğun bir şekilde karşımıza çıkmıştır.

Yine tezimizin haklılığını kanıtlayan bir başka uluslararası gelişme, Bandung Konferansı olmuştur. Emperyalizme karşı duruşun en önemli simgelerinden biri Bağlantısızlar Hareketi'dir. Türkiye 1951'de düzenlenen Asya-Afrika Dayanışma Konferansı'na kendi isteğiyle katılmamıştır. 1955'te düzenlenen Bandung Konferansı'nda ise dikkat çekici bir husus vardır. Bu husus; Türkiye'nin konferansın organizatörlerince emperyalist olarak nitelenen ABD ve Batı ülkelerinin isteğiyle konferansa katılım sağlamış olmasıdır. Türkiye'nin olay karşısındaki bu yaklaşımı, NATO'ya derinden karşı olan bağlantısız ülkelerin, Türkiye'yi adeta bir NATO temsilcisi olarak görmelerine ve “emperyalizmin uşağı” olarak nitelendirmelerine yol açmıştır. Yine emperyalizmin Orta Doğu'daki bir diğer uşağı olarak görülen İsrail'in davet edilmediği Bandung Konferansı, Türkiye'nin Arap-İsrail bağlamındaki taraflardan olan başta Mısır olmak üzere, diğer Arap ülkeleriyle de ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Yani Batı kutbunda kendisine yer edinmiş olan Türkiye'nin Arap-İsrail bağlamındaki politikasını Süveyş Krizi ve Savaşı'nda görecektik olduğumuz üzere, bu uluslararası gelişme de bir hayli etkilemiştir.

Yine bu dönemde Türkiye'nin komşu veya komşu olmayan ülkelerle kaleme almaya çalıştığı ticaret anlaşmaları, ortak geçmiş, kültür, din ve coğrafya gibi birçok unsurun önüne geçmeyi başarmıştır. Hatta bu durum öylesine bir önemde gelişme göstermiş ki, Türkiye'nin mevzileneceği tarafı, dost, düşman algılamalarını ve tümüyle Arap-İsrail bağlamındaki dış politika uygulamalarını tayin edebilecek bir seviyede gerçekleşmiştir. Türkiye, desteğe bir hayli ihtiyaç duyduğu ve Batı kutbunda yer almasının henüz taze olduğu bir dönemde, ABD tarafından oldukça geniş bir yardım ve ticaret anlaşmaları kumpanyasına maruz kalmıştır. 1950 yılından 30 Haziran 1955 tarihine değin ABD'nin Türkiye'ye verdiği desteklerin rakamsal toplamı 600 milyon doları aşmıştır ve bu rakamlar o süreçte Türkiye için yön belirleyici unsurlardan birini teşkil etmiştir.

Türkiye'nin bu süreçte imzaladığı ticari anlaşmaların, Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki dış politikasını etkilediğinin bir başka örneği, Türkiye'nin İsrail'i tanımasının ardından gerçekleşmiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkiler ilk olarak 4 Temmuz 1950'de yapılan "Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları" ile başlamıştır. İsrail, bu mantıkta politikalar tertip ederek Türkiye eliyle bölgedeki diplomatik çaresizlikten kurtulmayı düşünmüştür. Bu bakış açısının bir getirisi olarak, Türkiye ile İsrail arasında gerçekleştirilen ticaret hacmi istikrarlı bir şekilde artmıştır. 17 Aralık 1953'te Ankara'da bir ek protokol daha imzalanmış ve 840 bin dolar olan kredi haddi, 1.500.000 dolar seviyesine yükseltilmiştir. Türkiye, güvenlik-ticaret terazisindeki eşitliği sağlayabilmek adına İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiş, ancak bir o kadar da temkinli politikalar takip etmeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca İsrail ile oluşturulan güvenlik-ticaret terazisi, İsrail açısından Orta Doğu'da içinde bulunduğu ateş çemberi ve duyduğu güvenlik endişeleri hesaba katıldığında, çok önemli olmuştur. Bu doğrultuda 1954 Nisanı'nda İsrail'in kuruluşundan beri Türkiye ile arasında ilk kez askeri olarak "nitelendirilebilecek" bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayı "nitelendirilebilecek" olarak belirtmemizde ki kastımız, anlaşmanın ikili ticareti arttırmaya yönelik bir boyutunun da olmasından kaynaklanmıştır. Anlaşma en temelde Orta Doğu'ya yönelik bir saldırı girişimine karşı ortaklaşa savunma yapmayı ve Arap-İsrail sorununda Türkiye'nin arabulucu bir rol oynamasını esas almıştır. Görüldüğü üzere bu süreçte Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ve askeri ilişkiler bir hayli mesafe katetmiştir. Üstelik bu ilerleme, İsrail'in çevresindeki ateş çemberinin en kızgın olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Türkiye, İsrail'i kuşatan ateş çemberini bölgede hiçe sayan devlet olmuştur. Buradan hareketle, Türkiye'nin hem ticari kaygıları hem de mevcut uluslararası gelişmelerde birtakım Arap ülkeleriyle zıt kutuplarda yer alması, Arap-

İsrail bağlamındaki dış politikasının kime uzak, kime yakın bir şekilde uygulanması noktasında büyük bir pay sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Nasır'ın ihtilalin ardından Menderes'le görüşmek istemesinin o dönemki konjonktürde mümkün olamaması, tam da Süveyş meselesi arefesinde Türkiye'nin durduğu yeri net bir şekilde ifade etmiştir.

Süveyş Krizi'nde Türkiye'nin olaya bakış açısı, aynı yıllarda yaşanan “Kıbrıs Meselesi” ile de yakından ilişkilidir. BM'de dönem içindeki uluslararası gelişmelerin etkisiyle başta Mısır'ın desteğini göremeyen Türkiye, İngiltere ile Orta Doğu ve Kıbrıs meselelerini birlikte ele almıştır. Burada altı çizilmesi gereken nokta ise, Mısır'ın Kıbrıs meselesinde ortaya Yunanistan lehine bir tavır koymasına rağmen, İsrail'in bu sürece kadar Kıbrıs meselesinde Yunan tezini destekler bir vaziyet içine hiç girmemiş olduğu gerçeğidir. Üstelik İngiltere de Yunan tezine karşı çıkması yönüyle Türkiye ile aynı noktada birleşmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin Araplarla ayrılığını körüklerken, İsrail ile ilişkilerine herhangi bir zarar vermemiştir.

Yukarıda bahsedilen parametrelerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki politikasını Arap-İsrail ilişkilerinin de ötesinde ekonomik yardımlar, NATO üyeliği, Bağdat Paketi üyeliği, bağlantısızlarla ilişkileri, Kıbrıs meselesi, Batı ile ilişkileri, Sovyetler'e olan tutumu ve bütünüyle uluslararası gelişmelerin nasıl bir seyrinde gerçekleştiği tayin etmiştir.

İncelenen çalışmalarda Süveyş Krizi ile savaşının adlandırma olarak harmanlanıp aktarıldığı görülmüştür. Ancak bu durum kesinlikle böyle değildir. Süveyş Savaşı, Süveyş Krizi'nin bir sonucudur ve söz konusu iki kavram da zamanlaması birbirinden farklı iki ayrı olaydır. Türkiye de bu nedenle, Süveyş Krizi'ni ayrı, Süveyş Savaşı'nı ayrı bir şekilde değerlendirmiş ve dış politikasını bu doğrultuda uygulamıştır.

Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinden önce başlamış olan ve bu hadisenin ardından daha da şaşılan Süveyş Krizi'ne çareler aramak üzere I. ve II. Londra Konferansları toplanmıştır. Türkiye, hem 1888 İstanbul Antlaşması'na taraf olması hem de kanalı en çok kullanan devletlerden biri olması yönüyle konferanslara davet edilmiştir. Türkiye, genel olarak iki konferansta da üyeliklerini paylaştıkları uluslararası örgütlerdeki birlikteliği ve mevzuyla taraf olan Arap devletleriyle ilişkilerinin kötü seyretmesinden kaynaklı olarak daha sıkı işbirliği içinde olduğu Batı ülkelerinin düşüncelerini desteklemiştir. Türkiye'nin bu politikasının ardında yatan iki önemli neden daha vardır.

Bunlardan birincisi, Nasır'ın fevri hareket ederek Uluslararası Süveyş Kanal Şirketi'ne el koyması yönüyle krizin sorumlusu olarak değerlendirilmiş olmasıyken, ikincisi ve en önemlisi ise, Türkiye'nin de Süveyş Kanalı'yla benzer amaçlar için kullanılan boğazlara sahip olmasıydı. Bahsettiğimiz yalnızca bu son neden bile Türkiye'nin kimin yanında olması gerektiğiyle ilgili başlı başına bir neden olarak kabul edilmiş ve Türk hükümeti tarafından bu durumun üzerinde ehemmiyetle durulmuştur. Ancak Bağdat Paktı üyesi devletlerden İngiltere'nin Nasır'ın karşısında olması, diğer üyelerden Irak ve Pakistan'ın ise Nasır'ın yanında yer alması, Türkiye'nin işini zora sokmuştur. Türkiye, bu arapsaçı gibi görünen durum karşısında, kanalın millileştirilmesi ile statükonun seyrinin belirlenmesini iki farklı konu şeklinde ele almıştır. Bu hususta, kendi haleti ruhiyesine sindirmiş olduğu milli görüşlere karşı çıkmamayı ve müttefik devletlerin menfaatlerine uygun hareket etmeyi başlıca dış politika esasları arasına yerleştirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin konferanslar sürecindeki dış politikası, kesinlikle bir savaşı arzulamayan, kanal yönetiminin BM'ye bağlı uluslararası bir teşkilat aracılığıyla gerçekleştirilmesini isteyen ve kanaldan geçişin 1888 İstanbul Antlaşması'ndaki mevzuata göre sağlanmasını savunan Dulles Planı'na destek vermek olmuştur. Türkiye, plan doğrultusunda ortaya atılan Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği'ne de üye olmuştur. Ancak bu üyelik, Nasır'ın birliğe karşı olması nedeniyle Türkiye'nin yalnızca Arap âleminde değil, üçüncü bir yol olarak beliren bağlantısız hareket bünyesinde de Bandung Konferansı'nda olduğu gibi "Batı emperyalizminin polisi" olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

Türkiye, Süveyş Savaşı'nın hemen arefesinde yaşanan çatışmaların Sovyet müdahalesine uygun bir ortam hazırladığını düşünmüştür. Bunun olmaması için çözüm mahiyetindeki deneysel yaklaşımlardan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Filistinli mülteciler ve tazminat konularının BM direktifleri doğrultusunda çözülmesinin uygun olduğunu savunmuştur. Ayrıca Arapların İsrail'e karşı oldukça romantik yaklaşımlarının bu çatışmayı körüklediğinden dolayı İsrail'in bölgedeki mevcudiyetini ayrı bir konu olarak değerlendirmiş ve sınır çatışmalarından Arapları sorumlu tutmuştur. Yani Türkiye, Arap-İsrail sınır boylarında yaşanan çatışmaların tümüne demogojiden yoksun realist bir çerçeveden bakmıştır.

İsrail saldırısıyla başlayan Süveyş Savaşı ve Arap devletlerinin egemenlik hevesi, Türkiye açısından taraf tutmasını gerektirecek meseleler olarak değerlendirilmemiştir. Türkiye kendi çıkarlarını bölgede kalıcılığı sağlanabilecek olan sulh statükosunun inşasında

görmüş ve savaşa katılmamayı başlıca politikası olarak belirlemiştir. Ayrıca Türkiye, bu politikalara ek olarak iki temel savı daha savunmuştur. Bunlardan birincisi, olaylardan Nasır'ı sorumlu tutmak ve aynı zamanda harekâta karşı çıkmakken, ikincisi ise, Süveyş Krizi ile Süveyş Savaşı'nı farklı açılardan ele almaktır. Türkiye, Süveyş Krizi sürecinden Süveyş Savaşı'na kadar Batı ile ortak politikalar takip etmiştir. Ancak şimdiki karşılaştığı durum Mısır'ın işgal girişimi olunca, olaylardan Mısır'ı sorumlu tutmasına rağmen işgale son derece karşı çıkmıştır.

Türkiye işgale karşı çıkmakla Bağdat Paketi içerisindeki Arap dostlarından uzaklaşmak istememiştir. Ancak yine de İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a yönelik işgal girişimi, Araplar nezdindeki olumsuz Türkiye algılamalarının şahlanmasına neden olmuş ve Türkiye'yi çıkmaza sokmuştur. Türkiye, içerisinde bulunduğu bu zor durumdan çıkış yolunu elçiyi geri çekmekte görmüştür. Nihayetinde sergilenen bu hareket de Arap âleminde beklediği karşılığı bulamamıştır.

Yukarıdaki gelişmeler çerçevesinde “realist” olarak ifade ettiğimiz Demokrat Parti politikalarının “görelî kazanç” noktasındaki eksikliğini de belirtmeden geçmememiz gerekir. İncelenen çalışmaların çoğunluğunda Demokrat Parti hükümetinin “aktif” olarak nitelendirilen, ancak perde gerisinden bakıldığında Türkiye'yi pasif kılan politikaları, Batılı ülkelerin işine yarayacağı düşünülen bir şekilde, Orta Doğu ile ilişki kurmasıdır. Türkiye, özellikle NATO'ya dâhil olduktan sonra, geleceği yeterince kurgulamadan İngiltere ve ABD ile yol tutmuştur. Nitekim bu yol tutuş sonucunda, Arap ülkeleri ve bağlantısız ülkeler tarafından “emperyalist” olarak lekelenmiştir. Bundan dolayıdır ki Arapların, makul veya değil, Batılı ülkelere yönelik sahip oldukları olumsuz politikaların başlıca hedef noktası olarak Türkiye belirlenmiştir. Yani dış politikadaki “aktif” olarak nitelenen politika, Türkiye'nin Araplara destek veren Sovyetler tarafından Orta Doğu merkezli endişe duymasına yol açmıştır. Ancak bu durum, hem Arapların Türkiye, İsrail ve Batı'dan hem de Türkiye'nin Araplar ve Sovyetler'den endişe duyması şeklinde karşılıklı olarak gerçekleşmiştir.

İsrail'in dönem dönem Araplara yönelik kuvvet kullanan bir politika izlemesi, İsrail'in güçlendikçe sınırlarını genişletme arzusundan çok, Arapların İsrail'e huzur ve istikrar duygularına sahip bir devlet olarak yaşama şansını tanınamalarından kaynaklanmıştır. Tabii bu durumun iki farklı boyutu da vardır: Filistin ve ekonomi.

Filistin sorunu, yalnızca İsrail'in sebep olduğu ve sürdürdüğü bir sorun değildir. Tarihi kökleri vardır. Sorunun çözilememesinde, Arap ülkelerinin İsrail'i meşru görmemeleri, hatta yok etmek için faaliyet göstermeleri etkilidir. Arap ülkelerine göre İsrail'in en büyük günahı, Orta Doğu'daki mevcudiyetidir. Filistin sorununa sebep olan tarafın yalnızca İsrail olduğunu düşünmek, İsrail varlığına düşman olan Arap fikirlerine körü körüne destek vermek olur. Buna karşılık Türkiye, İsrail'in meşruluğunu devlet olarak var olduğundan beri kabul etmiştir. Ancak Demokrat Parti, elçiyi geri çağırarak, İsrail'i meşru görmeyen devletlerle aynı safı tutuyor gibi bir izlenim vermiştir.

Ekonomi boyutuna gelince ise, Arap ülkeleri İsrail'le teknolojik ve ekonomik anlamda rekabet etme zorluğuna maruz kalmaktansa, askeri konuda üstünlük sağlayarak, İsrail'i yok etme arzusuna ve düşüne kapılmışlardır. Neticede İsrail 1948'de kurulmuş ve birçok ülke tarafından tanınmış bir ülkedir. Filistin konusunda da kendilerini haklı olarak sorumlu gören Araplar, bu konuyu barışçıl yollardan çözmeye yanaşmayarak, haksız duruma düşmüşlerdir. Arapların konular karşısında İsrail'le ekonomik anlamda mücadele zahmetine girmeyip, askeri olarak yok etme hırslarının yol açtığı uzlaşmazlık ortamından yararlananların, olayları körükleyip bir araç olarak kullandıkları çok nettir. Bundan yararlananlar ise yalnızca Sovyetler değil, bölgedeki çıkarları peşinde koşan Batılı ülkeler ve bazı Arap ülkeleridir. Kendi nüfuslarından neredeyse yirmi kat daha küçük olan İsrail Mısır'a saldırdığında, kocaman bir Arap âlemi, tüm söylem, plan ve askeri gücüne rağmen, Mısır'ı yalnız bırakmıştır. Türkiye ise Arap ülkeleri arasındaki bu durumdan Batı'ya sadık kalarak yararlanamamış ve etkili bir politika geliştirememiştir.

Süveyş meselelerinden sonra ABD tarafından Eisenhower adıyla bir doktrin yayımlanmıştır. Türkiye, Eisenhower Doktrini'nden duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve doktrin doğrultusunda Orta Doğu'ya gelecek olan kuvvetin, ya Türkiye'ye ya da İsrail'e gönderilecek olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Buradan hareketle, doktrin çerçevesinde kuvvetlerin İsrail'e gönderilmesi ihtimaline karşı çıkmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü doktrin, Türkiye'nin bölgede genel olarak muzdarip olduğu sorunların çözümüne yönelik bir nitelik taşımıştır. Ayrıca bunu yaparken kendi tatbikine ilk imkânı da yine bu yolla bulabilmiştir. Örneğin; ABD tarafından Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı sorunların çözümüne destek verilmesi, doktrinin uygulama alanı bulabilmesi açısından çok yararlı olmuştur. Dolayısıyla ABD ve Türkiye için çıkarların kesişme noktalarında gösterilen karşılıklı dayanışmalar, iki ülkenin de müspet sonuçlar almasına vesile olmuştur. Ancak bu

durum, Türkiye açısından Arap-İsrail bağlamında yaşanan derin ayrılıkların gün yüzüne çıkmasına ve hatta Mısır-Suriye-Türkiye kapısının sert bir şekilde kapanmasına yol açmıştır. Çünkü İsrail'in varlığına düşman devletlerden olan Mısır ve Suriye, doktrini "siyonistlerle ortak hedefleri olan bir girişim" olarak değerlendirmişlerdir. Hatta Türkiye ile Suriye gerginliğinin artması üzerine Mısır tarafından Suriye'ye destek kuvvet bile gönderilmiştir. Bunun üzerine Meclis'te gerçekleştirilen oturumlarda Arap-Yahudi davasının, Suriye-Türkiye davasına dönüştüğüyle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Ardından 1958 yılında Mısır ile Suriye ortak ideallerde ve İsrail'e karşı mücadelede birleşebilmek adına BAC'ı kurmuşlardır. Türkiye, BAC'ı derhal tanımıştır. İsrail, Ben Gurion'un güvenlik stratejisi gereği Türkiye'nin dengeli politikalarından şikayetçi olmamış, aksine kendi açısından yararlı görmüştür. Çünkü Ben Gurion'un üzerinde ehemmiyetle durduğu stratejisi, Orta Doğu'da Sovyet ordularıyla karşı karşıya gelmeme üzerine kurulu bir seyir izlemiştir. Türkiye de dengeli tavırlar sergilediğinden dolayı, bu durumun yaşanmasının önüne geçer bir nitelikte olarak itham edilmiştir. Ancak BAC faaliyetleri İsrail'i giderek tehdit etmeye başlayınca ve Irak'ta bir darbe gerçekleşince, Türkiye'ye, kendisinin Mısır ile Suriye arasında vücuda gelen BAC'ı dağıtma sorumluluğunun yüklenmesi karşılığında, İran ile işbirliği içerisinde hareket ederek, Irak'taki eski rejimin yeniden inşasını sağlaması önerisinde bulunmuştur. Ancak nihayetinde bu öneriler de bir sonuca ulaşamamıştır. Ne İsrail, BAC'ı temelinden sarsabilecek bir girişimde bulunabilmiş ne de Irak'ta eski rejim tekrar görevi ele alabilmiştir. Böylece Türkiye, yeni rejimi tanımak zorunda kalmıştır. Nihayetinde bir uluslararası gelişme olarak Irak Darbesi'nin Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikasına etkisi, Arap müttefiklerden Irak ile bir kopuş yaşanması ve İsrail ile yakınlaşılması bakımından büyük olmuştur.

Süveyş Krizi'nden sonra Orta Doğu'da Sovyet tesiri artmış, iki yıl sonra Mısır ile Suriye tek bir devlet altında birleşmiş ve aynı yıl Irak Darbesi gibi önemli uluslararası gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin etkisiyle, İsrail'in daha çok Nasırcılık endişeleri, Türkiye'nin ise Sovyet kaygılarının bir getirisi olarak Türkiye ile İsrail Ağustos 1958'de Çevresel Pakt etrafında biraraya gelmişlerdir. Türkiye, Çevresel Pakt'ı Araplardan gelen tepkilere rağmen Arap-İsrail ilişkileri bağlamında ferdi çıkarlarına göre değerlendirmiştir. Keza bu çerçevede kararlaştırılan işbirliği başlıkları ve imzalanan ticaret anlaşmaları, Süveyş Krizi öncesi mevcut olan Türkiye-İsrail ilişkilerindeki "stabilize dinamizm"

durumunun tekrar yakalanabilmesini sağlamıştır. Çevresel Pakt'la birlikte Türkiye'nin Araplardan kopuşu daha somut bir zemine indirgenmiştir.

Durum böyleyken Eisenhower Doktrini'nden beri Nasır aracılığıyla palazlandırılan Arap toplumundaki Türkiye karşıtlığı, Lübnan ve Ürdün ayaklanmalarına karşı mevcut hükümetlere verilen destekle hat safhaya ulaşmıştır. Bu hususta çeşitli Arap vilayetlerinde Türkiye ve İsrail aleyhine mitingler tertip edilmiştir. Sürecin devamında Irak da Bağdat Paketi'nden çekildiğini açıklamıştır. Esasen Irak'ın pakttan ayrılması, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki metres sendromunu geri plana iterek, Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki Türk dış politikasında, İsrail ile ilişkilerin açıktan geliştirilmesine aracılık etmiştir. Türkiye mevcut uluslararası gelişmelerin de etkisiyle kuruluşundan memnuniyet duyduğu BAC'dan 1961'de ayrılan Suriye'yi derhal tanımıştır. Bunun faturası ise Mısır'ın Türkiye ile sahip olduğu diplomatik ilişkilerini kestiğini açıklamasıyla ortaya çıkmıştır.

Bu sürece kadar yaşanan gelişmeler incelendiğinde, Sovyetler'in Orta Doğu'daki nüfuzu için istikrarsız bir ortamın şart olduğu görülmüştür. Yani Orta Doğu'nun mevcut kaotik konjonktürü Sovyetler'in çıkarına olmuştur. Türkiye'nin çıkarları ise, bu durumun tam zıttı olarak, istikrarsızlığın ve uzlaşmaz ortamın bitmesindeydi. Bölgede hangi ülkenin saldırıya uğradığı farketmeksizin böyle bir duruma karşı çıkmış olsa da, Türkiye'nin bu süreçte uyguladığı politika bölgenin istikrarsızlaşmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye, özellikle Stalin'in ölmesinden sonra yumuşayan Sovyet tutumlarıyla Batı ilişkilerini, yine Batı'nın ağırlığındaki bir teraziye oturtabilmiş olsaydı, belki de Orta Doğu politikaları bakımından Sovyetler'in eli bu denli güçlü olamazdı.

Türkiye'de meydana gelen askeri müdahale ile başa geçen yeni idare, Demokrat Parti'ye nazaran Arap-İsrail bağlamındaki dış politika uygulamalarında daha açık sesli, diğer uluslararası gelişmeler karşısında ise çok yönlü olmuştur. İsrail'in kuruluşundan beri dünya ülkeleri tarafından tanınan bir devlet olduğu vurgularken, Arap ülkeleriyle inşa edilmek istenen dostane ilişkilere önem vermeyi ihmal etmemiştir. Ancak yine de kendi çıkarları gereği konumlandığı yer, Batı ülkelerinin yanı olmuştur. Bu konumlanma üzerinde o dönemler Türkiye açısından oldukça can sıkıcı bir durum olan Ermeni soykırım iddialarının da payı vardır. Türkiye, Batı ve İsrail ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışırken ABD'de bir hayli söz sahibi olan Yahudilerin lobi faaliyetlerini kendi aleyhine yürütmelerine engel olmayı amaçlamıştır. Ta ki bu durum 1962'de Küba Krizi ve 1963'te Kıbrıs'ta yaşanan olaylar karşısında 1964'te Johnson Mektubu adıyla gelen bir mektuba

kadar sürmüştür. Türkiye, Küba Krizi ve Johnson Mektubu'ndan sonra kendi müttefikleriyle ilişkilerini yeniden değerlendirmenin ve kendisine karşıt bir tavır takınan devletlerle ilişkilerini yeniden ele almanın elzemliğini kavrayabilmiştir.

Türkiye'nin bu sürece dek benimsediği politika değerlendirmelerinde ne denli bir değişim göstermesi gerektiğinin en temel ihtiyacı, 1965 tarihli ve Kıbrıs konulu BM görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Görüşmelerde yalnızca Araplar tarafından değil, çıkarlarını ortak noktada buluşturduğu Batı ülkeleri tarafından da dışlanacağını hisseden Türkiye, bundan kaynaklı olarak yedi kişilik bir heyet oluşturmuş ve dünyanın dört bir yanına ulaşmalarını sağlamıştır.

Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail Savaşı'na gelene dek -özellikle 1962-1965 aralığında- ABD'den beklenmedik tepkiler görmesi, tam anlamıyla dış politikada çok yönlülüğe geçilmesine, Arapların desteğinin alınması gerektiğine ve İsrail'e daha temkinli yaklaşılmasına olanak sağlamıştır. Türkiye açısından yaşanan uluslararası gelişmeler değerlendirildiğinde, bu gelişmelerin yalnız kalmanın verdiği menfi etkiyle birlikte gözlerindeki perdenin kalkmasına vesile olduğu görülmüştür. Sovyetler ile iyi ilişkiler inşa etme çabası bir tarafa, özellikle Kıbrıs konusu, Türkiye'nin Arap-İsrail bağlamındaki politikalarında alenen taraf olup Arapları desteklemesine yol açmıştır. Ancak 1964'te başlayan fikri değişim silsilesi ilk fiili uygulama alanını üç yıl sonra 1967'de yaşanmış olan Arap-İsrail Savaşı'nda bulabilmiş ve direkt olarak gösterebilmiştir.

1967 Savaşı'nda Türkiye yine uluslararası örgütler aracılığıyla olaya yaklaşım sergilerken, bu sefer ilk defa Arap ülkeleri ile olan dostane ilişkilere vurgu yapmıştır. Üstelik İsrail'in bu durum karşısındaki vaziyetini "İsrail megalomanide"na benzetmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, İsrail lehine olası bir NATO yardımıyla, ülkesindeki üslerin kullanılamayacağını bildirmekten geri durmamıştır. Türkiye'nin buraya kadarki Arap-İsrail bağlamındaki dış politikasına genel olarak bakıldığında; gerek Araplarla dostane ilişkilere vurgu yapması gerekse üsleri yasaklamasından vermeye çalıştığı mesajlardaki siyasi durum: "Türkiye, Arap-İsrail gerginliğinde Arapların tarafındadır; ancak, olası bir savaşta asla fiili olarak yer almaz, yer almayı aklının ucundan bile geçirmez" olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü Arap-İsrail Savaşı başlamadan kısa bir süre önce Yunanistan'da darbenin olduğu ve Enosis kararının şiddetlendiği düşünülünce, Türkiye'nin almış olduğu "savaşa hiçbir şekilde ne müdahil olmak ne de müdahil olmak isteyen aracı olmamak" kararı doğal karşılanabilmektedir. Çünkü Türkiye'nin bu süreçte en çok önem

verdiği konuların başını Kıbrıs çekmiştir. Ardından BM’de Kudüs’ün Ürdün tarafında yer alan bölgesinin ilhakına şiddetle karşı çıkmayı öngören bir tasarı Türkiye’nin de desteğiyle kabul edilmiştir. Ancak İsrail’in buna kökten karşı oluşu, Türkiye-İsrail ilişkilerini bir hayli germiştir. Hatta TBMM’de İsrail’le ilgili olarak “şımarık küçük bir saldırgan” nitelendirmeleri sık sık tekrarlanmıştır. Ayrıca Türkiye, Güvenlik Konseyi’nin 242 sayılı karar oylamasında da Arapların yanında yer almış ve kararı desteklemiştir. Türkiye’nin savaş süreci ve sonrasında bir bütün olarak sergilemiş olduğu dış politika çizgisi, Arap ülkelerinin müteşekkik olmasına yol açmıştır. Bu durum, Türk-Arap-Yahudi ilişkilerinin büründüğü yeni vaziyetin apaçık bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşı’na giden sürecin başına, her ne kadar Suriye ile gergin ilişkiler içerisinde girmiş olsa da, bu ikili ilişkilerini tümüyle Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki dış politikasına yansıtmamış ve 1967 Savaşı’ndaki tutumunu sürdürmüştür. Türkiye’nin BM’de Kıbrıs konusunda Müslüman ülkelerle birlikte bağlantısız ülkelerin de desteğini elde etmeye çalışması, Hartum Konferansı’nda ön plana çıkan Filistinli gerillaları desteklemesini, destekleyen diğer ülkelerle de paralel politikalar takip etmesini gerekli kılmıştır.

El-Aksa Cami’nin yakılma girişimine karşı Türkiye’nin verdiği tepki, Müslüman ülkelerle bir dayanışma anlayışı içerisinde olduğunu gösterse de, Türkiye’nin direkt olarak İsrail’i suçlamaktan kaçınması bu ortamın inşasında sorun teşkil etmiştir. Olayın ardından toplanması kararlaştırılan İslam Zirve Konferansı, Türkiye’de çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Konferansa katılıp/katılmama konusunun kendi iç siyasal yaşamında huzursuzluğa neden olması bir tarafa, katılma kararının ardından İsrail ve Batılı ülkelerden eleştiriler gelmesine neden olmuştur.

1964’ten beri Orta Doğu politikası da dâhil olmak üzere tüm politikalarını çok yönlülük üzerine kurgulayan Türkiye, konferans başladığında “Doğu Kudüs üzerindeki İsrail varlığının sona ermesi” kararını desteklemesine rağmen, “İsrail’le ilişkilerini sürdüren devletlerin ilişkilerini sonlandırması” kararını reddetmiştir. Bu doğrultuda, dindaşı olan ülkeler ile Batı ülkeleri ve İsrail arasında bir denge tesis etmek istemiştir. Ancak bu dengeyi tesis edilebilmek için Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi gerektiğinden, 1969’dan itibaren İslam Konferansı Örgütü’ne üye olmuştur.

Yine bu süreçte İsrail ile Araplar arasındaki bitmek bilmeyen çatışma ortamına ara verildiği bir dönemde, Ürdün merkezli Kara Eylül olayları patlak vermiştir. Türkiye bu olaylar karşısında Arapların düştüğü durumdan dolayı derin üzüntü duyduğunu bildirmiştir. Somut bir adım olarak ise, ABD'nin olası bir Ürdün müdahalesine karşı üslerini kullandırmayacağını açıkça belirtmiş ve üsleri bir kez daha yasaklamıştır.

Türkiye'nin 1973 Savaşı'na kadarki süreçte Arap-İsrail bağlamındaki Türk dış politikasını etkileyen ilk etmen, Enver Sedat'ın Sovyet birliklerini ülkesinden tasfiye etmesi olmuştur. Bu durum Türkiye-Mısır ilişkilerinin olumlu yönde tırmandırılmasına vesile olması yönüyle önemli bir hadisedir. Türkiye'nin politikalarını etkileyen diğer etmenler ise, Türkiye'nin önceki yıllara nazaran artan petrol ihtiyacı, Basra Körfezi'ne işçi gönderme isteği ve Arap ülkeleriyle gerçekleştirilen ticaret hacmi olmuştur. Türkiye petrol ihtiyacının yaklaşık 4'te 3'ünü İsrail aleyhine politikalar izleyen OAPEC ülkelerinden karşılaması münasebetiyle, bu ülkelerle ilişkilerine önemli bir yön çizmenin gerekliliği bilinciyle hareket etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin özellikle 1970 sürecinin başından itibaren astronomik seviyede bir artış gösteren Arap petrol gelirlerinden pay alabilmek arzusu, Arap-İsrail bağlamındaki politikalarında oldukça yön belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Suudi Arabistan'dan elde edilecek yaklaşık 250 milyon dolar civarındaki bir borç münasebetiyle İsrail ile ilişkilerini geriletme teşebbüsü göstermekten çekinmemiştir.

Türkiye, her iki tarafla da ikili ilişkiler geliştirmek veya zayıflatmak bir tarafa, 1973 yılının Ekim ayında savaş patlak verdiğinde derhal tarafsız olduğunu açıklamıştır. Buradan hareketle, Türkiye'nin çalışmada açıkladığımız uluslararası gelişmelerin yol açtığı dış politika uygulamalarını, söz konusu “fiili savaş” olduğunda direkt olarak bir kenara bıraktığı ve itidal çağrılarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Yom Kippur Savaşı'nın Türkiye'deki 14 Ekim 1973 genel seçimlerine denk gelmesi yönüyle, gerek hükümet yetkilileri gerekse basın ve kamuoyu, söz konusu gelişme ile yeterince ilgilenme fırsatı bulamamışlardır.

Savaş karşısında tarafsız olduğunu derhal açıklama gereksinimi duymuş olan Türkiye, üslerini İsrail'e destek amaçlı kullanımda ABD'ye yasaklamıştır. Ancak benzer bir durum Sovyetler eliyle Araplara destek amaçlı gerçekleştirilmek istendiğinde, birçok siyasi tarih çalışmalarında yazanın aksine, Sovyet uçaklarının Türk hava sahasını kullanmaları karşısında görmezden gelmiştir. Bu durumdan anlaşılabileceği üzere Türkiye, savaş karşısında

sarfetmiş olduğu beyanlarının aksine, Arapları desteklediğini direkt olarak savaşı dâhil olmakla yapmamış, ancak dolaylı bir şekilde göstermiştir. Hatta savaşın ilerleyen sürecinde bu desteği söylem düzeyinde de belirtmiş, İsrail’in 1967’de eline geçirdiği yerlerden çekilmesi gerektiğini tekrar tekrar vurgulamıştır. Tüm bunlara ek olarak, Filistin sorunda da bu zamana kadar sahip olmadığı kanaatleri beyan etmiş ve kalıcı bir barışın Filistinlilerin bağımsız bir devlet kurmalarıyla mümkün olabileceğini açıklamıştır. Sonuç olarak bakıldığında; Ocak 1974’e kadar fiili olarak hükümsüz günler geçiren Türkiye, Yom Kippur Savaşı’yla yakinen alakadar olamamış ve etkin bir rol üstlenememiştir.

1956-1973 yılları arasında vuku bulan Arap-İsrail ilişkileri bağlamındaki uluslararası gelişmelerin taraflarına genel olarak bakıldığında; Mısır-Suriye-Ürdün-Lübnan-Irak’ın fiili olarak, ABD-Batı-Sovyetler Birliği ve diğer bilumum aktörlerin, gerek manevi destek vererek gerekse silah yardımları yaparak Arap-İsrail ilişkilerinin birer aktörleri oldukları görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye’nin bu ülkelerle gerçekleştirdiği uluslararası gelişmeler, Türkiye’nin Arap-İsrail bağlamındaki dış politika uygulamalarını bir hayli etkilemiştir. Uluslararası gelişmeler genelde Orta Doğu, özelde ise Arap-İsrail bağlamında gerçekleşmiştir. Çünkü özellikle bu dönem, Orta Doğu için adeta kaynayan bir kazan nitelemelerine neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye, partner değişimleri yaşamış ve bu durum, Türkiye’nin dış politikasını şekillendirme noktasında farklılıklara vesile olmuştur. Özellikle bu farklılıklar, 1964 yılı sonrası göze çarpmaya başlamıştır. Yine bu süreçten sonra Türk dış politikası merkezini Orta Doğu’ya yerleştirmiş, çevresinde ise yukarıda bahsettiğimiz aktörlerin yer aldığı bir “dişli çark” niteliğinde devam etmiştir. Türkiye için atılması gereken en doğru adımlardan biri de, dişli çark olma vasfının dış politikaya yüklenmesi olmuştur.

Türkiye, 1956 öncesi ve sonrası süreçte Batı blokunda yer almıştır. Bu münasebetle, yaklaşık 10 yıl boyunca birtakım yönlendirmelere maruz kalmıştır. Türkiye’nin bu yönlendirmeler karşısındaki tavrı her ne kadar “memnuniyet” gibi bir görünüm sergilese de, kendi menfaatine yarar sağlamayan durumlarda aklını başına almasını bilmiştir. Yani Türkiye’nin dış politika uygulamaları kararlı bir ideoloji, saplantılı bir etnik kimlik, dini inanç, çeşitli mezheplere bağlılık çerçevesinde değil, mevcut uluslararası gelişmelerin stratejik ve ekonomik getirilerine bağlı olarak belirlenmiştir. Nihayetinde devletler arasındaki ikili veya çoklu ilişkilerin nasıl bir vaziyette gerçekleşiyor olmasının kalıcı bir

durum olmadığı gibi, aynı şekilde Türkiye için de kalıcı bir durum değildir ve bu dönem için de böyle olmuştur.

Yine bu süreçte, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ilkesine vermiş olduğu önem, kendisinin varoluş felsefesiyle de yakından ilgili olmuştur. Bu felsefe, Misak-ı Milli kararlarından beslenmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin İsrail'i tanıyıp ilişki kurması, Arap-İsrail bağlamında gerçekleşen uluslararası gelişmelere dâhil olup, arabulucu bir rol üstlenmesi ve anlaşmazlıkların çözümüne katkı sağlamak arzusu, haleti ruhiyesine işlemiş olan işte bu bakış açısıyla da doğrudan bağlantılıdır.

Sonuç olarak bakıldığında Türkiye, bu dönemde yaşanan uluslararası gelişmelerin değişen dengelerine kendi çıkarları gereği ayak uydurmayı amaçlamış ve Arap-İsrail bağlamındaki dış politikasını bu doğrultuda şekillendirmeye çalışmıştır. Yeri geldiğinde bu içerikteki politikasına Doğu, Batı veya farklı bir blok perspektifinden bakmamış, kendi menfaat perspektifinden bakmıştır. Nitekim Türkiye, atını Arap-İsrail kulvarına uygun bir şekilde Orta Doğu'ya sürebilmenin bir yolunu bulmuştur. “Adalet” noksanlığında güçlü olanın yanında bulunduğu değil, “insaniyet” çerçevesinde haklı olanın destekçisi bulunduğu günler, gelecek kuşaklar tarafından görülecektir/görülmelidir.

7. KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

“Güncel Türkçe Sözlük”, *Türk Dil Kurumu*, (T.Y.), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=78577 , (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

“Güncel Türkçe Sözlük”, *Türk Dil Kurumu*, (T.Y.), <https://sozluk.gov.tr/> , (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

Başkan Nasır ile Dışişleri Bakanı Çağlayangil Arasında Yapılan Çok Gizli Görüşme Tutanağı, İnönü Vakfı Arşivi, 1967.

Binark, İsmet, *Mısır Tarihinin Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi*, Yayın No: 8, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergileri

Millet Meclisi Tutanak Dergileri

Sarıay, Yusuf, *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, Yayın No: 102, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2009.

T.B.M.M. Tutanak Dergileri

T.B.M.M. Zabıt Cerideleri

T.C. Kurucu Meclisi Tutanak Dergileri

T.C. Resmî Gazete

TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Yayın No: 3685, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, *1953 Yirmiikinci Hesap Yılı İdare Meclisi Raporu*, Ankara, 1954.

Ünal, Uğur, *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, Yayın No: 25, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

Sürelî Yayınlar

A. Gazeteler

<i>Akşam Gazetesi</i>	(1950, 1955, 1967)
<i>Bozkurt Gazetesi</i>	(1973)
<i>Cumhuriyet Gazetesi</i>	(1947, 1948, 1950, 1955, 1956, 1973, 1977)
<i>Hürriyet Gazetesi</i>	(1948, 1954, 1958, 1974)
<i>Millî Gazete</i>	(1973)
<i>Milliyet Gazetesi</i>	(1954, 1955, 1957, 1967, 1974)
<i>Okey Gazetesi</i>	(1973)
<i>Son Havadis Gazetesi</i>	(1953)
<i>Son Posta Gazetesi</i>	(1950)
<i>Taraf Gazetesi</i>	(2009)
<i>Tercüman Gazetesi</i>	(1967)
<i>Ulus Gazetesi</i>	(1950, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960)
<i>Vatan Gazetesi</i>	(1955, 1964)
<i>Zafer Gazetesi</i>	(1958)

B. Dergiler

ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi

Akademik Orta Doğu Dergisi

Akis Dergisi (1956, 1958)

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Aydın Tarihi (1956, 1957)

Balkan Sosyal Bilimler Dergisi

Belleken Dergisi

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Filistin Araştırmaları Dergisi

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakóltesi Dergisi

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

History Studies Dergisi

İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakóltesi Mecmuası

Journal of Islamic Jerusalem Studies

Karadeniz Araştırmaları Dergisi

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Kocaeli Uluslararası Balkan Kongresi

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

Marmara Coğrafya Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Dergisi

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Tarih İncelemeleri Dergisi

Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Toplumsal Tarih Dergisi

Türk Çalışmaları: Türk veya Türk Dilleri, Edebiyatı ve Tarihi Uluslararası Dergisi

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi

Uluslararası İlişkiler Dergisi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi

Yön Dergisi (1965)

Kitaplar

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev.: Ahmet Fethi), (İkinci Baskı), Hil Yayınevi, İstanbul, 1996.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Ahmad, Feroz, ve Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

Akın, Kenan, *Ortadoğu'nun "Kara Kutusu"*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2013.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004.

Akşin, Sina, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, (Üçüncü Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Altuğ, Yılmaz, *Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Orta-Doğu Sorunları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Araz, Nezihe, Tekindağ, Şahabettin, Sevin, Veli, İdalı, Keyise, Turhan, Seyfettin, Öztürk, İsa, Dursun, Tarık, Devrim, Gülseren, Gökçol, Tanju, Güven, Kâmil, Kamacıoğlu, Birsen, Sevin, Adalet, ve Devrim, Zeynep, *Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi*, (Üçüncü Cilt), Kaynak Kitaplar Basım, Yayın ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1975.

Arcayürek, Cüneyt, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, (Üçüncü Baskı), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.

Arı, Tayyar, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

- Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, (Beşinci Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, (Beşinci Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, (Genişletilmiş On Birinci Baskı), Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Armaoğlu, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, (Üçüncü Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994.
- Ataay, Faruk, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*, De Ki Basım Yayın, Ankara, 2006.
- Bağcı, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, (Genişletilmiş İkinci Baskı), METU PRESS Yayınları, Ankara, 2001.
- Bal, İdris, (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Genişletilmiş Üçüncü Baskı), Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.
- Balıkel, Ali Eren, *Teorik Çerçeve Geçmişten Günümüzü Türkiye Dış Politikası*, (İkinci Baskı), Kerasus Kitap, İstanbul, 2017.
- Baysal, Kubilay, *Uluslararası Petrol Sorunları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.
- Bengio, Ofra, *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, (Çev.: Filiz Kaynak Dışkaya), Erguvan Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Bodur, Harun, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (İkinci Baskı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Brzezinski, Zbigniew, ve Scowcroft, Brent, *Amerika ve Dünya*, (İkinci Baskı), Profil Yayıncılık, İstanbul, 2012.

- Budak, Ömer, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, Bilge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Bulut, Faik, *Filistin'de Zafer Tarlaları İntifada Dersleri*, (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Canatan, Yaşar, *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Cleveland, L. William, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev.: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- Çomak, Hasret, (Ed.), *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Umuttepe Yayınları, İzmit-Kocaeli, 2010.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (Yüz On Beşinci Baskı), Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (Yüz Beşinci Baskı), Küre Yayınları, İstanbul, 2015.
- Demir, Ali Faik, *Türk Dış Politikasında Liderler Süreklilik ve Değişim Söylem ve Eylem*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Ekincikli, Mustafa, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, (İkinci Baskı), Berikan Yayınları, Ankara, 2010.
- Erdoğan, Dilşen, Kabadayı, Talip, Üreten, Hüseyin, ve Gündeay, Gülay, *Türk Tarihinde Adnan Menderes 2. Cilt*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2012.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, (Dördüncü Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Fırat, Melek, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- Fuller, Graham, ve Lesser, Ian, *Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, (Çev.: Meral Gönenç), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

- Gerger, Haluk, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, (Genişletilmiş Güncelleştirilmiş Beşinci Baskı), Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- Göksoy, İsmail Hakkı, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, (İkinci Baskı), Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003.
- Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, Esmer, Ahmet Şükrü, Sander, Oral, Ülman, A. Halûk, Bilge, A. Suat, Sezer, Duygu, ve Kürkçüoğlu, Ömer, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Dokuzuncu Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (Çev.: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.
- Halloum, Ribhi, *Belgelerle Filistin*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1997.
- Herzl, Theodor, *Yahudi Devleti*, (Çev.: Sedat Demir), (İkinci Baskı), Ataç Yayınları, İstanbul, 2007.
- Hirsch, Ellen, *İsrail'in Gerçekleri*, Hamakor Press, Kudüs, 1997.
- Hoca, Enver, *Ortadoğu Üzerine Düşünceler*, (Çev.: Hasan Asgar Gürgöz), (İkinci Baskı), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2011.
- İnan, Süleyman, ve Haytaoğlu, Ercan, (Editörler), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, (İkinci Baskı), Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.
- İsmail, Tarık, *Arap Dünyasında Komünist Hareket*, (Çev.: Kemal Sarısözen), Kapı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Karabulut, Bilal, *Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik, Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi: 1*, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2005.
- Karpat, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, (Çev.: Güneş Ayas), (Üçüncü Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

- Karpat, Kemal, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, (Çev.: Ceren Elitez), (Dördüncü Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kekevi, Serkan, *Batı'nın Çöküşü ve Türk Dış Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Kissenger, Henry, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, (Çev.: Tayfun Evyapan), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, Ankara, 2002.
- Kissenger, Henry, *Diplomasi*, (Çev.: İbrahim Kurt), (Beşinci Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kissenger, Henry, *Diplomasi*, (Çev.: İbrahim Kurt), (İkinci Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kurdakul, Necdet, *Osmanlı İmparatorluğundan Ortadoğu'ya Belgelerle Şark Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1976.
- Kuyaş, Ahmet, *Tarih 2002*, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, İstanbul, 2002.
- Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978*, Cilt: 2, Tekin Yayınevi, Ankara, 1984.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
- Nergis, Hakan, *Hayat Laftan Anlamaz*, Mevsimler Kitap, İstanbul, 2018.
- Oktay, Emre, *Türk Tarihinin Kayıp Yılları: Kıbrıs Sorunu*, Akis Yayınları, İstanbul, 2015.
- Oran, Baskın, (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Belgeler, Olgular, Yorumlar Cilt 1*, (Altıncı Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ortaylı, İlber, *Yakın Tarihin Gerçekleri Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2012.
- Owen, Roger, ve Pamuk, Şevket, *20.Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, (Çev.: Ayşe Edirne), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Öke, Mim Kemal, *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

- Öymen, Onur, *Silahsız Savaş: Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, (Dördüncü Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Özakıncı, Cengiz, *Türkiye'nin Siyasi İntiharı "Yeni-Osmanlı" Tuzağı, Osmanlı'dan Günümüze Din Üzerine Emperyalist Oyunlar*, (Yirmi Dokuzuncu Baskı), Otopsi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Özcan, Gencer, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, (Dış Politika Analiz Serisi 1.), TESEV, İstanbul, 2005.
- Özey, Ramazan, *Jeopolitik - Tanımlar, Teoriler ve Değişimler*, Pegem Akademi, Ankara, 2017.
- Özmen, Süleyman, *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Öztuna, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza kadar Büyük Türkiye Tarihi Türkiye'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve San'at Tarihi*, (Onuncu Cilt), Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Parlar, Suat, *Ortadoğu Vadedilmiş Topraklar*, (Gözden Geçirilmiş/Genişletilmiş Üçüncü Baskı), Mephisto Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Primakov, Yevgeni, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, (Çev.: Olga Tezcan), (İkinci Baskı), TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2010.
- Rışvanoğlu, Mahmut, *Türkiye ve Ortadoğu Üzerinde Oynanan Oyunlar*, Togan Yayınları, İstanbul, 2012.
- Rodrigue, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925*, (Çev.: İbrahim Yıldız), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, (Yirmi Birinci Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2012.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, (Yirmi Sekizinci Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2015.
- Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.

- Saray, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, (İkinci Baskı), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Sarı, Emre, XX. (20) *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Nokta E-Kitap Yayınevi, Antalya, 2016.
- Serter, Vehbi, *Kıbrıs Tarihi*, Halkın Sesi Yayınları, Lefkoşa, 1971.
- Sönmezoğlu, Faruk, (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Gözden Geçirilmiş İlaveli Üçüncü Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- Susa, Ahmet, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şahin, Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, (Dördüncü Baskı), Barış Kitap, Ankara, 2016.
- Şen, Sabahattin, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yayınları, Ankara, 2011.
- Şimşek, Erdal, *Türkiye'de İstihbarat Savaşları ve MIT*, Destek Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Şimşek, Erdal, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tellal, Eren, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 26, Ankara, 2000.
- Toros, Emre, (Ed.), *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*, Atılım Üniversitesi Yayınları; 39, İşletme Fakültesi Yayınları; 5, Ankara, 2011.
- Tuncer, Hüner, *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.

- Tuncer, Hüner, *Türk Dış Politikası 2.Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017.
- Tunçay, Mete, Koçak, Cemil, Özdemir, Hikmet, Boratav, Korkut, Hilav, Selahattin, Katoğlu, Murat, ve Ödekan, Ayla, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1945)*, (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Altıncı Baskı), Der Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Ulaş, İlhami, *Peygamberler Tarihi*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, (T.Y.).
- Yenigün, Cüneyt, ve Efegil, Ertan, (Der.), *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010.
- Zarakolu, Ragıp, *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Orta Doğu Dosyası: Filistin Ayaklanması, İsrail, İran ve Irak 1988/1*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.: Yasemin Saner), (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Makaleler

- Aka, Halit Burç, ve Nişancı, Ensar, “Neo-Oryantalizm ve Orta Doğu’yu Anlamak”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 2015, s.s. 9-26.
- Akgün, Birol, “Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler”, *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 2009, s.s. 1-40.
- Albayrak, Mustafa, “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 46(16), 2000, s.s. 249-277.
- Arı, Tayyar, “Filistin’de Kalıcı Barış Mümkün Mü?”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 2(1), 2007, s.s. 11-34.
- Armaoğlu, Fahir, “(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paketi’na (1951-1955)”, *Belleten Dergisi*, 59(224), 1995, s.s. 189-236.

- Arpacı, Işık, ve Baharçiçek, Abdulkadir, “Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, 7(İktisat Özel Sayısı), 2017, s.s. 115-126.
- Ataöv, Türkkaya, “Kudüs ve Devletler Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 1980, s.s. 29-54.
- Ay, Hakan, ve Uçar, Öznur, “Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 2015, s.s. 11-32.
- Babaoğlu, Resul, “Türkiye’nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 2018, s.s. 323-347.
- Baş, Arda, “1958 Türkiye-İsrail Periferik Anlaşması”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 2018, s.s. 17-39.
- Bediz, Danyal, “Süveyş Kanalı’nın Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1951, s.s. 330-352.
- Bostancı, Mustafa, “Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7(13), 2013, s.s. 171-184.
- Bozkurt, İbrahim, “II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı’nın İstanbul Limanı’nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 2007, s.s. 251-274.
- Bölme, Muzaffer, Selin, “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 2012, s.s. 51-71.
- Bulut, Sedef, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 41, 2008, s.s. 35-61.
- Danış, Mehmet Fahri, “Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958 Krizleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 2018, s.s. 93-126.

- Demir, Muzaffer, “Herodotos ve Yabancı Kùltürler: Mısır Örneği”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 2012, s.s. 315-338.
- Deniz, Taşkın, “Mekânsal Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 5(26), 2012, s.s. 147-171.
- Duman, Sabit, “Ortadoğu Krizleri ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, 2005, s.s. 313-332.
- Duran, Hasan, ve Karaca, Ahmet, “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 2013, s.s. 121-136.
- Erhan, Çağrı, “Hilal ve Sion Yıldızı Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü ve Bugününe Kısa Bakış”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 21(202), 1997.
- Göktepe, Cihat, ve Seydi, Süleyman, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 72, 2015, s.s. 197-222.
- Gül, Murat, ve Yüksel, Bekir Ali, “İsrail’in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, “On Emir”, “Vadedilmiş Topraklar” ve Üstünlük”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 2016, s.s. 335-352.
- Gülmez, Nurettin, ve Taşkınoğlu, Mehmet, “1954 Kıbrıs Olaylarının İzmir Basınına Yansımaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 2013, s.s. 185-222.
- İşcan, İsmail Hakkı, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 2004, s.s. 47-79.
- Karabulut, Bilal, “Karadeniz’den Ortadoğu’ya Uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Suriye-Rusya İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 2007, s.s. 67-88.
- Karaköse, Hasan, “Yahudiler’in Filistin’e Yerleşme Girişimleri ve Süleyman Fethi Bey’in Layihası (1911)”, *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakùltesi Dergisi*, 5(1), 2004, s.s. 43-57.
- Kaymaz, İlhan Şerif, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23(67-68-69), 2007, s.s. 145-174.

- Kemiksiz, Neşe, “Filistin Sorunu”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 11(1), 2016, s.s. 133-175.
- Kızıloğlu, Sedat, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişmesi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 2012, s.s. 35-64.
- Konukcu, Yasemin, “Ortadoğu’da Baas İdeolojisi ve Türk Dış Politikasına Etkisi (1960-1970)”, *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 2018, s.s. 1-11.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan, “Hafız Esed Dönemi Suriyesinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 2017, s.s. 7-29.
- Kuruloğlu, Fehim, “Sabık Milli Müdafaa ve Münakafat Vekili Hasan Şemi Ergin’in Hatırat ve Günlüğünde 27 Mayıs’a Giden Sürecin Yansımaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 29, 2019, s.s. 150-173.
- Murat, Turgay, “Bandung Konferansı ve Türkiye”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 2018, s.s. 363-379.
- Önal, Buket, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri”, *Kocaeli Uluslararası Balkan Kongresi*. 2014, s.s. 315-327.
- Önal, Tekin, “Fatin Rüştü Zorlu’nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs 1954-Mayıs 1960)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 8(15), 2014, s.s. 161-188.
- Özalp, Mustafa, “Fayda ve Zararlar: Çıkmakla Kalmak Arasında Türkiye-NATO İlişkileri”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 2018, s.s. 404-421.
- Özdağ, Abdullah, “Doğu Afrika’da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere’nin Sudan’ı İşgali (1896-1898)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 42, 2017, s.s. 117-147.
- Özgen, Cenk, “Doğu Akdeniz’de Enerji Güvenliğine Yönelik Bir Girişim: Akdeniz Kalkanı Harekâtı”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 8(1), 2013, s.s. 101-114.
- Özgişi, Tuncay, “Demokrat Partinin Balkan Politikaları Bağlamında Balkan İttifakı ve Projesi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22, 2012, s.s. 135-163.

- Özkoç, Özge, “Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 2009, s.s. 167-195.
- Öztürk, Salih, ve Saygın, Selin, “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 2017, s.s. 1-12.
- Pirinççi, Ferhat, “İsrail’in Silahlanmasında ABD’nin Rolü ve ABD-İsrail Stratejik İlişkisinin Başlaması (1956-1973)”, *History Studies Dergisi*, 2(Ortadoğu Özel Sayısı), 2010, s.s. 353-374.
- Polat, Ziya, “Yahudiler’in II. Abdülhamit Döneminde Filistin’e Göç Girişimleri ve Oliphant’ın Siyonist Koloni Talebi”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 17(1), 2017, s.s. 1-20.
- Sakin, Serdar, ve Deveci, Can, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies Dergisi*, 3(ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı), 2011, s.s. 281-293.
- Sander, Oral, “Arap-İsrail Savaşının Onuncu Yıldönümünde 1815 Avrupası ve Henry Kissenger”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 38(1), 1983, s.s. 207-226.
- Serbest, Murat Bürkan, “Bağdat Paktı’nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 2016, s.s. 401-424.
- Serbest, Murat Bürkan, “Süveyş Kanalı’nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 2017, s.s. 689-711.
- Sert, Hüseyin, “Aynılar İçinde Bir Ayrı: Mahmut Dikerdem’in Dışişleri Memuriyeti”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 292, 2018, s.s. 50-56.
- Sever, Ayşegül, “Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(1), 1997, s.s. 647-660.
- Sırım, Veli, “Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 2019, s.s. 355-374.
- Sinkaya, Bayram, “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi”, *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 2011, s.s. 79-100.

- Solak, Merve, “Türkiye’nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, 2019, s.s. 125-145.
- Soysal, İsmail, “1955 Bağdat Paktı”, *Belleten Dergisi*, Ayı Basım, 55(212), 1991, s.s. 179-238.
- Sönmezoğlu, Faruk, “Kıbrıs Sorunu ve Birleşmiş Milletler: 1954-1970”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 1984, s.s. 223-255.
- Şahin, Mehmet, ve Sarı, Buğra, “1960-1980 Dönemi Türkiye’nin Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkileri”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 11(2), 2017, s.s. 21-47.
- Uzer, Umut, “Kudüs Şehrinin Filistin, İsrail ve Birleşmiş Milletler Açısından Siyasi Önemi”, *Filistin Araştırmaları Dergisi Kudüs Özel Sayısı*, Sayı: 2, 2017, s.s. 134-157.
- Uzman, Nasrullah, “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7(13), 2013, s.s. 185-208.
- Yıldız, Murat, “Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan’ın Politik Vizyonunun Etkisi”, *Türk Çalışmaları: Türk veya Türk Dilleri, Edebiyatı ve Tarihi Uluslararası Dergisi*, 12(8), 2017, s.s. 355-366.
- Yılmaz, Hasan, “Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 2016, s.s. 203-232.
- Yılmaz, Sefer, ve Kalkan, Duhan, “Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma”, *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 2017, s.s. 169-199.

Tezler

- Bileydi, Malike, *İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2000)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Çakır, Fırkan, *Süveyş Bıhranı Sürecinde Türk Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2017.

- Çınar, Uğur, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Filistin-İsrail Siyaseti ve İsrail'in Tanınması (1920-1950)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2016.
- Özügürlü, Meltem, *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Dünya Koşulları ve Yeni Uluslararası Konjonktürde ABD'nin Yeri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Şahin, Mert, *Kuruluş Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1958)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Torlak, Mustafa, *Siyonizm'in Penceresinden Arap-İsrail Çatışmalarının Ortadoğu'daki Güç Dengesine Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Pehlivan, Yavuz, *Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948-1967)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

Belgeseller

6 Gün Savaşı Belgeseli, *Al Jazeera Türk*.

Elektronik Kaynaklar

- “1888 Constantinople Convention/1888 İstanbul Antlaşması”, <https://loveman.sdsu.edu/docs/1888ConstantinopleConventionon.pdf> , (Erişim Tarihi: 10.02.2019).
- “70 Yıl Önce: Holokost'tan Kurtulanlara Kan İftirası”, *Avlaremos*, (2016, Temmuz), <https://www.avlaremos.com/2016/07/04/70-yil-once-holokosttan-kurtulanlara-kan-iftirasi/> , (Erişim Tarihi: 19.11.2018).

- “Bir Dava Adamının Portesi; İzzettin El-Kassam”, *İslam ve İhsan*, (2014, Ağustos), <https://www.islamveihsan.com/bir-dava-adaminin-portresi-izzeddin-el-kassam.html> , (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- “BM Genel Kurulu’nun En Önemli Kudüs Kararları”, *BBC News Türkçe*, (2017, Aralık), <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42440136> , (Erişim Tarihi: 11.01.2019).
- “Büyük Kutsal El Halil Mi Yoksa Hebron Mu?”, *Bilge Türk Haber*, (2016, Aralık), <https://bilgeturkhaber.com/buyuk-kutsal-el-halil-mi-yoksa-hebron-mu> , (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- “Casus Belli Ne Demek?”, *Yeni Şafak*, (2018, Kasım), <https://www.yenisafak.com/dunya/casus-belli-ne-demek-3407492> , (Erişim Tarihi: 17.04.2019).
- “Dışişleri Bakanları Listesi”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, (T.Y.), http://www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa , (Erişim Tarihi: 30.12.2019).
- “Doğal Gaz”, *T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*, (T.Y.), <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>, (Erişim Tarihi: 05.11.2018).
- “Fatin Rüştü Zorlu’nun Özgeçmişi (1910-1960)”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/sayin-fatin-rustu-zorlu_nun-ozgecmisi_1910--1960_.tr.mfa , (Erişim Tarihi: 02.01.2020).
- “Henry Kissenger Biyografisi”, *MEPA News*, (2018, Mayıs), <https://www.mepanews.com/henry-kissinger-2974h.htm> , (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- “Holocaust”, *İsrail Başkonsolosluğu-İstanbul*, (T.Y.), <http://embassies.gov.il/istanbul/AboutIsrael/history/Pages/holocaust.aspx> , (Erişim Tarihi: 09.01.2019).
- “İkinci Bölüm, Bölüşme Planı ve İngiliz Mandasının Sonu”, *Unicankara*, (T.Y.), <http://www.unicankara.org.tr/filistin/2.html> , (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

- “Kolonyal Konferansı Duruşma Tutanakları”, *Wayback Machine İnternet Arşivi*, (T.Y.), <https://archive.org/stream/minutesofproceed00colo#page/n5/mode/2up> , (Erişim Tarihi: 25.12.2018).
- “Ortadoğu ve Kuzey Afrika”, *Avrupa Birliği*, (2016, Haziran), https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/middle-east-and-north-africa-mena_en , (Erişim Tarihi: 11.09.2018).
- “Oruç Sadece Bizde Mi?”, *Takvim Gazetesi*, (2009, Ağustos), https://www.takvim.com.tr/yazarlar/dilek/2009/08/24/oruc_sadece_bizde_mi , (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- “Petrol”, *T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*, (T.Y.), <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> , (Erişim Tarihi: 05.11.2018).
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında, Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında, Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme’nin Tatbikatına Mütaallik Anlaşma”, *TBMM*, (1954, Temmuz), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706427.pdf , (Erişim Tarihi: 05.12.2019).
- Bir, Ali Atıf, “Kapadokya İki Günde Gezilecek Yer Değil”, *Hürriyet Gazetesi*, (2003, Haziran), <https://www.hurriyet.com.tr/kapadokya-iki-gunde-gezilecek-yer-degil-154376> , (Erişim Tarihi: 13.02.2020).
- Bowen, Jeremy, “50. Yılında 1967 Arap-İsrail Savaşı: Ortadoğu’yu Sarsan 6 Gün”, *BBC News Türkçe*, (2017, Haziran), <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650> , (Erişim Tarihi: 10.04.2019).
- Çitlioğlu, Ercan, “İzninizle....”, *Vatan Gazetesi*, (2018, Haziran), <http://www.gazetevatan.com/ercan-citlioglu-1173137-yazar-yazisi-izninizle/> , (Erişim Tarihi: 13.02.2020).
- Çitlioğlu, Ercan, “Siyaset ve Sorumluluk”, *Vatan Gazetesi*, (2017, Eylül), <http://www.gazetevatan.com/ercan-citlioglu-1106143-yazar-yazisi-siyaset-ve-sorumluluk/> , (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

Eler, Caner, “Lokomotif”, *Socrates Dergisi*, (T.Y.), <https://www.socratesdergi.com/lokomotif-emil-zatopek/> , (Erişim Tarihi: 13.02.2020).

Erciyes, Jade Cemre, “İsrail’in Geri Dönüş Projesi ve Abhazya’ya Uygulanabilirliği”, *Academia*, (T.Y.), https://www.academia.edu/218198/%C4%B0SRA%C4%B0L%C4%B0N_GER%C4%B0_D%C3%96N%C3%9C%C5%9E_PROJES%C4%B0_ve_ABHAZYAYA_UYGULANAB%C4%B0L%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0 , (Erişim Tarihi: 17.01.2019).

Fahredden, Münir, ve Çalışkan, Koray, “Yeni İntifada ve Filistin Sorununun Kısa Tarihi”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 140, (2000, Aralık), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4188/yeni-intifada-ve-filistin-sorununun-kisa-tarihi#.XOLE3yAzbiU> , (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Kalyoncu, Ayşem, “Hangi Çağdayız?”, *Habertürk*, (2012, Şubat), <http://www.haberturk.com/yazarlar/aysem-kalyoncu/716829-hangi-cagdayiz> , (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

Kızıllkan, Şehmus, “Enver Sedat’ın İsrail Savaşı: Yom-Kippur”, *Stratejikortak*, (2017, Temmuz), <https://www.stratejikortak.com/2017/07/enver-sedatin-yom-kippuru.html> , (Erişim Tarihi: 20.04.2019).

Russo, Marsel, “Türkiye-İsrail İlişkilerinden Yansımalar”, *Şalom Gazetesi*, (2010, Haziran), <http://arsiv.salom.com.tr/news/detail/15886-TURK-ISRAIL-iliskilerden-Yansimalar-2010.aspx> , (Erişim Tarihi: 10.12.2019).

Sandıklı, Atilla, “Böl ve Yönet: Sykes-Picot Örneği”, *BİLGESAM*, (2016, Mayıs), <http://www.bilgesam.org/incele/2442/-bol-ve-yonet--sykes-picot-ornegi/#.Wp7-9R3FLIU> , (Erişim Tarihi: 29.12.2018).

TBMM TUTANAKLARI, (Ocak,1980), <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t19/c019/b002/tbmm190190020062.pdf> , (Erişim Tarihi: 05.12.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Emre TETİK

Doğum Yeri ve Tarihi: Uşak / Karahallı / 07.03.1994

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Akdeniz Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi / Uluslararası İlişkiler

Lisansüstü Öğrenimi: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler
Enstitüsü / Uluslararası İlişkiler Anabilidim Dalı /
Yüksek Lisans

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

Almanca (Başlangıç)

İş Deneyimi

İletişim

E-posta Adresi: emretetik6407@gmail.com

Tarih: 13.02.2020